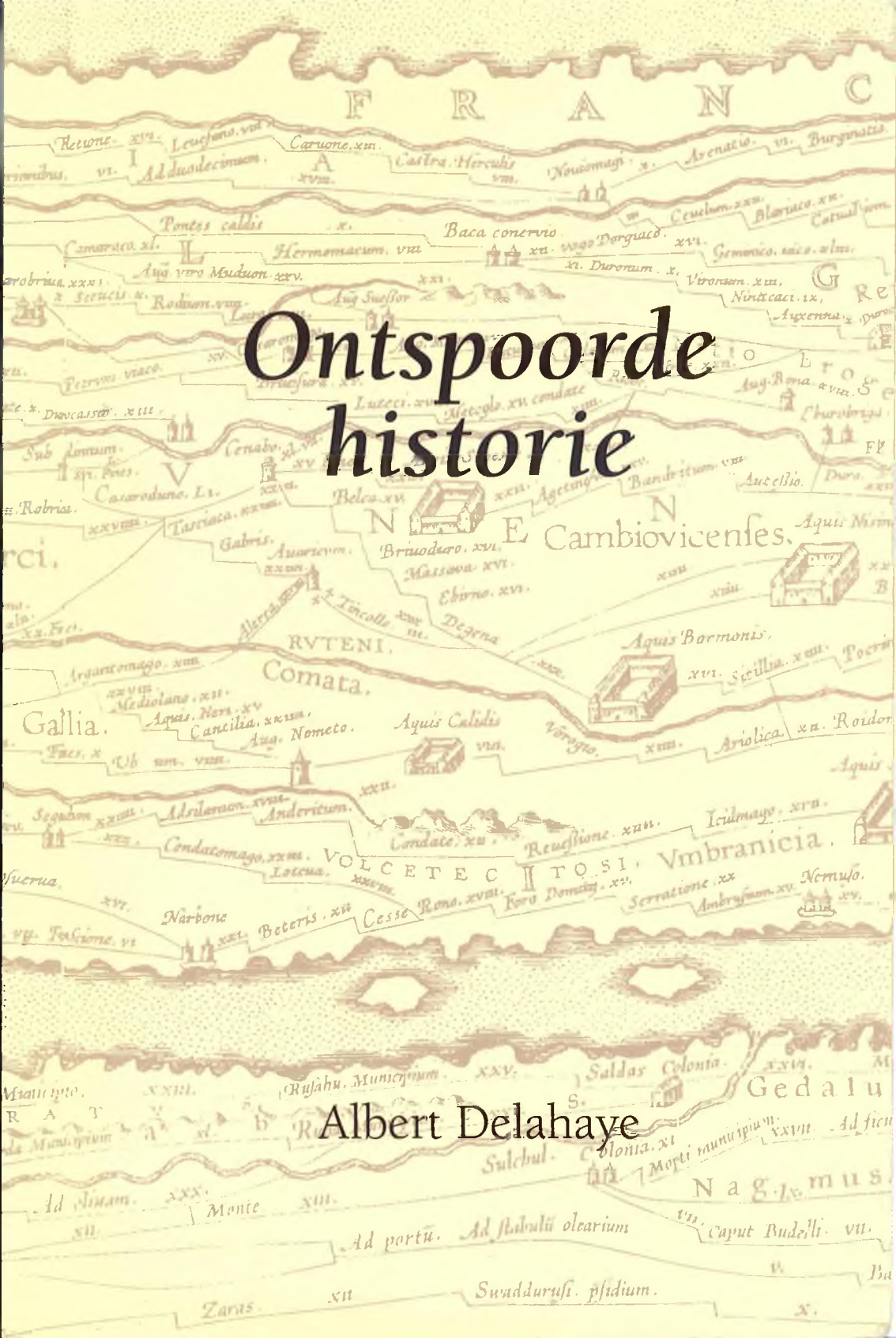
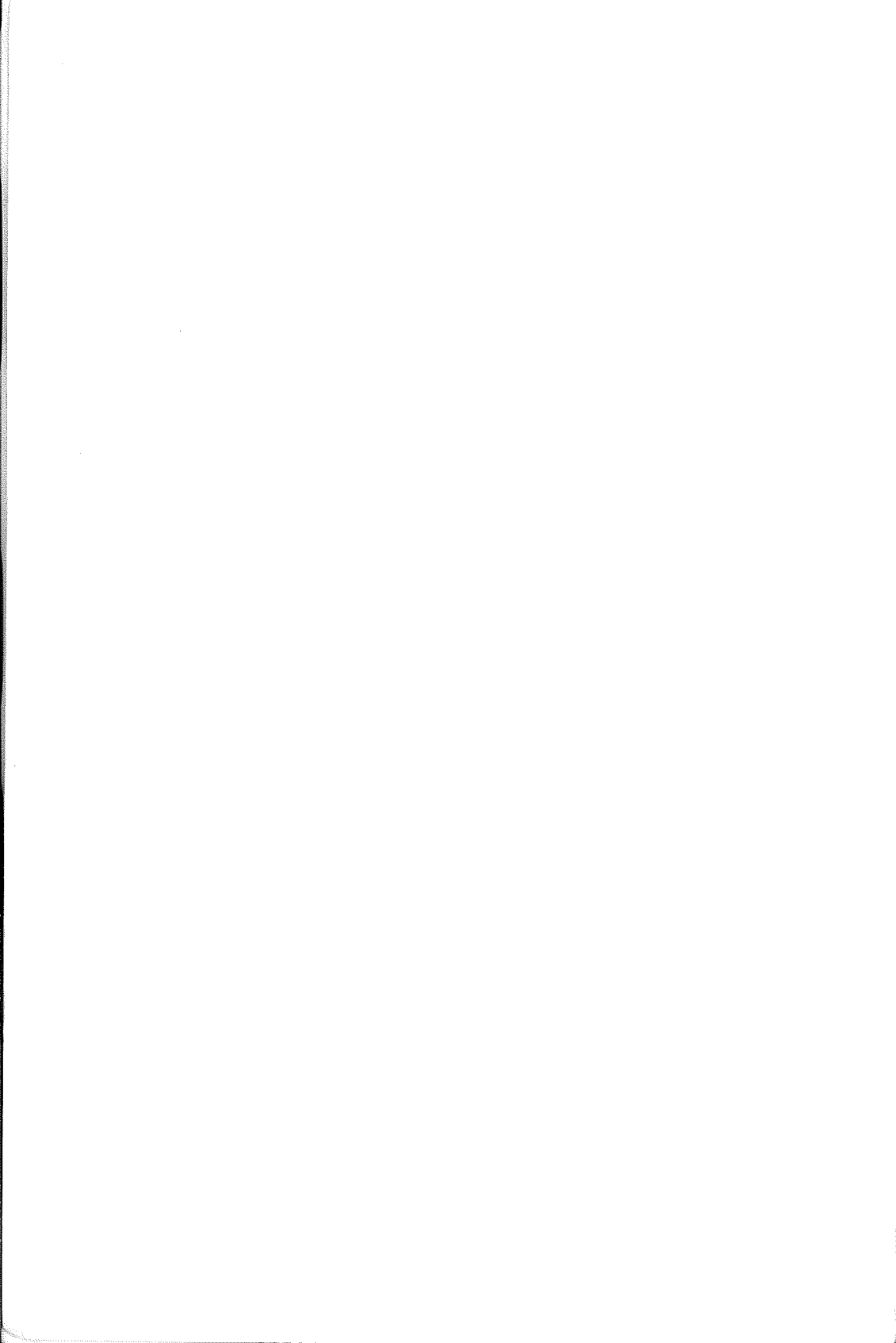

Ontspoorde historie

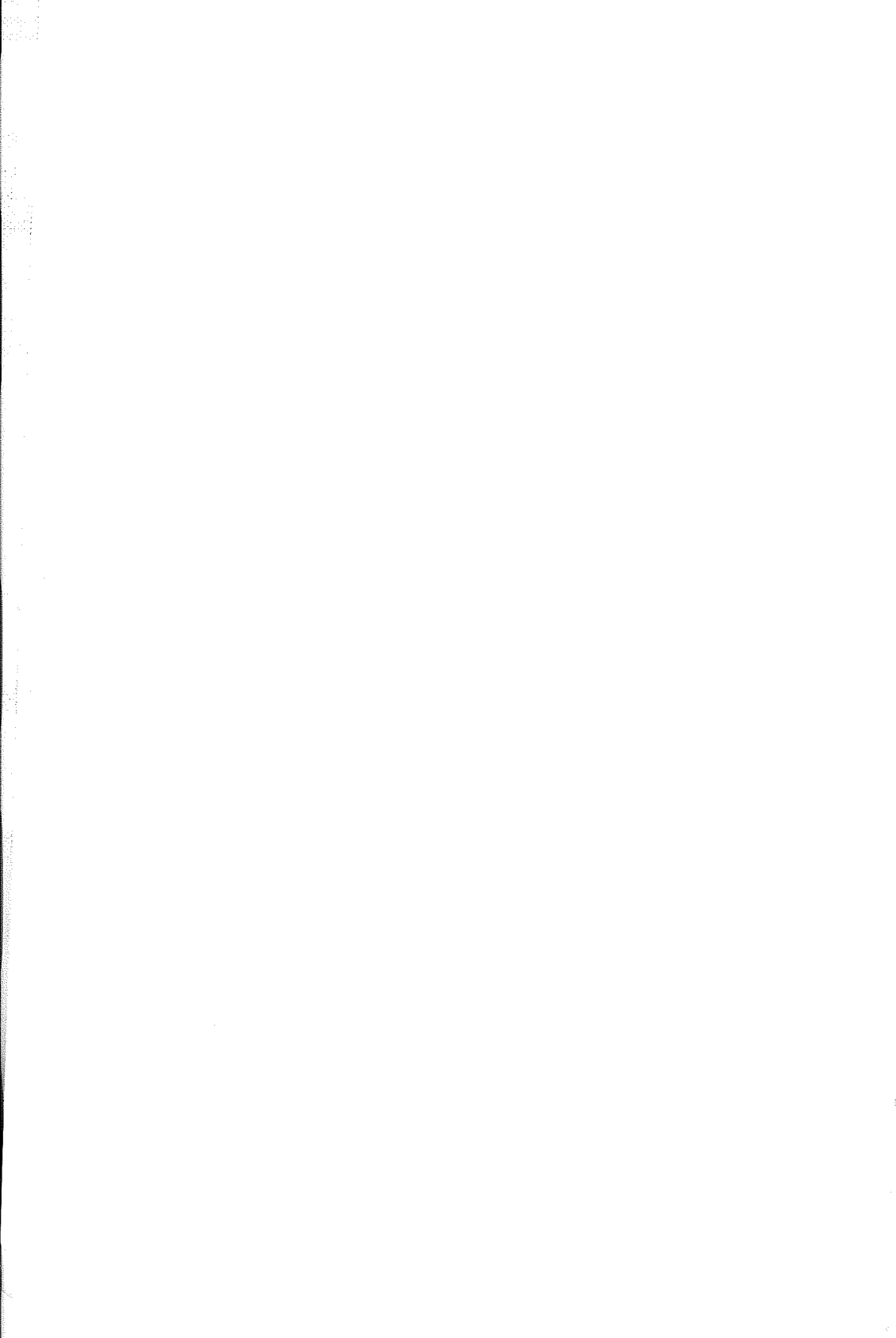

Albert Delahaye

Kurt Weyerberg

Ontspoorde historie

Ontspoorde historie

Albert Delahaye

bewerkt en aangevuld
door Dr. H. ten Doeschate

Stichting Albert Delahaye

1992 Uitgeverij Gianotten, Tilburg

Grafische vormgeving en druk: Drukkerij Gianotten, Tilburg

Tekstverzorging: Data & Service Bureau 'Paulus', Oegstgeest

Omslagillustratie:

Peutingen-kaart, facsimile van het blad met FRANCIA, uit de eerste editie van de kaart door Moretus te Antwerpen uit 1598.

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Delahaye, Albert

Ontspoorde historie / Albert Delahaye ; bew. en aangevuld door H. ten Doeschate. - Tilburg : Gianotten. - Ill.

Uitg. van de Stichting Albert Delahaye. - Met lit. opg. , reg.

ISBN 90 6663 020 5

Trefw. : kerstening ; Noord - Frankrijk ; geschiedenis ; middeleeuwen / Noord - Frankrijk ; historische geografie.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvuldigd en of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, of op enige andere wijze zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

Inhoud

VOORWOORD	5
TEN GELEIDE	7
DE STAND VAN ZAKEN VOOR DELAHAYE	17
A: DE VOORGESCHIEDENIS VAN DE MISSIE ONDER DE FRESONES	35
B: WILLIBRORD, TROUWE HERDER	55
De overtocht en het begin van de prediking	55
Van Souastre naar Inchy	67
Fositesland, Dani en Walachria	76
De abdij te Eperlecques	81
Laatste jaren	86
In Pace	92
Vindicamus haereditatem	100
Echternach is verre van Eperlecques	108
De weg der relikwieën	117
Holland 'ontwaakt'	126
Het corpus van Abbeville	131
Beter nooit dan laat!	138
C: DE ZENDELINGEN NAAST WILLIBRORD	141
Arbeiders in de Wijngaard	141
Traiectum (Trith-Saint-Léger)	148
D: BONIFATIUS, DE BAANBREKER	161
Begin bij de Fresones	161
Turingi, Hessi, Baguarii	165
Moguntiacum	173
Bonifatius en Pepijn	178
Einde bij de Fresones	180

E: DE OPVOLGERS VAN WILLIBRORD	187
Gregorius (707-776)	187
Lebuius (ca. 780)	192
Ludger (742-809)	201
Willehad (vóór 730-789)	210
Albricus (776-783)	216
Odulphus (765-na 851) - Rixfridus (†820) - Fredericus (†838)	219
Alfricus - Hegihardus - Ludgerus (838-851)	229
Anscharius (801-865)	233
Hungerus (851-870)	246
Odilbaldus (870-899)	250
Radboud (899-917)	260
Naklanken van het bisdom Traiectum(Tournehem)	268
Conclusie voor Traiectum (Tournehem)	274
 F: HET BEGIN VAN HET BISDOM UTRECHT	 275
 LITERATUUR	 306
 REGISTER A	 311
 REGISTER B	 313

VOORWOORD

In 1986 is op aandringen van Albert Delahaye de naar hem genoemde Stichting in het leven geroepen die zich ten doel stelt zijn tekst- en studiemateriaal op enigerlei wijze in boekvorm te laten verschijnen. "Ontspoorde historie" is hiervan het eerste resultaat.

De Stichting Albert Delahaye is voor het tot stand komen van deze publicatie in het bijzonder dank verschuldigd aan:

- Dr. H. ten Doeschate voor de bewerking en aanvulling volgens de meest recente inzichten van wijlen Albert Delahaye,
- H.P.C. Jochems voor zijn kennis van het onderhavige gebied in Frankrijk, opgedaan door het jarenlang vergezellen van Albert Delahaye tijdens zijn studiereizen,
- Drs. A.G.F. Laenen, historicus, voor het kritisch beoordelen van het manuscript,
- Drs. A.A.F. Jochems voor het kritisch doornemen van het manuscript en voor het samenstellen van literatuurlijst en register.

Tenslotte dankt de Stichting uitgeverij Gianotten voor de prettige samenwerking.

Breda, november 1992

*Drs. J.T. Dieckmann,
Voorzitter Stichting Albert Delahaye*

Correspondentieadres:
Stichting Albert Delahaye
Vogelschoot 60
4813 NK Breda

Albert Delahaye (1915-1987)

foto: Van Hassel BV, Zundert

Ten Geleide

Bij het Willibrordjaar mocht onze Stichting het niet laten afweten. Want men denke niet dat -zoals boze tongen beweren- wij iets tegen Sint Willibrord hebben. Integendeel! Maar het lijkt ons méér eerbiedig jegens een heilige, hem te waarderen voor wat hij aan goeds wèl gedaan heeft, dan hem in verlegenheid te brengen door loftuitingen voor het goede dat hij niet gedaan heeft en niet gedaan kàn hebben. De laatstgenoemde twijfelachtige eer is aan Willibrord (en verscheidene collega-heiligen die met hem vooral het noorden van Frankrijk kerstenden) overvloedig te beurt gevallen. Dàt dit geschied is en hòe het heeft kunnen gebeuren, wordt in dit geschrift aangetoond en uiteengezet aan de hand van 270 authentieke teksten, dus -om zo te zeggen- met voortdurend de vinger aan de pols. De onderhavige studie maakt deel uit van een uitgebreid en grondig onderzoek naar het antwoord op de vraag hoe, met name in continentaal noordwestelijk Europa, de gebeurtenissen van het eerste millennium zich volgens de eigentijdse bronnen hebben afgespeeld, en... wàt de historici in de loop van het tweede millennium daarvan gemaakt hebben; want de onderlinge afwijking bestaat t.a.v. heel het gebeuren vanaf de nadering der Romeinen tot in de 10e eeuw. Vooruitgrijpend op de verdere publicatie der uitkomsten van héél dit onderzoek, werd voor deze gelegenheid het 'hoofdstuk' over Willibrord zodanig bewerkt dat daarin het problematische van de geschiedbeoefening over het genoemde gebied en tijdperk aan bod komt en het boek dus ook de methoden (m.n. de historische geografie) aanreikt om de wàre historie te vinden en te staven.

Ernstige twijfels aan de vigerende geschiedkundige reconstructie van ons (vóór)vaderlands verleden zijn er van meet af gerezen, keer op keer onderdrukt en telkens weer hardnekkig teruggekeerd. Toen dat gedachtenbouwsel nog in de steigers hing en nog verre van 'school-rijp' was, heeft reeds in 1654 de Brabantse historicus Jacobus van Oudenhoven, uit het hier ontbreken van elk Hollands schrijfsel van vóór de 10e eeuw, nièt tot een algeheel an-

alfabetisme van die pré-Hollanders geconcludeerd, doch tot hun algehele afwezigheid hier (zie: de stand van zaken, 1 ad b). En hoogst recentelijk heeft een zeer geëngageerde archeoloog tijdens het Nijmeegs 'Willibrord-congres' (28-30 sept. 1989), de vraag gesteld en beantwoord, waarom destijds Utrecht niet door de Noormannen is geplunderd: "omdat er niets te plunderen viel. Utrecht was niet méér dan een (Romeinse?) ruïne. In de tijd van Willibrord was ons land een rijk van eilanden, overal door rivieren en kleine stromen doorsneden, met hier en daar bewoning". Beide uitspraken, 335 jaar uiteenliggend, sluiten in feite op elkaar aan. Van Oudenhoven wijt het ontbreken van Hollands schrift aan het onbewoond zijn van Holland, Van Es wijt het onbewoond-zijn van Holland aan de transgressie.

Hier moet men zich afvragen wat er gebeurd zou zijn indien - 35 jaar geleden- bij alle scheiding van de disciplines de geologen en stratigrafen zich niet door vrees voor grensoverschrijding hadden laten weerhouden de gegevens, welke zij toen zeker al hadden over het 'waar' en 'hoe' van de transgressies in ons land, duidelijk door te spelen naar de teksten-interpreterende (en door de archeologen vaak al te volgzzaam gerespecteerde) historici; die overigens op deze ongelegen informatie kennelijk niet zaten te wachten. Door die informatie ware immers ons land en bloc en in één slag buiten spel gezet bij het toewijzen van toponiemen uit de desbetreffende eeuwen en had het daarbij de meest vitale identificaties het allereerst moeten laten vallen. Daarmee zou het taboe dat tegen het werk van Delahaye immer nog bestaat, allang zijn opgeheven of zelfs niet eens kunnen opkomen. Want hoe zou men als Nederlander het iemand kwalijk kunnen nemen dat hij plaats en die toch niet in Nederland gelegen kunnen hebben, elders tracht op te sporen. Holland zou immers niet langer partij geweest zijn en belanghebbende bij het uitdelen van de omstreden oude plaatsnamen, doch in het beste geval nog een belangstellende toeschouwer. Zolang echter zulk een duidelijke en door gezagvolle deskundigen afgegeven onbewoonbaarverklaring voor de transgressiegebieden van Nederland (en m.n. ook van de Duitse vlakke) ontbrak, zag Albert Delahaye zich genoopt zijn afzonderlijke identificaties tevens polemisch -als een bewijs 'ex alibi'- te hanteren tégen een eventuele localisatie welke men reeds in het Nederlandse transgressiegebied voor het toponiem in kwestie bedacht had. Natuurlijk, de juiste identificaties moesten voor een volledige re-

constructie van de feiten tòch geleverd worden; maar dat had ook prettiger gekund en in een meer serene sfeer!

Overigens heeft Delahaye ook zelf pas mettertijd de grote betekenis onderkend die de transgressies voor zijn onderzoek hadden. Zo ver was hij nog niet toen hij bij het verlaten van de Nijmeegse archieven de 'spoorloze' absentie van Karel de Grote als afscheidscadeau achterliet; en toen de anglist prof. Aurelius Pompen hem dringend aanspoorde z'n onderzoek voort te zetten, hoewel daardoor niet alleen Karel doch tevens Willibrord absent gemeld moest worden. En zelfs nadat -in zijn nieuwe functie van streekarchivaris voor een snel groeiend aantal westelijk-Noordbrabantse gemeenten en daarmee in een geografisch gunstiger positie om langs de Franse noordkust in het spoor van Willibrord te treden- hij Aurelius' voorspelling had waargemaakt; waarbij hij enerzijds alle centra van Willibrordverering elders (incl. Utrecht) ontmaskerde als import-devoties van ca.500 of meer jaren na de dood van de heilige; en hij anderzijds, ter plekke de authentieke streek verken- nend en intensief de vele al dan niet abbatiale bibliotheken in de omtrek raadplegend, de wereld van Willibrord hervond (zijn bis- schopszetel, zijn missiegebied, zijn medewerkers) en deze door tal van details bevestigd zag en hij op het nippertje ook nog de ware abdij van Willibrord wist aan te wijzen in de directe nabijheid van de bisschopskerk... : ook tòen had hij weliswaar het verschijnsel transgressie ter sprake gebracht doch het niet als argument uitge- speeld, overtuigd als hij was dat zijn uit de bronnen aangevoerde bewijzen afdoende waren. Dit bleek echter buiten de macht van de 'professionele' repressie gerekend te zijn. Daarom is hij tenslotte, mede onder indruk van de transgressieve toestanden die hij al zo'n 20 jaar in zijn werkkring onder ogen kreeg, ertoe overgegaan -in zijn meest-gelezen boek 'Holle Boomstammen'- de transgressie ex- pliciet als een kapitale factor voor zijn onderzoek op te voeren. Dat boek bestemde hij dan ook niet rechtstreeks voor verstokte 'vaklieden' doch voor een alzijdiger en minder verstrikt publiek; waarbij hij tevens de dingen steeds resoluter kon formuleren en vele omzichtige plichtplegingen uit zijn eerdere publicaties achter- wege kon laten: een en ander dankzij de in voortgezet onderzoek verkregen grotere zekerheid omtrent de vroegere geografische ge- gevens, met daaronder -als niet de minste- die omtrent de trans- gressies. Daar werd toen tegen ingebracht dat hij de hoogte der waterstanden zou overdrijven; wanneer men echter de enorme wa-

termassa's in aanmerking neemt die binnen uitgestrekte dikke lagen verraderlijk veen schuilgingen, blijkt hij het geweld der transgressies van destijds veeleer nog onderschat te hebben.

En nù, weer 10 jaar later, wordt in verband met Willibrord de transgressie eindelijk als een noodtoestand openlijk erkend. De genoemde door prof. Van Es gegeven beschrijving van die desolate toestand kan namelijk niet geïnspireerd zijn door de idyllische schildering van (het Frånse) Fresia, aan te treffen in het Vita S. Bonifacii (zie tekst 133): van een bodemonderzoeker, op zijn vak aangesproken, verwacht men geen citaat uit een heiligenleven. Dat het inderdaad om een noodsituatie ging, bleek overigens ook duidelijk tijdens een TV-uitzending op 6 november 1989, waarbij gepoogd werd 'Willibrord in Utrecht' nog te redden door zijn verblijf aldaar slechts kort te houden. Maar ook in korte tijd kan men verdrinken. Daarenboven was zo'n voortijdige aftocht iets wat Willibrord als heilige niet kon máken, althans niet zolang men zijn Fresones van toen in òns Friesland van nu blijft situeren. Deze laatste moeilijkheid was enkele dagen tevoren in Rome reeds door dr. M. Muskens ondervangen, die in een gesprek met het dagblad "De Telegraaf" (4 november 1989) onthulde dat Willibrord de Friezen niet bekeerd heeft omdat zij niet wilden, waarna hij naar Echternach uitweek (en daar verder zat te kniezen om de Friezen); wat niet alleen pal in strijd is met de getuigenissen van Bonifatius, Beda en... Willibrord zelf, t.w. dat hij tot in lengte van dagen vanuit zijn te Traiectum gevestigde zetel werkzaam was, maar wat hem buitendien de enige titel afhandig zou maken waarop hij tot patroon van de Nederlandse kerkprovincie kon worden verheven, nl. dat ons land allicht óók katholieken telt van wie één of méér uit de talloze voorouders door hem werden gekerstend. Bij dit alles was het een kwalijke grap van verscheidene sprekers, de aan verdrinkingsgevaar ontrukte en door de Friezen niet gewenste Willibrord te willen afschuiven naar de abdij van Echternach, welke exact zegge en schrijve in 974 werd gesticht; of anders is het onthutsend, te moeten constateren dat men óók omtrent die 300 km-verre 'abdij van Willibrord' -het sinds lang meest twijfelachtige punt uit heel de Willibrordmythe- weigert van de aangeboden gegevens zelfs maar kennis te nemen.

*

In samenhang met de Echternach-kwestie (die in deze publicatie - beknopt maar duidelijk- óók uit de verf komt) presenteert zich hier de tweede in de aanhef gestelde vraag: hoe zulk een gapende verwijdering tussen de geschiedkunde en de realiteit van 10 eeuwen noordwestelijk Europees gebeuren zich heeft kunnen voltrekken. De belangrijkste voorwaarden daartoe werden geschapen door twee direct aanwijsbare feitelijkheden, nl. enerzijds de door Karel de Grote's uitwijzingspolitiek reeds in gang gezette en door de aanhoudende Noormannenplaag nog versnelde noordoostwaartse emigratie, en anderzijds de voortgaande regressie die, in wat later Duitsland en Nederland(en) heette, een steeds groter areaal van vruchtbare gronden toegankelijk en bewoonbaar maakte. Door dit laatste kon de enorme emigratie dermate geruisloos en ongehinderd verlopen dat zij als door een collectieve 'black-out' aan de geheugenis ontgleed; hetgeen echter in de geschiedvorsing een breuk veroorzaakte waarnaast de fabuleuze of althans zwaar gedramatiseerde zgn. 'Volksverhuizingen' uit de 4e-6e eeuw (waarschijnlijk weinig méér dan enigszins uit de hand gelopen inheems benden-werk) erbij in het niet zinken. Aldus ontstond op de maagdelijke bodem ter rechterzijde van wat nu Rijn heet een volk zonder geschiedenis, terwijl aan de sterk ontvolkte linkerzijde (tussen Boulogne en Straatsburg; het 'Germania' van Tacitus) een geschiedenis zonder volk achterbleef.

De massaal verhuisde mensen voelden natuurlijk niet het aller-eerst hun gemis aan historie. Maar wel hadden zij in hun 'anonime' nieuwland onverwijld behoefte aan plaats-, streek- en riviernamen, waartoe zij, zeer begrijpelijk en in alle onschuld, vaak terugvielen op de nog vertrouwde toponiemen uit hun streek van herkomst. Onder die toponiemen waren er een behoorlijk aantal die (en hier komen we bij de derde belangrijke voorwaarde tot de grote historie-verhuizing!) ook vermeld stonden in de verzamelingen documenten die o.a. in de bagage van uitgeweken kloosters waren meegebracht. Toen men, één of meer eeuwen later, die nutteloze Latijnse akten (waarvan men zich de juiste Franse oorsprong nog maar amper realiseerde) nog eens inkeek, herkende men dan ook tal van 'Duitse' resp. 'Hollandse' namen, die inmid-dels op de vorengenoemde wijze als doublures van Franse namen ingang hadden gevonden. In dit net van echte doublures (en van eventuele, op louter toevallige naamsgelijkenis berustende, schijn-doublures) ging men toen, zo goed en zo kwaad als het kon, de

geschiedkundige gegevens ophangen zoals deze in de bestudeerde oorkonden, heiligenlevens en andere historische documenten stonden beschreven; waarbij men dus de doublure-namen aanzag voor de originele, en men de echte Frånse originele namen -zo men die al kende- tot doublures moest degraderen. Dit betekent niets minder dan dat dingen die in de 7e t/m 9e eeuw in Noord-Frankrijk waren gebeurd, achteraf werden verlegd naar gebieden die ten tijde van die gebeurtenissen nog (meestendeels) onderbevoond of zelfs onbewoonbaar waren; m.a.w. dat aan de Duitse/Nederlandse geschiedenis (vanaf het begin terugwaarts!) een stuk 'ongeboren' historie werd vóór-geschoven. Dat zoiets niet werkt, is duidelijk: niet alleen kan men gedateerde historische feiten onmogelijk overbrengen naar plaatsen die pas eeuwen na datum ontstonden; bovendien zullen de geografische proporties van de latere doublure-plaats meestal zózeer afwijken van die der originele 'plaats van handeling', dat men van de ene ongerijmdheid in de andere valt. Zoals in deze studie dan ook keer op keer zal blijken.

De vraag blijft, in hoever dit alles spontaan tot stand is gekomen dan wel opzettelijk tot stand werd gebracht. Wellicht is hier de gehele scala bruikbaar van 'argeloos' tot 'arglistig'. Daar was de naïeve enkeling die zijn woonstede, destijds door zijn pionierende voorouders vernoemd naar een (intussen historisch min of meer bekende) Noordfranse plaats, maar al te graag met die roemruchte plaats zelf gelijkstelde. Maar daar waren ook de klerken van kanselarijen of eendere administratieve instanties, die met duidelijke opzet en stelselmatig de toponymie in die gewenste richting bevorderden; waarbij men meermalen sterk de indruk krijgt dat hen de Franse documenten als 'partituur' ten dienste stonden voor het toe-delen van namen aan nieuwe nederzettingen en voor het bij-schaven van reeds bestaande doublure-namen zoals die door immigranten reeds naar eigen keus waren ingevoerd. De nieuw toe te kennen namen werden regelrecht overgenomen uit de oude oorkonden waar zij, immuun voor elke verdere evolutie, al vele eeuwen vastlagen. Maar de migranten, toen ze bij binnenkomst spontaan hun doublure-plaatsnamen kozen, zijn daarbij allicht niet van de oude documenten uitgegaan doch van de in hun dagen gangbare en eeuwen jongere naamvormen die, getoetst aan de documenten, menigmaal voor 'verbetering' vatbaar bevonden zullen zijn. Een en ander zou tenminste de paradox kunnen opheffen dat hui-

dige namen van originele plaatsen in vergelijking met die van de corresponderende doublures vaak verder afwijken van de oude oorkonde-naam.

Dit alles laat de integriteit van deze klerken en instellingen onverlet: die kunnen best ervan overtuigd zijn geweest dat zij met de bevestiging van authentieke historie bezig waren. Wat echter niet kan worden gezegd van prominenten en instituten die b eter wisten, althans beter moesten weten.

Aan twee daarvan zij hier gedacht. Vooreerst is er de kanunnik Adam van Bremen (11e eeuw) die, als een van zijn ergste geschiedkundige bravourstukjes, Noordfranse bisschoppen uit de 8e-9e eeuw terugwerkend met zetel en al (Hammaburg en Brema) en met de aanpalende rivieren (Albis = Franse Aa en Wisurgis = Wimereux) transplanteerde in het waterrijke en mensenarme verre noorden van Duitsland, waarbij hij (door het invoeren van de doublures Elbe, Weser en -dan  ok maar- Eems) het rivierenstelsel ontregelde met alle verwarrende gevolgen van dien. Ernstiger nog dan Adams huzarenstuk (misschien heeft deze zelf aan zijn eigen sterke verhalen wel binnenpret beleefd?!) is het gedrag van Echternach, waarbij niets te lachen valt. Hier immers werden, om wederrechtelijke materiële aanspraken door te drukken, hele volksstammen systematisch met een onmogelijke mythe opgezadeld die de persoon van Willibrord volslagen ongeloofwaardig maakt en alle geschiedenis-wetenschap tart.

*

Tenslotte nog enige opmerkingen over Delahaye's werkwijze in het algemeen. Zijn principe is, dat men het eerdere niet moet proberen af te leiden uit het latere. Hij verzamelde de meest authentieke (deels door andere historici kennelijk verwaarloosde of te weinig benutte) teksten en analyseerde deze, daarbij zorgvuldig vermijgend ze hoe dan ook te interpreteren vanuit het heden. Het tegendeel deden de geschiedenis-verhuizers in de 11e-13e eeuw, die er zelfs geen been in zagen een vrij recent verleden van slechts enkele eeuwen jong -met zijn actuele feiten  n met de inhouden van zijn voortlevende traditie- over te planten naar een pas nadien ontstaan ander en veel uitgestrekter geografisch en demografisch landschap. Ditzelfde zette zich voort toen 16e-eeuwse humanisten voor hun

terughlik naar de Romeinse tijd kritiekloos het vergrootglas van hun 3 eeuwen vroegere collega's leenden om daarmee de door dezen uitgezette lijn te extrapoleren naar de Romeinen toe, die aldus door een dubbele vergroting voor hun relatief kleinschalige noordwaartse operaties bijna half Europa als schouw-plaats kregen toegewezen (tot ver voorbij de Elbe, i.p.v. nabij de Albis). En met dit 'kritiekloos' komen we aan onze tweede opmerking.

Het huis der geschiedenis heeft vele woningen. Tè vele. En evenzoveel specialismen, verticaal naar het tijdvak en horizontaal naar onderwerp en aspect. 'Deskundigheid' betekent niet de hoogste graad van kennis maar wèl het grootste gevaar voor bijziendheid. En, wat vooral bij een menswetenschap zoals historie hoogst ongewenst is: die scheiding van ressorts belemmert binnen deze discipline de uitwisseling van onderlinge kritiek; hetgeen een verklaring geeft voor het -bij de gratie van de 'collegialiteit'- voortduren van onhoudbare stellingen. Zonder die misplaatste collegiale code waren de mythen al lang opgeruimd. Maar de historicus die misvattingen signaleert op een terrein waarover (andere) specialistische collega's zich een moeilijk te doorbreken monopolie hebben aangemeten, wordt gemakkelijk -als 'zijn competentie overschrijdend'- wegens 'off-side' teruggefloten. Wie neemt dan nog de geschiedkunde-als-geheel onder zijn hoede?! -- Delahaye's invalshoek (om de belaste term 'specialisme' te vermijden) is de historische geografie: een kunde die wèl een naam heeft doch maar door weinigen serieus beoefend wordt. Wegens een en ander (de kritiek-allergie zowel als de onbekendheid met de waarde der historische geografie) kon Delahaye niet volstaan met de 'technische' uitkomsten van deze geografie aan de historische wereld voor te houden ter toetsing van haar opvattingen. Hij moest zelf het werk afmaken door aan te geven dat en hoe de verbeterde localisaties het in de bronnen vermelde gebeuren niet alleen tot andere en veelal aanmerkelijk bescheidener dimensies terugbrengen, maar ook een geloofwaardig en zinvol geheel opleveren waarbij de feiten logisch in elkaar grijpen. Kortom: het gaat om een transponeren, ja een herschrijven van hele hoofdstukken uit de gangbare geschiedenis.

Het moge duidelijk zijn dat van deze levenstaak -gezien de op dit terrein sinds ettelijke eeuwen onbewezen doch taai gehandhaafde opinies- weinig of niets kon uitbesteed worden. Aan de uitkomsten van serieuze historische geografie getest, gaat de gangbare

'traditie' met haar ingebakken reconstructies zózeer tegen de loop der dingen in, dat van die zijde elke bruikbare bijdrage uitgesloten was: alle richtingbordjes staan daar 'n halve slag verkeerd, het einde bepaalt er het begin, gevolg wordt er oorzaak,... en als 'het verleden' geldt datgene wat de historici ervan gebrouwen hebben. Daarom was Delahaye genoodzaakt een gehéél project uit te werken waarin alle relevante historische aspecten van de te behandelen perioden aan de orde komen. Hij ontwikkelde daartoe een steeds zorgvuldiger en trefzekerder procédé om de ligging en huidige benaming te achterhalen van plaatsen en verdere geografica, vermeld in de geschreven bronnen: zowel uit de episode tussen de komst en het vertrek van de Romeinen alsook uit de aansluitende vroegste middeleeuwen. Bij het laatste wordt met al de nadien oost- en noordwaarts uitgewaaierde doublures afgerekend; terwijl ook de ontcijfering van de 'Peutingerk kaart' (4e eeuw) de ontdekking opleverde dat enige tot nu toe als kapitale centra van de Romeinse acties beschouwde oorden buiten de kaart vallen, kennelijk als niet zo belangrijk geacht en daarom maar aan de archeologen alléén overgelaten. Voorts wordt -d.m.v. een intussen tot een aantal van wel 450 uitgebreide reeks Latijnse teksten van eigentijdse geschiedschrijvers, geografen en chronisten en een periode dekkend van ca.50 vóór tot 700 na Chr.- duidelijk gemaakt dat het in al deze aaneengesloten berichten om globaal dezelfde gebieden, plaatsen en mensengroepen ging; uit welke continuïteit tevens volgt dat er binnen die periode onmogelijk een 'ware volksverhuizing' kan hebben plaatsgevonden. De Friezen, Saksen en de voorouders van de Franken alsmede verdere stammen waren bij aankomst van de Romeinen reeds sinds mensenheugenis voltallig in Noord-Frankrijk aanwezig. En de ware volksverhuizing voltrok zich pas tussen de 8e en 11e eeuw, ingevolge de oorzaken en omstandigheden en op de wijze zoals hierboven aangeduid: een verhuizing van west naar oost en van zuid naar noord (en niet omgekeerd!). En zij had, mits onderkend en erkend, de geschiedenis beslist niet in verwarring hoeven brengen.

'Der springende Punkt' waartoe de eeuwenlange *ontspoorde historie* betreffende een zo groot deel van Europa herleid kan worden, steekt dan ook in het (m.n. van Duitse zijde) verdonkeremannen van de aan het slot dezer periode voorgevallen geruisloze doch massale noord- en oostwaartse èchte volksverplaatsing. Daarna heeft men, om althans nog de schijn van continuïteit op te

houden, héél de voorgeschiedenis moeten vervalsen. Wat Delahaye daar tegenover stelt, is: vanuit de authentieke bronnen deze vervalsing doorbreken en aldus de echte continuïteit weer tot stand brengen. Dit is de fundamentele opgave waarvan hij zich, wat de hoofdzaak betreft, volop heeft gekweten; waarbij hij tevens een leger van detail-punten corrigeerde of preciseerde; en hij -naarmate het onderzoek vorderde- meermalen tot ingrijpende omwentelingen kwam, met name ook in zijn nog niet gepubliceerde manuscripten. Vooral door dit laatste staat zijn gelijk ten principale zó sterk, dat men niet moet proberen het met sporadische detail-kritiek af te doen. En dit des te minder nu blijkt dat hij sinds zijn laatste boeken (1980 en 1984) nog tal van verrassende en ingrijpende locatie-verbeteringen heeft gevonden en aan het papier toevertrouwd - of alleen nog mondeling tot uiting bracht: verbeteringen die meestendeels voortvloeien uit de bevinding dat Agripina of Agripenses niet Keulen was doch het (240 km zuidwest daarvan gelegen) Avesnes. -- Voordien had Delahaye, als onkreukbaar archivaris, mijn vraag waarom hij Keulen (nog) niet schrapte, beantwoord met "U hebt goed praten, u wéét het; maar ik moet het bewijzen!"..... Aan welke bewijslast hij inmiddels ruimschoots heeft voldaan.

Breda, november 1992

DE STAND VAN ZAKEN VOOR DELAHAYE

1) Na de illusie van 'Karel de Grote in Nijmegen' zal ook die van 'Willibrord in Utrecht' onherroepelijk moeten verdwijnen. Zo is mij, 30 jaar geleden, door een zeeerwaarde en hooggeleerde bejaarde vriend geprofeteerd. Hoewel ik sindsdien eerlijk en naar best vermogen met de genade heb meegewerkt, dreigt men althans aan deze tweede illusie toch telkens weer enig leven te willen inblazen. Daarbij komt, dat door enkele nabije Willibrord-jubilea - t.w. diens 1200ste sterfdag en het 1250ste jaar sinds zijn oversteek naar Europa- de misverstanden omtrent zijn handel en wandel opnieuw den volke ingeprent zullen worden. Het zal dus niet overbodig zijn de argumenten nogmaals op 'n rijtje te zetten, zij het in een andere, wellicht meer toegankelijke vorm en met verwerking van de sinds mijn laatste publicatie terzake nog ontdekte gegevens en samenhangen. De kwestie is, of na het vertrek van de Romeinen (3e eeuw) -wier presentie in Utrecht (Albiobola?) archeologisch vaststaat- de plaats als bewoond en zelfs als streekcentrum voortbestond t/m de periode van Willibrord en diens opvolgers tot in de 10e eeuw. Het antwoord op die vraag is in de volgende punten samen te vatten.

- a. Al wat wij Nederlanders van onze geschiedenis tussen de 3e en de 10e eeuw meenden te weten, staat in Franse kronieken, ver van Nederland geschreven. Het toepassen ervan op ons land levert meteen al drie in elkaar grijpende enorme absurditeiten op. Ten eerste: de veronderstelling dat Franse schrijvers belangstelling konden hebben voor deze uithoek van Europa, van welks bestaan velen zelfs geen weet hadden; ten tweede: de nog absurder veronderstelling dat zij in de verte op de hoogte waren van de voorvallen hier; met ten derde, als klap op de vuurpijl, de consequentie dat Franse schrijvers over een niet-bestaand land geschreven zouden hebben en zo al die tijd met een soort Atlantis-mythe bezig zijn geweest.
- b. Uit diezelfde periode bezit Nederland geen enkel geschrift, niet eens één blad papier of een krabbeltje ter grootte van een postzegel. Jacobus van Oudenhoven stak in zijn 'Out Hollandt, nu

Zuyt Holland' (1654) al de draak met het ontbreken van elke oud-Hollandse schriftuur, en concludeerde terecht dat het onjuist moest zijn wat sommigen hiervoor ter verklaring aanvoerden, namelijk dat de eerste Hollanders ongeletterd waren en niet konden schrijven. Het geeft geen pas, zegt hij met verontwaardiging, zo'n ongeletterdheid te veronderstellen bij een zo vief volk als de Hollanders; maar de geschriften ontbreken omdat het land niet bewoond was. De oude Jacob had het perfect begrepen en volslagen raak geformuleerd.

- c. Tussen de 3e en de 10e eeuw lag hier al het laagland -en zelfs veel van het hogere tot ca. 5 m plus N.A.P.- onder het water van de transgressies c.q. onder een door de transgressies gevormde natte veenlaag. Kijkt u maar op de eerste de beste hoogtekkaart van Nederland hoeveel dit is; zodat niet eens de ondergrond bestond waarop (eeuwen later!) al die gegevens geëtaleerd werden. 't Waren toch geen kleinigheden, die feiten. Zij omvatten verschillende grote steden, een dikke duizend menselijke nederzettingen, een bisschopszetel met een respectabel aantal parochies en kerken, een burgerlijk bestuur, even noodzakelijk als een bisdom maar totaal onvindbaar, het grote volk van de Frisones onder eigen koningen, soms zelfs meer tegelijk, met een zodanig potentieel aan manschappen dat het bijna twee eeuwen de Merovingers en de Karolingers een doorn in het vlees is geweest. Dat volk blijkt over een verbluffende strategie beschikt te hebben en wist het zó te arrangeren dat al zijn veldslagen tegen de Franken in Frankrijk plaatsvonden. Natuurlijk! Alle voetbalvelden in Friesland lagen onder water zodat het volk alleen uitwedstrijden kon spelen. Dat er van dit hoogst belangrijk en omvangrijk historisch materiaal archeologisch niets wat er maar op lijkt teruggevonden is, doet de deur dicht.
- d. Nederland beschikt over geen enkel eigentijds getuigenis van zijn onderstelde historie tussen de 3e en 10e eeuw. Pas in de 13e eeuw wordt voor de eerste maal beweerd (en -ironisch genoeg- door vreemdelingen) dat Willibrord in Utrecht had gezeteld. Einde 14e eeuw wordt, eveneens voor de éérste maal, Wijk bij Duurstede met het Karolingische Dorestadum in verband gebracht. Tegen het einde van de 15e eeuw wordt Nijmegen voor de eerste keer als het Karolingische Noviomagus gepresenteerd, wat automatisch ertoe leidde dat, mede als gevolg van de herontdekking van de Peutingerkaart, de Betuwe tot Eiland van de

Bataven werd uitgeroepen. Van te voren was al gesold met Lebuinus en Ludger, die van hun authentieke werkterrein bij de Isla (de Lys en Leie in Frankrijk resp. België) naar de IJssel waren gesleept. Toen in onze dagen, na reeds verscheidene eerdere aarzelingen, deze historie opnieuw in twijfel werd getrokken, was de eerste reactie van prof. F.W.N. Hugenholtz: "Wij hebben een traditie sinds de Romeinen in handen". Deze bewering had als eerste onderzocht moeten worden; reeds na een half uur blijkt dat zij onwaar is, aangezien de eerste Nederlandse kroniekschrijvers met geen woord ervan reppen. Tevens zou dan ook aan het licht treden dat, tussen de 13e en de 16e eeuw, de mythen de ene na de andere begonnen op te komen en dat het daarna nog enige eeuwen heeft geduurd alvorens het lemen beeld geboetseerd en voltooid was. In zo'n kwestie moet men natuurlijk bij het begin beginnen, namelijk bij de vraag welke schrijver het eerst met een bepaalde bewering is komen aanzetten; dat is toch het minste wat een beroepshistoricus moet doen als hij het traditie-argument hanteert. Traditie mist hier elke grond in de oude feiten en is op haar beurt dan ook van zeer jonge datum. Gemakshalve wordt daarbij maar verwaarloosd (zo het al geen opzettelijke negatie is) dat in alle gevallen vier tot acht eeuwen liggen tussen de feiten en het tijdstip dat die feiten voor de eerste maal voor Nederland werden geclaimd, terwijl ze in de tussentijd door geen enkele tekst worden bevestigd en de eerste Nederlandse schrijvers er pas einde 13e eeuw over beginnen te schrijven. Het is droevig gesteld met het historisch onderzoek in Nederland, wanneer een streekarchivaris op zulke fundamentele fouten in de wetenschappelijke aanpak moet wijzen.

*

2) Ondanks de opgesomde evidente ongerijmdheden, die de gangbare opvattingen in één slag als mythen ontmaskeren, blijken deze laatste toch enorm taai te zijn. En dit voornamelijk omdat de historici de grondfouten nooit hadden opgemerkt en hun hersenspoeling zo radicaal was geweest dat zij slechts in "Homerisch gelach" -ik citeer!- konden uitbarsten toen ze op de feiten gedrukt werden. Het diep-tragische was, dat dit 'Homerisch gelach' hun eigen onvermogen betrof om door mythen heen te kijken, zodat het

nodig bleek hen langzaam en voorzichtig de injecties van de historische waarheid toe te dienen. Overigens is de kwestie al jaren geleden opgelost, al tracht de academische wereld dit nog te ontkennen of te verbergen. Reeds in 1965 betoogde ik, dat en waarom het befaamde Karolingische Dorestadum, -een der belangrijkste knooppunten van de mythen en een kapitale wissel op het ran-geerterrein van de historische reconstructies-, niet in Nederland te zoeken is. In 1968 begon de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek (R.O.B.) aan de opgravingen van Wijk bij Duurstede. Er werden tonnen tegenaan gegooid, doch er kwam niets overtuigends te voorschijn. Het resultaat was alleen dat de twijfel aan het Karolingisch karakter van Wijk bij Duurstede als een heidebrand om zich heen greep en tenslotte algemeen was. Intussen had ik, om de onderzoekers de pijn van de onontkoo- bare desillusie te sparen of althans te verzachten, in 1977 het op- stel over 'De mythe van de Noormannen in Nederland' doen ver- schijnen, waarin het bewijs geleverd staat dat ons land nimmer door de Noormannen bezocht werd; en dat derhalve Dorestadum, een centraal punt in die Noormannen-berichten, niet in Nederland had gelegen. Prof. W.A. van Es, directeur van de R.O.B., ant- woordde daarop met de kreet "Baarljike nonsens van Delahaye!" en liet daarna in april 1978 het overhaast in elkaar getimmerde en voorbarige speciaalnummer 'Dorestadum' van "Spiegel Historiael" verschijnen, waarin met klare woorden te lezen staat, dat hij on- danks zijn heroïsche kreet geen bewijs gevonden had voor Karolingisch Dorestadum te Wijk bij Duurstede. Hij kon alleen 'de traditie', lees: de mythe, als het enig overgebleven argument aan- voeren, een klassiek voorbeeld van 'idem per idem', een mythe be- wijzen door die mythe weer eens te herhalen. Sinds de publicatie van 1978 is Wijk bij Duurstede volledig afgeschreven bij de seri- euze historici en zijn de opgravingen aldaar de publieke vermake- lijkheid geworden van menig amateur-archeoloog.

En om een lang verhaal maar kort te houden: heel Nederland kan inmiddels weten dat Van Es binnenskamers reeds lang zijn vergissing heeft erkend, al kan hij dit tegenover Nederland maar moeilijk toegeven. De technici van de R.O.B. hebben door hun on- derzoeken aangetoond dat Van Es zich met zijn determinaties minstens een eeuw vergrabbelde, terwijl van de andere kant geble- ken is dat het terrein van Wijk bij Duurstede door de beenderjage- rij van deszelfs inwoners, de bodem-omwoeling tot een diepte van

anderhalve meter en de grondige verstoring van de cultuurlagen, als archeologisch object vrijwel waardeloos geworden was. Op andere plaatsen waar de R.O.B. bij geroepen wordt, maakt hij onmiddellijk rechtsomkeert zo vlug hij bemerkt dat onbevoegden er met 'n schop aan zijn geweest. Terecht! In Wijk bij Duurstede werd alle prudentie uit het oog verloren, want er moest en zou Dorestadum te voorschijn komen! Wat gevonden is, bevestigt tot in de finesses de bronnen over het Merwede-gebied die, al zijn zij dan schaars, toch voldoende deze nederzetting beschrijven als een vestiging uit de 10e eeuw die in 1018 op bevel van de keizer werd opgeruimd. Want dit 10e-eeuws "vissersdorp en roofnest" is het, wat men heeft opgedolven. En de naam van deze nederzetting was "Munna".

Van Es zou er beter aan doen openlijk voor zijn vergissing uit te komen; want zijn houding als Willem de Zwijger van Amersfoort blokkeert de vooruitgang van de wetenschap in ernstige mate. Hij zou op z'n minst zijn 'baarlijke nonsens'-kreet moeten intrekken, daar ik het beu ben dit bij herhaling nog onder de neus gewreven te krijgen door journalisten wier knipselarchief blijkbaar nog jaren achterloopt. Een en ander zou nog tot daaraan toe zijn, omdat wij in Nederland inmiddels beter weten. Het ergerlijke is echter dat in het buitenland het beeld van Karolingisch Wijk bij Duurstede gehandhaafd blijft, en dat bijvoorbeeld -kennelijk op instigatie vanuit Nederland- aan de Universiteit van Rijssel recente publicaties zijn verschenen, nog in belangrijke mate gebaseerd op Van Es' flop van Wijk bij Duurstede. Laat historisch Nederland eindelijk klare wijn schenken, anders zal het straks een stortregen van internationale hoon te verwerken krijgen, wanneer daar het inzicht doorbreekt dat men willens en wetens bij de neus genomen is. Voor Nederland moet de misser met Wijk bij Duurstede de beëindiging betekenen van alle gemijmer over de Karolingische periode. Traiectum, Dorestadum en Noviomagus (incl. Batua) worden in de bronnen omschreven als een onverbreekelijk drietal. Moet Dorestadum uit Nederland weg, wat Van Es afdoende bewezen heeft, zo is een onmisbare poot weggezaagd onder Utrecht als het Traiectum van Willibrord en sjeest Nijmegen even automatisch als Karolingisch Noviomagus. Daar helpt geen lievermoederen aan en dat kan door geen tien 'Bronnenboeken' meer worden tegengehouden; de volgende zeven kan Nijmegen derhalve gevoeglijk achterwege laten. De wanhopige uitvlucht van sommige historici,

die Wijk bij Duurstede niet meer aanvaardden maar willen beweren dat Dorestadum dan elders in Nederland gelegen moet hebben (let op dat 'moet'), is een onnozelheid waarmee een wetenschapper niet aan kan komen indien hij dit niet kan onderbouwen met enig argument.

*

3) Voor het onderzoek naar de juiste plaats van Traiectum staan ons twee soorten bronnen ter beschikking, namelijk de oorkonden van Traiectum en de Levens van de heiligen die in deze plaats of vlak daarbij of in de streek gemissionieerd hebben. De oorkonden van Traiectum zijn verzameld (gekopieerd) in een register dat men het Cartularium van Radboud noemt, welke kopie in de abdij van Egmond is gemaakt. Men vermoedt, daarbij gesteund door een in het Cartularium aanwezige akte van de abdij van Egmond, dat de afschriften in de 12e of 13e eeuw zijn vervaardigd. Tegelijk zij op de merkwaardigheid gewezen dat in de Annalen van Egmond, die in dezelfde tijd ontstonden en later werden aangevuld, geen gegevens uit het Cartularium voorkomen, zelfs niet de vermelding van Willibrord als eerste bisschop van Utrecht. Met andere woorden: de monniken van Egmond, die als kinderen van hun tijd zeker niet overgevloed hebben van historische kritiek of gereserveerdheid, hebben desondanks geweten of intuïtief gevoeld dat dit rijke materiaal niet van Utrecht was. Zij hadden de wording van Nederland, de opkomst van een nieuw bisdom en de vorming van een nieuw graafschap van te nabij meegemaakt om niet te beseffen dat dit nieuwland niet de voorgeschiedenis kon hebben gehad die in de uit Gent gekomen akten was uitgedrukt. Wanneer de Annalen van Egmond dan beginnen te verhalen over de bisschoppen van Utrecht, is er geen woord bij over Willibrord en zijn opvolgers.

De verzameling van deze oorkonden schrijft men algemeen toe aan bisschop Radboud, die omstreeks 900 de stukken kopieerde om daarmee de rechten en waarschijnlijk ook het voortbestaan van het bisdom te verdedigen. Hoe deze oorkonden vanuit Frankrijk in Egmond verzeild raakten, lijkt een groter probleem dan het in werkelijkheid is. De abdij van Egmond was een stichting van Gent, omstreeks 950 tot stand gekomen. Zij werd in de eerste tijd van haar bestaan bemand met monniken uit Gent, ter-

wijl door de moeder-dochter-verhouding tussen de beide kloosters nog lang een intensief onderling verkeer is blijven bestaan. Hoe de documentatie van Traiectum in Gent terecht kwam, valt gemakkelijk te verklaren. De graaf van Vlaanderen heeft de abdijen krachtig gesteund en verrijkt, eerstens om hem te helpen bij zijn politiek van het weren van vreemde invloeden, tweedens om ook op kerkelijk gebied orde te scheppen in de chaos, veroorzaakt door de Noormannen. Zo heeft hij de St.Bertijns-abdij te St.-Omaars gedwongen om haar monastieke beslotenheid van een zuiver beschouwend leven te verlaten en de zielzorg in het omliggend gebied aan te nemen. In dit verband is het veelzeggend, dat deze abdij dan optreedt in verschillende parochies die voorheen tot het bisdom Traiectum behoorden; en dat deze parochies juist in het noorden liggen, het huidige West-Vlaanderen.

Tegen deze achtergronden is het helemaal niet vreemd dat de documentatie van Traiectum in Gent terecht kwam, waar zij na enige tijd niet meer werd begrepen en in de 12e eeuw -die beruchte 12e eeuw die we steeds weer tegenkomen als het begin van de Babylonische spraakverwarring- de mening ontstond dat die documentatie van Utrecht was. Zo kwam zij in Egmond terecht, waar zij desondanks als niet toepasselijk op Nederland voorlopig in de kast werd gelegd. De toepassing op Holland en Utrecht begon pas, weer een hele tijd later, toen het bisdom Utrecht een volledig afschrift kreeg van het Cartularium van Radboud, daarvan een 'Liber Donationum' maakte, dit aanvulde met enige valse oorkonden en verder bijhield, waardoor een continuïteit tussen het oude Traiectum en Utrecht werd gesuggereerd die in het pure Cartularium van Radboud niet te vinden is. Een en ander verklaart ook dat deze documentatie de weg terug naar de authentieke streek niet vond en dat de andere geschreven bronnen zoals kronieken, oorkonden en Levens van heiligen ook in de geest der verplaatsingen werden opgevat. Daardoor kon bij de Franse en Vlaamse historici zelfs in de verste verte niet de gedachte nog opkomen dat dit historisch materiaal van Frans-Vlaanderen was. Die gedachte kon pas ontstaan nadat -als eerste stap- de mythe van Nijmegen was doorzien.

Wie mocht menen dat deze reconstructie ten aanzien van de dwaalwegen van Radbouds Cartularium te ver gezocht is, begaat een vergissing, daar dit Cartularium zelf een doorslaand bewijs bevat dat die reconstructie de juiste is. Het geeft namelijk een goede-

renlijst uit ca.870 van het bisdom Traiectum. Daarin zijn 205 plaatsnamen genoemd waar het bisdom rechten en goederen bezat. Het zijn allemaal Franse plaatsen, nooit in Nederland teruggevonden of ook maar getipt; buiten enkele pogingen van prof. D.P. Blok, die reeds zonder méér te verwerpen zijn omdat deze schermt met nauwelijks 1% van de lijst en de rest maar stilzwijgend overslaat. En wanneer zo'n vindingrijk iemand in 'n mum nooit bewezen localisaties van historische plaatsnamen uit z'n mouw schudt als was het niets, doch daarbij ruim 99% van die namen overslaat (ook alsof het niets is!), dan staat het als een paal boven water dat er in Nederland geen plaatsings-mogelijkheid aanwezig is voor dit enorme historische materiaal; nog ervan afgezien dat in 870 nooit en te nimmer 205 plaatsen in de omgeving van Utrecht kunnen hebben bestaan, waar het 'bestaan tóen' van Utrecht zelf nog geheel in de lucht hangt of veeleer in het water ligt. De akten van de lijst zijn, in origineel, ter plaatse van de feiten opgesteld, wat de opsteller duidelijk laat merken; zodat de mythe van Utrecht reeds door deze ene bron volledig de grond in wordt geboord. Maar bij dit aantal van 205 plaatsnamen blijft het niet; tevens zullen ook uit de overige bronnen een nóg groter aantal i.v.m. Traiectum genoemde plaatsen en de geografische details daarvan verzameld moeten worden. En dit zowel om met zo'n vijfhonderd bewijzen aan de fabel 'Willibrord in Utrecht' een eind te maken, alsook om de Nederlandse historici voor te houden wat historische geografie is.

Het valt op, dat in de verzameling van bisschop Radboud alleen stukken voorkomen van en over het bisdom. De schenking uit 722 van Karel Martel (tekst 55) lijkt zo te zien uit de toon te vallen, omdat zij een schenking is aan het klóóster van Willibrord. Gezien de aard van het geschonkene (nl. de materiële bezegeling van de abdij zelf) blijkt zij echter een schenking aan het bisdom, hetgeen tevens laat zien welk nauw verband -niet alleen geografisch maar ook organisatorisch- er vooral in de beginperiode bestond tussen de bisschoppelijke zetel en de abdij van Willibrord. Anderzijds blijken in de documentatie van dit nabije Aefternacum (Eperlecques), die op een heel andere manier verwaaid is, geen documenten voor te komen van het bisdom. Oorzaak hiervan is, dat de nabije abdij na Willibrords dood weldra haar eigen weg ging en binnen een eeuw haar spiritueel en zendings-karakter geheel verloor en slechts als goederenpakket voortbestond (wat elke

authenticiteit van het verre Echternach als de abdij van Willibrord uitsluit). Bisschop Hunger heeft in 857 de zetel van Traiectum (Tournehem) moeten verplaatsen toen de Noormannen de stad veroverden en verwoestten. Hij week uit naar de abdij van Prüm, van waaruit hij een tijdelijk onderdak kreeg te Berg aan de Sauer. Na enige jaren is hij naar zijn bisdom teruggekeerd. Daarna resideerden de bisschoppen te Dorestadum (Audruicq) of te Daventria (Desvres). Door een veelheid van verschillende omstandigheden was het bisdom Traiectum (Tournehem) ten dode opgeschreven. Bisschop Radboud heeft, volledig uitgerangeerd, om trent 900 nog kort als bisschop van Traiectum wellicht in Daventria (Desvres) geresideerd totdat het bisdom omstreeks 917 geruisloos uit de geschiedenis verdwijnt.

Het andere materiaal voor onze uiteenzettingen wordt geleverd door de levensbeschrijvingen van de zendelingen onder de Fresones en Saxones. Weer een materiaal dat in zijn toepassing op Nederland als los zand aan elkaar hangt, doch in de authentieke streek integendeel een logisch en sluitend beeld oplevert, bovendien gedekt door een groot aantal geografische details die de plaatsing ervan in de juiste streek afdoende bewijzen. Het spreekt vanzelf, dat we dit onderzoek beginnen met de eerste berichten over de christelijke zending onder de Fresones. Want -zoals we zullen zien- die zending bestond daar ter plekke al minstens 80 jaar vóór Willibrords komst, wat tevens een doorslaggevend bewijs vormt dat die niet op Holland, Utrecht en ons Friesland gericht was. Het lag voor de hand dat de Nederlandse historici deze voorgeschiedenis maar als legendarisch of hoogst dubieus zouden afdoen omdat die vroegere geloofsverkondiging al helemaal niet in Nederland te plaatsen is. In ruil daarvoor hebben zij de Hollandse legenden, pas na de 12e eeuw uitgevonden, wèl als historisch betrouwbaar aanvaard. Het was een slechte ruil, reeds volkomen te verwerpen als men de chronologie in de gaten houdt; want een tekst uit de 13e of 14e eeuw moet het per definitie afleggen tegen een authentiek eigentijds document uit begin 7e eeuw. Het gaat natuurlijk niet aan, alles maar legendarisch te verklaren wat niet klopt met hetgeen sinds de 12e eeuw is uitgebroed. Wanneer men dan tot overmaat van ramp het onderzoek pas na de 12e eeuw begint, wordt de ruil niet eens opgemerkt.

Tot slot geef ik teksten uit de 'bronnen van het bisdom Utrecht' sinds het midden van de 10e eeuw. Deze chronologische serie van

de teksten maakt wel definitief duidelijk dat het bisdom Traiectum van Willibrord en het bisdom Utrecht twee geheel onderscheiden instituten zijn, die alleen vanwege de ongelukkige doublure van dezelfde naam aan elkaar zijn geknoopt: Traiectum, de oude en authentieke naam van Tournehem; en Traiectum, de achteraf ingevoerde latinisatie voor Utrecht, wat voor die tijd 'n aanvaardbare en volkomen normale gang van zaken was. Het had niet noodzakelijk tot de vergissing behoeven te leiden en heeft dat ook gedurende de eerste drie eeuwen niet gedaan. De ontsporing begon pas toen de abdij van Echternach in de 12e eeuw pretenties in Holland ging stellen. Al werden die pretenties maar zeer ten dele gehonoreerd, het gevolg ervan was wel dat Utrecht en Holland de opvatting kregen opgedrongen van Willibrords zetel te Utrecht. Reële of fictieve verplaatsingen zoals van Frisia en Saxonía naar het noorden en het oosten, van Lebuinus en Ludger naar de IJsselstreek enz. hadden het bedje al gespreid voor de Utrechtse localisatie, die er tenslotte inging als koek; al is het merkwaardig, dat (en dit verbaast toch weer een zekere aarzeling) deze in feite pas in de 14e eeuw beklonken werd. Dit laatste is in hoge mate bevorderd door Friesland, waar de fabel van Dokkum als plaats van Bonifatius' marteldood al enige tijd met open armen was verwelkomd. De uitgeslapen Friezen hadden al heel vlug begrepen dat hun streek er wel bij kon varen. En och, waarom ook niet? Zij hadden immers de heilige niet vermoord; dat hadden de Groningers gedaan!

*

4) Deze troostrijke gedachte moge ons sterken als we straks aan het onderzoek van de teksten beginnen. Maar vooreerst dient hier, als basis voor dat tekstenonderzoek, nog kort maar grondig uiteengezet te worden in welke valkuil(en) onze traditionele historici, m.b.t. onze Romeinse tijd en vroege middeleeuwen, wel gestruikeld -zo niet: gesprongen- zijn; en dus ook: op welke wijze hun geschiedkunde weer uit het slop kan en moet worden geholpen. Het gaat hier namelijk om apert misverstand tussen de oorspronkelijke, eigentijds-reporterende tekstschrijvers en hen die (in het 2e millennium) deze teksten verkeerd interpreteerden en zo de wetenschap op een historisch-geografisch dwaalspoor hebben gebracht. Dit betreft met name de 'Westwaartse Oriëntatie' alsmede de misvatting 'Renus = Rijn', welke pas na de 9e eeuw geleidelijk

begonnen plaats te maken voor onze Noord-oriëntatie en voor het 'Renus = de Duits-Nederlandse (Neder)Rijn'.

De westwaarts afwijkende oriëntatie is niet maar een hypothese doch een onmiskenbaar feit. Doorlopend treft men aan, dat uit de oudheid daterende en met zekerheid geïdentificeerde woonplaatsen (streken, rivieren, landschappen, enz.) die vanuit het aangegeven standpunt in westelijke richting liggen, niettemin volgens de oude geschreven bronnen -of ook blijkens een in de naam zelf vanouds aangeduide windrichting- noordwaarts zouden moeten worden gezocht (wat zich mutatis mutandis bij de drie andere windstreken ook voordoet). Het geval dat daarbij het 'verdwaalde noord' tot voorbij ons 'pal west' zou doordringen, blijkt praktisch niet voor te komen. Derhalve kan men de voormalige oriëntatie het eenvoudigst daarmee omschrijven dat de Latijnse teksten doorgaans voor de vier hemelstreken geen 'tussenstanden' vermeldden doch de windstreken lieten samenvallen met de volle kwartieren van de windroos, aldus: Noord = linksboven; Oost = rechtsboven; Zuid = rechtsonder; West = linksonder. Dit komt neer op een West-deviatie van gemiddeld 45°, alias: een Noordwest-oriëntatie. Hoe men tot een ons zó vreemd lijkende oriëntatie kwam? Waarschijnlijk lag de voornaamste oorzaak daarin dat alle wegen die van Rome naar de noordelijke streken leidden (Gallia, Germania, Britannia), globaal eenzelfde linkse afwijking vertoonden. Daarmee echter was nog geen man overboord. De ongelukken begonnen eerst doordat men, zo tegen het eind van het eerste millennium, die oude oriëntatie in toenemende mate begon aan te passen aan een juister kosmologisch inzicht. Hierbij werd weliswaar voor de toekomst de oriëntatie verbeterd, doch bleven de oude documenten ongewijzigd liggen waarin het woord 'noord' óók gebezigd werd voor een groot gedeelte van ons 'west'. Gedurende de volgende eeuwen ging men de inhouden van de betreffende akten dan ook, wegens hun 'noordelijke' inslag, zoeken in het echte noorden tussen NW en NO, en zéker niet in hun feitelijke oord tussen W en NW (dat immers heette nu -te-recht- 'west!'). -- Deze 'noordzuchtigheid' maakte de ravage compleet. Een gehele landstreek die centraal stond in het Noordwest-Europa van de Romeinse tot de Karolingische tijd, werd en bloc uitgeschakeld en haar nauw samenhangende historische inventaris naar de eertijdse verre noordelijke en oostelijke uiterwaarden verwezen; waar ze links en rechts met tal van tegenstrijdigheden en

onmogelijkheden en meestal enkel op grond van enige naamspelling zó willekeurig werd uitgestrooid, dat reconstructie een hope-loze zaak werd. En dit alles vanwege het ene misverstane woordje 'noord'; welk misverstand toch met gemak achterhaald had kunnen worden, als men niet zo bezeten was geweest van de wens om het jonge 'grote vaderland' achteraf aan een eerbiedwaardige historie te helpen.

In hetzelfde vlak ligt de kwestie "Schelde(complex) en Renus" (welke laatste i.p.v. een eigennaam eerder een soortnaam is: 'stroom'). De gedocumenteerde Romeinse routes, langs de linkerzijde van die 'stroom' noordwaarts leidend, voerden voorbij Straatsburg wèstwaarts Germania binnen, om uiteindelijk de Kanaalkust te bereiken. Mogelijk hebben de Romeinen aanvankelijk in het rivierencomplex dat zij op die verdere reis aantreffen, een voortzetting gezien van de 'stroom' die ze bij Straatsburg rechts lieten liggen; en die daar in feite verdween in een voor hen oninteressant gebied; een gebied dat pas door verdere regressie (na een voorafgegane langdurige en pas in de 1e eeuw vóór Chr. gekeerde transgressie) enig perspectief begon te bieden doch reeds binnen 1½ eeuw door een nieuwe transgressie werd belaagd. Maar wat dies zij: de kwestie verloopt óverigens volkomen parallel met de vorige. De Romeinen met hun oude oriëntatie hadden er bij hun komst geen enkele moeite mee, de tocht vanuit Straatsburg naar Boulogne "noordwaarts" te noemen. Integendeel. Maar de návorsers van langer dan een millennium later, toen zij -vooral na de grote stille volksverschuiving in de 9e en 10e eeuw- de naam Renus meer en meer en tenslotte definitief naar oost en noord verschoven, hebben mèt de naam ook maar heel het duizendjarige verleden van de westwaartse Renus overgenomen, om 'Vater Rhein' toch vooral niet tekort te doen. Ook hierbij zal het formele 'argument' meegespeeld hebben, dat een rivier die in de oude akten als 'noordelijk' genoteerd stond, niet in het westen thuishoort; waarbij men overzag dat het oude (ongecorrigeerde) 'noord' voor een groot deel samenviel met het west van de nieuwe oriëntatie. Met datzelfde 'argument' werden weldra ook verdere rivieren bij de Noordfranse westkust gediskwalificeerd en hun namen aan Noordduitse kusten toegekend. En zo werden eeuwen van leegte met geschiedenis gevuld!

Het moge duidelijk zijn dat dit alles noopt tot de grootste behoedzaamheid en kritische zin bij het bronnenonderzoek inzake

de hier aan de orde zijnde episoden van onze Noordwesteuropese historie. Slechts een minimaal deel van de ten deze beschikbare documenten is in origineel tot ons gekomen; zodat men bij nage-noeg heel die documentatie telkens op z'n hoede moet zijn voor 'verbeteringen' ingevolge mis-interpretaties die in de tussenliggende eeuwen (tussen feit en reproductie) door de vorengenoemde oorzaken hadden postgevat. Het zal daarom zaak zijn, de oudste originele teksten over de 'zendelingentijd' te raadplegen (of -waar die ontbreken- uit gekopiëerde teksten de daarbij aangebrachte kennelijke ingrepen te elimineren); terwijl bovendien rechtstreekse Romeinse bronnen veel kunnen bijdragen tot de reconstructie van het gebeuren en inzonderheid tot de localisatie van de plaatsnamen en andere toponiemen, vermeld in de akten uit de zendelingentijd. Toen immers was de historische continuïteit naar de Romeinen toe nog niet door massa-emigratie en doubluren-verwarring verstoord noch door gehaspel met twee uiteenliggende oriëntatie-systemen. Onder die Romeinse bronnen blijken het Itinerarium Antonini (I.A., 2e eeuw) en -om haar onvervalsbaarheid- vooral de Peutingerkaart (P.K., 4e eeuw) van eminente betekenis, vooropgesteld dat men ze onbevooroordeeld en grondig bestudeert. Aan dit laatste heeft het evenwel, althans wat onze noordwest-hoek van het Europese continent betreft, tot nu toe schromelijk ontbroken. Zo wist Konrad Miller in de inleiding tot zijn P.K.-uitgave (1887-1888: zie ed. 1962, p. 6) op die kaart een rijtje Nederlandse plaatsen aan te wijzen: Leiden, Rotterdam, Dordrecht, Nijmegen; om vervolgens te constateren: "In Belgien bleibt eine große leere Fläche, die nächste Straße folgt erst von Boulogne...". Die "leere Fläche" staat natuurlijk niet op de P.K. doch ontstaat enkel doordat men een verkeerde reconstructie ervan uitzet op een huidige landkaart: een reconstructie waardoor de Romeinen, bij gebrek aan wegen, buiten België om -dus zeggend kromstreeks- in Nederland zouden zijn doorgedrongen. Dat deze dwaasheid na 100 jaar nog steeds geduld wordt, is alleen verklaarbaar uit een misplaatste eerbied voor de humanistische padvindere uit het Holland van de 17e eeuw. Bovendien moet meer dan één halte per route reeds uit anderen hoofde 'zeker' zijn, wil men (met liniaal en passer) tussenliggende halten kunnen identificeren. En die zekerheid had Miller zeker niet. Zoals bij het volgende telkens zal blijken, verdient de P.K. waarlijk beter gehanteerd te worden dan met de naïviteit van Miller e.a.; en biedt zij -veiliger

nog dan het I.A.- de mogelijkheid tot identificatie van onbekende plaatsen op antieke routes.

De vorenstaande opsomming van aan te wenden hulpmiddelen moge het krediet versterken voor de conclusies waartoe deze en verdere hier gebezigde kritische onderzoekmethoden geleid hebben en nog leiden. De tijd om ook aan heel de daarbij gebezigde historisch-geografische apparatuur expliciet aandacht te wijden, komt heus nog wel. Maar in dit stadium gaat het er allereerst om, de redelijkheid te doen óverkomen van de bevindingen, langs deze weg verworven; waarmee de gevolgde werkwijze vanzelf impliciet in het geding is en, tussendoor, ook thematisch aan de orde komt. De vorm van 'tekstbespreking' werd gekozen, juist om aan het verhaal zoveel mogelijk een 'live'-karakter te geven en het niet in al te abstracte dorre redeneringen te laten verzanden.

Bij deze opzet zal de lezer, om wegwijs te raken, vooreerst gediend zijn met een duidelijk gespecificeerde inhoudsopgave en vooral met de nodige nummer-verwijzingen over en weer naar reeds behandelde of nog te behandelen teksten. Zo vindt men, bij nagenoeg elke (letterlijke en/of samenvattende) tekst, tevens: de bron(nen), de 'voetnoot', alias Nota (kort of ook herhaaldelijk bladzijden lang) alsmede eventuele nummers van aanvullende parallel-teksten.

Om de toegankelijkheid van het boek te vergroten is een uitgebreid register opgenomen (register A verwijst naar de nummers van de eerste 34 bladzijden, register B verwijst naar de nummers van de teksten 1-270).

Na deze 'gebruiksaanwijzing' kan het teksten-onderzoek beginnen. Moge het voor de lezers vruchtbaar zijn, en hen -evenals het deed aan de schrijver- een gevoel van ware voldoening en opluchting geven, telkens als zij tot de bevinding komen hoe het historisch gebeuren, ook dat waarmee we ons hier gaan bezig houden, tòch logisch in elkaar zit.

*

Tenslotte nog 'n aantal redactionele ophelderingen.

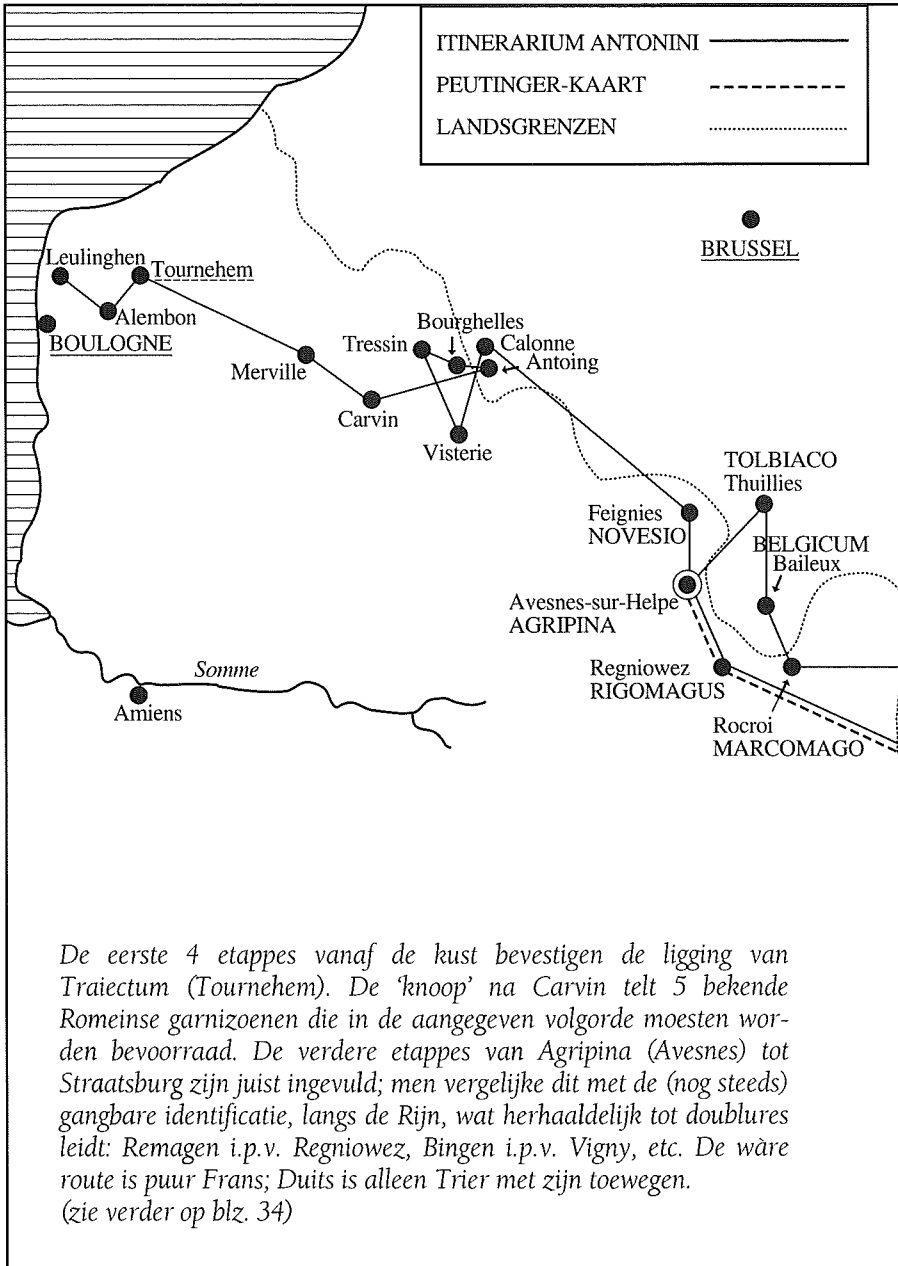
- Waar in deze publicatie enige malen wordt verwezen naar W.K., betreft dit het boek 'De ware kijk op...' (1984).
- Bij de geciteerde teksten worden de eigennamen van personen en plaatsen overeenkomstig de telkens voorliggende Bron gespeld, waar nodig met toevoeging van een meer gebruikelijke spelling; vandaar dat bijv. het veel voorkomende "Agripina" zowel met één p als met twee p's gespeld wordt.
- Bij het Itinerarium Antonini zowel als bij de Peutinger-kaart is het verschil in uitgang van de Latijnse namen voor dezelfde plaats dááaraan te wijten dat soms de nominatief doch meestal één van de locativi wordt gebruikt; bijvoorbeeld de plaats Moguntiacum (nominatief) wordt dikwijls weergegeven als de locativus Moguntiaco.
- De jaartallen achter het opschrift boven elk der teksten zijn deels exact, deels (uiteraard) benaderingen.
- Voorts wordt gewezen op enkele bij de bronvermeldingen veelvuldig gebezigde afkortingen:

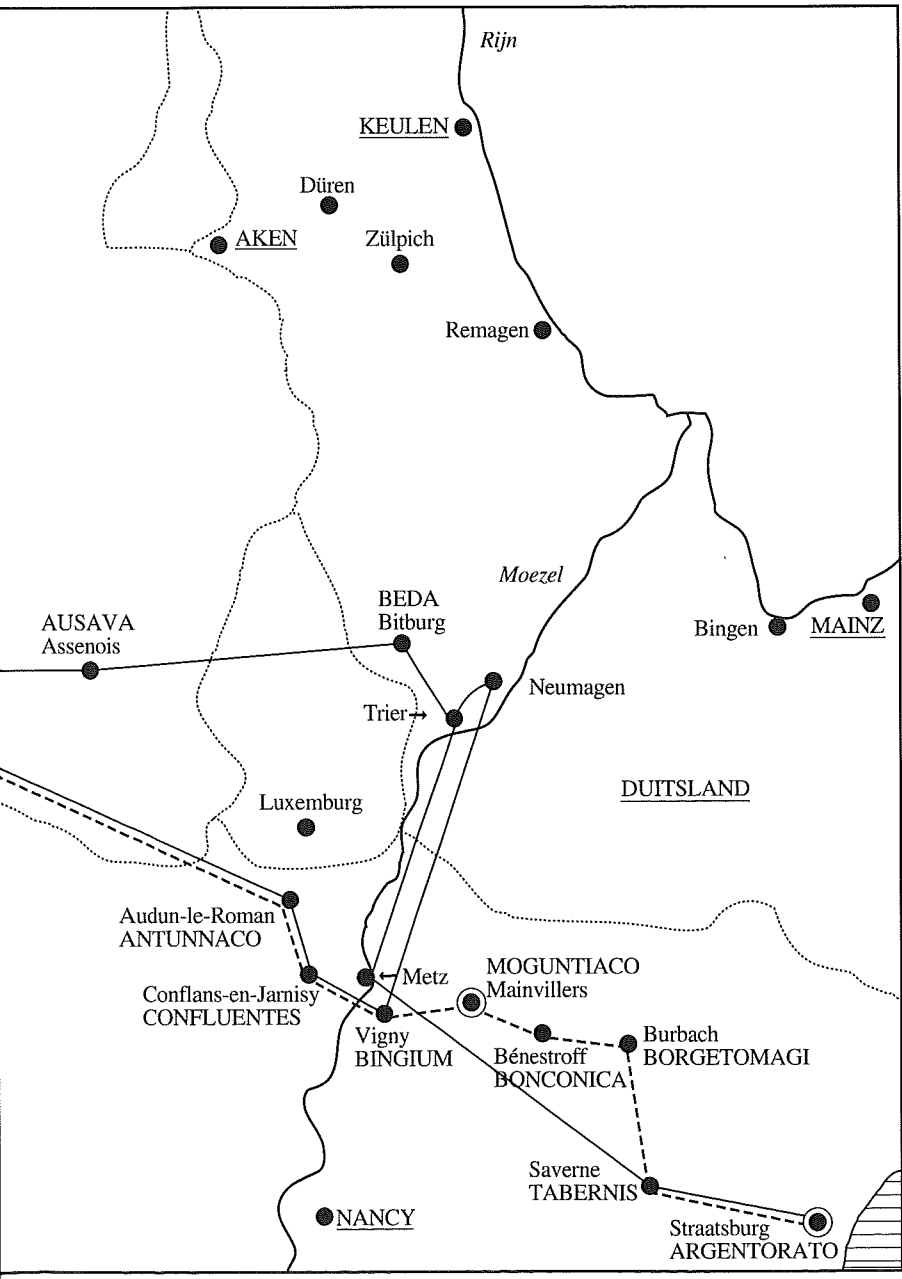
AS: Acta Sanctorum

HdF: Histoire de France

MGS: Monumenta Germaniae Historica Scriptorum.

Uitzicht op de streek in kwestie

Als men daarbij bedenkt dat Marcomagus bij Tacitus Marcodurum (Rocroi) heet en men tevens de naam Tolbiacum(Thuillies) bekijkt, wordt zichtbaar hoe Keulen onrechtmatig aan zijn "Agripina" kwam en waar het zijn satellieten Düren en Zülpich vandaan haalde. Tot deze annexaties of zelfs negaties, op Agripijns gebied gepleegd, kan Keulen wel pas zeer laat (late Middeleeuwen) gekomen zijn. Voor wat betreft Keulens pretentie van "Agripina" te zijn: zie o.a. ook tekst 131.

A: DE VOORGESCHIEDENIS VAN DE MISSIE ONDER DE FRESONES

Teksten 1-20

Van hier af aan zullen we, tot het einde van dit boekwerk, uitgaan van (series) 'teksten', voortgekomen uit berichten, citaten, verklaringen, enz. Zo kan men uit de thans voor ons liggende paragraaf enige indruk krijgen omtrent de kerkelijke situatie in noordwestelijk Frankrijk tijdens de laatste eeuwen vóór de komst van Willibrord en de zijnen, alsook omtrent hun naaste voorgangers in het kersteningswerk aldaar.

Tekst 1

Victor van Xanten ligt in Terwaan begraven: anno 516

Antimond, bisschop van Terwaan, ontdekt en verheft de lichamen van de heiligen Victor en Ursus (Thebaanse martelaren).

Bron: Bled, *Régestes des évêques de Thérouanne*, 5.

Nota: Deze tekst, die op zichzelf met ons speciaal onderwerp maar weinig van doen heeft, biedt een goede illustratie van de moeilijkheden die ons bij dit hoofdstuk uit de geschiedenis te wachten staan. -- Het veelvuldig voorkomen van de zogenoemde Thebaanse martelaren, geleid door Victor en Ursus (soms ook Cassius geheten) en -tot meerdere verwarring- nog uitgebreid met Gereon en de zijnen, kwam in W.K. (p. 209-211) reeds aan de orde. Oorspronkelijk (begin 4e eeuw) gelocaliseerd in de Zwitsers-Franse Alpen, worden Victor en Ursus in de 6e eeuw 'gevonden' bij Terwaan (rijmend op Thebaan?) en in de 12e eeuw bij Xanten... Dit willekeurig voorbeeld laat zien hoe de historie in aanvaring kan komen met de hagiografie. Gelet op de doelstelling van de laatste hoeft echter in dit en soortgelijke gevallen zo'n aanvaring geen drama te vormen zolang het 'losstaande' (groepen van) heiligen betreft. De hagiograaf, die het bovenal te doen is om persoonlijkheid, karakter en levenshouding van de heilige en om diens werken en 'heldhaftige deugden', heeft dan geen ernstige collisie met inzonderheid de historische geografie te vrezen en kan

onbezwaard méér afgaan op de geografie van de devoties dan op die van de (soms onmogelijk nog te achterhalen, laat staan met volstrekte zekerheid vast te stellen) fysieke feiten die aanleiding waren tot de verering. Overigens heeft de desbetreffende commissie van Vaticanum II -uit historisch purisme- reeds danig de schaar gezet in de heiligenschaar en daaruit, vnl. om reden van 'onaantoonbaarheid', herhaaldelijk méér weggesnoeid of althans liturgisch gedegradeerd dan menige gelovige lief is. Maar dit is een ander hoofdstuk; al openbaart het wèl dat de heiligenverering niet in alle onderdelen -t/m het huisnummer van de heilige!- zó onveranderlijk onaantastbaar en onwrikbaar is als sommigen, in hun hardnekkig of zelfs verontwaardigd verzet tegen de hier verdedigde onontkoombare correctie ervan, nog steeds schijnen te menen.

De heiligen toch waarom het hier gaat, zijn niet alleen zeer 'aantoonbaar', zij waren ook bij verre geen 'losstaande' personen maar integendeel centrale figuren in een groot kerstenings-project, waarbij zij onvermijdelijk de profane historie van hun dagen in hoge mate mee bepaalden. Men kan hun geestelijke activiteit en anderzijds de daarvan uitgegane invloed op het wereldlijke wèl onderscheiden maar niet scheiden. Er zijn genoeg heiligen die profaan-historisch zó irrelevant zijn dat men van hun eventueel verkeerde localisatie niet wakker hoeft te liggen. Maar heiligen als Willibrord en Bonifatius, die zoveel raakpunten, ja raakvlakken met hun eigentijdse profane historie hadden, mogen ook als heilige niet dáár gelaten worden waarheen zij postuum verdwaalden als slachtoffer van hun eigen oorkonden enz. zoals deze in de vorige eeuwen werden misverstaan c.q. ook werden mis-gekopieerd. Om het maar frank en eerlijk te zeggen: deze 'niet-geretourneerde' heiligen zouden ons in de weg blijven staan bij het karwei om de 10 eeuwen lange trein der misplaatste Noordwest-europese profane geschiedkunde van het eerste millennium eindelijk uit het slib weer in het juiste spoor te brengen.

Tekst 2

Eerder bestaan van kerk te Traiectum: 612

Bonifatius schrijft in een brief van 752-753 aan paus Stephanus II, dat reeds ten tijde van koning Dagobert (623-639) er een kerk in Traiectum was. Een oorkonde van koning Pepijn uit ca.753 beves-

tigt, dat Dagoberts voorgangers, de koningen Chlotarius II (613-628) en Theodebertus II (595-612), reeds voorrechten aan de kerk van Traiectum verleend hadden. Deze gegevens, volstrekt onmogelijk in Utrecht te plaatsen, worden behandeld bij de teksten over Willibrord (zie de teksten 71 en 72).

Tekst 3

De juiste plaats van Quentovicus: ca.600

[In het Leven van Richarius, stichter van de abdij van Centula -later Saint-Riquier genoemd- wordt een wonder verhaald. Een vader wordt aangeraden met zijn ernstig verlamde dochter op bedevaart te gaan]: Ga naar een streek van Francia bij de noordelijke kusten... en zoek het klooster van Richarius, dat gelegen is op een afstand van 15 mijlen (= 33 km) van de havenplaats Quentovicus (St.-Riquier ligt op 8 km noord-oost van Abbeville).

Bron: Vita S.Richarii, AS, april III, p. 452.

Nota: Het probleem over de juiste plaats van Quentovicus heeft, oppervlakkig gezien, weinig met Nederland te maken. Toch is er een duidelijke relatie, omdat deze plaats verschillende malen in nauw verband met Dorestadum wordt genoemd. De teksten zeggen niet direct, alleen zijdelings, dat beide plaatsen in dezelfde streek lagen, en van de andere kant is de functie van zeehaven voor de beide plaatsen een opmerkelijke parallel. Het frappantste hierbij is dat zij in dezelfde tijd verschijnen, dat zij naast elkaar een bloei bereiken en dat zij ook tegelijkertijd uit de schriftelijke bronnen verdwijnen, wat hen gemeenschappelijke factoren geeft die de moeite waard zijn opgespoord te worden.

Er zijn verschillende veronderstellingen gedaan voor de localisatie van Quentovicus, die om beurten een tijdlang de oplossing leken te zijn, om tenslotte toch weer bestreden en door een nieuwe vervangen te worden. De jongste, sinds enkele jaren geponeerd en min of meer als het laatste woord over het probleem beschouwd, situeert de plaats te Visemarest op 4 km noord-west van Montreuil. Deze localisatie is allerminst overtuigend, omdat deze plaats ver het land in ligt, overigens in een sector van moerassen. Uit oogpunt van navigatie moet zij volstrekt verworpen worden als de plaats van een haven uit de 7e tot de 9e eeuw. De schepen zou-

den er gemakkelijk binnenvaren doch zij konden er moeilijk of onmogelijk weer uitkomen, wat alleen bij oostenwind zou lukken die zeer zeldzaam is, op welke geschiktheid van een paar dagen per jaar niemand een zeehaven zal aanleggen. Bovendien ligt de rivier (de Canche) ter plaatse in een diep dal; omgeven door hoge heuvels, zodat de oostenwind, tóch al de zwakste van alle, geen vat op een schip zou kunnen krijgen. Het vertrek van een geladen schip zou de grootste problemen opleveren. Er zal toch aangenomen moeten worden dat vanuit de haven ook geladen schepen moesten vertrèkken. Op zee kan een boot laveren, schuin en zelfs dwars tegen de wind in varen. Een geladen schip zou met westenwind, noord- of zuidwestenwind, die het meest voorkomen, niet eens los kunnen komen van de kade te Visemarest. Menselijke of dierlijke hulp moet ook uitgesloten worden; dit is op een kanaal mogelijk maar niet op een uitstromende en zich verbredende riviermond, die bovendien onderhevig is aan eb en vloed. Het keren van de schepen zou al de grootste problemen geven, omdat een niet onder zeil staand schip dat geen vaart heeft, niet met het roer bestuurd kan worden en alleen door het water van de uitstromende rivier naar buiten gebracht zou kunnen worden, wat een zó risikante zaak is dat geen schipper eraan begint. Bij de situering van een zeehaven te Visemarest heeft men de grondbeginselen van de navigatie over het hoofd gezien.

Volgens mij bevond Quentovicus zich te Quend en Vieux-Quend (op 18-19 km zuid-west van Montreuil), die ten eerste evidente relictten van de naam bewaard hebben en waar, ten tweede, de transgressies van eind 3e tot begin 9e eeuw een grote baai gevormd hadden, kalm en veilig, waar de stormen van de zee nauwelijks konden doordringen omdat de baai beschermd werd door een langwerpige eiland tussen de 'Pointe de Routhiauville' in het noorden en de 'Pointe de St.-Quentin' in het zuiden. Deze plaats komt ook met de teksten overeen, vooral met de afstand die zij noemen tussen de haven van Quentovicus en de abdij van Centula-St.-Riquier (zie onze tekst). Deze ligging van de haven, bij de monding van de Authie, maakte haar toegankelijk bij alle winden, zowel bij aankomst als bij het vertrek. De baai had twee in/uitgangen, zodat zij ook van zee uit te allen tijde benaderd en zonder het minste probleem verlaten kon worden. Een schip dat wilde vertrekken, kon bij wijze van spreken aan de kade de zeilen hijsen. In een recent artikel (H. le Bourdellès, Les problèmes lin-

guistiques de Montreuil-sur-Mer, Revue du Nord, 1981, p. 953) merkt de schrijver naar aanleiding van de plotselinge en definitieve verdwijning van Quentovicus uit de historische bronnen op: "Dikwijls heeft men deze verdwijning toegeschreven aan een transgressie van de zee, die de haven onbruikbaar zou hebben gemaakt. Maar wij wachten erop dat men ons de bewijzen levert van dit geologisch verschijnsel".

Hij zit op het verkeerde te wachten. De verdwijning van Quentovicus als zeehaven is niet te wijten aan een transgressie maar aan een regressie, toen de zee zich terugtrok, wat de waterstand in de baai telkens lager maakte; en wat tevens tot gevolg had dat de vloed minder sterk binnendrong, waardoor aan de beide toegangen meer en meer materiaal werd gedeponneerd, dat door de stormen, de vloed en de wind opgeworpen werd tot duinen, die tenslotte de baai geheel afsloten. In eerste instantie is dit een langzaam proces geweest, dat tegen het einde van de 9e eeuw sneller begon te verlopen. Het is bovendien een algemeen bekend proces, want door eenzelfde werking van de regressies hebben Brugge en Gent ook hun functie van zeehaven verloren of enkel met enorme kunstmiddelen nog enige tijd in stand kunnen houden. Quentovicus en Dorestadum verdwijnen ongeveer gelijktijdig uit de bronnen. Ongeveer gelijktijdig, daar het einde van Dorestadum enige tijd later dan dat van Quentovicus zijn definitief beslag heeft gekregen; wat ook te verklaren is omdat de kust daar pas later volledig gesloten is geraakt.

Deze parallel bevestigt de identificatie van Dorestad als het 9 km noord van Willibrords voormalige residentie gelegen Audr(uicq), hetwelk uit Dore(stad) resulteerde doordat de uitgang 'stad' plaats maakte voor 'wijk' (uicq) en aan het begin de 'do'-klank werd omgekeerd. Of daarbij 'audr' in het Vlaams met 'ouder' mocht vertaald worden, gelieve men te betwijfelen. Maar zeker is, dat het Franse Dorestad wel reeds de Wijk nam vóórdat het Utrechtse Wijk op Dorestad kwam. -- De genoemde eerdere lotgevallen van de twee zeehavens tonen aan dat deze in dezelfde streek lagen, waar dezelfde geologische factoren hun opmerkelijke overeenkomsten bepaald hebben. En deze definitieve doodsteek voor 'Dorestadum in Nederland' rechtvaardigt de uitweiding over Quentovicus; welke verwijzing tevens een passende inleiding vormt tot het hoofdstuk over Willibrord door ons nader vertrouwd te maken met de kust waar deze aan land ging om zijn

missioneringstaak op zich te nemen (en met de havenplaats zelf waar -27 jaar later- diens medehelper en in zekere zin opvolger Bonifatius ontscheept is bij zijn tweede oversteek).

Tekst 4

Stichting van Sithiu ofwel abdij van St.-Omaars: ca.642-698

In dit jaar werd, op initiatief van bisschop Audomar(Omaar) van Terwaan, een kloostertje gesticht op een plek (5 km noord van St.-Omaars) die thans nog, naar de eerste overste aldaar, St.-Mommelins wordt genoemd en van waaruit men te St.-Omaars zelf in 648 de abdij Sithiu is gaan bouwen, die nadien onder de naam van een volgende abt Bertijn (698) haar bestaan tot aan de Franse revolutie voortzette. (Sithiu, in 648 en 662 voorkomend als 'Sitdiu', stamt mogelijk van een Latijns 'Gode gewijd', of ook zonder meer 'het blijve lang').

Bron: Bled, Régestes des évêques de Thérouanne, 19-21.

Nota: Men zou het als een tegenspraak kunnen beschouwen dat in de streek, waar Willibrord zijn missie onder de Fresones begon, de kerk al lang gevestigd was. Bovendien blijkt uit de bronnen dat er weinig of geen contact heeft bestaan tussen de zendelingen en de reeds hier en daar gevestigde kloosters. Het geval van St.-Omaars is dan ook niet uniek; op meer plaatsen in het noorden van Frankrijk valt het te signaleren. De tegenspraak is echter verklaarbaar, daar de opzet van de missie en die van de kloosters verschilden. De Bertijns-abdij was een stichting van een orde die zich toelagde op het strenge en zuiver monastieke leven; de regel van deze orde was geheel ingesteld op het beschouwend leven en zelfheiliging. Elke arbeid in de zielzorg werd zelfs bij voorbaat afgewezen. Men ziet in de oudste oorkonden van de St.-Bertijn dan ook geen bemoeienis met parochies en kerken van het platteland, hooguit enige raakpunten met de stad. Tussen de Franse monniken en de Ierse of Engelse missionarissen was geen of weinig contact, voornamelijk omdat zij een geheel verschillende doelstelling hadden. De tegenstellingen tussen de Romanen en de Germanen, welke laatsten nog altijd 'barbaren' heetten, hebben vanzelfsprekend ook meegespeeld. Later, toen de Noormannen veel overhoop hadden gezet en stevig aan de fundamenten van de toenmalige maatschap-

pij gerammeld hadden, hebben de meeste kloosters, gedwongen door de omstandigheden, waar voor hun geld moeten kiezen. Veel vroegere inkomsten waren verloren gegaan, zodat nieuwe bronnen moesten worden aangeboord. Bovendien waren in de kloosters die de rampen overleefd hadden, nieuwe generaties van monniken ontstaan, niet meer zoals vroeger uit den vreemde, doch gerekruteerd uit de omgeving, die toch anders tegenover de streek stonden. Dan zien wij de Bertijns-abdij optreden in verschillende parochies die voorheen vrijwel zeker van het bisdom Traiectum (Tournhem) zijn geweest.

Tekst 5

De bisdommen in het noorden van Frankrijk: 5e-7e eeuw

Naast die situatie van kloosters in of vlakbij een gebied dat zich in de eerste fase van christianisering bevond, is het nodig kennis te nemen van de kerkelijke indeling in het noorden van Frankrijk toen de missie onder de Fresones begon. De bisdommen die gedurende de eerste eeuwen in verschillende Noordfranse steden ontstonden, hadden wel als voornaamste taak het bedienen van de geloofsgemeenschap der aldaar woonachtige Romeinse christenen (en hun 'familiae'). Naarmate die Romeinse presentie terugliep (na de 4e eeuw), moesten die 'diocesen' dan ook gaandeweg aan bestaansredenen inboeten; tenzij... men van Romeinen-bisschop naar autochtonen-bisschop omschakelde en van stads- naar streekbisschop. De grote promotor van zulk een omschakeling was Remigius (rond 500), die vanuit Reims de kwijnende of reeds afgestorven alsook geheel nieuwe bisdommen bemande met personen van de in deze situatie vereiste gezindheid en bekwaamheid: zoals Edibius in Amiens en Vedastus (Vaast) in Kamerijk (Atrecht), waarbij vermoedelijk het bisdom Terwaan eveneens zijn overleven aan dit beleid te danken heeft. Inmiddels werd ook van autochtone zijde initiatief genomen doordat de Frankenkoning Clovis in zijn eerste residentie (Doornik) de oprichting van een bisdom bewerkstelligde (486, Eleutherius), van waaruit een tweede bisdom gesticht werd in St.-Quentin dat daarna om veiligheidsredenen door Medardus (ca.530) werd overgeplaatst naar Noyon; terwijl tenslotte vanaf 626 het bisdom Doornik met Noyon werd geünieerd, d.w.z. vanuit Noyon bestuurd werd (een situatie die bleef tot 1146).

Hiermee hebben we een globaal (niet volledig, zie de teksten 104, 113 en 131) overzicht van de bisdommen welke bij Willibrords aankomst in een boog van N.O. tot Z.W. aan het gebied van de Fresones grensden, dat ten N.W. eindigde bij de Kanaalkust. Een gebied dat nog vrijwel geheel heidens was en waar de blijkbaar bij Doornik berustende jurisdictie alleen op papier bestond; en waar enkele ondernemende monniken en andere priester-missionarissen of ook 'episcopi errantes' (zonder zetel) en zelfs minder zetelvaste buurtbisschoppen voor en na hun bekeersing op de proef konden stellen. Ook na de benoeming van Willibrord bleef diens bisdom territoriaal een enigszins zwevende zaak, vooral doordat in genoemd gebied ook groepen uit vreemde stammen zich in enclaves daar gevestigd hadden, anderzijds echter -zoals de veelvuldige Friese plaatsnamen ver landinwaarts getuigen- een belangrijk groter aantal Fresones-groepen elders geëncloveerd zat. Het behoeft geen uitleg dat, naarmate in het algemeen het territoriaal principe voor bisdommen meer en meer bepalend werd, een bisdom met een relatief groter aantal van zulke 'extra-territoriale' gelovigen in de verdrukking zal raken. Met deze feiten voor ogen zal eenieder inzien hoe ondoordacht de opwerping is, dat het bisdom Traiectum van Willibrord "niet paste" tussen de andere bisdommen. Zeker kan daarvoor de nabijheid van Terwaan onmogelijk als reden gelden: het gebied van het nieuwe bisdom viel voordien niet onder Terwaan doch onder Doornik; maar belangrijker is, dat Terwaan geen banden had met de Fresones maar met de Mörini.

Tekst 6

Eloi, bisschop van Noyon en van de Frisones: 639

Zij kozen Eloi tot bisschop van Noviomagus(Noyon). Aldus stelden zij de goudsmid tegen zijn zin aan tot bisschop van de Veromandui (het naar Noyon verplaatste St.-Quentin), van (het in 626 met Noyon geënieerde) Doornik, van Noyon (zelf), van Vlaanderen en van Gandavum. Door pastorale zorg bewogen, trok hij rond in alle streken en steden die hem waren toevertrouwd. De Flandrensens, de Andoverpensens, de Frisones en de barbaren die op de zeekust wonen, die nog niemand met de prediking had durven benaderen, ontvingen hem eerst met vijandige inborst en afwijzende geest.

Bron: Vita S. Eligii, HdF, III, p. 557.
Gallia Christiana, IX, p. 982.

Nota: Andoverpensens betekent niet Antwerpen om de simpele reden dat Antwerpen nog niet bestond. De naam duidt op de 'aanwerp' in de omgeving van Marck bij Calais, waar Willibrord later een kerk kreeg, nog door Amandus gebouwd. Gandavum, dat letterlijk de mond van een rivier betekent, duidt evenmin Gent aan, waarvan de stichting op dat moment nog minstens twee eeuwen in het verschiet lag. De naam heeft betrekking gehad op een Renusmond bij Calais, dezelfde plek waar Amandus kort daarna een christelijk centrum sticht. Eloi is begrijpelijkerwijs nooit in het Nederlandse Friesland geweest, want uit zijn Vita is overduidelijk dat zijn Frisia als Vlaanderen moet worden opgevat. Tevens blijkt eruit dat de twee termen Flandrenses en Frisones -tenminste reeds ten tijde van de Vita-schrijver- dooreen zijn gebruikt (en toch niet geheel samenvielen, daar zij naast elkaar genoemd worden). De drie in de tekst genoemde bevolkingsgroepen horen in Frans-Vlaanderen thuis.

Tekst 7

Amandus in de omgeving van Bourges? ca. 635

Amandus, in Aquitanië geboren... verliet zijn vaderland en trok naar de zijde van de Oceaan. Daar werd hij door geestelijke broeders met vreugde ontvangen... daarna ontving hij de kruinschering, doorliep de rangen van de clerus en werd priester gewijd. Hij vertrok naar de Bituriges, waar hij veel verkeerde met de heilige Austrigisilus en diens aartsdiaken de heilige Sulpitius, en hij zich 15 jaren in een door hemzelf gebouwde cel aan een streng leven wijdde.

Bron: Vita S. Landoaldi, AS, maart III, p. 37.

Nota: De Bituriges, genoemd in verband met de bisschop van Bourges, moeten worden opgevat als de bewoners van de streek van Bourges. Plinius noemt hen al in de 1e eeuw, maar uit de context blijkt dat hij een stam uit het noorden van Frankrijk op het oog heeft, nl. bij Bettrechies, Nord, waar toen dezelfde stam mogelijk (ook) verbleef.

Tekst 8

Amandus bij de Schelde en Gandavum: ca.635

Toen de man Gods Amandus verschillende plaatsen en bisdommen doorkruiste uit zorg voor de zielen, vernam hij dat er bij de stromen van de Schelde een streek was die Gandavum heet... Wegens de wildheid van dit volk of de onvruchtbaarheid van de bodem hadden alle priesters zich van de prediking teruggetrokken, zodat niemand er het Woord van God had horen verkondigen. Toen de heilige man dit vernam, werd hij méér door medelijden met hun dwaling bewogen dan door vrees voor zijn leven. Hij begaf zich van Barisis(Parijs?) naar Compiègne en reisde over Mélicocq (11 km noordoost van Compiègne en 15 km zuidwest van Noyon) in de pagus van Noyon naar bisschop Aicharius, die toen aan het hoofd stond van het bisdom Noyon (en Doornik), en vroeg hem nederig of hij aan koning Dagobert, zodra hij naar hem toe zou gaan, wilde vragen om hem aanbevelingsbrieven te verlenen.

Bron: Vita S.Amandi, AS, febr. I, p. 861; Idem, HdF, III, p. 533.

Nota: Merk op de eerste plaats de centrale rol op die Noviomagus (Noyon) ten opzichte van Frisia(Vlaanderen) speelt en die, toen Frisia eenmaal naar het noorden verschoven was, even toepasselijk leek te zijn voor Nijmegen. Natuurlijk heeft niemand het aangedurfd om bisschop Aicharius in Nijmegen te plaatsen; dat presteerden hooggeleerden van Amsterdam en van Nijmegen wél met een andere bisschop van Noviomagus, wiens naam Harduinus toevallig een paar bladzijden vroeger was genoemd; wat hen ontgaan was daar zij alleen op indices werkten. Dagobert is niet zo strikt plaats-gebonden aan Noviomagus(Noyon) als Aicharius. Blok zet hem dan ook zo maar in Nijmegen neer. En op grond van n.b. één te Escharen (N.Br.) gevonden en 'n eeuw te vroeg gedateerde Noyon-munt (De Franken in Nederland, p. 25, 27, 35, 36, 37), met de duidelijke bedoeling om niet alleen Nijmegen doch ook Utrecht een Merovingische hoed op te zetten: zie ook tekst 71, Nota (al.2). Dat die beide plaatsen in de 7e eeuw onmogelijk hebben kunnen bestaan, blijkt voor hem geen hinderpaal te zijn. Of is die 'onbestaanbaarheid' hem verzwegen door archeologen en stratigrafen (en treft hem daarom grotere schuld)? Gandavum betekent in deze tekst evenmin Gent als in tekst 258 over Eloi. De stichting van de Baafs-abdij van Gent door

Amandus is derhalve niet denkbaar. En even ondenkbaar zijn Amandus' werkzaamheden in ons Limburg en Noord-Brabant, om van Friesland maar helemaal te zwijgen (zie Nota's bij de teksten 104 en 113).

Tekst 9

Amandus in de uiterste streken van Francia: ca.650

Onder hen schitterde Amandus van Elnone(St.-Amand-les-Eaux) die uit Aquitanië afkomstig was... Deze Amandus was onder alle priesters de enige, die niet bevreesd was de koning van grote misdrijven te beschuldigen... daarom werd hij onrechtmatig uit het rijk verdreven en ging toen in "de verst afgelegene plaatsen van Francia" het Woord van God aan de heidenen verkondigen.

Bron: Vita S.Sigiberti, HdF, II, p. 598.

Nota: Het is dubieus wat de schrijver als reden opgeeft voor het vertrek van Amandus. Overigens is de tekst wel belangrijk wegens de omschrijving van de streek als uithoek van Francia: dezelfde omschrijving als die waarmee Willibrord zelf kort daarna ook zijn missiegebied aanduidt. St.-Amand-les-Eaux ligt op 17 km zuid van Doornik.

Tekst 10

Amandus bij de Sclavi aan de Aisne: ca.650

Hij (Amandus) hoorde ook dat de Sclavi (Esclavelles, Marne) door grote dwalingen bevangen in de netten van de duivel verkeerden. Hij ging daarheen, in de hoop er de marteldood te ontvangen. Hij stak de Danuvius(Aisne) over en trok die streek door, met luide stem het Evangelie van Christus verkondigend. Slechts weinigen onder hen lieten zich bekeren. Toen Amandus zag dat hij weinig vrucht behaalde en het martelaarschap evenmin voor hem was weggelegd, keerde hij naar zijn eigen schapen terug.

Bron: Vita S.Amandi, AS, febr. I, p. 861.

Nota: Tacitus wordt weer eens door andere schrijvers bevestigd, die evenals hij de naam Danuvius voor de Aisne gebruiken. Stond

inderdaad in originele teksten Danuvius voor Aisne en Danubius voor Donau (Frans: Danube), dan zal in vele afschriften dat onderscheid wel weer zijn weg-gekopieerd.

Tekst 11

Amandus in Chanelaus: ca.650

Overeenkomstig het woord van het Evangelie schudde hij het stof van zijn voeten en begaf hij zich naar elders. Zo vond hij een klein eiland, dat Chanelaus heet, bij de rivier de Schelde gelegen, waar hij enige tijd met zijn geestelijke broeders verbleef. Daar trof hij verwerpers van het woord van God aan; zij werden twee dagen door een enorme plaag getroffen, die hun huizen verwoestte en van hun akkers een woestijn maakte, zodat de plaatsen en dorpen werden vernield en niemand meer in de streek kon blijven.

Bron: Vita S.Amandi, AS, febr. I, p. 862.

Nota: Chanelaus moet men niet in de omgeving van Antwerpen zoeken, wat men aan de hand van de Willibrord-legende heeft gedaan. Aan die onjuiste opvatting gaf bovendien de vermelding van de Schelde (in plaats van het toen gebruikelijke Renus) een volgende even onjuiste schijn van bevestiging. De juiste plaats is de omgeving van Calais, waar een arm van de Renus(Schelde) uitmondde. Chanelaus is van oorsprong een waternaam, die is blijven hangen en later evolueerde tot Calais. Dat in deze Amandus-teksten de naam Schelde staat voor wat toen en nog veel later algemeen met Renus werd aangeduid, mag geen probleem zijn en ware reeds verklaarbaar uit een 'aanpassing aan het spraakgebruik' door een latere kopiist.

Tekst 12

Furseus, abt van Péronne, bij de Saksen: ca.650

Niet lang daarna is hij (Furseus) van Hibernia(Ierland) over Engeland naar de kusten van Saxonia gevaren, waar hij eervol ontvangen werd door Sigebert, koning van de oostelijke (lees: noordelijke) Franken, en met het Woord van God de harten van de barbaren verzachtte.

Bron: Vita S.Fursei, AS, jan. II, p. 405.

Nota: Het is uitgesloten dat deze zendeling, nadien o.a. abt van Péronne, een missietocht heeft gemaakt naar het noorden van Duitsland en daar Franken trof. Furseus zij hier vermeld als schakel tussen de kloosterstichtingen op het vasteland door Columbanus (540-615) en de aankomst der Engelse zendingen vanaf de laatste decennia van de 7e eeuw.

Tekst 13

Over Wilfried van York: 664

Bathildis (de moeder van Childerik II, die als regentes optrad) liet... door uitgezonden soldaten bisschop Dalfinus van Lyon vermoorden, door wie Wilfried geconsacreerd was, de latere bisschop van York, die het eerst in Frisia(Vlaanderen) predikte vóór Willibrord.

Bron: Chronicon Viridunense, HdF, III, p. 361.

Nota: Onjuist is dat Wilfried de eerste zendeling in Frisia(Vlaanderen) was. Vermoedelijk heeft de kroniekschrijver alleen de Angelsaksische zendingen op het oog gehad.

Tekst 14

Beda over Wilfried bij de Frisii: ca.677

[Wilfried, door koning Egfried van zijn zetel verdreven, begaf zich naar de paus in Rome]... Daar besteeg hij een schip en gedreven door de westenwind (lees: zuidwestenwind) bereikte hij Fresia (Vlaanderen), waar hij eervol ontvangen werd door de barbaren en hun koning Aldgilsus. Hij predikte er het christendom en onderwees er duizenden in het woord van de waarheid, welk werk daarna is voortgezet door de eerbiedwaardige bisschop Willibrord, maar hij (Wilfried) is er het eerst met het werk van het Evangelie begonnen.

Bron: Beda, Historia gentis Anglorum, V, 19,20.

Nota: Beda is hier evenmin correct, waar hij Wilfried als de eerste

apostel van Frisia noemt. Het valt te verklaren, omdat de vroegere pogingen tot christianisering zó sporadisch en incidenteel waren geweest dat hij deze feiten niet kende.

Tekst 15

Wilfried bij de Frisii: 677

In deze tijd zond Ebroinus, hofmeier van Frankenkoning Theoderich (Neustrië), boden met brieven naar Aldgils, koning van Freis(Vlaanderen)... om uitlevering van bisschop Wilfried, levend of diens hoofd. De koning wierp in het publiek de brief in het vuur. ... Toen de eerbiedwaardige bisschop in Freis (Vlaanderen) verbleef, won hij veel volk voor God (Wilfried genoot de bescherming van koning Dagobert II).

Bron: Vita S.Wilfridi, HdF, III, p. 601.

Nota: Deze tekst leidt naar de juiste betekenis van het woord 'Fries', dat tot heden nog geen bevredigende verklaring vond. De Vries stelt twee betekenissen voor: mensen met krulhaar of mensen aan de zee kust. De beste duiding lijkt toch wel 'de Vrijen': 'n typering die uitstekend op de Vlamingen past en in de juiste streek dan ook de eeuwen door bevestigd is. Bewust of onbewust hebben ook de Nederlandse Friezen deze betekenis steeds beklemtoond in het zich afzetten tegen Holland.

Tekst 16

Egberts Friezen in Noord-Frankrijk: ca.680

In deze tijd moet een eerbiedwaardige man met ere genoemd worden, de dienaar Gods en priester Egbert... die het Evangelie wilde verkondigen aan de volken die nog nooit ervan gehoord hadden. Daarvan kende hij er verschillende... van wie de Angelen en Saksen die nu Engeland bewonen, hun geslacht en oorsprong hebben, maar die nu door het naburige volk van de Bretonnen met de vreemde naam van Germanen worden aangeduid. Het zijn de Frisones(Vlaanderen), de Rugini(Rougefay), de Dani(Normandië), de Hunni(Honnechy en Honnecourt, Nord), de Oude Saksen (zuid van Boulogne) en de Boructuarii(Broxeele). (Egbert besluit

naar het vasteland te gaan maar wordt door een storm van zijn plan afgehouden; Wigbert vertrekt later in zijn plaats).

Bron: Beda, *Historia gentis Anglorum*, V, 10,11.

Nota: Deze tekst van Beda, bedachtzaam en betrouwbaar schrijver, die als Engelsman geen enkel belang erbij had om met het begrip Frisia waarheen dan ook te schuiven, maakt een definitief einde - voor zover dat nog nodig is- aan de mythe van Nederlands Fresia. Hij plaatst de Fresones in het noorden van Frankrijk bij andere met name genoemde Franse stammen. Zijn mededeling over de naam van de Germanen is al even opmerkelijk. Het zal wel niet juist zijn dat de Bretonnen deze naam uitgevonden hebben, doch het wijst wel in de richting waar we de oorsprong en betekenis van de naam moeten zoeken. De naam is afgeleid van het Keltische 'werra'=oorlog of strijd en betekent 'strijder', betekenis en typering die door 20 eeuwen historie is bevestigd. Latere verklaringen zoals 'Germanus=broer van de Galliërs' werden met vreugde omhelsd in tijden dat men het minder plezierige etiket van 'agressor' wat wilde verdoezelen.

Tekst 17

Wigbert bij de Frisonen: ca.680-682

[Egbert, die naar het vasteland wilde vertrekken, werd door een storm weerhouden. Dan vervolgt de tekst]: Maar één van zijn gezellen, Wigbert genaamd, nam een schip en kwam in Fresia (Vlaanderen) aan en predikte daar twee jaren onafgebroken aan het volk en zijn koning Radboud het woord van het heil, maar voor al zijn toewijding vond hij geen gehoor bij de barbaarse toehoorders. Toen is hij teruggekeerd naar zijn geliefde plaats van zijn aardse pelgrimstocht (zijn klooster in Engeland): zie tekst 121.

Bron: Beda, *Historia gentis Anglorum*, V, 10.

Vita S.Egberti, AS, april III, p. 317.

Tekst 18

Suitbert in het noorden van Frankrijk: ca.685-692

[Suitbert had reeds onder de Frisones gewerkt voordat hij tegelijk overstak met Willibrord en de zijnen, die hem twee jaar later terugzonden om bisschop gewijd te worden]: De broeders die in Fresia(Vlaanderen) in de prediking werkten, kozen uit hun midden Suitbert om tot bisschop gewijd te worden. Hij werd naar Engeland gezonden en daar door Wilfried gewijd... uit Engeland teruggekeerd, begaf hij zich kort daarna naar het volk van de Boructuarii(Broxeele) en bracht velen van hen door zijn prediking op de weg van de waarheid. Maar niet lang daarna werden de Boructurii(Broxeele) door het volk van de Oude Saksen (zuid van Boulogne) aangevallen en verspreid, ook de gelovigen. De bisschop begaf zich met enkele gezellen naar Pepijn, die hen op verzoek van zijn vrouw Plectrudis een plaats en verblijf aanbood op een zeker eiland in de Renus(Schelde), in hun taal 'In Littore' (op de oever) genoemd. Hier bouwde hij een klooster, dat zijn erfgenamen nu nog bezitten, waar hij een leven van versterving leidde en waar hij overleden is.

Bron: Beda, Historia gentis Anglorum, V, 10-12.

Nota: Laten we met het leukste beginnen. De Renus betekent hier de Schelde, die toen door de nu nog bestaande moerasgebieden ten westen van Rijssel en ten noorden van Estaires, Merville en St.-Omaars naar het westen stroomde. De plaats 'In Littore' heet nu (n/l-assimilatie): Illies op 13 km noord-oost van Béthune, gelegen op de rand van het hogere gebied naast de moerassen en derhalve inderdaad op de oever. Het kon natuurlijk niet uitblijven dat de gegevens over Suitbert, en vooral zijn verblijf op een eiland bij de Renus, naar Duitsland werden getrokken. Dit had tot gevolg dat het eiland werd gesitueerd te Kaiserswerth (bij Dortmund), wat overigens pas in de 12e eeuw is gebeurd, die beruchte 12e eeuw, die men terecht de "Eeuw van de groot-Duitse doorbraak" mag noemen. En toen daar eenmaal het 'Insula Sancti Suitberti' was neergelaten, volgden de Bructeri dezelfde weg (Blok, p. 11,17) en kon Tacitus verder vertellen wat hij wilde.

Tekst 19

Wulfram van Sens gaat naar de Frisones: ca.700

De eerbiedwaardige bisschop Wulfram die de zetel van Sens bijna 29 jaren bezette, ging met toestemming van koning Childebert (III, 695-711) en de hofmeier Pepijn (II) ook bij het volk van de Frisones(Vlaanderen) prediken... dit geschiedde in het jaar 700.

Bron: Vita S.Vulframni, HdF, III, p. 637.

Nota: Wulfram bezette de zetel van Sens van 692 tot 720, in welk jaar hij is gestorven. Andere teksten zeggen dat hij ook met Willibrord heeft samengewerkt.

Tekst 20

Wulfram van Sens bij de Frisones: ca.719

Koning Radboud was genegen om het Doopsel te ontvangen. Hij vroeg aan bisschop Wulfram, hem onder ede te bevestigen waar het grootste deel der koningen en vorsten van de Frisones was, namelijk in de hemelse regionen... of in de hel. Hem antwoordde de heilige Wulfram: "Vergis U niet, koning... Uw voorgangers, de vorsten van het volk der Frisones(Vlaanderen), die zonder Doopsel stierven, hebben zeker het vonnis van de verdoeming gekregen"... Toen de koning dit hoorde, stapte hij uit de doopvont en zei dat hij het lot van zijn voorgangers, de vorsten van de Frisones, wens- te te delen, liever dan met weinige arme lieden in het hemelrijk te zijn... veel Frisones geloofden en werden gedoopt, terwijl de koning in het heidendom volhardde. Toch was hij het die bisschop Willibrord, bijgenaamd Clemens en apostel van dit volk, gevraagd had samen met Wulfram hen (de Frisones) in de leer van het christendom te onderwijzen; maar omdat in zijn onwillige ziel de wijsheid niet kon binnentreden... verkreeg hij niet wat hij begeerde. Aan zijn gezant (van Radboud) gaf Willibrord ten antwoord: "Wanneer Uw vorst niet luisteren wil naar de woorden van mijn broeder Wulfram, hoe zal hij dan mij aanhoren?"... Koning Radboud is ongelukkig gestorven in het jaar 719, hetzelfde jaar dat hij het geloof geweigerd had.

Bron: Vita S.Vulframni, AS, maart III, p. 146.

Nota: Deze berichten, evenals trouwens de vroegere contacten van Wulfram met de Fresones, zijn door de historici volkomen ten onrechte als legendarisch verworpen, daar die het niet aanvaardbaar vonden dat de bisschop van Sens deze activiteiten in het Nederlandse Friesland kon hebben uitgeoefend. Hun motief was goed: alleen vergisten zij zich in de plaats van Fresia. Situeert men dit in de juiste streek van Frans-Vlaanderen, dan is er geen enkele reden om de teksten te verwerpen. Die verwerping is ook wel de oorzaak van de verwarring in de data van Wulfram, wiens sterfdatum de verschillende bronnen stellen op: 723, 720, 707, vóór 704, en zelfs 693 (!), terwijl tevens Radbouds aanstalte tot bekehring -die toch het meest voor de hand lag toen de koning zich na zijn levenslang verzet eindelijk geslagen voelde- enige decennia wordt vervroegd. Deze data-verwarring was dan ook aanleiding om deze Wulfram-teksten toch maar hier (en niet in paragraaf C) op te nemen. Ditzelfde gebeurde met Suitbert die reeds vóór Willibrord in 'Francia' missioneerde.

*

Belangrijke conclusie uit de 20 vorige teksten is: dat de voorgeschiedenis van de missie onder de Fresones geenszins op Holland of Friesland wijst, maar op (vnl. Frans-)Vlaanderen. Dit is de streek waar het missiegebied van Willibrord en van zijn medewerkers en opvolgers gezocht moet worden. De voorgeschiedenis reikt bovendien zover in de tijd terug dat zij noch historisch noch archeologisch in Nederland thuis te brengen is en dat zelfs de 'traditionele geschiedkunde' zo'n pré-Willibrordisch Utrechts kerkgebeuren liever maar wegmoffelt.

Tevens volgt uit deze voorgeschiedenis dat men óók in Willibrords dagen de kerkelijke toestand niet naar de latere en huidige situatie mag beoordelen wat betreft de diocesane indelingen en vaste bisschopszetels, om daaruit tot de onmogelijkheid of althans de onwaarschijnlijkheid van 'Willibrord in Noord-Frankrijk' te concluderen. De voornaamste oorzaak van dit verschil met latere en huidige bisdommen lag (zoals gezegd in tekst 5) in de sterke stamgebondenheid die de territorialiteit doorkruiste. Dit brengt mee dat het localiseren van de stammen, zoals hierboven reeds is gedaan en verder nog zal geschieden d.m.v. een of meer plaatsnaam-relicten, geen scherpe afbakening van stamgebieden kan beogen, doch hoogstens een aanduiding van de streek waar de stam in kwestie het sterkst vertegenwoordigd was en van waaruit de stamaangelegenheden werden geregeld: een maatschappelijke situatie, waaraan ook de geloofsverkondiging en de inrichting van de bisdommen zich niet konden onttrekken.

ECHTERNACH. Graduale uit de 11^e eeuw, met een miniatuur van St. Willibrord tussen twee diakens. De bisschop is getooid met het pallium, het ereteken hem door paus Sergius verleend.

B: WILLIBRORD, TROUWE HERDER

Teksten 21-93

De reeds genoemde brief (tekst 2) waarmee Bonifatius bij paus Stephanus II voor de rechtmatigheid van het door Willibrord gestichte bisdom opkwam (en tevens aan Pepijn III de desbetreffende oude oorkonden ter bevestiging voorlegde), wordt nog uitvoerig behandeld in de teksten 71 en 72. Maar duidelijk is nu al, dat Bonifatius zowel als zijn (waarschijnlijk kwaadwillige) tegenpartij één en dezelfde plaats en streek op het oog hadden. Wie dus het Traiectum van Willibrord en Bonifatius in Utrecht wil localiseren, zal hetzelfde moeten doen voor de 'kerk van Traiectum' uit de 6e eeuw. Doch dit laatste wil en/of durft wel niemand meer (behoudens 'n enkele Frankofiel die Dagobert I naar Nederland haalt, maar dan voor Chlotarius toch nog driekwart eeuw tekortschiet: zie Nota bij tekst 8). In feite lagen beide Traiecta, zoals ampel zal blijken, op dezelfde plek in het oude Fresia en wel in het Franse deel van het huidige Vlaanderen. Waarschijnlijk is het ook op dezelfde plaats geweest dat, 13 jaar vóór de komst van Willibrord, bisschop Wilfried hartelijk door 'koning Aldgilis van Freis' welkom wordt geheten (zie tekst 14), waarna echter Radboud, een volgende koning van 'Freis', de kerstening ging dwarsbomen. Toen, na de uitschakeling van die tegenstand, Willibrord in deze streek aan land ging, blijkt hij zich dan ook doelbewust en rechtstreeks naar de 'burcht van Traiectum' te hebben begeven.

De overtocht en het begin van de prediking

Tekst 21

Beslissende overwinning op de Fresones: 687

Pepijn II verslaat de Frisones bij Tertry (onder Péronne) en bij Dorestadum (Audruicq) waardoor een missie onder de Frisones mogelijk werd.

Bron: Annales Mettenses, MGS, I, p. 321; Idem, HdF, II, p. 601.

Tekst 22

Willibrord en metgezellen: 690

In een apocrief *Vita* van Suitbertus lezen we: "Hij (abt Egbert) koos, als bij de Twaalf Apostelen, 12 zendingen van verschillende kloosters uit, om bij de Germanen het geloof te verkondigen". Dat bijbels aantal wordt, hoewel oningevuld, ook vermeld bij Alcuin en Beda: zie de teksten 23 en 27. Het (jongere) *Vita* van Suitbert vult het wèl in met klinkende zendingen-namen, waarvan echter de kennelijk bedoelde dragers minstens voor de helft - naar tijd en/of plaats- hier uit de boot vallen; zie ook tekst 101.

Tekst 23

Aankomst in de Monden van de Renus(Schelde): 690

Toen hij in zijn 33e jaar was... groeide in zijn hart het verlangen om ook aan anderen de waarheid te verkondigen. Hij had gehoord dat in het noordelijke deel (in borealibus partibus) van die streek de oogst groot was, maar weinig werklieden. Hij nam 11 broeders met zich mee die ook sterk stonden in het geloof, en besteeg een schip. Enigen van hen zijn nadien omwille van het geloof met de kroon der martelaren gezegend; anderen ontvingen de bisschops-wijding en rusten nu in vrede na hun arbeid in de heilige prediking.

Zo voeren de man Gods en zijn gezellen per schip zó lang totdat zij met een gunstige wind in de Monden van de Renus(Schelde) de zeilen konden strijken, waar zij, op de gewenste plaats geland, zich eerst wat gewarmd hebben en daarna weldra zijn aangekomen bij de burcht van Traiectum(Tournehem), die op de oever van dezelfde rivier gelegen is; en waar na enige tijd Willibrord, met Gods hulp en toen het geloof groeide, ook de zetel van zijn bisdom had. Maar omdat het volk van de Frisones (Vlaanderen), waar die burcht gebouwd was, zich met zijn koning Radboud nog in het heidendom rondwentelde, leek het de man Gods raadzaam om naar Francia te gaan en daar vorst Pepijn op te zoeken, een

man van groot karakter, beroemd om zijn overwinningen en befaamd om zijn levenswandel. Deze ontving hem met alle eer en omdat hij niet wilde dat hijzelf noch zijn volk zo'n prediker zou ontberen, wees hij hem de geschikte plaatsen in zijn rijk aan waar hij de wortels van de afgoderij kon uittrekken en de zuivere woorden van God kon verkondigen.

Bron: Alcuinus, Vita S. Willibrordi, AS, nov. III, p. 439.

Nota: De plaats der 'Monden van de Renus' werd door Ptolemeus (2e eeuw) reeds berekend en duidelijk aangewezen vlak boven Boulogne. Daar heeft men ze de eeuwen door weten te liggen, tot dat... na lange roerige tijden, men de sleutel der klassieke aardrijkskunde -t.w. het oriëntatieschema van de Ouden- was kwijtgeraakt; en toen, volgens eigen formule, alles met terugwerkende kracht noordwaarts opschoof. Van dit futurisme waren Willibrord en de zijnen echter nog niet op de hoogte, zodat zij argeloos daár landden waar ze moesten zijn: vlak boven Boulogne. De fabel van Willibrords landing te Katwijk dateert trouwens pas uit de 17e eeuw! -- Ook de persoon van Alcuinus, de hier aan het woord zijnde biograaf van Willibrord, staat ervoor garant dat hij -secretaris van Karel de Grote en abt van Tours waar hij de promotor was van de Karolingische renaissance- geen Vita schreef van een missie-bisschop in het noordelijke Utrecht (dat nog niet bestond). Na dit eerste Vita (ca.780) kwam het tweede (ca.1100) van de hand van Theofried, abt van Echternach. Ik geef hier telkens eerst de onderscheiden teksten van Alcuin en direct daarna de desbetreffende passages van Theofried; zodat eenieder kan constateren hoe de laatste qua strekking meermalen van de eerste afwijkt.

Tekst 24

Dezelfde aankomst volgens Theofried: 690

Hij doorkliefde de golven zonder enig oponthoud en na een rustige tocht legde hij aan in de Monden van de rivier de Renus(Schelde), de koning van de stromen in Gallia en Germania, in het jaar 690... en zo kwam hij in Traiectum(Tournehem), toen de burcht en de zetel van het rijk Fresia(Vlaanderen).

Bron: Thiofridus, Vita S. Willibrordi, AS, nov. III, p. 464.

Tekst 25

Het Traiectum van Willibrord was Tournehem: 690

Het Itinerarium Antonini is een lijst uit de 2e eeuw met een aantal routes uit het Romeinse rijk en vermeldt een circuit van Lugdunum(Leulinghen) naar Agrippina(Avesnes-sur-Helpe). Die weg liep als volgt:

Lugdunum(Leulinghen) - Albanianis(Alembon) -

Traiectum(Tournehem) - Mannaricium(Merville) -

Carvone(Carvin): zie de kaartop blz. 32/33 en blz. 150.

De plaatsing van Tournehem in de volgorde der halten aan deze route is logisch verantwoord, ook al omdat op die plek inderdaad een oversteek was (over de Amisia=Hem). Overigens hebben de historici dit als enige in de Romeinse periode vermelde Traiectum altijd al gelijk gesteld met het Traiectum van Willibrord. Terecht, alleen ligt het in Frankrijk en is het Tournehem, waar alle gegevens over Willibrord, het bisdom Traiectum, de Frisones en Saxones alsmede die over andere zendelingen samenvallen. Deze localisatie wordt hierna als volkomen juist bevestigd door honderdtallen namen uit de documentatie van het bisdom Traiectum. Wel verschijnt sinds de 5e eeuw een tweede Traiectum(Trith-St.-Léger) dat bij Valenciennes lag en later ten onrechte met Maastricht zou verwisseld worden: zie de teksten 102 t/m 113.

Tekst 26

Landing van Willibrord te Gravelines volgens Theofried: 690

Hij (Willibrord) landde vooreerst in de haven van Gravelines (op 18 km zuidwest van Duinkerken), een stad aan zee, waar tot op de dag van vandaag (tweede helft 11e eeuw) met grote eerbied naast het altaar een vierkante steen wordt vereerd, waarvan de mensen aldaar van vader op zoon vertellen dat hij (Willibrord), omdat een schipper op de oever van de Lyfernensi (Engeland) wegens ongunstige wind geweigerd had hem over te varen, op een nieuwe en ongehoorde manier bij wijze van schip overgevoeren was.

Bron: Thiofridus, Vita S.Willibrordi, AS, nov. III, p. 463.

Nota: Volgens deze tekst is de overvaart toch niet zo vlekkeloos verlopen als door de teksten 23 (Alcuin) en 24 (Theofried) wordt

gesuggereerd. Om met het verhaal van de 'steen' te beginnen: Willibrord is natuurlijk niet per 'steen' het Kanaal overgestoken. Hij nam zelf een boot en wegens het slechte weer (een schipper wilde zelfs niet uitvaren) gaf hij de boot ballast met stenen, zodat deze vaster in het water lag en minder gevaar liep te kapseizen. Het vaartuig kreeg dan wel vlugger boegwater binnen, doch per slot van rekening waren ze met z'n twaalven om te hozen als dat nodig was. Van dit gegeven, een volkomen natuurlijk en begrijpelijk feit, hebben de omwonenden aldaar een wonder gemaakt; wat op zijn beurt voor de historici, die de tekst niet begrepen, reden werd om dit gegeven te verwerpen, temeer omdat eenieder al voor Katwijk gekozen had, waar men één der monden van de Renus meende te moeten plaatsen.

Wat stad en haven van Gravelines betreft: aangezien het toekomstige areaal van die stad nog onbewoonbaar was, kon van een landing aldaar geen sprake zijn; wèl echter van een stranding op een nabij liggende zandbank, doordat de boot na het (te vroege?) strijken van de zeilen op drift raakte. Dit was dan het juiste moment voor het overboord zetten van de verzwarende steen om zo het vaartuig weer vlot te krijgen en daardoor de kust te bereiken vanwaar men te voet bij de burcht van Traiectum(Tournehem) kon komen. Dit incident, waarover Alcuin zwijgt, blijkt men toch in een enkele versie van diens Vita Willibrordi aan te treffen, naar men aanneemt als inlas van Theofried en al dan niet berustend op een reeds vóór Alcuin geschreven doch zoekgeraakt Willibrord-Vita.

Overigens is Theofried, ruim 3 eeuwen na Willibrords dood, zelf bij de kust van Willibrords aankomst poolshoogte gaan nemen en mogen we ervan uitgaan, dat zelfs hij eerlijk de hem door de mensen daar vertelde overleveringen zal hebben verwerkt; althans, zolang hij -als in dit geval- niet (of nog niet) vermoedde dat ze zijn zaak zouden schaden (zie tekst 75,al.3). De waarschijnlijkheid van de vermelde navigatiefout wordt bovendien versterkt doordat de bewuste zandbank sinds mensenheugenis 'Wilbort Sant' heet, alsook doordat de kerk van Gravelines als een van de eerste het patronaat van Willibrord had; maar vooral -en het meest authentiek- door de belangstelling die, blijkens akten, Willibrord zelf bij leven voor die strandings- en landingsplek Gravelines toonde (zie Nota bij tekst 55). -- En, terug naar de ter plekke geloste steen: vóór- heen in de kerk aldaar vereerd, lag die, zoals gezegd, in 1960 nog

opzij van het kerkportaal, maar is hij nu verdwenen, vermoedelijk weggewerkt onder een nieuwe bestrating.

Tekst 27

Wat betekent Frisia citerior? 690

Toen de man Gods Egbert zag dat het hem niet toegestaan zou zijn bij die volken te prediken -mede omdat hij met een andere taak voor de kerk belast was en Wigbert in die streken evenmin iets bereikt had-, probeerde hij andere heilige en bekwame mannen voor het werk van het Woord te zenden, waaronder de voortreffelijke Willibrord het meest zou uitblinken. Die met hem kwamen -zij waren 12 in getal- begaven zich naar Pepijn, de vorst van de Franken en werden welwillend door hem ontvangen. En omdat hij onlangs 'citeriorem Fresiam' veroverd en koning Radboud verdreven had, zond hij hen daarheen om te prediken en gaf hij bevel dat niemand hen mocht hinderen. Binnen korte tijd bekeerden zij velen tot het geloof.

Bron: Beda, Historia gentis Anglorum, V, 9-11.

Nota: "Citerior Fresia" wordt door Beda vanuit Engeland geschreven en betekent bij hem gewoon "Fresia aan deze kant gelegen" (het dichtst bij Engeland gelegen). Het heeft niet de minste bestuurlijke inhoud, vooral daar in verdere bronnen de term ontbreekt en zijn pendant 'Frisia Ulterior' nergens voorkomt, noch op een zodanige indeling van Fresia ook maar ergens gezinspeeld wordt. Toch wordt in die zin door Blok (o.c. passim) en anderen met deze 'alleenstaande' term geschermd; en heeft men dan reeds twee 'Frieslanden' (compleet met tweeëntwintig-stedentocht en al) in Nederland liggen, waar er zelfs nog niet één was.

Tekst 28

Fabels van de Nijmeegse falsaris Willem van Berchen: ca.690

Willibrord predikte met zijn gezellen door heel Friesland, Holland, Zeeland, Gelderland enz. en aanvankelijk had hij weinig succes wegens de heersende gewoonten die het volk met de moedermelk had ingedronken, nog steeds in acht hield en helemaal

niet wilde prijsgeven. Maar toen hij door Pepijn naar Rome gezonden was om daar door paus Sergius tot bisschop te worden gewijd, verkreeg hij door zijn gebed tot God, dat een zeker woud (door van Berchen vermeld als: "Het Wilde Wout sonder genade") waar nu Holland is, uit de grond zou worden getrokken. Dat is geschied. Want er ontstond een hevige storm uit het half-noorden en het half-westen, waardoor alle bomen van dat woud met wortel en al werden uitgetrokken. Toen die hun schors verloren hadden en vergaan waren, konden de bewoners van de provincies eindelijk de vruchtbare gronden gaan bebouwen, wat ze nog doen. Daarna hebben de inboorlingen van dag tot dag nu hier dan daar in de gehele streek, nieuwe steden en dorpen gebouwd, wat nog blijkt op veel plaatsen in Holland.

Bron: Willem van Berchen: De primeva origine comitatus Hollandiae et Zelandiae et civitatis Traiectensis. Manuscript in Kon. Bibl. Brussel, fol. 313.

Nota: Willem van Berchen (15e eeuw), een Nijmeegs kanunnik van de St. Steven, is de vader van de Nijmeegse Karolingische mythe, die hij heeft uitgevonden en die de gretige vogelbekjes van de stad met huid en haar slikten. Met hem hebben we dan ook al menig appeltje moeten schillen (zie W.K. p. 353). Maar hier verdient hij een pluim. Afgezien van het wonderdadige en de vraag, wáár van de bewoners dan geleefd hebben voordat zij bouwgrond hadden, geeft van Berchen een zeer juist beeld van de transgressies van Nederland. Hij plaatst de wording van Nederland wel drie eeuwen te vroeg. Maar overigens wordt zijn mededeling bevestigd door de bodem van Nederland, waar op verschillende plaatsen (Rijsbergen, Zundert, Utrecht en Merwede-gebied) op het ogenblik nog hele vlaktes van gevelde bomen onder de transgressie-lagen worden aangetroffen.

Tekst 29

Dagobert (III) en Karel Martel in Frisia: 695

Hierna drongen zij (de jonge Martel en de nõg jongere Dagobert) per schip door in de gebieden van de Fresones (Vlaanderen) zoals hen gevraagd was door de eerbiedwaardige bisschop Willibrord. Ze kwamen aan op de plaats Dorestacus (Audruicq), waar zij in ere

door Willibrord ontvangen werden. Ze dreven de koning Radboud, die in de wreedheid volhardde, buiten de gebieden van de Frisones (Vlaanderen) naar Denemarca(Normandië).

Bron: Vita Dagoberti, MGS, II, p. 517.

Nota: Waar andere teksten in het vage spreken over “Dani sive Normanni”, zegt deze tekst onomwonden dat hun gebied Denemarca heette. Dit woord werd klakkeloos als Denemarken opgevat: Radboud zat immers in Friesland! En toen het latere Denemarken die naam had overgenomen en de grote doubleerder Adam van Bremen tegelijkertijd de Suevi -al zaten die in Vlaanderen- naar het noorden had getrokken en de naam Zweden daar als koek erin ging, stond waarlijk de gehele historische geografie van westelijk Europa op haar kop. Daar zijn de doublures van Frisia en Saxonia maar peuleschillen bij. Nederland had wel de pech dat het in veel opzichten een scharnierpunt van de mythen was, en nóg meer pech dat daar kritiekloze historici met het oliespuitje bij stonden (zie o.a. Nota bij tekst 199).

Tekst 30

Pepijn neemt Frisia in: 695

In die tijd overwon hij (Pepijn) in een veldslag Radboud, de aanvoerder van Frise(Vlaanderen). Hij zond Willibrord naar dit land om er het christelijk geloof te prediken.

Bron: Chroniques de St.-Denis, HdF, III, p. 307.

Nota: Uit alle berichten over de gewapende conflicten tussen Franken en Frisones alsook die tussen Franken en Saxones blijkt dat de militaire treffens zich zonder uitzondering in het noorden van Frankrijk hebben afgespeeld.

Tekst 31

Bisschopswijding van Willibrord te Rome: 695

In de eerste tijd van hun aankomst in Fresia(Vlaanderen), toen Willibrord van de vorst verlof had gekregen om er te prediken, begaf hij zich naar Rome, waar toen paus Sergius de troon bezette,

om diens toestemming en zegen te verkrijgen... Na enige jaren... zond Pepijn met instemming van allen de eerbiedwaardige Willibrord naar Rome... met het verzoek om hem tot aartsbisschop van het volk der Frisones te wijden... (De paus) voldeed aan dit verzoek in het jaar Onzes Heren 695. Hij is gewijd in de kerk van de heilige martelares Cecilia, op haar feestdag. De paus gaf hem de naam van Clemens en zond hem spoedig daarna terug, naar zijn zetel.

Bron: Beda, *Historia gentis Anglorum*, V, 11-13.

Nota: Opmerkelijk is de titel van aartsbisschop voor Willibrord. Deze titel suggereert een aantal suffragane bisdommen en het is mogelijk, wat de bovenstaande tekst schijnt te zeggen, dat Pepijn dit heeft verzocht omdat hij plannen had het land van de Frisones (Vlaanderen) volledig te christianiseren en er de Kerk te organiseren volgens het patroon van een hiërarchie. Het kan echter ook van paus Sergius zijn uitgegaan, enerzijds om te benadrukken hoezeer het volk van de Fresones hem na aan het hart lag, anderzijds om aan Willibrord een titel en status te geven die hem volledig onafhankelijk maakte van de Gallische kerk. In die tijd was de Germaanse kerk nauwelijks georganiseerd. Na de dood van Willibrord in 739 en de dood van Bonifatius in 754 was de situatie zó veranderd dat de titel van aartsbisschop niet meer voor Traiectum in aanmerking kwam.

Tekst 32

De wijding op 'Willibrords Kalender': ca.695

Tegenover de 21e november op de Kalender van Willibrord staat de aantekening: *Ordinatio domni nostri Clementis* - de wijding van onze heer Clemens.

Bron: Wilson, *The Calendar of St. Willibrord*, plaat XI (zie de afb. op blz. 95).

Nota: Willibrord had een Kalender in bezit en in gebruik, nu in Parijs bewaard, waarop hijzelf en anderen na hem aantekeningen hebben geplaatst. Bovenstaande aantekening is van een tweede hand en niet van Willibrord zelf. Naar aanleiding van Beda's mededeling, die de 21e november als de wijdingsdag noemt, heeft

zich een bladzijdenlange discussie ontwikkeld tussen de historici, of de 21e dan wel de 22e de juiste wijdingsdag is geweest; wat ten eerste niets afdoet of bijbrengt aan het feit (evenmin als het verschil in wijdingskerk: bij Beda die van Cecilia en bij Alcuinus de Sint Pieter), en in de tweede plaats een voorbeeld is van de muggenzifterij die het werk van beroepshistorici dikwijls zo ongenietbaar maakt voor het brede publiek. Het interessante van deze aantekeningen op de Kalender is, dat verschillende van latere hand dan die van Willibrord zijn en dat daaruit belangwekkender conclusies te trekken zijn dan dat gekissebis over één dag verschil. Maar die belangrijker feiten gaan geheel verloren als men zich blind staart op een niet terzake doend detail.

Tekst 33

Viltaburg of Traiectum: 695

Pepijn gaf hem een plaats voor zijn bisschopszetel in zijn beroemde burcht, die door het volk van die streek met een oude naam Viltaburg werd genoemd, dat is de stad der Vilti, en die in de Gallische taal Traiectum heet. Nadat hij daar een kerk gebouwd had, predikte de eerbiedwaardige bisschop heinde en ver het woord van het geloof en bracht hij velen van de dwaling terug. Hij bouwde er verschillende kerken en enige kloosters. Kort daarna stelde hij in dezelfde streken ook andere bisschoppen aan uit de broeders die met hem of na hem gekomen waren als zendelingen, waarvan verscheidene reeds in de Heer ontslapen zijn (Beda zelf stierf in 735).
Bron: Beda, *Historia gentis Anglorum*, I, 11.

Nota: Het oud of nieuw zijn van 'Viltaburg' is ook geen halszaak. Wellicht was het altijd al de inheemse naam, tegenover de Romeinse die in de Latijnse documenten doorgaans gebruikt werd. In elk geval is 'Traiectum' geen frysk!

Tekst 34

Willibrord bisschop aan de Westelijke Oceaan: 695

De voornaamste vorst van de Franken... leek het goed hem (Willibrord) naar Rome te zenden om er door paus Sergius, een

zeer heilig man van die tijd, tot de hoogste rang van het priesterschap gewijd te worden... de paus wijdde hem op een geschikte dag, in aanwezigheid van het volk, in de kerk van Petrus de prins der apostelen, tot aartsbisschop en gaf hem de naam Clemens... verleende hem ook het pallium... en zond hem met heilzame voorschriften naar het werk van het Evangelie terug. Na de opdracht van en wijding door de paus, keerde hij met groter vertrouwen naar de vorst van de Franken terug. Deze ontving hem met groot eerbetoon en gaf hem opdracht het Evangelie te verkondigen, hoofdzakelijk in de noordelijke (westwaartse) delen van zijn rijk, waar tot dan toe wegens de schaarsheid van de zendelingen of de harde inborst van de bewoners de vlam van het geloof nog het minst geschenen had.

Bron: Alcuinus, Vita S. Willibrordi, AS, nov. III, p. 440.

Nota: De onopgemerkte westwaartse oriëntatie heeft ook in deze tekst de historici parten gespeeld. Pepijn zond Willibrord niet naar het noorden doch naar de westkant van het Frankische rijk. Dit rijk omvatte Nederland niet en in de bronnen vindt men geen enkel bewijs dat een Frankische koning ooit enige rechtshandeling heeft verricht voor dit gebied. Hierbij moet men wel de doublures juist dateren en daarmee uitsluiten dat men gevolg en oorzaak verwisselt.

Tekst 35

Willibrord in Francia en in Vlaanderen: 695

In de basiliek van de hemelse sleuteldrager Petrus... wijdde hij (paus Sergius) hem in het jaar Onzes Heren 695... tot aartsbisschop van het volk der Fresones (Vlaanderen)... veertien dagen nadat hij in Rome gekomen was, kreeg hij van de paus verlof om te vertrekken en keerde hij terug in Francia, dat toen onder hofmeier Pepijn sieraad en glorie van de wereld was... Willibrord werd door de grote vorst Pepijn met de grootste eer en welwillendheid ontvangen. Van hem kreeg hij de bisschopszetel in de beroemde burcht, in de oude barbaarse taal Viltaburg geheten, in het Gallisch echter Traiectum, waar hij voorheen, per schip aankomend uit Ierland, zoals wij gezegd hebben, na een lange reis was gearriveerd.

Bron: Thiofridus, Vita S. Willibrordi, AS, nov. III, p. 464.

Nota: Theofried maakt weer een fout. Na zijn vermelding van de schipper die weigerde Willibrord c.s. vanuit Engeland over te zetten (tekst 26), kan hij niet bedoelen dat het gezelschap *linea recta* uit Ierland kwam gevaren. Doordat hij eveneens Willibrord naar Francia laat terugkeren, verdient hij echter een pluimpje. Het toont aan -wat straks tevens uit andere gegevens zal blijken- dat het klooster van Echternach zelfs 4 eeuwen later -ca.1100- nog geen voorheen te Utrecht zetelende Willibrord op het oog had (al moet daaraan meteen worden toegevoegd dat Theofrieds slordig, inconsequent en soms tendentius Vita van Willibrord, een geweldige stoot aan die opvatting heeft gegeven).

Tekst 36

De Vilti of Vulti: 695

Willibrord, die door paus Sergius Clemens werd genoemd en tot bisschop van het volk der Fresones (Vlaanderen) was gewijd, vestigde met verlof van koning Pepijn zijn bisschopszetel in de plaats Vultaburch (Tournehem)... de stad van de Vulti, die in de Gallische taal Traiectum wordt genoemd.

Bron: Sigeberti Gembl. chronicon, MGS, VI, p. 328; Idem, HdF, III, p. 345.

Tekst 37

Willibrord "in Gallia": 695/1105

In de eerstgenoemde uitgave van vorenstaande tekst wordt, kort voor het geciteerde, nog opgemerkt dat Willibrord "in Gallia" leefde. Wat men in de 11e/12e eeuw in Gembloux (35 km zuid-oost van Brussel) onder "Gallia" ook verstond, de opmerking illustreert overduidelijk hoe men daar in die tijd nog niet dacht aan een link tussen Willibrord en het inmiddels al anderhalve eeuw bestaande Utrecht.

Bron: Sigeberti Gembl. chronicon, MGS, VI.

Tekst 38

Willibrord bisschop van het volk der Fresones: 695

Dezelfde paus Sergius wijdde de eerbiedwaardige man Willibrord, bijgenaamd Clemens, tot bisschop van het volk der Fresones (Vlaanderen).

Bron: Historia Ecclesiastica, MGS, XIII, p. 316.

Van Souastre naar Inchy

Tekst 39

De Fresones weer in opstand; Willibrord wijkt uit: 714

Na ca.20 jaar van relatieve rust viel Radboud weer aan. Willibrord is moeten vluchten; dit blijkt uit het feit dat hij kort daarna in Soissons de zoon van Karel Martel doopt en het klooster van Suestra(Souastre) bij Atrecht als uitwijkplaats krijgt. Pas na Radbouds nederlaag (717) is hij in zijn missie-gebied teruggekeerd.

Tekst 40

Willibrord doopt te Soissons Karel Martels zoon: 714

Hij doopte ook Karel Martels zoon Pepijn, de sterke vorst van de Franken en toekomstige vader van de edele Karel (de Grote), die nu met de grootste triomfen en de hoogste eer het rijk van de Franken bestuurt.

Bron: Alcuinus, Vita S.Willibrordi, AS, nov. III, p. 446.

Nota: Hierna laat Alcuinus een zogenaamde profetie van Willibrord volgen, namelijk dat hij de rol voorspelde die Pepijn in de geschiedenis zou spelen door de verwekker te worden van de grote koning van de Franken. We mogen gerust concluderen dat Alcuinus weer een van zijn wonderen verzonnen heeft. Willibrord komt ons uit de teksten tegemoet als een eenvoudig en hardwerkend missionaris, die zich beslist niet te buiten is gegaan aan dolle

voorspellingen, al lijken die ook nog zo mooi door de latere feiten bevestigd te zijn. Overigens hebben de historici altijd moeite gehad met dit bericht, dat zij dan ook als legendarisch bestempeld hebben, omdat het toch wel buiten de rede ligt dat een bisschop van Utrecht gevraagd zou zijn voor de doop van Pepijn III te Soissons, met het onafwendbaar gevolg dat de Gallische bisschoppen zich zwaar op de tenen getrapt zouden hebben gevoeld. Weer hadden de historici gelijk met hun motief en hun benadering... alleen, 't was de bisschop van Utrecht niet. Zet men Willibrord in de juiste streek neer, dan is er geen enkel argument om ten deze de tekst van Alcuinus in twijfel te trekken, te minder omdat de gang van Willibrord naar Pepijn II (die aan het eind van hetzelfde jaar zou overlijden) een geheel andere aanleiding had (zie vorige tekst) en de doop van hem gevraagd werd omdat hij nu eenmaal aan het Hof was.

Tekst 41

Willibrord te Suestra: ca.714

Een andere keer, toen de zalige een reis maakte naar een klooster-tje onder zijn gezag, dat wegens een daar stromende rivier Suestra(Souastre) wordt genoemd, nam hij voor de korthed van de weg een voetpad door de bezittingen van een rijke man.

Toen de bewaker dit zag, ontstak hij in woede en begon de man Gods te vervloeken. Zijn gezellen wilden dit wreken, maar de man Gods bracht hen tot bedaren, omdat hij niet wilde dat iemand om zijnentwil verloren zou gaan. En omdat ze die man niet tot bedaren konden brengen, keerde hij terug en nam een andere weg. Maar de volgende dag is die ongelukkige... onder het oog van velen op dezelfde plaats plotseling gestorven.

Bron: Alcuinus, Vita S.Willibrordi, AS, nov. III, p. 443.

Nota: Het is jammer dat de grote Alcuinus zo'n betreurenswaardige voorkeur voor wonderen had. Wij hadden graag wat meer concrete en exacte feiten vernomen over dit kloostertje van Suestra. Vast staat in elk geval, dat deze plaats in zijn missiegebied lag en dat het klooster "onder zijn gezag" stond. Wat wij hiervan moeten denken, zal hierna (tekst 43) duidelijk worden. Vast staat ook, tenminste voor een historicus die met beide benen op de grond staat, dat Willibrord op die dag geen uitstapje maakte naar het

Limburgse Susteren, wat een zotte reconstructie is en waarbij het geen verschil maakt of men Willibrord in Tournehem, in Utrecht of in Echternach situeert.

Tekst 42

De schenking van Suestra (Souastre) volgens Theofried: ca.714

Ook gaf dezelfde voortreffelijke vorst Pepijn (II) hem in een oorkonde met de dagtekening van de 6e der Nonen van maart (= 2 maart) in het vierde jaar van koning Dagobert (III): de in de pagus Mosariorum gelegen en naar de daar voorbijstromende rivier Suestra genoemde "villa" (landgoed), die door de toewijding van Plectrudis en het geld van voortreffelijke mannen was gesticht. En omdat beide plaatsen (nl. Aefternacum en Suestra) hem geschikt leken om er het kloosterleven te vestigen, liet hij in elke plaats een klooster bouwen.

Bron: Thiofridus, Vita S. Willibrordi, AS, nov. III, p. 467.

Nota: Het feit van de aanwezigheid van een kloostertje te Suestra, tijdelijk "onder het gezag" van Willibrord, staat voldoende vast door de tekst van Alcuinus. Dat was niet genoeg voor Theofried. Hij moest er de hele woonplaats van maken, overeenkomstig de normale tendens van Echternach om -wanneer in een oude oorkonde een bescheiden landbezit van enige mansi (hoeven, boerderijtjes) is genoemd- de abdij in de 12e en 13e eeuw het gehele dorp, de kerk en alle tienden te laten claimen. De andere details heeft Theofried eveneens uit zijn duim gezogen; zij worden trouwens door de hierna volgende oorkonde tegengesproken, die hij gekend moet hebben omdat hij ze zo uitvoerig met datum en al vermeldt. Let goed op de verschillen, dan krijgt u meteen een beeld van de vervalsings-techniek van Echternach.

Tekst 43

Schenking van Suestra aan Willibrord: 714, 2 maart

De hofmeier Pepijn en zijn vrouw Plectrudis schenken aan Willibrord het kloostertje Suestra(Souastre) in de pagus

Mosariorum(de "Maasgouw") gelegen op de beek Suestra, dat Plectrudis van Albericus en Hadericus geërfd had en dat hersteld moet worden. Het klooster moet vòòrtgaan met het ontvangen van de 'fratres peregrini' (rondtrekkende missionarissen). De monniken zullen vrij zijn om zich na de dood van Willibrord een abt te kiezen, maar het klooster zal altijd onder de voogdij blijven van Pepijn en zijn opvolgers. De akte is ondertekend door vijf personen, waaronder een abt Adalbertus en een abdis Blanduman. De akte is uitgegeven te Bagoloso.

Bron: Wampach, Quellenband, nrs 24 en 25.

Diplomata Dagoberti, HdF, IV, p. 689.

Coens, Saints et saintes honorés à l'abbaye de Susteren. In: Analecta Bollandiana, LXXX, p. 327.

Nota: Suestra is Souastre op 22 km zuid-west van Atrecht. De akte is uitgegeven te Bagoloso, dat is Bailleulval en/of Bailleulmont op 24 km zuid-west van Atrecht en op 9 km van Souastre (en dus niet Bakel bij Helmond!!).

Uit het feit dat de abdis Blanduman bij de opmaking van de akte tegenwoordig was, mag geconcludeerd worden dat het klooster een vrouwenabdij was. Blijkens de tekst van de akte, die spreekt over "voortgaan", hād het al gediend voor het opvangen van de rondreizende missionarissen, met welke taak het moest blijven doorgaan. De schenking aan Willibrord moet men zien in het licht van de opgevlamde strijd van Radboud en Fresones tegen Pepijn/Martel. Alles wijst erop dat Willibrord uit Tournehem is moeten wijken waar zich de militaire activiteiten afspeelden, te meer omdat juist de christelijke zending Radboud een doorn in het vlees was. Om vanuit zijn 'vlucht-adres' de leiding over het bisdom en communautiteit te kunnen voortzetten, liet Willibrord zich allicht vergezellen van zijn belangrijkste medewerkers, wier aanwezigheid Alcuinus dan ook bij het incident van de doodvallende bewaker vermeldt en die tōen nog wel allen monniken waren van Eperlecques. Deze nieuwe bewoners worden in de tekst duidelijk onderscheiden van de "fratres peregrini" die reeds sinds jaar en dag -als predikers op doorreis- in dit kloostertje onderkomen en verzorging vonden. De opmerking over een na Willibrords dood te kiezen abt kon alleen de aanwezige monniken van Eperlecques aangaan, en zeker niet de seculieren onder de rondtrekkende geloofsverkondigers; en zij was zó vanzelfsprekend dat

Willibrord de toestand wel donker moet hebben ingezien en voor de ondergang van zijn abdij vreesde. Zijn gezagspositie t.a.v. het kloostertje als geheel zal o.a. wel geweest zijn het geven van geestelijke leiding aan de bewoners.

Na de hiergenoemde akte en na het sobere bericht van Alcuinus (tekst 41) komt het klooster Suestra niet meer voor in het leven van Willibrord. Hieruit blijkt ook dat het geen bezit was van Willibrord of diens opvolgers en dat "onder zijn gezag" hier slechts een tijdelijke strekking heeft gehad. Later valt evenmin iets te vernemen over enig bezit te Souastre, hetzij van het bisdom Traiectum, hetzij van de abdij te Eperlecques. Dit alles wijst erop dat Souastre voor Willibrord een voorbijgaande voorziening is geweest, een uitwijkplaats waaraan later geen behoefte meer bestond. Zonneklaar is nu ook dat Suestra onmogelijk een rol kan hebben gespeeld in de "reizen" van Willibrord tussen zijn bisschopszetel (en hierbij denkt men aan Utrecht) en zijn abdij; want indien Suestra inderdaad die rol had gehad, zou het wel meer dan één onnozele keer zijn genoemd. Ook Theofried van Echternach praat maar éénmaal over Suestra. Het zal eenieder wel duidelijk zijn dat de "pagus Mosariorum" ("de Maasgouw"), waarin hij Suestra plaatst, een vrijheid van zijn kant is geweest om te suggereren dat dit het noordelijke Susteren was. Waarom Echternach dan nooit Susteren heeft geclaimd, zullen we aan het slot van deze Nota zien.

Evenals vele andere kloosters is ook dat van Souastre omstreeks 850 voor de Noormannen moeten vluchten. Het is, na enige omzwervingen, in Nederlands Limburg terecht gekomen, waar het zijn taak voortzette en daarbij zijn naam behield, die zich daar tot Susteren ontwikkelde. Deze gang van zaken wordt door andere gegevens volledig bevestigd. Tussen Susteren (ca.860) en Utrecht (ca.940) of het nog jongere Echternach (973) ontbreekt elke band. Keizer Arnulf schonk het klooster van Susteren in 891 aan de abdij van Prüm; uit de akte blijkt dat het een vrouwenklooster was, een bevestiging dus van de staat van het oude Suestra. In het jaar 948 garandeerde keizer Otto (I) nogmaals het bezit van Prüm. Bij de opmaak van deze akte was bisschop Balderik, de eerste bisschop van Utrecht, aanwezig; en dan valt geen woord over enig recht of over enige claim van Utrecht. Dat kan ook niet anders, daar Balderik noch een van zijn eerste opvolgers ooit de gedachte hebben uitgesproken dat zij de opvolgers van Willibrord zouden zijn. Die titel werd hen pas in of na de 12e eeuw opgedrongen.

De bollandist Coens heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan de oplossing van de doublure Souastre-Susteren. Het bekende Evangeliarium van Susteren heeft een miniatuur, waarop twee bisschoppen met aureool zijn afgebeeld en daartussen een vrouwenfiguur. Voorheen meende men hierin Amelberga, de veronderstelde eerste abdis van Susteren, (†960?!) te zien, samen met Willibrord en Wiro. Coens heeft echter aangetoond dat dit de bisschoppen Gregorius en Alberik van Traiectum zijn. De abdis, in het midden zonder aureool afgebeeld, is niet de heilige Amelberga maar de schenkster van het Evangeliarium. Even dwingend toont Coens aan dat dit Imago is, de dochter van Gerard van Loon. Zij was gehuwd met Willem, kastelein (drossaard) van St.-Omaars. Na de dood van haar man heeft zij zich teruggetrokken in de abdij van Susteren, waar zij in 1147 tot abdis gekozen werd. Het Evangeliarium, dat zij aan de abdij schonk, is niet voor Susteren gemaakt, doch behoorde aan het huis van Loon of aan de familie van Willem van St.-Omaars. Deze opmerkelijke band tussen Susteren en St.-Omaars, nog in stand in de 12e eeuw, heldert de herkomst van Susteren geheel op. Het is volledig uitgesloten dat Gregorius en Alberik in Susteren begraven zouden zijn. Wel is het mogelijk en zelfs waarschijnlijk, dat het klooster te Souastre op zijn vlucht relieken van deze heiligen heeft meegenomen, wat daarom nog geenszins inhoudt dat zij dan in het Franse Souastre begraven zouden zijn geweest. De enig mogelijke conclusie uit dit alles is: Willibrord is nooit abt van Susteren geweest; hij heeft er zelfs geen voet gezet, daar het Suestra uit de oudste bronnen 250 km zuidwestwaarts lag. Men kan derhalve rustig alles vergeten wat van Willibrord-te-Susteren is afgeleid, en dat zijn om te beginnen de 20 Willibrordkerken in het oosten van Brabant.

De traditie te Susteren van de bisschoppen Gregorius en Alberik berust op de tekst van een inventaris uit 1147, waarin geschreven staat dat Imago dit jaar tot abdis werd gekozen en dat in haar tijd de kerkelijke gewaden van de abdij zijn geteld en genummerd. Daaronder waren: een tuniek van Alberik en een cingel van Gregorius. Dit gegeven alleen al maakt het ondenkbaar dat de twee bisschoppen in Susteren begraven zijn. Men zou zelfs geneigd zijn te veronderstellen dat Imago ook deze relieken vanuit St.-Omaars heeft meegebracht bij haar intrede in het klooster. Het wordt nog fraaier! De relieken van de twee bisschoppen, waarvandaan gekomen is niet te achterhalen, zijn in 1421 en 1597 te

Utrecht 'verheven', dat wil zeggen: toen pas zijn beiden in Utrecht erkend en als heiligen beschouwd. De christenmens die dit als authentiek en betrouwbaar aanvaardt, moet zijn doopkaars uitblazen.

Tenslotte doet een ander feit ten aanzien van Susteren de deur dicht. De abdij van Echternach, die sinds de 12e eeuw zo driftig en fanatiek de oude goederen van Willibrord aan het terugvoeren was, heeft nooit van enige claim op Susteren gesproken. Niet omdat zij de juiste plaats daarvan niet kende, want blijkens de vervalsing van Theofried stond haar wel degelijk Susteren voor de geest. Maar zij wist eveneens dat het klooster van Susteren aan een andere rijksabdij, die van Prüm, toebehoorde. En al klinkt het misschien een beetje oneerbiedig tegenover zo'n hoge kerkelijke instelling, het mag toch gezegd worden: grote honden bijten elkaar niet. Die proberen de provinciaaltjes van Holland en Brabant te pakken. In Holland is het de Echternachers grandioos mislukt: die hebben voor een lapje Zeeuwse grond een indrukwekkende aanspraak op een hele rij Hollandse kerken moeten inslikken. Brabant echter vloog er -even zo grandioos- in. Nu zitten ze daar met een opgeschroefde fabel die Echternach kapitalen opbracht maar voor de tegenpartij een 'testimonium paupertatis' is, een prijs voor onnozelheid. Een prijs die nog niets aan geldigheid heeft ingeboet, daar 'historisch' Brabant nog altijd niet wil inzien hoe het door Echternach bij de neus genomen is. Want het meest ergerlijke is, dat met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid Echternach welbewust bedrog heeft gepleegd; zodat niet alleen diefstal op grote schaal volgde, maar ook een geschiedvervalsing die moeilijk te doorzien is; doch deze algemene kwalificaties vragen om nadere onthulling in een krimi, getiteld 'De abdij Eperlecques en de misdragingen van haar ondergeschoven dochter Echternach'. Een titel waarvoor de dossiers klaarliggen, de ruimte in dit boek echter tekortschiet. Maar wel vindt u, in de (lange) tekst 75, alvast een overzicht van het funeste proces waarmee deze in 973 gestichte abdij reeds binnen honderd jaar begon te ontfaan; terwijl het u -heel dit boek door- aan concrete voorbeelden van deze misgroei niet zal ontbreken.

Tekst 44

“Pugna in Cocia”: 715, sept. 26

Deze aantekening “de slag bij Cocia” staat -met datum- op de Kalender van Willibrord en is door hemzelf daarop geschreven. Karel Martel had Radboud, koning van de Fresones, gedwongen het beleg van Colonia (Coulogne bij Calais) op te heffen, waar hij (Karel) Plectrudis (zijn stiefmoeder) ondergebracht had. Daarna wierp hij zich op de Neustriërs, Radbouds bondgenoten, die hij in een hinderlaag had gelokt bij de plaats Cocia, en joeg hen op de vlucht.

Bron: Wilson, The Calendar of St. Willibrord (zie tekst 58).

Levison, A propos du calendrier de Willibrord, Revue Benedictine, L, 1938, p. 39.

Nota: Colonia is ditmaal niet Keulen, noch ook Avesnes-sur-Helpe (de historische verwisseling van de beide plaatsen komt hierna nog meermalen aan de orde: zie o.a. de Nota's bij de teksten 71, 104 en 131 alsook de kaart op blz. 32/33 en blz. 150). Nu gaat het om Coulogne bij Calais, in welke streek alle militaire akties van deze veldtocht zich afspeelden. Van Cocia heeft Levison ten onrechte “het bos van Compiègne” gemaakt. De juiste plaats is Coyecques op 7 km zuid-west van Terwaan, in 833 bekend als Coiacus, in 1075 als Coika. Willibrord heeft zelf deze aantekening opgetekend: dus andermaal een afdoend bewijs dat hij in deze streek verbleef, want in Utrecht of in Echternach had hij dit feit en de juiste plaats ervan niet kunnen kennen. Men zal toch niet gaan beweren, hoop ik -al verbaas ik mij nergens meer over- dat Willibrord als oorlogscorrespondent ‘zijn’ Friezen vergezeld heeft op een veldtocht naar het noorden van Frankrijk.

Tekst 45

Karel Martel volgt Pepijn op: 714-717

Het gebeurde dat Pepijn de vorst van de Franken overleed (Pepijn II, bijgenaamd van Herstal, overl. 16 dec. 714 te Jupille aan de Maas) en dat zijn (en Alpaïs') zoon Karel Martel het rijk van zijn vader kreeg. Deze onderwierp veel volken aan de scepter van de Franken, waaronder ook met veel glorie het volk van Fresia (Vlaanderen) dat hij, na Radboud overwonnen te hebben, aan het

rijk toevoegde. Bij dit volk is Willibrord aangesteld als zendeling en werd hem de burcht van Traiectum(Tournehem) aangewezen als zetel van het bisdom. Hij greep de betere gelegenheid aan voor de prediking van het Evangelie bij dit volk, dat onlangs door het zwaard bedwongen was en dat hij probeerde met het Doopsel te reinigen.

Bron: Alcuinus, Vita S.Willibrordi, AS, nov. III, p. 553.

Nota: Dit merkwaardige bericht van Alcuinus schijnt te willen zeggen dat Willibrord, wiens aankomst hij toch ook in 690 verhaalt, tot dan toe -althans officieel- nog geen vaste standplaats in het land van de Fresones had, maar dat hij die pas verkreeg na de verdrijving van Radboud (zie echter Nota bij tekst 71, al.3 slot). Dit belet echter niet dat hij van meet af aan zijn latere zetel-kerk bouwde en allereerst een onderkomen voor zijn medewerkers, hetgeen in 717 bevestigd werd terwijl de desbetreffende schenkingen pas in 722 werden geratificeerd. D.w.z. dat hij ondanks moeilijkheden zijn missie onder de Frisones heeft voortgezet en geen 'vrije tijd' hoefde te besteden aan de exorbitante krachttoeren elders welke de 'traditie' hem voor die eerste decennia toedicht (zie tekst 59).

Tekst 46

De strijd beslecht: 717

Na drie jaren van wisselende krijgskansen tegen Radboud en diens bondgenoten behaalde Karel Martel de beslissende overwinning bij Inchy-en-Artois op 24 km zuid-oost van Atrecht en 13 km west van Kamerijk. Daarna bleef het, tot de hernieuwde opstand der Fresones in 734, vrij rustig in het missiegebied van Willibrord.

Bron: Gesta regum Francorum, HdF, II, p. 571.

Chroniques de St.-Denis, HdF, III, p. 309.

Tekst 47

De slag van Inchy op de Kalender van Willibrord: 717

De slag van Vinciaccum(Inchy-en-Artois) -op zondag vóór Pasen 717- staat eveneens vermeld op de Kalender van Willibrord.

Bron: Wilson, The Calendar of St.Willibrord (zie tekst 58).

Fositesland, Dani en Walachria

Tekst 48

Het mysterieuze Fositesland: 717-719

Toen de vrome zendeling van God deze reis maakte, kwam hij in het grensgebied van de Fresones(Vlaanderen) en de Dani (Normandië) op een zeker eiland, dat vanwege een zekere god Fositae door de inwoners Fositesland werd genoemd en waar zij ook heiligdommen voor die god gesticht hadden. Deze plaats werd door de heidenen zo vereerd dat niets of niemand, mens noch dier, daar mocht binnengaan of van de bron drinken die daar ontsproot. De man Gods was er door een storm naar toe gedreven en bleef er enkele dagen totdat de storm bedaarde en hij de kans kreeg om verder te varen... Hij had drie mensen in die bron gedoopt... (de heidenen dreigden hem en zijn gezellen te vermoorden)... En ofschoon zij de waarheid niet wilden aannemen, zonden zij hem in ere naar de vorst van de Franken terug.
Bron: Alcuinus, Vita S.Willibrordi, AS, nov. III, p. 442.

Nota: Dat Willibrord naar de Dani trok, is door de historici algemeen uitgelegd als “naar Denemarken”, zodat Fositesland even algemeen werd opgevat als Helgoland!! Deze reconstructie leek hen aanvaardbaar voor Willibrord, ofschoon zij haar voor Wulfram van Sens, die ook Fositesland bezocht, niet konden gebruiken en daarom het betreffende eerdere bericht over Wulfram als onbetrouwbaar bestempelden. De term Dani duidt helemaal niet Denemarken aan doch de streek ten zuiden van Montreuil, waar al vroeg in de 6e eeuw over Dani wordt gesproken. Bij teksten inzake Frisia en Saxonia treft men er verscheidene aan, die de grens tussen de Fresones en de Dani herhaaldelijk dáár situeren en dan de Canche en de Authie als grensbepalingen noemen. Fositesland is een voormalig transgressie-gebied, gelegen in de streek van de Dani en dat vandaag nog de naam draagt van Le Fossé (39 km noord-oost van Rouen). “Fosse”, letterlijk “gracht”, duidt landschappelijk een diep vochtig dal aan tussen hogere gronden. Le Fossé ligt op een eiland dat door de rivieren de Epte en de Mésangueville wordt gevormd. Nergens staat in de bronnen dat het een eiland in zéé was. Overigens blijkt ook uit de context, dat

deze tocht van Willibrord (zoals die welke Ludger zo'n 80 jaar later eveneens en met even weinig succes naar dit 'eiland' ondernam: zie tekst 161) over land is gegaan, althans niet over zee. De gangbare determinatie die in de 8e-9e eeuw de Dani in Denemarken zoekt, loopt dan ook te pletter op de rotsen van Helgoland.

Tekst 49

Fositesland bij Theofried: 717-719

... en verlegde hij zijn prediking naar het gebied van de Dani(Normandië)... en keerde hij terug naar de Franken... Door een onweer werd hij afgedreven naar een zeker eiland in het grensgebied van de Fresones(Vlaanderen) en de Dani(Normandië), dat in de barbaarse taal Fositesland heet naar hun god Fosite.

Bron: Thiofridus, Vita S.Willibrordi, AS, nov. III, p. 466.

Nota: Theofried van Echternach, die vanuit Gravelines zijn speurtocht niet verder zuidwaarts voortgezet schijnt te hebben (zie tekst 26), kende de plaats niet, nog minder de betekenis van haar naam. Het was geenszins een "barbaars" doch een zuiver Romaans woord, aangevuld met de Germaanse uitgang '-land', wat geen zeldzaamheid is. Te prijzen is Theofried weer, omdat hij -in gedachten al in Denemarken- Willibrord toch heelhuids naar de Franken laat terugkeren; in feite is het geen verdienste van hem, doch een gebrek aan systeem daar hij gelukkig verschillende details van Alcuinus heeft laten doorglippen waarvan de portée hem ontging en die hij daarom maar niet vervalste (en waarmee hij door de mand viel).

Tekst 50

Willibrord naar Normandië(de Dani): 717-719

In die tijd durfde hij ook naar Radboud de koning van de Fresones(Vlaanderen) te gaan en diens heidens volk; en waar hij verscheen predikte hij vol vertrouwen het woord van God. Deze koning van de Fresones ontving de man van God welwillend, maar niets kon het steen van zijn hart doen verzachten. En toen de

man Gods bevond dat hij bij hem geen vrucht kon verwachten, ging hij naar het zeer wrede volk van de Dani(Normandië) om daar het Evangelie te verkondigen. Daar regeerde Ongendus als koning, een mens nog wreder dan een dier en nog harder dan steen, die de man Gods evenwel met eer behandelde... Hij nam 30 jongens van dat land met zich mee en haastte zich om naar de uitverkoren volken van het rijk der Franken terug te keren. Reeds onderweg doopte hij hen, opdat niemand van hen tijdens de lange reis per schip of door andere gevaren vanwege de bewoners van die streek verloren zou gaan.

Bron: Alcuinus, Vita S.Willibrordi, AS, nov. III, p. 441.

Tekst 51

Willibrord in de plaats Walichrum(Warcove): ca.720

Hij deed met Gods hulp ook vele wonderen... Een keer, toen de man Gods een missietocht maakte, kwam hij in een zekere plaats Walichrum geheten, waar een oud afgodsbeeld overgebleven was. Toen de man Gods dat in zijn ijver vernield had terwijl de bewaker erbij stond, wilde deze hem met zijn zwaard op het hoofd slaan. Maar God beschermde zijn dienaar, die niet de minste verwonding kreeg. Wel wilden zijn metgezellen die aanslag wreken; maar de man Gods in zijn grootmoedigheid bevrijdde de dader uit hun handen en liet hem gaan. Deze echter is die dag door een duivelse geest gegrepen en de derde dag stierf hij ellendig.

Bron: Alcuinus, Vita S.Willibrordi, AS, nov. III, p. 441.

Nota: Walichrum, door Alcuinus een plaats (dus geen eiland) genoemd, is Warcove op 18 km zuid-west van Calais. Zie in de volgende drie teksten wat Theofried van dit gegeven maakt.

Tekst 52

Theofried ziet Walachria aan voor Walichrum: ca.720

Hij verbleef eens op een eiland Walichrum genaamd, door de rivier de Schelde en de Britse zee omgeven, waar men in die tijd nog aan de afgoden offerde en niet aan de ware God. Toen hij daar het woord van God verkondigde, ging hij een heiligdom binnen, aan

de kust van de zee gelegen, waar afgodsbeelden vereerd werden... hij ging naar het altaar om daar het heilzame offer te brengen. De verachtelijke bewaker ontstak in woede en sloeg met zijn zwaard op de heilige in en verwondde hem zelfs dodelijk. Hij zou martelaar geworden zijn, als God hem niet door een wonder beschermd had. Getuige hiervan is, dat zijn bloed tot op vandaag nog te zien is in de basiliek die Westkapelle wordt genoemd, aan het altaar in dezelfde kerk: getuige zeg ik, omdat niemand in leven kan blijven, die zoveel bloed verloren heeft, tenzij door Gods almacht.

Bron: Thiofridus, Vita S. Willibrordi, AS, nov. III, p. 458.

Nota: Hier verwisselt Theofried de plááts Walichrum(Warcove) met het 120 km noord-oost daarvan gelegen toenmalig eiland Walachria dat in de 11e eeuw nog door water omringd tussen Brugge en het westelijker Uitkerke lag en pas later door verdere regressie geheel verlandde. Zijn daardoor niet langer toepasselijke naam werd prompt door een onderwijl opgedoken Zeeuws eiland overgenomen; hetgeen weldra tot een 'tweetraps'-vervalsing leidde, waarbij Middelburg gedoubleerd werd en de twee Vlaamse Westkappelles zelfs getripleerd. Inzake de redding van Willibrord overtroeft Theofried Alcuin met een 'wonder boven wonder'. Voorts is het van de ábt Theofried niet meer en niet minder dan een blasfemie, te vertellen dat aartsbisschop Willibrord het Misoffer wilde opdragen op een afgoden-altaar.

Tekst 53

Het laatje moet rinkelen na een wonder: 720; 1063 (Theofried)

Het eiland Walichrensis, waar hij (Willibrord) zijn bloed stortte voor de belijdenis en de glorie van Christus, is meermalen vereerd door zijn wonderen... Eens ondernam Robert, de jongste zoon van graaf Boudewijn van Vlaanderen, een wrede oorlog tegen de Mithilburgenses (is Vlaams Middelburg). Met drie legers, elk geschat op 1000 soldaten, trok hij met schepen op tegen de vijandelijke kust. Maar die van Walichrensis verzamelden hun leger en kwamen samen in de basiliek, die drie- of viermaal door het bloed van Willibrord gezegend was; en vóór de Communie beloofden zij elk jaar een cijns aan hem te betalen (lees: aan de abdij van Echternach) indien zij op zijn voorspraak de overwinning zouden

behalen. Daarna hingen zij de relieken van de heilige aan hun vaandel... zij behaalden de overwinning... twee vaandels van de verslagen vorst zijn naar de kerk van Epternacum overgebracht.
Bron: Thiofridus, Vita S. Willibrordi, AS, nov. III, p. 468.

Nota: Boudewijn (V) van Vlaanderen overleed in 1067. De tekst schijnt aan te duiden dat de aanval op het eiland Walachria tijdens diens leven geschiedde, derhalve ook tijdens het leven van Theofried, die ca. 1080 abt werd. De vorige tekst spreekt van één bloedpartij; hier zijn het er al drie of vier. Theofried moest de zaak wat dramatiseren om de bewoners van het eiland Walachria des te rijper te maken voor de jaarlijkse cijns aan het klooster van Echternach.

Tekst 54

Mithilburgis in Vlaanderen: 720, 1063

In het eiland Walichrensi, waar zijn bloed vloeide voor Christus' belijdenis en glorie, is meermalen zijn aanwezigheid gebleken... De jongere zoon Robert van de befaamde graaf Boudewijn van Vlaanderen kreeg een haat tegen de Mithilburgenses en bedreigde alle bewoners van het eiland met de dood... hij overlegde met de Morini (Terwaan), de laatste der mensen, en verzamelde uit de Franken en Teutonen een leger... hij bracht schepen samen op het Scheldemermur (Schelde-rede) en trok op tegen de vijandelijke kusten... Maar die van Walichrum... kwamen samen in de basiliek die drie- of viermaal geheiligd was door het bloed van de heilige Willibrord... zij hingen de relieken aan hun vaandels... en behaalden de overwinning.

Bron: Miracula S. Willibrordi, MGS, XXXX, p. 1370. AS, nov. III, p. 481.

Nota: Deze tekst is praktisch hetzelfde als de vorige. Daarna volgt het verhaal -waarschijnlijk later toegevoegd- dat Theofried van Echternach in Antwerpen is geweest om de vrede tussen de twee partijen te regelen, wat onder langdurige aanroeping van Willibrord geschiedde. Het verhaal zal wel waar zijn, want kort daarna zien wij in Antwerpen een Willibrord-traditie ontstaan. Gezien de drievoudige *doublures* (Walcheren, Middelburg en

Westkapelle), elk zowel in Vlaanderen als in Zeeland voorkomend, zou men weldra, naarmate het Vlaamse Walachria zijn eilandelijke status en naam verloor, de onderhavige tekst exclusief voor het Zeeuwse Walcheren laten gelden; terwijl Theofried toch het Vlaamse had bedoeld. -- In Zeeland, waar men een stuk nuchterder is dan in Oost-Brabant, lacht men tegenwoordig met Willibrord op Walcheren, sinds de bodemkartering heeft aangetoond dat het huidige Walcheren in de tijd van Willibrord helemaal niet bestond.

De abdij te Eperlecques

Tekst 55

Schenkingen te Traiectum aan Aefternacum: 722, jan. 1.

Karel Martel, hofmeier, zoon van Pepijn, schenkt aan het klooster dat beneden de muren van het castrum Traiectum(Tournehem) is gebouwd en waarvan aartsbisschop Willibrord aan het hoofd staat: alle inkomsten uit het (koninklijk) domein in datzelfde Traiectum, zowel binnen als buiten de muren, met alles wat daarbij behoort. Ook de weiden van Greveningo(Gravelines) met alles wat daarbij behoort. Tevens de villa Fethna, gelegen in de plaats Nifterlaca(Eperlecques), met alle water en grond daarbij behorende, ofwel bij de villa Fethna, ofwel bij het castrum van Traiectum(Tournehem). Dit alles wordt geschonken met inbegrip van de landerijen, gronden, hutten, huizen, gebouwen, leengoederen, velden, weiden, bossen, wateren en waterlopen, kudden met hun herders..., roerende en onroerende goederen tot vrije beschikking van de vaders van het voornoemde klooster. Hij stelt straffen vast voor hen die zich tegen deze schenking verzetten zouden. Gegeven te Herstal.

Bron: Cartularium van Radboud, nr 1.

Nota: Deze oorkonde die, hoewel de abdij geldend, toch in het Cartularium Radbodi werd opgenomen (zie: de stand van zaken, nr 3, al.3), is het geboorte-bewijs en de bevestigings-akte voor dat klooster van Willibrord. Zij is tevens de doodsteek voor

Echternach, dat in 973 als nieuwe en veelbelovende benedictijner-communautéit ontstond, welke echter in haar tweede eeuw de legende van haar identiteit en continuïteit met de oorspronkelijke Willibrord-abdij uitvond en weldra begon uit te dragen over westelijk Europa, met de foutieve consequenties die daaruit voortkwamen. De vorenstaande schenking was bestemd voor het klooster van Willibrord, dat beneden ergo vlakbij Tournehem was gebouwd; zo dichtbij dat men in het midden liet wát van Fethna bij Tournehem behoorde en wát bij Eperlecques. Het is altijd dè enormiteit geweest uit de gangbare reconstructies, dat men de bisschopszetel van Willibrord te Utrecht plaatste en zijn abdij te Echternach; zodat Willibrord met één been in Holland stond, met het andere 300 km ver weg in Luxemburg. Men moest deze afgrond wel opvullen met de Brabantse mythen. Alleen op deze manier kon de absurditeit van de reconstructie nog wat verdoezeld worden.

De bisschopszetel bevond zich te Tournehem, de abdij te Eperlecques. Haar oorspronkelijke naam werd gespeld: Aeterlacum of Aefterlacum (after lake, nl. daar waar de rivier de Albis/Aa in het meer uitmondde, dus -landinwaarts gezien- voorbij het meer). Praktisch identiek is de Franse versie: Eperlecques(après lac). Enigszins afwijkend is de waarschijnlijk oudste (Dietse) benaming: Nifterlaca (nàást het meer). De 'l' van Aefterlacum werd al in de 8e eeuw tot 'n', conform een meer voorkomende assimilatie c.q. spraakgebrek. Verdere vereenvoudigingen waren: Efternacum, Aepternacum, Epternacum en Epernacum. Die naam van de door Willibrord gestichte abdij was in al z'n varianten geheel op haar zeer bijzondere landschappelijke (of eerder waterschappelijke) situatie toegespitst. Daarom alleen reeds had men tegen de vereenzelviging van het Luxemburgs klooster met Willibrords oorspronkelijke abdij eenvoudig kunnen aanvoeren dat het eerstgenoemde, qua ambiance, gewoonweg niet beantwoordde aan het signalement van de echte Willibrord-abdij zoals het met naam en toenaam in de akten is vastgelegd.

Bij akte van 1 jan. 722 kreeg Willibrords klooster te Eperlecques tevens de weiden van Grevening(Gravelines). Er is nog geen sprake van een woonplaats. Het woord is een waternaam, die ook in het Nederlandse Grevelingen bestaat. Het duidt een plaats aan waar de zee successievelijk land aanschuift, aanduwet en forceert. Het woord 'grevelen' bestaat niet meer in het

Nederlands. In het Limburgs kent men een variant, door letteromzetting ontstaan, namelijk 'vreigelen'; en een Limburgse 'vreigelaer', zoals schrijver dezes er toevallig een is, begrijpt precies de betekenis van het woord Grevelingen. -- Het klooster kreeg er alleen de weiden; iets anders was er nog niet in dit gebied dat pas in zijn eerste stratigrafische ontwikkeling was. Het ligt 20 km van de overige goederen uit de akte. Mogelijk heeft Willibrord het gevraagd omdat zijn landingsplaats aldaar hem dierbaar was (zie Nota tekst 26, slot).

De villa (of het castrum) Fethna is niet zo duidelijk. Deze plaats schijnt te liggen tussen Tournehem en Eperlecques. Midden tussen de twee plaatsen bevindt zich het gehucht Monnecove (hof van de monniken), dat dan naar alle waarschijnlijkheid een restant zou zijn van het bedoelde Fethna. Tussen beide plaatsen Tournehem en Eperlecques, die maar enkele km van elkaar af liggen, loopt een landweg, die tegenwoordig nog 'la voyette des moines' heet: het pad of het weggetje van de monniken. Het is echter vrijwel zeker dat een kopiïst van Egmond, die met de plaats uit de oorkonde niet bekend was, de tekst niet correct heeft overgebracht. Met Fethna is waarschijnlijk de rivier bedoeld die in andere teksten Withea of Huita genoemd wordt. Tussen Fethna en Withea is fonetisch weinig verschil. Withea of Huita is een Germaanse vorm (wit) voor de Albis(Aa), de witte rivier, en duidt dan op de Aa die nabij Eperlecques in het Flevum uitmondde. In andere teksten, waar bijvoorbeeld de term 'Alechmere fluvium' (de rivier van het Almere) wordt gebruikt, is ook duidelijk dat men de baai tussen Watten en St.-Omaars eerder bij de rivier dan bij de zeebaai rekende. Na al deze gegevens, die de juiste streek van de oorkonde met volle zekerheid te Tournehem aanwijzen, behoeft nauwelijks meer gezegd te worden dat deze akte nooit bevredigend in Utrecht is verklaard, al heeft men zich in duizend bochten gewrongen. Men kwam er zelfs toe te veronderstellen, neen, als volle waarheid te verkondigen, dat Willibrord ook een abdij in Utrecht had gehad. En zo had men het unicum in de kerkgeschiedenis geschapen dat één abt drie abdijen had: Echternach, Susteren en Utrecht, netjes op één lijn gelegen en waarvan hij er géén ooit bezocht heeft.

Enige afschriften van de onderhavige oorkonde geven "Fethna, situm in pago Insterlaco" (tussen het meer): zie HdF, IV, p. 699; en Van Mieris, Oorkondenboek van Holland, enz., I, pag.1. -- Dit betreft evenwel latere kopieën waarin Nifterlaca aldus werd ver-

vangen. Dit In(s)terlake is geen doublure en zou later een oorspronkelijk toponiem worden om de positie aan te duiden van enige plaats of streek t.o.v. onze Zuiderzee. Maar deze laatste was voorshands niet in het geding: ter plekke en ten tijde van de onderhavige schenking zat men voor de Zuiderzee ruim 200 km te laag en 200 jaar te vroeg; zie teksten 253 en 256.

Tekst 56

De Engelse bisschop Acca op bezoek bij Willibrord: ca.722

De eerbiedwaardige bisschop Acca (wel dezelfde als die in 690 met Willibrord overstak: zie de teksten 95 en 101) placht te vertellen dat hij, wanneer hij naar Rome reisde, altijd bij de heilige bisschop Willibrord en zijn hulpbisschop Wilfried (lees: Winfried) verbleef en hem dan vaak had horen vertellen over de wonderlijke zaken die zich in die provincie hadden voorgedaan.

Bron: Beda, *Historia gentis Anglorum*, III, 13.

Nota: Wanneer een Engelse bisschop naar Rome reist, pleegt hij de kortste en de rechte weg te nemen. Acca reisde derhalve over het noorden van Frankrijk en niet over Utrecht. Dat Utrecht helemaal niet bestond, maakt de plaatsing van dit feit te Utrecht letterlijk 'ongegrond'. Dezelfde grap haalt het 'Bronnenboek van Nijmegen' uit (nr 28) door in 808 een Engelse koning die over Noviomagus naar Rome reist, over Nijmegen te laten gaan, terwijl de man ongetwijfeld rechttoe over Noyon reisde, te meer daar ook in Nijmegen op dat moment niets en niemand thuis was. Opmerkenswaard is ook, dat bisschop Acca zich alleen Willibrords verhalen over zaken in eigen provincie herinnert. Over diens notoire missionaire expedities naar 'Thüringen' en 'Denemarken' (zie tekst 59) geen woord! Was dat Willibrords vergeetachtigheid, of was het zijn bescheidenheid; of was 't niks?!

Tekst 57

Schenking van Oust-Marest aan Willibrord: 726, juni 9

De hofmeier Karel Martel, zoon van Pepijn, schenkt aan de kerk van Marithaime, die gesticht is ter ere van de Salvator onze Heer

Jezus Christus, van de H. Maria Moeder Gods, van de apostelen Petrus en Paulus en van Jan de Doper, welke kerk gelegen is in de pagus van Batuva(Béthune) en onder zijn (Karels) rechtsmacht valt en welke genoemd wordt Heliste in dezelfde plaats Marithaime: alles wat Everhardus daar eens in bezit had voordat hij van de koning afgevallen is en zich, in zijn ontrouw aan de koning van de Franken, buiten het vaderland aangesloten heeft bij de ongelovigen. Die goederen waren door koning Childebert (III) aan Karel Martels vader Pepijn gegeven en door Karel in erfrecht verkregen. De genoemde plaats Heliste, die met een andere naam Marithaime wordt genoemd, met alles wat Everhardus daar (in leen) bezat en alles wat Everhardus in de Batuva (Béthune) bezat, ontvangt bisschop Willibrord in recht en in beheer.

Bron: Cartularium van Radboud, nr 2.

Nota: Heliste-Marithaime is Oust-Marest, een dubbeldorp op enige km van Eu bij Abbeville gelegen. De kerk bevindt zich te Marest, precies zoals in de akte staat. Het is een Salvator-kerk, die tot voor kort een bekende bedevaartplaats was. Waarschijnlijk heeft Willibrord deze kerk van Karel Martel gekregen, toen hij wegens de tegenwerking van de Fresones weer eens uit zijn gebied moest wijken. Heliste-Marithaime komt in latere akten of berichten niet meer voor, zodat aangenomen kan worden dat Willibrord deze kerk weer prijsgegeven heeft toen hij naar zijn zetel in Tournehem kon terugkeren. De plaats lag in de Batua en op 95 km van Tournehem; wat kân, daar volgens de beschrijving van Tacitus de Batua een ongeveer rechthoekig landschap was met zijden van ca.100 tot 120 km waarvan Lugdunum (Leulinghen) en Oppidum Batavorum(Béthune) de hoofdsteden waren. Blijkens de latere gegevens bevatte de Batua enkele honderden plaatsen. De naam Béthune voor de rivier ten zuiden van Dieppe bewijst tenslotte afdoende dat de naam tot daar toe gegolden heeft. De toepassing van deze akte op Elst in de Betuwe was foutief om het simpele feit dat in 726 de Betuwe inclusief Elst niet bestond en voorlopig nog minstens twee eeuwen onder water zou liggen. Dat daar ook van Marithaime nooit enig spoor teruggevonden is, doet de schuif op de deur: zie de teksten 100 en 221.

Laatste jaren

Tekst 58

Eigen getuigenis van Willibrord: 728

In naam van de Heer. Clemens Willibrordus kwam in het jaar 690 na de geboorte van Christus van overzee in Frància, en in de naam van God is hij in het jaar 695, hoewel onwàardig, in Rome tot bischop gewijd door de apostolische man paus Sergius. Nu is hij dan uit Gods naam in het jaar 728 vanaf de geboorte van Onze Heer Jezus Christus nog gelukkig werkzaam in de naam van God.
Bron: Wilson, The Calendar of St. Willibrord, fol. 39.

Nota: Algemeen wordt aangenomen dat Willibrord deze tekst zelf opstelde en eigenhandig in zijn Kalender heeft geschreven (zie blz. 95). Al schrijft hij in de derde persoon over zichzelf, toch blijkt dit duidelijk uit de woorden “hoewel onwàardig”, die alleen van hemzelf kunnen zijn, daar ze een belediging zouden betekenen indien een ander die geschreven had. Hij zegt dat hij naar Frància kwam, en wie daar in de 7e eeuw Nederland en Katwijk van wil maken, moet op z'n minst met één tekst komen om aan te tonen dat die streek in Francia lag. Zo'n tekst bestaat niet en is dan ook nooit gepresenteerd. Het eigen getuigenis van de man in kwestie is vanzelfsprekend van het hoogste belang. Toch blijven Nederlandse historici maar vasthouden; en zetten ze zelfs de heilige, om wie zij zich zo druk maken, neer als leugenaar: zij weten het immers beter dan Willibrord zelf.

Voorts treedt uit deze eenvoudige en sobere verklaring een evenwichtige, rustige, geduldige, bezonnen, plichtsgetrouwe, zorgzame, gestage werker naar voren; een persoonlijkheid waarbij de wilde verhalen van grootse geloofscampagnes over afstanden van 1000 (en vanuit Tournehem zelfs 1500) kilometer retour niet passen. Uit de authentieke teksten, mits eerlijk gelezen en uitgelegd, moet men dan ook constateren dat Willibrords bewegingen -bij zijn eigenlijke missionaire activiteit- een straal van 100 km nauwelijks overschreden hebben (Souastre, Oust-Marest en de 'Dani' liggen binnen dat bereik). In dit en andere opzichten is een niet gering verschil vast te stellen tussen Willibrords geaardheid en die van de 'onrustige' Bonifatius (wiens 'actie-radius' trouwens tot het

onmogelijke overdreven wordt). Er bestond tussen beiden ontegenzeggelijk 'n zekere mate van 'incompatibilité de caractères': de onstuimige Bonifatius vond Willibrord te lankmoedig; en Willibrord was te lankmoedig om Bonifatius te onstuimig te vinden! Niettemin wordt het vaak voorgesteld alsof Bonifatius niet alleen de opvolger maar ook de návolger geweest zou zijn. Die opvatting zij geïllustreerd met de hooggestemde volgende Duitse tekst welke, voor het behoud van de 'begeestering', hier onvertaald blijft.

Tekst 59

De 'overslagen' van Beda en Alcuin! 690-1929

... Missionserzbischof (Willibrord) auf seinen apostolische(n) Reisen ... Überall zeigten sich die Spuren der unermüdlichen Schaffenskraft des Glaubensboten. Alcuin berichtet uns nur jene Züge, die seinen Zwecken dienlich waren. So auch Beda. Ins Einzelne einzudringen vermögen wir nicht(!) Und dennoch! welches Wanderleben mag der Heilige von Echternach geführt haben? Spuren seines Wirkens sind in den ganzen Niederlanden nachzuweisen, im eigentlichen Friesland, im ganzen südlich gelegen Toxandrien, dem heutigen Nordbrabant, an den Ufern und der Mündung der Schelde, auf den gegenüber liegenden Inseln. Noch ehe er in seiner eigentlichen Diözese festen Fuß fassen konnte, fing man in den südlichen Landstrichen an, ihn mit Schenkungen zu bedenken. Hier muß er oft geweilt haben nicht allein wenn Radbods Scharen die Grenzen des Reiches unsicher machten. Aber auch nordwärts wandte er seine Bahn. Die Inseln der Nordsee, die daran liegenden Gestade umfaßten seine Missionspläne. So gelangte er nach Dänemark. Es war ein misglücktes verfrühtes Unternehmen; nur dem Umstand, daß das Los glücklich für ihn fiel, verdankte er eine glückliche Rückkehr nach Utrecht. Doch, hat er den Samen des Wortes Gottes selbst nicht ausstreuen können, so hat er doch die Säeleute für Gottes Saat in jenen Gegenden bestellt. Dreißig dänische Knaben, die einzige Frucht seines Missionsversuches bei diesem Volk, führte er mit sich in seine Utrechter oder Echternacher Missionsschule; sie waren es, die späterhin seine Pläne in ihrem Heimatland förderten.

Glücklicher mochte er sein Unternehmen in Germanien nennen. Auf seinen Spuren wird Bonifatius später in Thüringen wan-

dern und die Früchte ernten die Willibrord auch hier versagt blieben. Wenn der Friesenapostel auch nach Ostfranken und bis zur Saale hinauf sich vorwagen konnte, so verdankt er das letzten Endes nur seiner Freundschaft mit Pippin. In dessen Umgebung hat er den Thüringerherzog Heden II. kennen und schätzen gelernt. Zwei Schenkungen lassen sich auf diese Freundschaft zurückführen, Schenkungen, die deutlich genug des Herzogs Pläne verraten. Die junge thüringische Kirche sollte erstarken, Willibrord selbst für sich und seine evangelischen Mitarbeiter, gleich wie schon auf Frieslands Boden, ein Kloster haben, das als Mittelpunkt, gleichsam als Kristallisationspunkt für die östlich zu gründende Kirchenprovinz gedacht war. Manche Kirchen sind in diesen Jahren gebaut und eingeweiht worden: es war eine schöne Zeit fröhlichen und hoffnungsvollen Gelingens; alles schien einen großartigen Erfolg zu versprechen. Da zertrümmerte ein Unglücksschlag diese schönen Pläne. Bei Vincy verbluteten Heden und Sohn, durch ihren Tod der jungen Pflanzung Willibrords im Osten ein zeitweiliges Erschlaffen bereitend. So sah sich der Apostel wieder auf sein ursprüngliches schweres Arbeitsfeld verwiesen, das durch die Schilderhebung Radbods nach Pippins Tod furchtbar verwüstet worden war. Schweren Herzens mochte er von thüringischem Boden scheiden: aber die Zukunft hat gezeigt, daß seine Arbeit daselbst nicht umsonst gewesen. Wies ihn zudem sein Jugendideal nicht wieder zum Westen hin!

Bron: Wampach, Grundherrschaft, p. 41-45.

Nota: Zo'n overspannen lyriek die elk kritisch denken de pas afsnijdt, kan men onmogelijk nog au serieus nemen. De nuchtere waarheid over het zgn. "Denemarkens" avontuur werd in tekst 48 reeds onthuld. En het opblazen van het Thüringse evangelisatie-ondernemen blijkt -bij gemis van documentatie- een nóg doorzichtiger fantasterij te zijn, die enkel en alleen is opgehangen aan het woord "Thuringus" dat in twee schenkingsoorkonden voorkomt, hetzij als persoonsnaam, hetzij als streeknaam waaraan die persoonsnaam ontleend is; welke naam in 704-717 (de tijd tussen beide schenkingen) en ook nog onder Bonifatius alleen 'Doorniks' kan betekenen! Om van de "heilige van Echternach" en zijn onderwater-bisdom Utrecht nog maar te zwijgen... Samengevat: één loflied van averechtsheid ofwel tegenstrijdigheden. En het toppunt (of beter: dieptepunt) is wel, dat bij dit alles Wampach zich aan-

matig de meest gekwalificeerde getuigen van Willibrords leven te diskwalificeren wegens eenzijdigheid, t.w.: Willibrords 15 jaar jongere tijdgenoot venerabilis Beda, die geruime tijd persoonlijk met hem bekend was; en de 10 jaar vóór Willibrords heengaan geboren Alcuin, die de informatie rechtstreeks kon betrekken van getuigen die de heilige persoonlijk goed gekend hadden. Beide auteurs wordt verweten alleen datgene vermeld te hebben wat hen paste, maar als bij afspraak stilletjes 'overgeslagen' en niet reeds bij voorbaat bevestigd te hebben alwat een op hol geraakte verbeelding eeuwen later aan opzienbarends in het optreden van Willibrord zou inlassen. Je moet maar durven! En daarbij niet eens in de gaten hebben dat men, door zich aldus van de meest geïnformeerde schrijvers te distantiëren, tegelijk openlijk toegeeft voor z'n sterke verhalen geen steun te vinden bij de meest authentieke bronnen en dus... met z'n handel wel kan inpakken.

Tekst 60

Een kleine vergissing: 728

Bij zijn kanttekening in eerdergenoemd Kalendarium schijnt Willibrord haast een begrijpelijke vergissing begaan te hebben, die hij echter tijdig nog kon herstellen. De aanleiding om juist in 728 die aantekening vast te leggen, hield vermoedelijk daar mee verband dat hij toen zijn 70e jaar had bereikt. De slotzin van zijn nota begint met "Nunc vero in Dei nomine agens annum septingentesimum". Zo te zien schreef hij eerst "Nunc vero... agens annum septuagesimum", waardoor er kwam te staan: "Nu dan, terwijl hij in zijn 70e jaar is,...". Toen realiseerde hij zich opeens, dat Christus' geboorte toch belangrijker was dan de zijne en verbeterde hij "zijn 70e jaar" in "het 700+28e jaar vanaf Christus' geboorte"; waarbij het "agens" meer inhoud kreeg dan in dit verband gebruikelijk... Vergissen is menselijk; en dit menselijk trekje van Willibrord zij de latinisten niet onthouden.

Een andere vergissing, die latinisten minder zal stichten, is dat Willibrord de uitgangen der gebruikte rangtelwoorden spelde met dubbel 's'. Dit vond ook de vriendelijke hand die later, om tevens in dat opzicht de eer van de heilige te redden, zorgvuldig van elk 'essimo' en 'essimum' een 's' uitradeerde, doch de aldus ontstane zes spaties niet kon verhullen. (zie de afb. op blz. 95).

Bron: Wilson, The Calendar of St. Willibrord, fol. 39.

Tekst 61

Laatste bericht van Beda over Willibrord: 731, 732

Deze Willibrord, bijgenaamd Clemens, leeft nog in hoge en eerbiedwaardige ouderdom. Reeds 36 jaren is hij bisschop. Met heel zijn hart verlangt hij, na veelvuldige strijd in dienst van de hemelse macht, naar de prijs van de eeuwige beloning.

Bron: Beda, *Historia gentis Anglorum*, V, 11.

Nota: Beda, overleden in 735, geeft hier zijn laatste bericht over Willibrord. De tekst laat zien hoe hij, zoals in al zijn berichten over deze en andere zendelingen en de missie onder de Fresones, nauwkeurig op de hoogte was van de feiten; wat ook weer aantoonde dat Beda al deze gegevens uit de eerste hand en van dichtbij heeft gekregen, ergo uit het noorden van Frankrijk en niet uit het Noorden van Nederland, waar geen enkele bron iets vertelt over enig verkeer met Engeland.

Tekst 62

De laatste opstand van de Fresones: 734

Nogmaals kwamen de Fresones in opstand maar werden nabij Hazebroek (de streek waar 20 jaar later Bonifatius met de zijnen werd vermoord) door Karel Martel verslagen in een opzienbarende zee- en veldtocht waaruit de waterrijke toestand ook van het toenmalige Fresia duidelijk naar voren treedt.

Bron: *Gesta regum Francorum*; HdF, II, p. 574.

Tekst 63

Willibrord en zijn opvolging: ca. 738

Toen hij (Willibrord) in deze staat van heiligheid ouder begon te worden... benoemde hij op raad van zijn medewerkers een man van alle deugden, toen Winfried genaamd, nu echter wegens zijn weldadigheid Bonifatius geheten, tot zijn opvolger. Deze had hem

13 jaren onvermoeid bijgestaan in de prediking van het Evangelie, en hem bestemde hij in zijn plaats om tot bisschop te worden gewijd.

Bron: Thiofridus, Vita S. Willibrordi, AS, nov. III, p. 473.

Nota: Dit bericht van Theofried, in de 11e eeuw geschreven, zit er weer behoorlijk naast. Bonifatius was al lang tevoren, t.w. in 722, tot bisschop gewijd. Daarom noemde bisschop Acca hem dan ook "Winfried, de hulpbisschop van Willibrord"; zie tekst 56. Dat Rome méér met hem voorhad -titulair aartsbisschop en pauselijk legaat, wat hij de verdere jaren volop zou waarmaken- belet niet dat hij, ca. 68 jaar oud, Willibrord opvolgde (met daarnaast een zeer kortstondig episcopaat over Moguntiacum). Te meer wordt deze opvolging aanvaardbaar doordat meermalen een Eobanus als Bonifatius' hulpbisschop wordt genoemd (zie de teksten 124 en 133) die in 754 met hem het leven liet. De bij Willibrords dood amper 30-jarige Gregorius, die zijn school in Audruicq leidde en grotendeels de louter bestuurlijke taak van de bisschop schijnt waargenomen te hebben, zou pas een probleem vormen indien hij 15 jaar later de bisschopswijding had afgewezen, zoals herhaaldelijk wordt beweerd. Ludger echter, op dat tijdstip aankomend leerling van Gregorius, maakt die bewering onaannemelijk als hij uitdrukkelijk verklaart dat Gregorius toen "als herder van het volk door de vorsten van de Kerk was gewijd" (zie de teksten 145 en 158). Het misverstand ten deze is wellicht ontstaan doordat men, tussen de dood van Willibrord en die van Bonifatius, Gregorius zaken zag regelen die men gewend was door de bisschop zelf geregeld te zien. Zie overigens tekst 71 waarin Bonifatius in een brief aan paus Stephanus II vermeldt dat Willibrord wegens zijn hoge leeftijd een hulpbisschop had aangesteld en dat hij zelf (Bonifatius) later op bevel van Karloman (broer van Pepijn III) een bisschop heeft aangesteld en gewijd, welke laatste dan waarschijnlijk identiek is met de genoemde Eobanus.

Tekst 64

"Waar mijn lichaam moet rusten": 726

In het zogenaamde testament van Willibrord, dat overigens door niemand als een authentiek stuk wordt aanvaard, doet hij schen-

kingen aan het klooster van Aefternacum, "waar, indien het Christus behaagt, mijn lichaam moet rusten" (zie ook tekst 68).
Bron: Wampach, Quellenband, nr 39.

Nota: Ofschoon eenieder weet dat het Testament volkomen onbetrouwbaar is daar het eeuwen later in Echternach is opgemaakt,... en ofschoon eenieder weet dat, ook als het authentiek en van Willibrord zelf was, een uitgesproken wens nog altijd geen bewijs is dat ook overeenkomstig die wens gehandeld is,... wordt de bovenstaande tekst nog altijd als bewijs gepresenteerd dat Willibrord in Echternach begraven is; al nam men tóch vrijwel algemeen aan, dat hij in Utrecht gestorven was. Beda immers en Bonifatius zeggen dat Willibrord op hoge ouderdom nog altijd zijn bisschopszetel bezet. De zaak is duidelijk: ware het testament echt, dan had Willibrord vast Eperlecques bedoeld en moet men de heilige niet de onvoorstelbare dwaasheid in de mond leggen van te hebben willen eisen dat men hem, na zijn dood in het gewaande Utrecht, naar Echternach zou brengen; en dit, hoewel het bisdom Utrecht pas na 2 eeuwen zou ontstaan en Echternach nog enkele decennia later.

In Pace

Tekst 65

Willibrords dood en begrafenis volgens Alcuin: 739

Deze heilige man voleindde zijn dagen in het werk van God... Op de 6e november d.i. op de 8e dag vóór de Iden van die maand (bij datering telden de Romeinden af i.t.t. ons optellen) verhuisde hij van deze aarde naar het eeuwige vaderland en werd hij begraven in het klooster van Aefternacum, dat hijzelf voor God gebouwd had. Zijn eerbiedwaardig lichaam is begraven in een sarcofaag van marmer, die eerst een halve voet te kort bleek te zijn voor het lichaam van de dienaar Gods. De broeders waren hierover bedroefd en overlegden wat zij moesten doen om het heilig lijk op een passende manier te begraven. Maar zie, o wonder!, door Gods barmhartigheid bleek de sarcofaag plotseling zoveel langer te zijn ge-

worden als zij tevoren te kort was geweest. Het lichaam van de man Gods werd erin gelegd en onder het gezang van hymnen en psalmen begroeven zij het vol eerbied in de abdijkerk die de bisschop zelf had gebouwd en geconsacreerd ter ere van de H. Drieuldigheid (? dit in Alcuinus' geschrift binnengesmokkelde "Drieëenheid" is een geraffineerd misleidend Echternachisme: zie tekst 75, al. 9).

Bron: Alcuinus, Vita S. Willibrordi, AS, nov. III, p. 447.

Nota: Het wonder van de 'groei' van de sarcofaag kunnen we laten voor wat het is. Waarschijnlijk moet het teruggevoerd worden tot het nuchtere feit, dat iemand niet de juiste maat van het lijk genomen had en dat men toen een andere sarcofaag moest laten komen. Zelfs van de blunder werd een wonder gemaakt, iets waarvan destijds en de eeuwen door de hagiografen smulden ('thaumatomanie' kon dit heten). Dat de sarcofaag "van marmer" wordt genoemd, is juist en bevestigt zelfs de betrouwbaarheid, omdat de mensen van de Noordfranse streek de daar gedolven natuursteen marmer noemden en nog noemen. Van meer belang is de dag van overlijden. Alcuinus zegt dat dit op 6 november was. Anderen noemen 7 november, de dag die ook algemeen voor het feest van Willibrord is aangenomen. De verklaring voor deze afwijking is heel simpel. Op de zesde november stond reeds het feest van de heilige Winok, een monnik van de Bertijns-abdij te St.-Omaars, die vóór Willibrord gestorven was en in de streek een grote vereering genoot. Om geen van de twee heiligen afbreuk te doen, is het feest van Willibrord naar de volgende dag verplaatst. Helder is ook, dat dit motief alleen aanwezig was in de streek van St.-Omaars. In Utrecht of Echternach zou zo'n verplaatsing geheel buiten de rede liggen. Overigens is Willibrord niet direct of kort na zijn dood als heilige vereerd. Er zijn integendeel aanwijzingen dat dit pas in de loop van de 9e eeuw is geschied. Dat Alcuinus, die omstreeks 780 schreef, hem af en toe -overigens zeer zeldzaam- "heilige" noemt, zegt nog niets. Moderne hagiografen die het leven van een nog niet gecanoniseerde heilige beschrijven, hebben de gewoonte zich bij voorbaat te excuseren als hen eens het woord 'heilig' uit de pen schiet. Dan verklaren ze nadrukkelijk niet te willen vooruit lopen op de heiligverklaring door de paus.

Tenslotte moet nogmaals herhaald worden: Willibrord is in zijn abdij te Eperlecques begraven en niet te Echternach waarvan eeu-

wenlang zelfs de náám nog niet zou bestaan. Deze toestand zal straks het uitgangspunt worden voor het onderzoek van de onvoorstelbare klucht, zeg maar liever gruwzame heiligschennende manipulaties met een vals corpus van Willibrord en de verspreiding van valse relieken over geheel Europa. En dit alles tot meerdere welstand van de abdij.

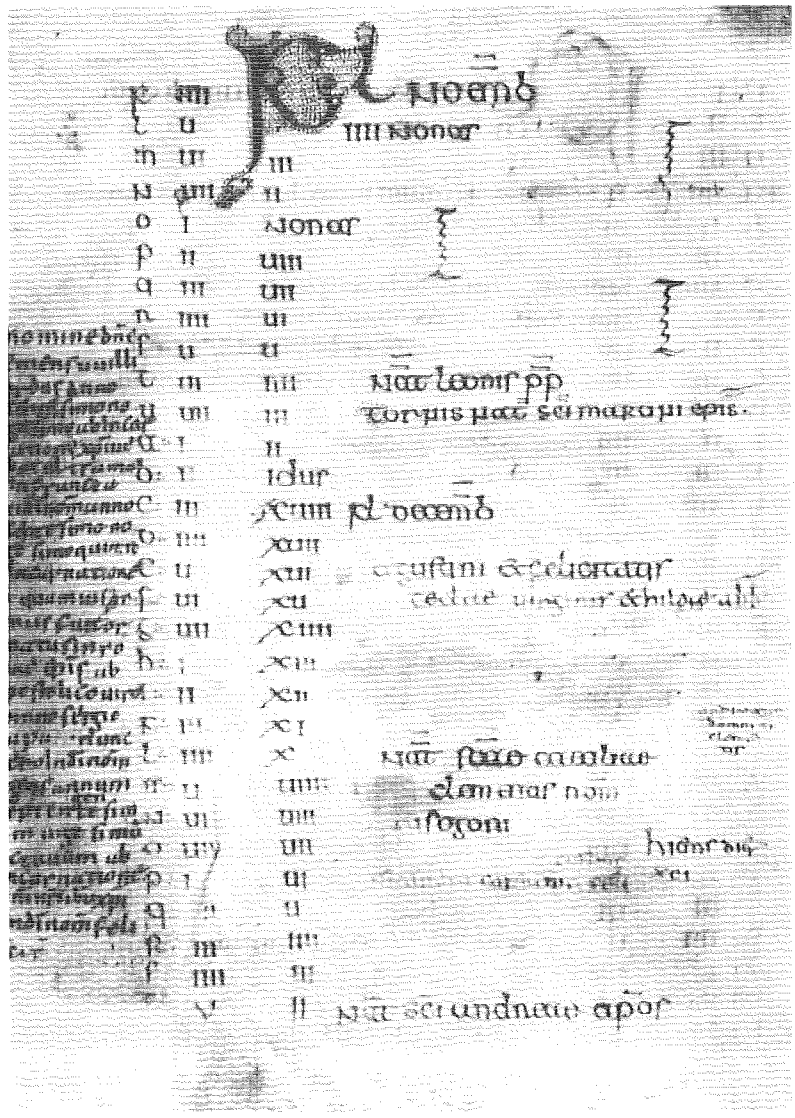
Tekst 66

Dood en begrafenis volgens Theofried: 739

In het jaar Onzes Heren 739 en 44 jaren na zijn bisschopswijding, op de leeftijd van 81 jaren, in het 26e regeringsjaar van Karel Martel, is Willibrord overleden, op de 7e dag vóór de Iden van november (= 7 november: hier kruisen de Romeinse aftelling en onze optelling elkaar bij het getal 7). Daar zijn geestelijke zonen vonden dat het lijk van de vader in een marmeren sarcofaag begraven moest worden, kregen zij er een van een rijke vrouw; maar toen bleek dat de sarcofaag een halve voet te kort was en allen daarover bedroefd waren, groeide die plotseling uit...; met de grootste eerbied bereidden zij een plaats bij het hoofdaltaar van de H.Drievuldigheid (!)... en zetten daar het lijk bij, dat niet op de wijze van de rijken gekleed was met zijn bisschoppelijk gewaad, doch met een eenvoudig boetekleed en een monnikspij.

Bron: Thiofridus, Vita S.Willibrordi, AS, nov. III, p. 474.

Nota: Het “marmer” bij Alcuinus heeft Theofried niet begrepen; hij denkt kennelijk aan Italiaans marmer en moet er een rijke vrouw bijhalen om te verklaren hoe de arme broeders aan zo'n kostbare sarcofaag kwamen. Het boetekleed en de monnikspij kloppen maar ten dele met Theofrieds verslag over de ‘wonderbare’ terugvinding in 1031 van het corpus van Willibrord in Echternach (raadpleeg tekst 82, om te zien hoe stuntelig het leugenverhaal in elkaar zit dat Theofried onbegrijpelijkerwijs -mundus vult decipitòch heeft kunnen verkopen).

KALENDER VAN ST. WILLIBROD

Het blad van de maand november, met de eigenhandige aantekening van de bisschop (in het jaar 728). Rechts op het blad staat: "Ordinatio domni nostri Clementis" = de wijding (tot bisschop) van onze heer Clemens, geschreven door de tweede hand en vóór de heiligverklaring van Willibrord (zie de teksten 32, 58, 60).

ECHTERNACH - De schrijfschool van de abdij, naar een miniatuur van het Pericopen-boek van keizer Hendrik III en zijn gemalin Gisela in de Staatsbibliotheek van Bremen. Twee leden van de Echternach-communautiteit zitten oorkonden te vervalsen en bidden daarbij:

*O Rex, iste tuus locus Eferternaca vocatus - expectat veniam - nocte dieque tuam
O Heer, van U in dit oord, U ter eer Eferternaca geheten,
hopen wij 's nachts en bij dag - gratie voor ons wangedrag.*

Tekst 67

Postume rancune(?) bij de Kalender van Willibrord: 739

De Kalender die van Willibrord bewaard is gebleven, vormt een soort Martyrologium met de aantekening van kerkelijke feesten en moet eigenlijk als een liturgisch boek worden beschouwd. Het lijkt, zoals gezegd, niet de minste twijfel dat hij van Willibrord persoonlijk of van de kerk van Tournehem is geweest, omdat hij er eigenhandig de notitie over zichzelf ingeschreven heeft. Ook bevat het boek bewijzen dat het na Willibrords dood nog enige tijd in het bezit van het bisdom is geweest. Dit blijkt met name uit latere intekeningen, die alleen kunnen zijn geschreven door personen, aan hetzelfde bisdom verbonden. In het Kalendarium zelf of in andere bronnen is geen aanwijzing te vinden dat het ooit in Utrecht of Echternach is geweest. Het is altijd in de omgeving van St.-Omaars gebleven totdat het, vermoedelijk met de inbeslagname van de archieven der Bertijns-abdij van St.-Omaars tijdens de Franse revolutie, naar Parijs werd overgebracht, waar echter zijn precieze herkomst evenmin bekend is. De punten van belang die zich in het boek bevinden, staan op hun juiste chronologische plaats vermeld.

Bron: Wilson, *The Calendar of St. Willibrord*, passim.

Nota: Naast de algemeen bekende en vereerde heiligen vermeldt de Kalender een groot aantal streekheiligen. Vreemd genoeg vindt men er niet: Eloi van Noyon, Winok van St.-Omaars en Mommelinus van St.-Omaars en Noyon. Vooral het ontbreken van Winok doet pijnlijk aan en zweemt naar postume naijver, zo van: "Geen Willibrord op Winoks sterfdag? Dan ook geen Winok in Willibrords Kalender!"

Tekst 68

Verdeling van Willibrords goederen: ca. 739

Alles wat hij ontvangen had verdeelde hij door een wijze beschikking; hij gaf het deels aan zijn bisschoppelijke zetel van Traiectum (Tournehem), deels aan de abdij Efternacum (Eperlecques), die een bijzondere liefde van zijn ziel genoot en die tot in onze dagen in

droevig leven haar bestaan als congregatie van de heilige kerk van Traiectum voortzet en de kloosterlijke orde beter en standvastiger onderhoudt dan wèlk ander klooster in Gallia ook.

Bron: Thiofridus, Vita S. Willibrordi, AS, nov. III, p. 468.

Nota: Theofried bedoelt het zogenaamde “testament” van Willibrord (zie ook tekst 64), een opzettelijke en brutale vervalsing, in de 12e eeuw gepleegd met de bedoeling om de zogenaamd verloren gegane goederen op te sporen en terug te vorderen. Deze materie, met een massa allemaal even onjuiste consequenties op historisch gebied, zou een eigen behandeling vergen. Doch alleen reeds bij het zien van alles wat uit deze vervalsing is voortgekomen, rijzen je de haren te berge. Hier willen we slechts op één punt wijzen, namelijk dat in het hele “Testament” geen woord voorkomt over wat Willibrord aan het bisdom had gegeven, een omissie die het stuk reeds op het eerste gezicht als een vervalsing ontmaskert. Wanneer men immers als erfgenaam wil claimen, zal men eerst moeten weten wát de erflater naliet. En als men geen universeel erfgenaam is, moet men tevens nog weten op welke van de te erven goederen men aanspraak kan doen gelden en welke goederen andere erfgerechtigde(n) toekomen. Maar even zo vrolijk claimt Echternach in de 12e eeuw o.a. vijftiwintig kerken in Holland, die daar in Willibrords dagen onmogelijk konden bestaan en dus zeker geen eigendom van Willibrord kunnen zijn geweest; en die, hadden ze er tòch bestaan en wáren ze van Willibrord geweest, naar alle waarschijnlijkheid aan Willibrords bisdom (en niet aan de abdij) als erfdeel zouden zijn toegefallen. Intussen klinkt abt Theofrieds eigen roem voor hemzelf en de zijnen wel als die van de farizeeër vooraan in de tempel. Hij is echter tevens tollenaar want hij geeft geen tienden weg doch heft en beurt ze!

Tekst 69

De zuidelijke traditie van Willibrord: na 739

In Vlaanderen en Frans-Vlaanderen bestaan vele en oude tradities, devoties, kerken en parochies met een herinnering aan Willibrord. Dit wil niet persé zeggen dat hij in al deze plaatsen gepredikt heeft of de kerk zou hebben gesticht of geconsacreerd. Sommige van die

plaatsen bestonden in zijn tijd niet, zodat zij pas later de devotie, de naam of het patronaat van Willibrord kunnen hebben gekregen. Feit blijft, en dit is historisch van belang, dat in deze streek een sterk verbreide herinnering aan Willibrord bestond en historisch bewijsbaar is vóórdat het woord Willibrord in Nederland zelfs maar gevallen was. Daaruit moet duidelijk zijn dat de bekendheid van Willibrord in deze streek niet vanuit Nederland naar Vlaanderen kan zijn afgedwaald. Dus moeten we vaststellen dat Vlaamse historici die beweren nooit iets over Willibrord gevonden te hebben, de geschiedenis van hun eigen streek niet kennen. Want de sporen van Willibrords aanwezigheid zijn talrijk en van zeer vroege datum: kerkelijke patronaten en feesten, volks-devoties en gebruiken, bezit van relikwieën, 'n menigte plaatsnamen en andere toponiemen welke etymologisch zeker, hoogstwaarschijnlijk of mogelijk tot de naam of bijnaam van de heilige zijn terug te voeren, en zelfs berichten over bepaalde zakelijke contacten met het 8e- en 9e-eeuwse bisdom. Daar van al deze tekenen reeds in ander verband herhaaldelijk de bijzonderheden zijn gegeven (o.a. Holle Boomstammen p. 243-250), worde hier volstaan met een geenszins uitpuittend lijstje van de plaatsen waar men die details aantreft: Poperinge, Middelkerke, Veurne, Brugge, Gravelines, Marck bij Calais, Warhem, Kortrijk, Hulst, Breskens, Stene bij Oostende, Bourbourg, Abbeville, Vlaams Middelburg en West-Capelle, Antwerpen, Klemskerke, Wulpen, Wilbort Sant, Samer(St.-Wulmaars), Wulverdinghe, Wirwignes(Willewine)...

Tekst 70

Noordelijke traditie van Willibrord: na 739

Over de noordelijke traditie van Willibrord is men vlug uitgepraat. Vóór de 12e eeuw heeft er geen bestaan, niet in Utrecht dat men beschouwde als Willibrords 'hoofdkwartier', noch in Friesland, dat toch als diens missiegebied bij uitstek werd opgevat. De kerk van Klein-Zundert (18 km zuid van Breda en op enkele kilometers van de Belgische grens gelegen) was in 1157 de eerste die in 'Noord Nederland' Willibrord als patroon kreeg. Dit patronaat werd er ingevoerd door de stichteres van de kerk, de abdij van Tongerlo (B.). Het was in feite de eerste straal van een naar het noorden opdringende legende, die eind 11e eeuw al boven Antwerpen begon te

cirkelen, dáár in beweging gebracht door de visitatie-reis van de inhalige abt van Echternach. Pas in het begin van de 14e eeuw, nadat -zie tekst 87- Utrecht relieken van Echternach gekregen had (allicht even vals als alles wat uit Echternach kwam), wordt Willibrord wat verder in het noorden bekend. In het oosten van Brabant heeft evenmin een oude traditie bestaan: Willibrord raakt er in de 13e eeuw bekend, nadat dáár de 'inhaalmanoeuvre' van de abdij van Echternach wèl geslaagd was.

Vindicamus haereditatem

Tekst 71

Bonifatius verdedigt de zetel van Willibrord: 752-753

[Ruim 10 jaar na Willibrords verscheiden werd diens bisdom bedreigd door de pretenties van een bisdom 'Colonia', hetzij dat van Colonia Agrippina (Avesnes-sur-Helpe), nog uit de Romeinse tijd daterend; hetzij dat van Keulen, gesticht tegen het eind van de 7e eeuw. Van de laatste zijde pretendeerde men, reeds ca. 630 -dus wel vóór het ontstaan van het Keulse bisdom zelf!- de streek van Traiectum (Tournhem) als missiegebied te hebben toegewezen gekregen. Hierover richtte de toen 80-jarige Bonifatius de volgende brief aan paus Stephanus II, 752-757]:

Ten tijde van paus Sergius kwam een priester van bewonderenswaardige onthechting en heiligheid, uit het geslacht van de Saksen, Willibrordus genaamd, naar de plaats van de heilige apostelen (Rome). Hij werd met een andere naam Clemens genoemd. De voornoemde paus wijdde hem tot bisschop en zond hem uit om aan het heidens volk van de Fresones (Vlaanderen) op de kust van de (Atlantische) Oceaan het geloof te verkondigen. Deze predikte er gedurende 50 jaren en bekeerde het genoemde volk voor het grootste deel tot het geloof in Christus. Hij brak er de afgodsbeelden af, bouwde er kerken en vestigde er zijn bisschoppelijke zetel en een kerk ter ere van de Salvator op de plaats van de burcht die Traiectum (Tournhem) heet. Op deze zetel en in de Salvator-kerk (tweede patroon Martinus) die hij gebouwd had, verbleef en predikte hij tot op hoge ouderdom, terwijl hij een

hulpbisschop had aangesteld om hem in het ministerie bij te staan. Na een lang leven voleindde hij daar zijn dagen en overleed hij er in de vrede van de Heer. Karloman, de vorst van de Franken, beval mij die zetel aan om er een bisschop aan te stellen en te wijden, wat ik gedaan heb.

Maar nu heeft de bisschop van Colonia deze zetel van de voornoemde bisschop Clemens... aan zich getrokken met de bewering dat die hem toebehoort, omdat er nog de fundamenten lagen van een kerkje, door de heidenen verwoest en tot de grond toe afgebroken, dat Willibrord in de burcht van Traiectum(Tournehem) aantrof, en op welke fundamenten hij met eigen handen een nieuwe kerk optrok, die hij ter ere van St.Martinus consacreerde. Men voert aan dat reeds lang voorheen Dagobert, de koning van de Franken (623-639), de burcht van Traiectum(Tournehem) met de verwoeste kerk aan het bisdom van Colonia gegeven had onder de voorwaarde dat de bisschop van Colonia het volk van de Fresones(Vlaanderen) tot het geloof bekeren moest en zijn prediker zou zijn, wat deze echter niet heeft gedaan. Hij heeft er niet gepredikt; hij heeft de Fresones niet tot het geloof in Christus bekeerd, maar het volk van de Fresones is heidens gebleven totdat de eerbiedwaardige paus Sergius van de Stoel van Rome de voornoemde dienaar Gods bisschop Willibrord naar dit genoemde volk zond, die dit volk dan ook, zoals ik gezegd heb, tot het geloof in Christus bekeerde. Nu wil de bisschop van Colonia de zetel van de prediker Willibrord aan zich trekken, met de bedoeling dat het geen zetel is, staande onder de paus en met de opdracht te prediken onder het volk van de Fresones(Vlaanderen).

Bron: Tangl, S.Bonifatii et Lulli epistolae, 1955, nr 109.

Nota: Omtrent eis en eiser in dit geschil rijzen ettelijke vragen. Zoals verderop zal blijken, is de identiteit van het huidige Keulen met het (Colonia-) Agrippina uit de Romeinse geschreven bronnen onmogelijk langer vol te houden. Wat dan eveneens geldt voor het gelijknamige nog uit de Romeinse tijd stammende bisdom. Beide zijn te localiseren te Avesnes-sur-Helpe (zie daarvoor ook de Nota's bij de teksten 104 (al.3), 113 en 131, alsmede de kaart na 'de stand van zaken'). Voor de Romeinse nederzetting aan de Rhein daarentegen ligt de discontinuïteit -dankzij o.a. dikke kleilagen tussen Romeins en Romaans- zelfs archeologisch vast, ook al is daar de onderbreking aanmerkelijk korter geweest dan bij de

stroomafwaarts volgende vestigingen. En zo die Romeinse stad al Colonia geheten mag hebben, het epitheton 'Agrippina' kwam en komt haar beslist niet toe. Het aloude bisdom te Avesnes echter schijnt nog in de 7e en zelfs 8e eeuw een kwijnend voortbestaan geleid te hebben, terwijl tegelijkertijd Keulen (voor het eerst) een bisdom kreeg. Tegen deze achtergrond -en tevens in aanmerking genomen dat Avesnes 150 km en Keulen 350 km van Traiectum (Tournehem) verwijderd is- lijkt de meest acceptabele optie deze: dat de afspraak met Dagobert I uit ca.630 is gemaakt door het bisdom te Avesnes; en dat ook de klacht uit ca.750 door een late bisschop van datzelfde bisdom werd ingediend; zodat het jonge bisdom Keulen, dat wel wat beters te doen had dan een vele dagreizen ver missiegebied op te eisen, geheel vrijuit zou gaan. - Minder fraai zou het er uitzien voor de kerk van Keulen (die beslist te laat kwam om met Dagobert I een afspraak te maken waarbij zij geen belang had), indien zij van het zieltogende bisdom Avesnes het desbetreffende document had weten te bemachtigen teneinde daarmee het 'exempte' Traiectum(Tournehem) in het gareel te krijgen. De aanleiding daartoe had dan kunnen liggen bij het recent pauselijk besluit van 747-748, de bisdommen Luik, Traiectum... en Keulen onder één aartsbisdom Moguntiacum te brengen (zie tekst 131). Dat Keulen zelf die rol van aartsbisdom ambieerde, staat vast. En dat het, door Willibrords bisdom in een suffragane positie te dringen, de kans op vervulling van die wens zou vergroten, is eveneens duidelijk. Zoals echter in de paragraaf over Bonifatius zal blijken, was de tijd voor zo'n oplossing nog niet rijp (zie de teksten 129 en 132).

Naast de afwijzing van de door 'Colonia' gemaakte aanspraken biedt de brief van Bonifatius nog op verschillende andere punten waardevolle informatie. Het eerste punt daarbij is, dat tot enkele generaties vóór Willibrords komst de plaats Traiectum al kerkelijke voorgeschiedenis had gehad van geruime tijd. Dit feit is voor Utrecht zo ontoepasselijk, dat Nederlandse historici zich in duizend bochten hebben gewrongen om het te verklaren. Wat nooit gelukt is, zodat Blok in 1968 de knoop maar doorhakte door de genoemde koning Dagobert een residentie in Nijmegen te geven. En dat het zijn bedoeling was om hiermee de puzzel van Utrecht op te lossen, laat hij rechtuit blijken (o.c., p. 25, 60). Het lag voor de hand dat hij deze gewichtige stelling baseerde op die éne munt van Noyon, het centrale scharnier van alle Hollandse mythen (zie

Nota bij tekst 8). Maar wat niet voor de hand had mogen liggen, is: dat andere historici hem blindelings in dit bedenksel zijn gevolgd.

Het tweede punt is Bonifatius' mededeling dat Willibrord twee kerken in zijn zetelstad bouwde, één toegewijd aan de Salvator, de andere toegewijd aan St. Martinus. Blijkens de vele akten die het bisdom altijd in verband met de Martinus-kerk noemen, moet aangenomen worden dat dit de bisschopskerk is geweest. En blijkens akte van 1 jan. 722 (zie tekst 55) werd Eperlecques soms, - onder de naam Nifterlake- ook tot het gebied van het 'castrum' Traiectum (Tournhem) gerekend. De abdijkerk aldaar had als (tweede) patronaat de H. Maagd Maria. In latere teksten wordt de abdijkerk als een Drievuldigheidskerk beschreven, doch dan moeten we opletten! Want dit is een influistering vanuit Echternach, dat inderdaad het kerkpatronaat van de H. Drievuldigheid al gekozen had voordat ook maar iemand nog aan een identiteit met Willibrords eigen abdij dacht. Maar toen het zover was, ging men niet alleen schenkingsakten vervalsen (zie tekst 75, al.10 v.) maar ook andere historische documenten verdraaien om aan die identiteits-pretentie een schijn van waarheid te geven. Wanneer we dan ook in enige oorkonde over de authentieke abdij een Drievuldigheids-kerk of Drievuldigheids-altaar tegenkomen, staat voor ons vast dat het document door Echternachse handen ging (vgl. de teksten 65 en 66)! Opgemerkt dient hier nog, dat destijds vaak de Salvator (Christus zelf) als eerste patroon werd gekozen voor een kerk die men echter naar een (tweede) patroonheilige ging noemen. Zo wordt in tekst 158 -bij uitzondering- de kerk waar de jonge Ludger nachten in gebed doorbracht en die ontogeneglijk de bisschoppelijke Martinuskerk was, als Salvator-kerk aangeduid; terwijl omgekeerd in tekst 179 -volgens de regel- de abdijkerk waar bisschop Frederik geïnstalleerd werd en bij het graf van Bonifatius bad, naar haar tweede patronaat (de H. Maagd) wordt genoemd. Voorts zou uit de volgorde waarin Bonifatius de bisschopskerk het laatst noemt, nog kunnen worden afgeleid dat de abdijkerk (als onmiddellijk benodigd) het eerst -n.l. kort na de aankomst van Willibrord en gezellen- tot stand is gekomen en de bisschopskerk pas later. Dit zou het feitelijk ontstaan van de abdij niet leggen bij de officiële schenkingen (ca. 717, zie tekst 45) laat staan bij de schriftelijke vastlegging daarvan (anno 722, zie tekst 55), doch reeds bij het begin van de missionering zelf.

Het derde punt is, dat Bonifatius -als langdurige en naaste medewerker- in deze aan de paus gerichte laudatio voor Willibrord niet rept van diens 'roemruchte' expedities: geen wóórd over de zwervende en dolende missionaris waartoe Willibrord gemaakt is door de gangbare geschiedschrijving, die hem rondsleepte over noord-westelijk Europa, van Vlaanderen tot Helgoland, van Thüringen tot Zeeland, van Luxemburg tot Friesland. Dát beeld is volslagen onjuist. Bonifatius zegt in klare woorden dat Willibrord altijd op de plaats van zijn zetel geresideerd heeft. Of moeten we (met Wampach: vgl. tekst 59) naast Beda en Alcuin, nu ook Bonifatius bij de 'overslag-plegers' indelen die alleen maar vermelden wat hen te pas kwam?! Toch houden we ons aan Bonifatius, die zóveel met Willibrord te doen had en diens karakter het best kon onderkennen omdat dit nogal van het zijne verschilde.

Tekst 72

Voorgeschiedenis van de kerk te Traiectum(Tournehem): ca.753

[Met het oog op deze reeds aan Willibrords komst voorafgegane kerkelijke aanwezigheid in Traiectum(Tournehem) richtte Bonifatius zich ook tot koning Pepijn, waarop deze met de volgende verklaring antwoordde]: Pepijn, koning van de Franken, maakt bekend dat Bonifatius, bisschop van Traiectum(Tournehem), zich tot hem heeft gewend met oorkonden van koning Chlotarius en van koning Theodebertus, om die te herlezen en te bevestigen. In die oorkonden, door deze beide (koningen) ondertekend, hadden zij "villae" aan de kerk van St.Martinus geschonken, die onder de volle immuniteit van de kerk vielen. Bonifatius heeft gevraagd, een en ander voor nu en de komende tijd te bevestigen, wat Pepijn doet. Hij bevestigt de rechtsmacht van de kerk in alle villae van de kerk en verbiedt alle functionarissen daar inbreuk op te maken, ofschoon hij dit (verbod) eigenlijk overbodig vindt.

Bron: Cartularium van Radboud, nr 4.

Nota: Naar aanleiding van deze oorkonde heeft zich een totaal overbodige en zelfs misleidende discussie ontwikkeld, of Bonifatius al dan niet de opvolger van Willibrord is geweest op de zetel van Traiectum(Tournehem). De beide partijen benaderden het probleem vanuit de 20e-eeuwse opbouw van de kerkelijke

hiërarchie; en zaten er derhalve al fundamenteel naast. De rede-
twist had nog minder zin daar Bonifatius twee titels had om als
bisschop van Traiectum op te treden. Aangezien hij in de oorkon-
de bisschop van Traiectum wordt genoemd, moet aangenomen
worden dat hij op dat moment als zodanig fungeerde. Maar bo-
vendien was hij legaat voor Germania, wat hem niet alleen de be-
voegdheid gaf maar zelfs de plicht oplegde om als bisschop op te
treden waar een zetel vacant was. Overigens zegt Bonifatius in zijn
brief aan de paus, dat hij een nieuwe bisschop voor Traiectum
(Tournehem) aangesteld en gewijd had (zie tekst 124).

Voor het punt hier in kwestie, is de datering van de vermelde
vroegere Austrasische koningen doorslaggevend: Theodebert II
(595-612) en Chlotarius II (613-628). De kerk van Traiectum
(Tournehem) had dus een voorgeschiedenis van ten minste ca.80
jaren vóór de komst van Willibrord. Dat Bonifatius aan Pepijn de
desbetreffende akten kòn voorleggen, bewijst te meer, dat deze in-
derdaad op Tournehem betrekking hadden, ongeacht of het des-
tijds om een bisschopskerk dan wel om een parochiale kerk was
gegaan.

Tekst 73

De aartsbisschop van Sens is abt van Eperlecques: ca.780

Aan de eerbiedwaardige en lofwaardige heer Beornrad, aartsbis-
schop, wenst de geringe leviet Alcuinus heil!

Bron: Alcuinus, Vita S.Willibrordi, AS, nov. III, p. 435.

Nota: Alcuinus, die het eerste Leven van Willibrord schrijft, draagt
dit op aan de aartsbisschop van Sens, die op dat ogenblik als abt
van Aefternacum(Eperlecques) fungeerde. Deze Beornrad is tussen
ca.772 en 797 aartsbisschop van Sens geweest en van 775 of 777 tot
zijn overlijden abt van Aefternacum. Het is onaanvaardbaar dat de
bisschop van Sens abt zou zijn geweest van een klooster in
Luxemburg, nota bene in een andere kerkprovincie of dat, omge-
keerd, een abt van Echternach bisschop van Sens zou zijn. Dit beves-
tigt op niet minder indringende wijze dan de andere gegevens, dat de
abdij zich te Eperlecques bevond en beslist niet in Echternach,
welks abdij over de 3 eeuwen waarin zij nog niet bestond, zich de
historie van Eperlecques heeft toegeëigend (zie tekst 75).

Tekst 74

“*Toronica civitas*” is *Tournehem*: ca.780

[Achter het vorengenoemde Leven van Willibrord laat Alcuinus een predikatie volgen, bestemd voor de abt en bisschop Beornrad. Daarin komt een passage voor over Tournehem. Alcuinus weidt uit over verschillende plaatsen waar de gelovigen naartoe trekken, t.w. naar Rome vanwege de apostelen; naar Milaan om Ambrosius te vereren; naar Augst in de Alpen voor de Thebaanse martelaren; naar Poitiers voor de heilige Hilarius; en hij vervolgt dan]: Wat zal ik van jou zeggen, *Toronica civitas*, je bent maar klein in je muren en eigenlijk maar verachtelijk (“*despectibilis*”), maar door het patronaat van Martinus ben je groot en prijzenswaard. Wie zal naar jou toe komen om jezelf? Maar omwille van de zekere gunsten van hem (Martinus) stromen de gelovigen naar je toe.

Bron: Alcuinus, *Vita S. Willibrordi*, AS, nov. III, p. 449.

Nota: In zijn inleiding op het Leven van Willibrord zegt Alcuinus (AS, nov. III, p. 436) dat hij aan het eerste boek (later schrijft hij nog een Leven in dichtvorm) een predikatie toevoegt, die misschien waard is om door de mond van Beornrad aan het volk verkondigd te worden. De context maakt duidelijk dat de preek bestemd was voor de Martinus-kerk van Traiectum (Tournehem). Voor de plaatsnaam gebruikt Alcuinus een uitzonderlijke vorm, die beslist niet op Utrecht van toepassing kan worden verklaard maar die zeer wel voor Tournehem past. Toen ik deze uitleg van de onderhavige tekst gepubliceerd had, vond Hugenholtz de uitvlucht uit dat Alcuinus helemaal niet Tournehem had bedoeld doch Tours, bekend door het graf van Martinus. Bij een debat in Frankrijk, waar deze tekst ook ter sprake kwam, meende een professor van Rijssel, dat niet Tournehem bedoeld was doch Doornik, waaruit blijkt dat beide professoren, die deze tekst van tevoren nooit gezien hadden, maar wat aan het gokken zijn geslagen en elkaar dan ook grandioos tegenspreken. De uitleg van eerstgenoemde is de ergste van de twee. Zo opgevat, is de passage een kaakslag voor Tours zowel als voor Alcuinus zelf. Deze stond namelijk aan het hoofd van de Karolingische universiteit, die in Tours gevestigd was. Stel je voor, dat de rector magnificus van Tours de aartsbisschop van Sens laat zeggen: “Tours, jij verachtelijk gat, je bent niks waard, maar door Martinus stel je tenminste nog wat voor”.

Het is dan ook zonneklaar dat Alcuinus de kerk van Tournehem op het oog had, wat natuurlijk de diepste en echte reden is voor het tegenspartelen van beide professoren. Immers de veronderstelling dat Alcuinus voor de aartsbisschop van Sens een preek zou schrijven om af te steken in de St.Maarten van Utrecht, zal door niemand worden aanvaard. En toen Hugenholtz in de schone landouwen van de Loire bij Tours zijn enorme bok had neergelegd (zijn Franse collega schoot de andere kant uit!), maakte hij zich beroemd door de sneer, dat hij verder niet meer met mij wilde praten omdat mijn "niveau" voor hem te laag was. Alcuinus het bevuilen van eigen nest aanwrijven, dat is niveau!

De tekst is vooral van belang omdat hij ons een tussenvorm levert van de oudste naam Traiectum naar de eerstvolgende bekende naam Turringahem uit ca.877. En met Traiectum-Toronica-Turringahem is de naamkundige ontwikkeling tot Tournehem volledig te aanvaarden, ongeacht of de jongste fase daarbij al dan niet verband houdt met een volks-etymologie voor "bocht in de Hem". Overigens is het bekend dat zowel Doornik als Tours inderdaad ook onder de namen van Turonicum of Toronicum verschijnen. Voeg daarbij nog een stuk of vier minder bekende Franse plaatsen die onder dezelfde of vrijwel dezelfde naam in de bronnen voorkomen, dan heeft men in de eerste plaats weer een goed voorbeeld van (schijn)namendoublure, ten tweede weer een geval waarmee men alle kanten uit kan en ten derde een naam die bij een bepaalde toepassing toch wel enig bewijs vraagt, juist omdat hij zo veelvuldig voorkomt.

In de preek valt geen woord over Willibrord en legt Alcuinus alle nadruk op de kerkpatroon Martinus. Dit valt geheel te verklaren. Hij schreef omstreeks 780. Ofschoon hij in zijn Leven van Willibrord af en toe de term "heilig" of "zalig" gebruikt, was Willibrord op dat moment nog niet officieel heilig verklaard. Verschillende gegevens wijzen erop, dat de verering van Willibrord als heilige pas tegen het midden van de 9e eeuw op gang is gekomen. In zijn Leven kon Alcuinus wel over de "heilige" Willibrord schrijven, doch het was onmogelijk de aartsbisschop en abt in de kerk een preek te laten afsteken over de heilige Willibrord. Dit zou gelijk gestaan hebben met een heiligverklaring. Of omgekeerd: wanneer Willibrord op dat tijdstip reeds als heilige was vereerd, dan had Alcuinus een preek over Willibrord geschreven. Zo bewijst de preek drie dingen: 1. Willibrord was nog niet

heilig verklaard; 2. zijn bisschopskerk stond te “Toronica civitas”, wat beslist niet Tours of Doornik was en nog minder Utrecht; 3. Toronica is de voorheen ontbrekende schakel om Tournehem naamkundig aan Traiectum vast te knopen. Laten we hieruit nog één conclusie trekken: de preekstoel van het kleine Tournehem wint het van de op professoraal “niveau” verdedigde Willibrordzetel van Utrecht.

Echternach is verre van Eperlecques

Tekst 75

Ambitieuze abdij: vanaf eind 11e eeuw

Zoals reeds gezegd, is na Willibrords dood het aantal monniken voor de communautiteit van Eperlecques snel afgenomen. Daarna bood de abdij vaak nog huisvesting aan seculiere priesters. Op papier -en omdat zij veel goederen, inkomsten en kerken bezat- is zij blijven voortbestaan, evenwel niet meer als een reële abdij doch als complex van eigendommen en rechten, dat de oude naam bleef voeren. Het beheer van de goederen lag in handen van leke-abten en schijnt zo'n profijtelijke zaak geweest te zijn dat sommige hoge heren het als een belangrijk leen kregen toegewezen of het elkaar op min of meer gewelddadige manier afsnoepten. Met delen ervan moesten weer kleinere vazallen bedeed worden. Het kon dan ook niet uitblijven dat door het aldus ontstane wanbeheer omstreeks 900 een groot gedeelte van het voormalige abdij-bezit verdwenen bleek te zijn. Het is vrij duidelijk dat de abdij van Eperlecques tevens een eerste klap gekregen heeft van de Noormannen, die al in 820 in Audruicq en omgeving opgedoken waren en dit gebied ten slotte in leen verwierven. Voor de monniken was geen plaats meer. Het bisdom Traiectum werd trouwens reeds vanaf enkele decennia na Willibrords dood niet meer bediend door diens Benedictijnen. Er zijn namelijk afdoende bewijzen dat Willibrords latere opvolgers en vrijwel al hun medewerkers geen kloosterlingen waren doch seculiere priesters, die hoogstens af en toe nog contact hadden met het klooster van Eperlecques, tenminste zolang dat nog enigszins functioneerde. Het bisdom en de seculiere priesters in de

parochies waren minder kwetsbaar voor de Noormannen, vooral daar blijkt dat deze, al hadden zij het gebied in leen gekregen, nog niet alle plaatsen of dorpen overheersten. In 857 namen zij met geweld Tournehem in bezit; deze aanval was zo radicaal dat de toenmalige bisschop Hunger met zijn helpers naar Luxemburg moest vluchten. Hij is daarna toch weer teruggekeerd; waarbij zich de merkwaardigheid voordoet dat hij aan de wederopbouw van het bisdom en het veiligstellen of opeisen van de bezittingen begint, maar dat dan geen woord meer valt over de abdij van Willibrord te Eperlecques of haar goederen. Spiritueel bestond zij niet meer; en materieel werd zij door de Noormannen van buiten en leke-abten van binnen meer en meer uitgemergeld.

Als dan anno 973 aan de Luxemburgse Sauer een klooster leegstaat en een groep benedictijnen zich daarin als communiteit vestigt onder de titulatuur van de heilige Willibrord, ontstaat er - op een totaal andere plek dan die van het eerste en echte Eperlecques- iets geheel nieuws. Iets, dat zich naar de zelfgekozen titel gerust 'n Willibrord-abdij mocht noemen, maar dat met geen mogelijkheid de 'voortzetting' kon heten van een abdij elders die, 350 km westwaarts, als religieuze kloostergemeente al minstens anderhalve eeuw geleden ter ziele was gegaan. Dat men daarbij tegelijk ook de toponymische aanduiding van die voormalige abdij overnam, heeft achteraf het vereenzelvigen van Willibrords 'Aefternacum = Eperlecques' met de 10e-eeuwse stichting 'Aefternacum = Echternach' danig bevorderd. Om beter de concrete gang van zaken bij de totstandkoming van laatstgenoemde abdij te kunnen volgen, liette men op de positie welke hierbij werd ingenomen door graaf Siegfried van Luxemburg, toenmaals leke-abt over het genoemde goederenpakket 'Eperlecques' bij Tournehem. Die blijkt zich namelijk tevens intens voor het in zijn graafschap te vestigen nieuwe klooster beijverd te hebben (wellicht uit persoonlijke gronden -gewetensgeld?- want de 12e-eeuwse heropleving van het klooster-wezen moest nog kómen). Enig verband tussen enerzijds de nieuwe abdij en anderzijds de 'stoffelijke resten' van de oorspronkelijke abdij was er dus tòch! Veel wijst er dan ook op dat, toen weldra de 'Eperlecques-beheerders' wegens gebrek aan omzet hun kantoren sloten, heel het aldaar berustende documentatiebestand werd overgebracht naar de jonge abdij, die nú immers de 'tweede en enige' Willibrord-abdij was. Daar zal men het aangeboden dankbaar aanvaard hebben als een piëteits-object (zonder

handelswaarde);... tòtdat er iemand als Theofried op het abdij-to-neel verscheen, die in de geëerbiedigde papieren (m.n. de schenkingsakten) een waardevol winst-object onderkende: hetgeen daarop neerkwam dat men, met die oude oorkonden in de hand, de destijds daarbij geschonken -maar inmiddels zgn. kwijtgeraakte- goederen en rechten zou kunnen requireren. Hierbij moest men echter wel omzichtig te werk gaan!

Eerst diende voorkomen te worden, dat tegen Echternachs pre-tenties protest aangetekend zou worden vanuit Willibrords authentieke werkterrein (van welks ligging Theofried beter op de hoogte was dan al onze 'traditionele' historici samen en waar dus ook de overgrote meerderheid van de donaties in kwestie te localiseren is). De vrees voor zulk een protest was wel een der motieven tot Theofrieds verkenningsreis langs de Kanaalkust: zie de teksten 26, 49, 52-54, 75, 92 en 234. Maar hij kon gerust zijn: wel trof hij nog een levendige Willibrord-devotie aan, doch geen institutie meer die het zou kunnen opnemen tegen het al bijna 100 jaar gevestigde Echternach.

*

De volgende stap was, de Echternachse communautiteit zelf en de haar omringende buitenwereld te overtuigen van de authenticiteit dezer honderdjarige abdij; waartoe Theofried zijn 'science fiction' lanceerde over de terugvinding van Willibrords (intacte) lichaam: zie de teksten 81 en 82. En tòen pas begon het eigenlijke monnikenwerk, t.w. zo'n tweehonderd akten kopiëren om ze te kunnen 'corrigeren' overeenkomstig de aanwijzingen van de abbatiale 'brain trust'; waarna men schielijk al de desbetreffende originelen in vlammen moest laten opgaan, daar zelfs met één enkele overlevende akte heel het nieuwe complot opgerold zou kunnen worden. -- De eenvoudigste maar tevens meest ingrijpende 'verbetering' gold het abdij-adres, waarin men het "a.d. Renu(Schelde)" dat er hoogstwaarschijnlijk stond, door "a.d. Sura(Sauer)" verving, en dit terugwerkend tot 690; met daarbij als 'legitimatiebewijs' de keer op keer herhaalde bezwering dat op ditzelfde adres "Willibrord lichamelijk rust". -- Maar hòe kwam men aan de juiste 'claim'-adressen van zovele eeuwen terug; te meer als men zijn jachtterrein inmiddels honderden kilometers oostwaarts heeft verlegd. In feite blijkt dan ook dat binnen het Noordfranse kustge-

bied -waar het wemelt van coherente toponiemen uit Willibrords leven- Echternach zich van claims onthouden heeft. En daartoe had het goede redenen: zulke ver-van-huis-claims zouden de onechtheid van Echternach verraden; en bovendien waren, zoals Theofried tijdens zijn verblijf bij de Kanaalkust moet hebben bemerkt, de eventueel 'op te eisen' goederen alreeds stevig in handen van de Vlaamse graven c.q. van de overlevende kloosters in de streek.

Doch geen nood! De 12e-eeuwse en latere broeders van Echternach zouden de hen toegevallen 7e- tot 10e-eeuwse akten wel dusdanig aanpassen aan de ambities hunner abdij, dat er nog genoeg te claimen viel. De door hen bedoelde identificaties blijken echter te steunen op nagekomen doublures, verdraaide plaatsnamen alsook -rampzaliger nog- op misduide en versleekte namen voor gehele woonstreken oftewel pagi; met als resultaat een volslagen gebrek aan historisch-geografische samenhang. Vooral dit (oostwaarts) verhangen van de pagus-naamborden betekende voor de oostelijke mythe over de hele lijn een radicale breuk met de westelijke geografische realiteit. Slechts één voorbeeld zij hier aangehaald van wat ten deze in Echternach regel was.

De schenkingsakten, door deze abdij 'gekopieerd', bevatten -als pagi waarbinnen de plaats van het geschonkene gelegen is- herhaaldelijk de namen: "Ardinensis, Bedensis, Mueslensis..." (om ons tot deze drie te beperken). Deze namen doelden daarbij kennelijk op de streek van de Ardennen, resp. die van de Bitgau (in Luxemburg!) en die van de Moezel. Dat deze locaties voor schenkingen aan Willibrord en diens instituten ver ernaast lagen, hoeft hier niet herhaald. Wel interessant is het echter, na te gaan hoe men tot zulke verre dislocaties kwam. Wie inmiddels enigermate vertrouwd is geraakt met de toponymie van Willibrords leef- en werkterrein, zal gauw de fout ontdekken. De eerste van de drie pagi was in het origineel niet vernoemd naar de Ardennen (Ardinensis) doch naar Ardres(Ardrinensis) op 14 km zuid-oost van Calais (en 7 km van Tournehem). De kleine 'vergissing' -één "r" weggemoffeld om een reuzensprong van enkele honderden km te kunnen maken- gaat dus niet door. Daarmee moeten ook de verre Luxemburgse Bitgau en de nog verder reikende Moezelstreek plaatsmaken voor de pagus van het Noordfranse Béthune (ca.60 km zuid-oost van Ardres) en voor het Selle-gebied (tussen Kamerijk en Valenciennes, ca.60 km zuid-oost van Béthune); zo-

dat het 'claim-veld' voor Willibrord-goederen zich vanaf de Kanaalkust niet verder dan 100 tot hooguit 150 km landinwaarts uitstrekt.

Maar het beste komt nog. Voor een onderzoeker immers die, ondanks alle 'traditionele' misleidende misplaatsingen, toch op logische gronden tot de juiste pagi heeft geconcludeerd, moet het een ware voldoening zijn die conclusies tenslotte nogmaals en rechtstreeks bewezen te zien: en wel doordat -bij authenticiteit van de pagi in kwestie- de in de desbetreffende schenkingsoorkonden vermelde plaatsnamen en verdere toponiemen zich verrassend moeiteloos alsmede feilloos en voltallig laten identificeren. Want men moge de pagus-aanduidingen al honderden mijlen verleggen, de plaatsnamen en overige geografische inhouden blijven onaangeroerd achter. En men neme er goede nota van, dat dit laatste niet maar een 'bewijs' uit het gestelde oplevert, doch een **100% zelfstandig en direct bewijs** ! Niettemin zijn de 'Echternachologen' blijven dóórgaan, met hun zevenmijs-laarzen de kleinere maar genuïne waarheid te vertrappen. Het ging hen niet om waarheid en wetenschap, het ging hen om winst.

Deze mentaliteit spreekt duidelijk uit een bij de Bibliothèque Nationale (Fonds latin, nr 9433) te Parijs berustend 'Sacramentarium van Echternach' (12e eeuw) met daarin geplakt vier kantjes "voor de broeders die op reis gaan": op reis namelijk om -gelijk Kaleb en de zijnen- als verspieders uit te vinden in hoever het claimen van bepaalde eigendommen de moeite zou lonen en... of de bezitters ervan argeloos genoeg waren om zich door Echternach te laten overdonderen. Waarbij men hardnekkig aan de zelfgemaakte Willibrord-mythe bleef vasthouden als middel om de rijkdom van de abdij te vergroten; en, wanneer nu en dan de intrige faalde en haar materiële doel miste, men niettemin tòch -of des te feller- die mythe verkondigde. Weshalve Echternach voor Europa ongetwijfeld tot de grootste geschiedbedervers (en daar gaat het om) gerekend moet worden. Reden waarom in dit boek en in dit verband vorenstaand globaal overzicht terzake nodig was; en dit alleen al om niet telkens van de ene verbazing in de andere onthutsing te vallen.

Ter afronding van dit in grote lijnen getekende Echternach-project zij nogmaals gewezen op de zorgvuldigheid en accuratesse waarmee het in alle bovengenoemde stadia werd verwezenlijkt. Wat dit aangaat kan men (de morele zijde daargelaten) spreken

van een knappe, ja geniale manoeuvre, althans aan het einde der 12e eeuw. Maar dat óók tegen het eind van de 20e eeuw de 'wetenschap' heel deze intrige nog voor serieuze zoete koek zou slikken: zó iets hebben Theofried zowel als diens geavanceerde volgeling Theoderich (zie slot van deze Nota) zelfs in hun stoutste dromen niet durven hopen. Bij het Echternachs systeem echter was -voor die dagen- in alles voorzien. En bovenal... hield men zich blijkbaar 'consciëntieus' aan het eerste gebod voor vervalsers: Gij zult het origineel vernietigen. Want een zó plotseling en algeheel zoekraken van zó veel oorspronkelijke -en gemiddeld hooguit 1½ eeuw jonge!- documenten, valt echt niet te verklaren uit een beeerde middeleeuwse gewoonte om na kopiëring het (versleten) origineel in prullenmand of kachel te deponeren. Hier moet centraal gestookt zijn. Dit is de enige verklaring voor deze omvangrijke collectie van uitsluitend tweedehandse akten. Als ooit nog eens 'n overtuigend 'onbewerkt' origineel uit diezelfde oorkonden-serie opduikt, betekent dit een aanwijzing voor ons gelijk; het kapitale bewijs hiervoor is echter de algehele of nagenoeg gehele afwezigheid van originelen. Want bij de 'vondst' dat Echternach met alleen kopieën zat doordat het de authentieke stukken slechts ter overschrijving had geleend en weer had moeten teruggeven (aan wie? geen mens buiten de abdij die er nog naar taalde!), staat men dan voor het nõg moeilijker raadsel hoe daarna heel dit geretourneerde akten-pakket van de ene dag op de andere zó spoorloos heeft kunnen verdwijnen.

Maar hoe het ook zij: Echternach had zich nooit aan zulke brutale ingrepen in tekst en bedoeling van de originele oorkonden kunnen wagen zonder de redelijke zekerheid dat geen oorspronkelijke akten (of daarvan reeds eerder gemaakte tekstgetrouwe afschriften) nog konden opduiken waarmee de knoeierij van de eerbiedwaardige abdij aan de kaak gesteld kon worden. Aan dit alles dient toegevoegd dat de Echternachse falsificatie zich niet beperkte tot schenkings-akten en eendere stukken: zij werd veelvuldig ook op (kerk)historische geschriften zoals kronieken, monumenta, Vitae, epistulae etc... gepleegd om -terugwaarts- aan de geschiedenis de in Echternach gewenste draai te geven. Voorbeelden van dit laatste zijn er in overvloed, zoals: in afschriften de door Willibrord gekozen kerkpatronen (Salvator, Maria) vervangen door die van Echternach (Drievuldigheid, Petrus) om zo Echternach met Eperlecques te identificeren (zie tekst 65); ...tot en met: een devote

dame, woonachtig in de Kanaalstreek, "per Vita" doen verhuizen naar de buurt van Echternach om zo Willibrords aanwezigheid aldaar te staven (over deze ontvoerde vrouwe aanstonds nog iets uitvoeriger).

*

Opgemerkt zij tenslotte nog dat dit vervalsingen-systeem eigenlijk pas in twee fasen tot stand kwam, nl. de fase van Theofried abt, en -naar begin en einde bijna 'n eeuw later- die van proost Theoderich. Zoals gezegd, heeft eerstgenoemde zich naarstig beijverd voor de erkenning van Echternach als Willibrords oorspronkelijke abdij. Niet overbodig: zonder die identificatie zou immers elke (verdere!) falsificatie ijdel blijken. En als propagandist voor de Echternach-mythe bleek Theofried inderdaad iemand die behendig het verleden naar zijn hand wist te zetten. Verwezen werd reeds naar de wondere terugvinding te Echternach van Willibrords corpus (anno 1031: zie tekst 82), waarvan Theofried, puttend uit zijn prenataal geheugen, ca.70 jaar later uitvoerig verslag deed, teneinde bij de communauteits-leden de hun geleidelijk al ingeprate postume aanwezigheid van de heilige in hun midden er nog 'ns flink in te hameren.

Maar ook aangaande het optreden van de levende Willibrord in zijn Luxemburgse abdij riep Theofried een niet-geringe getuige in: t.w. de voren vermelde welgestelde Ermina (ca.640-710), die als abdis en zelfs als koningsdochter wordt gepresenteerd en die, woonachtig in of nabij Trier, nauw samengewerkt zou hebben met de nog maar pas tot bisschop gewijde abt van het 17 km verwijderde Echternach. Theofried schreef zelfs een Vita van de heldin die achteraf zou blijken de mythos van Echternach gered te hebben en wier naam deswege tot in onze dagen menige gevel van het oude Treveri siert. Dit alles uit hoofde van enkele schenkingen uit 697-704, aan te treffen tussen de akten die in de 10e eeuw vanuit het Frans-Vlaams Eperlecques zijn beland in Luxemburg. Indrukwekkend!!... alléén blijken -behalve het toevoegsel "opge-maakt te Treveris"- alle toponiemen uit deze oorkonde(n) duidelijk thuis te horen in de buurt van Willibrords landingsplaats. Indien dus Ermina de bisschop wilde spreken, kon zij dat vlak bij huis doen. De valse opgave van Trier als plaats van ondertekening was bedoeld om ons op het verkeerde pad te brengen; de strek-

king zelf van de oorkonde onthult het bedrog. Dus ook hier, net als bij de hierboven besproken pagus-verleggingen, kan men uit de inhoud opmaken dat de verpakking niet deugt.

Bij Theofried krijgt men de indruk dat hij het verrijken van de abdij vooral als een opdracht van 'verkondiging' zag, in het vertrouwen dat daardoor de gelovigen wel vanzelf over de brug zouden komen. Gezien dat goed vertrouwen is het bericht aannemelijk dat Echternach enkele decennia na Theofrieds dood aan de grond zat. Hij en zijn medewerkers hadden weliswaar veel geïndoctrineerd maar slechts weinig geïncasseerd. Hier hielpen geen paniek-maatregelen meer zoals (in 1156!) de aanmaning aan de Hollandse heren tot het 'restitueren' van ca.25 kerkgoederen; waarop als antwoord de Echternachse deputatie met een Zeeuws kluitje in het riet werd gestuurd en daardoor heel haar goede reputatie en allerlaatste crediet dreigde te verliezen: zie tekst 261.

In deze kritieke situatie is toen de figuur van Theoderich naar voren getreden, die de Echternachse claims -hoe vals ze ook waren, stuk voor stuk!- op grotere schaal wist door te zetten. Dank zij tal van factoren was deze 'proost' bijzonder goed op zijn taak berekend: door organisatie-talent en overredingskracht, door indrukwekkende en 'juist' gerichte (gefalsificeerde) oorkonden en andere 'argumenten', of ook onder 'zachte drang' van dreigementen...; en last but not least door een 'advantage' van bijna een eeuw op Theofrieds tijdgenoten: drie generaties méér om nòg verder de reeds verre herinnering te vervagen aan de voorouders-immigranten die als pionierende pomper en polderaars in de 9e-10e eeuw het 'nieuw-land' bebouwbaar maakten dat in de 12e-13e etc. eeuw aan de hebzucht van Echternach zou moeten worden prijsgegeven; hetgeen bovendien nog bevorderd werd doordat de steeds dieper ingeprinte schizofrene Echternach/Utrecht-mythe het verzet tegen de zgn. 'terugvorderings'-pretenties van de Proost en de zijnen verzwakte.

Ontegensprekelijk heeft deze Theoderich aldus door zijn bekwaamheid het Echternach-imperium van de ondergang gered en het gevoerd tot nòg grotere rijkdom en macht dan ooit tevoren. Hiervan getuigen -voor ons land- de tussen de 12e en 15e eeuw door hem en zijn opvolgers op de ene of andere wijze in Noord-Brabant bemachtigde kerkelijke goederen en inkomsten; en dit via noordwaarts en oostwaarts ontstane 'doublures' en vooral ook door misbruik van de verschuiving welke geleidelijk de pagus

Taxandria naar Brabant uitbreidde over afstanden tot 250 km (bv. van Ablain-Saint-Nazaire bij Arras naar de 'dubbelganger' Empel bij 's-Hertogenbosch); zie ook de teksten 112 en 258. Bij dit alles denke men dus vooral niet aan 'restitutie' (wat immers een voorafgegane 'laïcisering' van de geclaimde goederen veronderstelt), doch -op z'n netst gezegd- aan wederrechtelijk en onder valse voorwendsels afgedwongen schenking van bezittingen, waarvan dan ook nog niet één ooit aan Willibrord toebehoord kan hebben.

Tekst 76

Intermezzo (het Utrechts Psalterium): 9e-11e eeuw

De Universiteits-bibliotheek van Utrecht bezit een Psalterium, een boek van de psalmen, dat volgens sommigen afkomstig is uit de abdij van Hautvillers bij Reims. Waarschijnlijk moet het veeleer tot de school van Saint-Riquier(Centula) bij Abbeville gerekend worden. Het boek werd allereerst in Engelandesignaleerd, waar het ca.1000 te Canterbury aanwezig was. Daarna is het in particuliere handen terecht gekomen, namelijk bij de graaf van Arundel. Via diens weduwe en kleinzoon William Stafford, die afwisselend in Antwerpen, Alkmaar, Amersfoort en Amsterdam woonden en voortdurend in geldnood verkeerden, kwam het naar Holland. De volgende bezitter was Willem de Ridder, commies militaire zaken der Staten van Utrecht, die het handschrift in 1716 aan de Universiteit vermaakte.

Nota: De geschiedenis van het handschrift is duidelijk. Het is niet in en niet vóór Utrecht gemaakt en daar ook nooit aanwezig geweest voordat het door een toeval via een Engelse familie bij de Universiteit van Utrecht terecht kwam. De naam "Utrechts Psalterium" is als zodanig onjuist en zwaar misleidend. Niemand durft natuurlijk met zoveel woorden te zeggen dat het boek ca.830 in Utrecht aanwezig was, maar deze gedachte wordt wel sterk gesuggereerd, ook door de Engelsen, die over het schrift en de miniaturen van een "Utrechtse School" spreken. Dit volkomen onjuiste denkbeeld wordt dan ook niet tegengesproken, wanneer het door sommige commentatoren als een vanzelfsprekendheid wordt voorgesteld. Het "Psalterium van Canterbury" (om de juiste titel te gebruiken) illustreert treffend, op hoe subtiele wijze zelfs de meest

onschuldige aangelegenheden nog wel lang, als verborgen verleiders, zullen proberen ons in de sleur van de 'traditie' te doen terugvallen.

De weg der relikwieën

Tekst 77

Bertuinus' "translatio" op de Kalender van Willibrord: na 846

Op de Kalender van Willibrord treffen wij in het schrift van tweede hand de aantekening aan: (translatio) "Bertuini presbyteri" -- van de priester Bertuinus.

Bron: Wilson, The Calendar of St. Willibrord, plaat XIII.

Nota: Met "Bertuinus presbyter" is de heilige Bertuinus (ca.615-698) bedoeld, de abt van Sithiu, van wie de beroemde Bertijns-abdij haar naam gekregen heeft. Van deze heilige zijn vijf feesten bekend; 1 mei de kerkwijding; 2 mei de verheffing van de relieken of heiligverklaring; 15 sept. de begrafenis in de kerk; 22 sept. het octaaf van dat feest en 16 juli de "translatio". Het laatste feest berust op de volgende gebeurtenis. Adelard, die tussen 844 en 859 abt van de St. Bertijn was, vroeg in het jaar 846 aan Folkinus, bisschop van Terwaan, om de relieken van Bertijn naar een veilige plaats over te brengen. De abt was ongerust over de voortdurende invallen van de Noormannen, doch eveneens over de intriges van Karel de Kale, die pogingen in het werk stelde om het rijke bezit van de abdij voor een van zijn gunstelingen in handen te krijgen. Deze vrees blijkt niet ongegrond te zijn geweest; in 859 heeft men de abdij moeten afstaan aan een oom van de koning. "Translatio" betekent in het geval van Bertuinus de overbrenging van de relieken naar een andere plaats, in dit geval Terwaan. Dit is in 846 gebeurd. Derhalve kan het feest pas ná 846 op de Kalender van Willibrord zijn bijgeschreven. Het feest had een zeer beperkt regionaal karakter; buiten St.-Omaars en directe omgeving is het niet bekend geweest. Men kan zich zelfs afvragen of het buiten de kringen van de geestelijkheid bekend was, daar dit 'feest' niet is ingesteld om de overbrenging van de relieken te vieren, doch méér

om vast te leggen dat hun verplaatsing was geschied en om te garanderen dat zij naar hun authentieke plaats zouden terugkeren. Ergo: de Kalender van Willibrord was ca.846 nog in gebruik en hij bevond zich op dat tijdstip in de omgeving van St.-Omaars, daar deze bijvoeging uiteraard niet in Utrecht of in Echternach geschied kan zijn.

Tekst 78

Naders nog over Hungers vluchtoord: 858, jan. 1

Koning Lotharius II (van Lotharingen) verklaart van bisschop Gunter, kapelaan van het paleis, en van bisschop Hunger vernomen te hebben dat de kerk van Traiectum(Tournehem) door het geweld van de barbaren (Noormannen) bijna volledig verwoest en tot niets is gebracht en dat de kanunniken die er voorheen God dienden, deels gedood en deels over verschillende plaatsen verspreid zijn. Hierom vragen zij dat aan de zetel (van het bisdom) een rustige en veilige plaats in zijn rijk mag worden toegewezen tot troost en toevlucht voor de 'kanunniken'. Daarom geeft hij in de gouw van de "Maas" (Mosariorum) bij de rivier de Rura (lees: Sura = Sauer) aan de zetel van Traiectum(Tournehem) het klooster dat daar is gesticht ter ere van St.Petrus en dat "Berg" wordt genoemd, zodat de dienaren van God dit kunnen gebruiken. De akte is opgemaakt en uitgegeven in de abdij van Prüm.

Bron: Cartularium van Radboud, nr 12.

Nota: De aanleiding tot de vlucht van de bisschop was het feit dat de Noormannen in november of december 857 Traiectum (Tournehem) veroverden en verder in bezit hielden tot aan het einde van hun beheersing van het gebied. In dit verband is het weer een sluitend gegeven, dat ook ter plekke de regionale historici precies op het jaar 857 de verovering plaatsen van Tournehem door de Noormannen. In Nederland en Utrecht zijn de Noormannen nooit geweest. Bisschop Hunger van Tournehem vluchtte naar de abdij van Prüm. Lotharius II gaf hem een onderkomen, namelijk het klooster van "Berg aan de Sura" als toevluchtsoord voor de kanunniken die tegelijkertijd met de bisschop mee waren gevlucht. De term kanunnik wijst al aan dat 't geen kloosterlingen waren; ook overigens spreekt de oorkonde alleen

over het bisdom en nergens over de abdij van Willibrord of over broeders van die abdij. Bisschop Hunger is weer naar zijn bisdom teruggekeerd doch niet meer naar Tournehem. Hij en zijn opvolgers resideerden voortaan te Daventria(Desvres) of te Dorestadum (Audruicq). Nadien hoort men niets meer van het klooster Berg in verband met Traiectum(Tournehem).

Het is inderdaad vrijwel zeker dat in de oorspronkelijke akte heeft gestaan: "Berg aan de Sura", de Sauer, waarvan de 13e-eeuwse of nòg latere kopiïst van Egmond, die deze rivier niet kende, maar Rura(de Roer) maakte; te meer omdat bij die rivier het klooster van St.-Odiliënberg lag, waarvan hij meende dat dit het klooster "Berg" was. Dit leidde later weer tot de conclusie, dat St.-Odiliënberg bezit van het bisdom Utrecht was, wat pas geponeerd kon worden nadát het Cartularium van Radboud (dat voor deze episode de enige authentieke bron is) door Utrecht gekopieerd was. St.-Odiliënberg is nooit bezit van Utrecht geweest; 'n enkele oorkonde die dit naar de schijn leek te zeggen, kan juist gemakkelijk doorzien worden als een poging van Utrecht om St.-Odiliënberg te claimen. Het klooster van "Berg" was echter toegewijd aan de heilige Petrus; dat van St.-Odiliënberg aan de heilige Odilia. De term "Petersberg", later af en toe gebruikt om de identiteit tussen die twee te bewijzen, is van zeer jonge makelij. Na de terugkeer van bisschop Hunger spreken de teksten niet meer over Berg, zodat vrijwel zeker is dat dit klooster enkel als tijdelijke verblijfplaats voor de bisschop en zijn clerus bedoeld was en dat het niet in bezit is geweest van het bisdom Tournehem. Leest men de oorkonde met dit inzicht, dan blijkt zij precies dit en niet méér te zeggen: namelijk dat de bisschop en zijn geestelijkheid het klooster mochten "gebruiken". Alwat nadien over Utrecht en St.-Odiliënberg is aaneengeregen, was derhalve vier maal misgegrepen: de plaats van de zetel is fout; de naam van het klooster is fout; het zogenaamd bezit is fout; en ook was het fout, niet op te merken dat het maar een tijdelijke situatie is geweest. Dat uit zo'n opeenstapeling van fouten, weer andere volgen, zullen wij zien bij de verbinding van Plechelmus met Oldenzaal, een der merkwaardigste gevolgen van de legenden rond St.-Odiliënberg; zie de teksten 94, 96 en 246.

Het is echter wèl mogelijk, ja -gezien de oude naam en gehandhaafde patronaten- heel waarschijnlijk hoewel niet strikt te bewijzen, dat het tijdelijk onderkomen van Hunger c.s. (toevalligerwijs)

identiek was met het meer dan een eeuw later (weerom) leegstaande klooster (ook aan de Sauer) hetwelk in 973 werd ingericht voor de gloednieuwe benedictijner-communautéit onder de naam Aefternacum(Echternach) (zie tekst 75, al. 2). Met deze veronderstelling kon overigens Echternach moeilijk zelf aankomen zonder zijn late oorsprong te onthullen en zodoende zijn 'broodnodige' pretentie te verspelen van door Willibrord gesticht te zijn. De wijze waarop Theoderich, proost van Echternach en ingenieus uitvoerder van Theofrieds 'geestelijk' testament, in een brief van 1192 aan keizer Hendrik VI (Wampach, Quellenband, nr 215) de 'prae-historie' van zijn klooster probeert op te vullen en naar Willibrord terug te voeren, is dan ook hoogst onbevredigend. Om die aansluiting te bereiken laat Theoderich de monniken van de abdij (welke Willibrord in eigen persoon, op ca.350 c.q. 300 km afstand van zijn bisschopszetel -Tournhem c.q. Utrecht- gesticht zou hebben) ruim 110 jaar na Willibrords dood door een horde wilde kanunniken verdreven worden; om deze laatsten vervolgens, 125 jaren nadien, op hùn beurt door monniken te laten worden verjaagd: monniken die, van generatie op generatie (!), heel deze tussentijd ernaar liepen te smachten opnieuw in hun klooster intrek te nemen. Het verhaal is te enen male onmogelijk, met name wat die monniken en boze kanunniken betreft. Met -na de dood van Willibrord- een (grotendeels aflopend) bestaan van 110 jaar, gevolgd door een niet-bestaan van 125 jaren, is een abdij wel uitgeteld. En de voornaamste oorzaak van de ondergang was hier het stagneren der toestroming van Angelsaksische zendelingen, die aanstoot namen aan de bekeringsmethoden der Karolingers; terwijl tegelijk de uit de prediking voortgekomen autochtone priesters terecht verkozen onder hun eigen mensen te werken en te leven (zie tekst 170, al. 2). M.a.w., de monniken zijn niet uitgedreven maar uitgebléven. Daar had ook geen lieve Echternach aan kunnen helpen. En de 'kanunniken' waarover Theoderich laatdunkend schrijft, verzorgden dan toch maar een overgroot deel van de zielzorg. Het ontbrak er nog aan, dat de heer proost zijn anti-kanunniek verhaal zou opgestoken hebben van een tekst over het verblijf van Hunger en zijn helpers in wat later Echternach is gaan heten!

Tekst 79

Het lichaam van Willibrord: ca.846

De Kalender van Willibrord bevat tegenover 7 november de aantekening: "Hic domnus apostolicus Willibrordus migravit ad Christum" - "Op deze dag verhuisde de apostolische man Willibrord naar Christus". Tegenover 10 november staat: "Hic translatio eiusdem sancti Willibrordi" - "Op deze dag vond de overbrenging plaats van de heilige Willibrord".

Bron: Wilson, The Calendar of St. Willibrord, fol. 28-b.

Nota: De eerstgenoemde, wel kort na de dood van Willibrord geschreven, noemt hem "apostolische man" doch spreekt niet over "heilige"; de tweede tekst doet dit wèl, wat bewijst dat deze twee teksten niet gelijktijdig geschreven zijn. De eerste aantekening, betreffende het (om de bij tekst 65 genoemde reden) verplaatsen der memorie van de sterfdag (6 nov.) naar 7 november, moest wel binnen het jaar zijn aangebracht. Maar zonder de evidente afstand in jaren tussen de twee aantekeningen op te merken, heeft men - omdat de data zo kort op elkaar leken te volgen- daaruit afgeleid dat Willibrord wel op de 7e (lees: 6e) overleed maar pas op de 10e november werd begraven. Dit liet zelfs de mogelijkheid open, dat de heilige in Utrecht overleden was en toen naar Echternach werd overgebracht voor de begrafenis (in 739 binnen 3 dagen met een lijk van Utrecht naar Echternach?). In elk geval leek voor eenieder de begrafenis te Echternach boven elke twijfel te staan. We weten thans dat het de grootste onwaarheid in de fabels van Echternach is.

"Translatio" is hier immers geen gedeelte van een normale begrafenis, doch een overbrenging en dan vaak tevens een in-veiligheid-brenging. In verband met het 'feest' van Bertuinus, door dezelfde hand op de Kalender vermeld (zie tekst 77), en op grond van andere bekende feiten uit de streek, mag aangenomen worden dat ook het gebeente van Willibrord omstreeks 846 (misschien al vroeger) van Eperlecques overgebracht is, en wèl naar de burcht van Montreuil in de Ponthieu. De graaf aldaar had, als afweer tegen de Noormannen, deze burcht ingericht en heeft al hun aanvallen weerstaan, ondanks dat zij midden in het toneel van het strijd-gewoel lag. Toen bisschop Hunger en zijn priesters in 857 voor de Noormannen moesten vluchten, hadden zij geen kans meer om - zelfs als zij dat gewild hadden- de relieken van Willibrord op te

halen en mee te nemen. Na afloop van de woelingen omstreeks 890 kwam niemand opdagen om de relikven terug te eisen, zodat de graaf van Montreuil ze in de collegiale kerk van Abbeville liet deponeren. Er kwam niemand, omdat het bisdom Traiectum inmiddels zoveel zorgen aan het hoofd had dat men aan de relikven niet eens dacht, ook al omdat het vrijwel zeker is dat die nooit in bezit of beheer van het bisdom waren geweest doch onder de abdij ressorteerden.

In 973, bij de stichting van hun aan Willibrord gewijde abdij te Luxemburg, wisten de eerste monniken terdege dat zij het corpus van Willibrord niet hadden. Men late zich dus niet in de war brengen door het volledig uit de lucht gegrepen verhaal van Theofried, die vertelt hoe men in 1031 het stoffelijk overschot van de heilige terugvond; want met dit verzinsel heeft Theofried doelbewust de ondergrond gelegd voor alle vervalsingen uit Echternach en hierop werden alle latere claims gebaseerd. Echternach wist dat het aan het vervalsen was, te beginnen met Theofried die wist dat hij het 'terugvindings-verhaal' van a tot z zelf verzonnen had.

Tekst 80

Relieken van Willibrord: vanaf 973

Volgens enige berichten tussen 973 en 987 schenkt de abdij van Echternach relikven van Willibrord aan Trier, Regensburg en aan de hofkapel van de graaf van Luxemburg.

Bron: Chronicon Epternacense breve, MGS, XV, p. 907, 1095, 1771, 1283.

Nota: Deze relikven kunnen alleen authentiek zijn geweest indien het ofwel ging om iets anders dan delen van het corpus, ofwel om lichaams-relikven die reeds in Tournhem en Eperlecques vóór ca.846 waren afgezonderd. Dit nemen we dus maar aan, liever dan te veronderstellen dat de gloednieuwe kloostergemeente zo snel reeds in moedwillige fraude zou zijn vervallen (zie tekst 92, Nota al.1).

Tekst 81

Wijding van een nieuwe kerk te Echternach: 1031, ca.1100

In het jaar 1031... is de kerkwijding geschied van het klooster van aartsbisschop Willibrord, dat gelegen is in de plaats Echternach... Dezelfde dag is de verheffing geschied van het eerbiedwaardig lichaam van de genoemde heilige Willibrord. Het werd geplaatst onder het altaar van de H.Drievuldigheid, welks wijding op dezelfde dag plaatsvond. In het altaar zijn vijf reliekhouders, waarin het gebeente geborgen is.

Bron: Dedicaciones Aefternacenses, MGS, II, p. 772.

Nota: De abdijkerk was in 1016 door een brand verwoest. In 1031 is een nieuwe kerk gereedgekomen, die door de bisschop van Trier werd geconsacreerd. Toen had ook de zogenaamde 'terugvinding' plaats van het corpus van Willibrord. De volle aandacht is nodig bij het volgen en het juist uit elkaar houden van de feiten en niet-feiten, daar we hier geconfronteerd worden met een der belangrijkste onderdelen van de affaire Echternach: het bestaan van twee lijken van Willibrord plus nog een derde hoofd in Aken; wat ons in staat zal stellen waarheid en legende over Willibrord weer een stuk verder op te helderen.

Tekst 82

De zgn. 'terugvinding' van Willibrords corpus: 1031

In het jaar 1031, 292 jaren na het overlijden van onze vader, bij het herstel van de kerk die vervallen was, namen de abt Humbertus en de gehele abdijsraad het eenstemmig besluit om Poppo, de aartsbisschop van Trier, alsook de voogd hertog Hendrik van Beieren uit te nodigen om op de 14e der Kalenden van November tijdens een plechtige Mis diens (Willibrords) beenderen over te brengen naar een plaats om ze er met passende eerbied bij te zetten. Maar Thitmarus... (en dan volgt een wonderverhaal over een monnik, wiens met een houweel opgeheven arm plotseling stijf bleef staan, omdat hij een geheime zonde had begaan die geen zonde was. Hij ging daarom met stijve arm en houweel de biechtstoel in; en toen hij gebiecht had, kletterden arm en houweel naar beneden).

Nadat de grond opengemaakt was en twee crypten waren opengebrouken, vond men in de derde de heilige sarcofaag, met daarboven het zijden pallium dat door een wonder ongeschonden was en dat nu nog in zijn geheel in de kerk te zien is. Abt Humbertus wilde enkele relieken tot zich nemen om die uit te delen. Hij liet het deksel een weinig optillen en mocht toen zijn be-minde vader zien, nog gekleed in een ongeschonden kazuifel en een boetekleed; het lichaam (corpus) was nog geheel gaaf. Uit de sarcofaag steeg een welriekende rook op, die hem (Humbertus) het gezicht verblindde; hij had geen kracht meer in zijn lichaam waaruit het bloed weggetrokken was. Toch stak deze man van groot geloof zijn hand in de sarcofaag en nam er met de grootste vrees een rib uit (dan volgt weer een wonder, toen een monnik per toeval tegen de kist leunde en plotseling genezen werd van een totale verlamming. Hij was vroeger soldaat geweest, wat het wonder weer enkele malen groter maakte).

Bron: Theofridus, Vita S. Willibrordi, AS, nov. III, p. 458.

Nota: Abt Humbertus was verblind door de welriekende rook, viel bijna van zijn stokje van ontroering, stak bibberend van heilige vrees een arm in de sarcofaag en wist desondanks een rib onder het kazuifel en het boetekleed vandaan te futselen. En niemand bleek te weten waar Willibrord lag, want men vond pas in de derde crypte de sarcofaag met daarbovenop het pallium (dat normaliter uit lamswol werd gemaakt doch voor deze gelegenheid uit het beter houdbare zijde bestond). De historische betrouwbaarheid van het verhaal is nul komma nul, daar het in zijn geheel en letterlijk ontleend is aan het Vita Hilarionis van Hieronymus, met verandering uiteraard van de namen. Men wist in 1031 niet eens waar het corpus was. Vertaal dit maar gerust met: Theofried van Echternach wist in 1100 terdege dat het echte corpus van Willibrord niet in Echternach was. En hij begreep ook zeer goed dat, wanneer de buitenwereld dit zou inzien of vergeefs naar relieken van Willibrord zou vragen, het dan gedaan zou zijn met de opmars van Echternach, die zo'n rijke beloften in zich hield en die volledig steunde op de sympathie van velen ten opzichte van Willibrord. Hij kon natuurlijk in zijn tijd geen 'terugvinding' van het corpus organiseren en besloot derhalve het voor te stellen alsof die 'inventio' zo'n 70 jaren geleden al was gebeurd. Voor de leugen een geriefelijke voorsprong om door de waarheid niet al te snel

achterhaald te worden! En de kerkwijding van 1031 was voor die schijnbeweging een uitstekende datering. Intussen (uiteraard niet reeds vanaf 1031, toen Theofried amper in de wieg lag) moest de communauteit voorzichtig worden omgeschoold van “Willibrords lichaam rust hier niet” naar “het is hier misschien toch -het is hier tòch- het is hier!”; waarbij men, in het juiste stadium van de indoctrinatie, heel geleidelijk met de opgegraven ‘stand-in’ van de lichamelijke Willibrord voor de dag kon komen: wil het onechte corpus naar voren treden?... Er hoeft niets meer aan toegevoegd te worden. Het corpus van Willibrord is nooit in Echternach geweest; het kon er dus niet teruggevonden worden. En wat de abdij sindsdien uit hoofde van die ‘terugvinding’ als lijfelijke ‘reliken van Willibrord’ heeft uitgedeeld, is vals; en dit ook al omdat het veel te véél was om waar te zijn. Kortom, de essentiële kern zelf der legende van Echternach is een algehele onwaarheid. Willibrord was daar nooit: noch levend, noch dood. En al de verregaande pretenties, aan diens aanwezigheid daar ontleend, zijn nietig.

Tenslotte zij hier nog geattendeerd op de tegenstrijdigheid die tussen Theofrieds begrafenis-verhaal en zijn terugvindings-verzinsel is ingeslopen. In eenvoudige monnikspij begraven, wordt het lichaam met ongeschonden kazuifel teruggevonden. Weer een (extra) wonder? Theofried wenste zich kennelijk wel een eenvoudige heilige, maar toch kostbare relikwieën. Zo laat ook de meest graf-fineerde leugenaar wel ‘ns een steek vallen. Doch bij zoveel vrome goedgelovigheid kon het blijkbaar wel een stootje velen. Zie ook tekst 66.

Tekst 83

Schenking van reliken aan andere kerken: 1047-1315

Vóór 1031, toen Echternach voor de éérste keer het corpus van Willibrord gevonden zou hebben, waren al verschillende reliken in omloop. Ná 1031 schonk de abdij reliken aan verschillende kerken: 1047 aan Prüm; 1051 aan Brunswijk; 1091 aan Hirsow; 1098 aan Prüm; 1156 aan Himmerode; 1170 aan Trier; 1301 aan Utrecht en 1315 aan Trier.

Bron: MGS, XXX, p. 767, 775; MGS, XIV, p. 262.

Nota: Desondanks komt Echternach in 1498 met het verhaal dat toen het gehele corpus van Willibrord nog in de abdij was (zie tekst 89). Dan moet -afgezien van een 'wonderbare botvermenigvuldiging'- de abdij de weggeschonken valse beenderen voor en na weer met andere valse beenderen aangevuld hebben, die niet alleen ten onrechte als relieken werden vereerd, maar die zelfs nog nooit voorwerp van verering waren geweest. De verhalen over de 'reliken' rammelen dan ook van alle kanten zó grondig, dat dit alleen al voldoende is om ze met het grootst mogelijke wantrouwen te bejegenen.

Tekst 84

"Waar het lichaam van de heilige Willibrord rust": 12e en 13e eeuw

In het 'Liber Aureus' -het Gouden Boek- van Echternach, dat afschriften (tevens vervalsingen!) bevat van de oude oorkonden der abdij van Willibrord, valt het op hoe dikwijls aan de plaats is toegevoegd: "ubi sanctus Willibrordus corpore requiescit" (waar Willibrord lichamenlijk rust). Het staat in ca. de helft van de afschrijvingen. Door de zó frequente herhaling van deze inlas die altijd van dezelfde stereotypie is en zich daarom al als vervalsing blootgeeft, had de abdij van Echternach niet duidelijker kunnen doen blijken hoe verbeterd zij iedereen aan het verstand wilde brengen dat Willibrord wel degelijk in Echternach begraven was.

Bron: Wampach, Quellenband, nrs 42-199.

Holland 'ontwaakt'

Tekst 85

Engelse monniken komen naar Tournehem: 1204

In 1204 kwamen 80 monniken uit Canterbury, die wegens de vervolgingen door de koning moesten vluchten, in Tournehem aan. De graaf van Guînes en zijn vrouw ontvingen hen met alle eerbetoon en gastvrijheid en lieten hen daarna begeleiden naar de Bertijns-abdij te St.-Omaars.

Bron: Bulletin historique de la Société des Antiquaires de la Morinie, XL, p. 63.

Nota: Als het geen louter toeval was dat de vluchtende monniken de "route van Willibrord" kozen en in Tournehem aankwamen, moeten we aannemen dat ook aan de overzijde van Het Kanaal de overlevering nog bewaard werd betreffende de Engelse missionarissen die 500 jaar tevoren ter prediking onder de Noordfranse Fresones en Saxones waren overgestoken. Willibrords Sint Martinus-'kathedraal' (of wat daarvoor na de verwoesting door de Noormannen in de plaats was gekomen) troffen de verjaagde monniken aan als een gewone dorpskerk; van Willibrords abdij waren -230 jaar na de stichting van Echternach en ca.130 jaar na Theofrieds inspectiereis- wel alle sporen uitgewist; en de overgebleven godshuizen, kerkelijke instituten en taken, waren merendeels overgegaan naar de Bertijns-abdij, waar de Engelse gasten nu onderdak vonden.

Dus wellicht enige desillusie voor de gedwongen pelgrims uit Kantelberg. Maar onder de bevolking zelf moet het gedenken van Willibrord en de zijnen nog volop geleefd hebben. Dit zou pas heel langzaam gaan tanen naarmate -met name door het agentschap Echternach- heel het (bisschoppelijk) Willibrord-gebeuren valselijk naar elders en het meest naar de noordelijke Nederlanden werd misplaatst; zodat men in Vlaanderen wel het gevoel moest krijgen slechts 'n tweedehands devotie en traditie in ere te houden die men van de Hollanders had aangenomen. Doch zover was het nog niet. Precies één eeuw zou het nog duren voordat het allereerste geschrift gereedkwam met o.a. de première van Willibrords verschijnen op ons Nederlands toneel: het kleine begin van een grote illusie (zie volgende tekst).

Tekst 86

De eerste Hollandse schrijver over Willibrord: 1289-1305

Melis Stoke schrijft over Willibrord (ik geef zijn verzen weer in hedendaags Nederlands): Toen zond Pepijn van Herstal Willibrord naar dit land, die allereerst de Friezen bekeerde en tot het geloof bracht. Hij kwam te Westcappel, waar hij vernam dat men daar Mercurius als god vereerde. Volgens het gebod van God vernielde

hij het afgodsbeeld, wat hem zwaar opbrak. De bewakers van het beeld vielen hem zo hard aan dat hij er bloed verloor. Toch ging hij ongestoord verder, als een trouw dienaar van God, met het verkondigen van het woord van de Heer, van het westeinde van Friesland naar het oosten totdat hij te Utrecht kwam dat van tevoren Wiltenburch heette. Hij vernielde de afgodsbeelden en stichtte er een kerk om er de Mis op te dragen en de mensen te kerstenen. En toen paus Sergius hem tot aartsbisschop gewijd had om Gods woord te prediken, zette hij te Utrecht zijn bisschopszetel neer en nam hij als aartsbisschop bezit van de stad. Sindsdien heeft daar nooit meer een aartsbisschop gezeteld. Willibrord was van Engelse afkomst, geboren in Northumbrië. En omdat de Engelsen, zoals men weet, afkomstig zijn van de Neder-Saksen, kende hij heel goed de Friese taal, wat eenieder wel zal begrijpen.

Bron: Melis Stoke, Rijmkroniek van Holland, uitg. Huydecooper, 1772, verzen 96-132.

Nota: Melis Stoke was tegen eind 13e en begin 14e eeuw klerk op de grafelijke kanselarij van Floris V en Willem III. Hij is de eerste Hollandse schrijver die over Willibrord bericht. Vóór hem komt - zover bekend - het woord Willibrord in geen Hollands geschrift voor. Met andere woorden: zelfs voor een dermate centraal punt van de zogenaamde Hollandse geschiedenis kan men niet wijzen op een traditie. Want wie wil beweren dat een feit uit 690, dat pas in 1289-1305 voor het eerst werd vastgelegd, door de traditie wordt gedekt?! Pas tegen het midden van de 12e eeuw was door toedoen van de abdij te Echternach de mythe doorgedrongen dat Willibrord als apostel van de Fresones (Vlaanderen) te Utrecht zou hebben gezeteld. Ook Stoke heeft zijn wijsheid onmiskenbaar geput uit Echternachse geschriften en met name uit Theofrieds Vita van Willibrord. De daarin verkondigde mythe werd vooreerst in kerkelijke kringen slechts zeer aarzelend overgenomen en door de abdij van Egmond lange tijd doodgezwegen of zelfs uitdrukkelijk afgewezen. Pas begin 14e eeuw (1301) heeft de kerk van Utrecht de volgende stap gezet door in Echternach 'reliëken' van de heilige te vragen. Daarna is de cultus van Willibrord wat breder bekend geworden, al heeft dit nooit geleid tot een meer algemene volksdevotie. Willibrord is altijd een heilige van de 'geleerden' gebleven en is er nooit een geworden van het volk, alsof dit intuïtief heeft aanvoeld dat er iets mis was met die eerste apostel van Nederland.

In dit verband moet er ook op gewezen worden dat de figuur van Bonifatius, meer dan Willibrord, bekend raakte en algemener heeft aangeslagen; waarschijnlijk ook omdat de legende van diens marteldood te Dokkum sterker tot de verbeelding sprak en men er de Friezen zelfs verholen prat op zag gaan dat zij een beroemde martelaar aan de Kerk zouden hebben geschonken. Ook uit de bronnen krijgt men trouwens sterk de indruk dat de legende van Bonifatius te Dokkum eerder, of althans met meer overtuiging dan die van Willibrord, ten onzent is ingevoerd; al kan dit niet met sluitende teksten bewezen worden, alleen reeds omdat tal van teksten niet nauwkeurig te dateren zijn.

Er moet dus een groot vraagteken gezet worden bij de constatering dat de idee van Willibrord als bisschop van Utrecht grif in kerkelijke kringen aanvaard zou zijn. Het spreekt immers boekdelen dat in de Annalen van Egmond (vóór Melis Stoke de enige oudere bron van de Hollandse geschiedenis) geen vermelding van Willibrord voorkomt: en dit terwijl de abdij met de oude akten van Traiectum heel het Cartularium van Radboud in huis had. Die Annalen dateren vermoedelijk uit de 11e eeuw en zijn door verschillende schrijvers tot in de 13e eeuw bijgehouden en aangevuld. De eerste versie is uitgebreid met soms betrekkelijk onbelangrijke feiten. Maar geen van de opeenvolgende schrijvers heeft een reden gezien om de eerste bisschop "van Traiectum" te vermelden of zelfs maar diens naam achteraf bij te schrijven. Er blijft derhalve maar één conclusie: tussen de 11e en de 13e eeuw bestond in Egmond allerminst de overtuiging dat het Cartularium betrekking had op Utrecht. En de opeenvolgende schrijvers van de Annales huldigden kennelijk niet de mening dat Willibrord iets met Holland uitstaande had. Uiteraard is niet elke overslag een bewijs; doch déze van de Annalen van Egmond kan men niet afdoen met een doodoener.

Tekst 87

De eerste 'reliëken' van Willibrord te Utrecht: 1301

De kanunniken van het Oudmunster te Utrecht vroegen voor de Salvator-kerk aldaar in dit jaar reliëken van de abdij te Echternach. Hun afgevaardigde, Eustachius van Cardovo, bracht met welwillende brieven van de abdij de volgende reliëken van Willibrord mee: een stuk van een rib, een stuk van het pallium (ereteken van een aartsbisschop) alsmede stukken van het kazuifel, van een sandaal en van het doodskleed.

Bron: Visser, Reliëken van de heilige Willibrordus, 1933, p. 146 e.v.

Nota: Dit feit is een goede graadmeter om het tijdstip te bepalen waarop de Willibrord-traditie in Nederland begon door te dringen. De abdij van Echternach had omstreeks 1150 haar campagne ingezet om Nederland deze traditie aan te praten. Holland en Utrecht hadden haar aarzelend ter kennis genomen, al waren ze wel clever genoeg om de pretenties van Echternach met de beduidende financiële consequenties vandien af te wijzen. Maar na anderhalve eeuw, toen men langzaam gewend was aan de nieuwe gedachte, realiseerde Utrecht zich opeens, dat het toch te gek was dat het bisdom van de eerste apostel van Holland (het begrip Nederland of De Nederlanden bestond toen nog niet) geen enkele reliëk van de heilige had. Daarom werden in Echternach 'reliëken' gevraagd. Direct daarna ziet men symptomen dat Willibrord beter bekend wordt, dat zijn feest wordt gevierd, altaren aan hem worden toegewijd of verenigingen naar hem worden genoemd. Maar patroon worden van een kerk was er nog niet bij; daarvoor was hij niet populair genoeg. Zo stoten we dan ook op het merkwaardige verschijnsel dat tot dan toe in heel het oude bisdom Utrecht geen enkele kerk aan hem was toegewijd. En dit n.b. 5½ eeuw na Willibrords dood! En 3½ eeuw na het ontstaan van het bisdom Utrecht! En 1½ eeuw nadat bij de huidige Belgisch-Hollandse grens en door 'Belgisch' initiatief er te Klein-Zundert de eerste Willibrord-kerk verrees en dit voorbeeld in héél 'Nederland' nog steeds geen enkele navolging had gevonden!

Tekst 88

De eerste vermeldingen van Willibrords feest: 1305-1343

- * 1305, november 6 - zaterdag na Allerheiligen, in een oorkonde der abdisen van Rijnsburg en Loosduinen.
- * 1311, november 6 - zaterdag na Allerheiligen, in een oorkonde van de Predikheren te Nijmegen.
- * 1343, november 8 - zaterdag vóór St.Maarten, in een oorkonde van St.Jan te Oosterhout.

Bron: Drossaers, Archief Nassausche Domeinraad, I, nrs 91, 114, 362.

* 1310. In sente Willibrords daghe.

* 1330. Vrijdag na de zalige bisschop Willibrord.

Bron: Muller, Regesten van het archief der bisschoppen van Utrecht, nrs 292 en 647.

Nota: In de middeleeuwen bestond het gebruik de dagen te noemen naar een voorafgaande of volgende zondag of kerkelijk feest. In heb een massa oorkondenboeken nagezien (ik wil niet beweren dat ik ze alle heb gecheckt) en vóór 1305 geen enkele maal een verwijzing naar het feest van Willibrord gevonden. De eerste mij bekende is uit 1305, dus enkele jaren na de 'relikwieën-import'. Opmerkelijk is, dat de eerste twee dateringen van Willibrords feest tòch gezet zijn op diens sterfdag (zie de teksten 65 en 66). De derde genoemde datum (8 nov.) is niet daaruit te verklaren dat men te Oosterhout de Romeinse telling toegepast en dus eveneens ons 6 nov. bedoeld zou hebben (zie de teksten 65 en 66): want het valt uit te rekenen dat 8 nov. in 1343 inderdaad op een zaterdag viel. Men hield het op zaterdag na Allerheiligen, wat meestal ook zaterdag vóór Sint Maarten is, zodat het feest bij toerbeurt ook op 6 november moest vallen.

Het corpus van Abbeville

Tekst 89

Echternach twijfelt zelf aan de 'reliken': 1498

De heilige Willibrord, eerste aartsbisschop van de kerk van Traiectum(Tournehem), bijgenaamd Clemens, wordt uit zijn tombe in Echternach verheven wegens de twisten, tegenspraken en

discussies van sommigen die zeggen dat hij niet meer in het klooster van Echternach begraven ligt, maar reeds vele jaren voorheen naar elders was overgebracht, ofwel naar Traiectum waar hij eertijds bisschop was, ofwel naar elders, welke plaats wij niet kennen. Bovendien berust het hoofd van de heilige bisschop te Aken, men zegt in het klooster aldaar van de Predikheren. -- Aan hen moet geantwoord worden dat de ongerechtigheid zichzelf bedriegt en dat zij die zulke dingen zeggen, dit uit hun duim zuigen, daartoe aangezet door hem (de duivel) die vanaf het begin niet op de weg van de waarheid was, omdat hij de leugenaar is en de vader van alle leugens. Wij weten echter dat hij (Willibrord) in Echternach is; en ons getuigenis is waar, omdat wij al zijn ledematen in hun geheel hebben gezien, namelijk het hoofd met de gehele rest van het lichaam. En in onze mond vindt men geen leugens.

Bron: Wampach, Grundherrschaft Echternachs, I, 1, p. 231.

Nota: Het tekent het peil van Wampachs Grundherrschaft ten voeten uit, dat hij dit kapitale bericht afdoet in een voetnoot zonder adequate aanleiding in de tekst zelf en er verder geen woord aan besteedt, terwijl de corresponderende tekst -eveneens terloops-melding maakt van het heiligschennend gedrag van een Franse revolutie-soldaat die het gebeente uit de sarcofaag trok waar het "vele eeuwen (sinds 1031) ongestoord rusten" mocht. Wéér vraagt men naar de herkomst van al de in die eeuwen uitgereikte 'reliëkwieën'. Bovendien gaat het hier om serieuze twijfels die reeds 3 eeuwen vóór de Franse revolutie gevoeld en geuit werden, terwijl Wampach die maar eventjes met de baldadigheid van een randalerende soldaat gelijkstelt en zich met deze vergelijking ervan afmaakt. Want wat was het geval? In de abdij van Echternach was een felle strijd ontbrand. Sommige monniken, die blijkbaar al enige kritische zin hadden, twijfelden aan de echtheid van de 'reliëken' van Willibrord. Het was voorwaar in die tijd geen kleinigheid te beweren dat de abdij met valse reliëken pronkte en dat zij een zware zonde van heiligschennis bedreef door deze reliëken voor de openbare verering te presenteren. Het dreigen met hel en verdoemenis tegen de twijfelaars geeft wel aan, dat de kwestie hoog werd opgenomen. Jammer genoeg worden de ware motieven van de twijfelaars niet meegedeeld. Men kan echter de conclusie trekken dat, wanneer sommige monniken van Echternach in die tijd (toen men nog alles geloofde) aan de echtheid van de reliëken

twijfelden, hen de valsheid ervan wel zeer evident moet geweest zijn. Hoezeer zij gelijk hadden, moge door al de aangevoerde nadere gegevens afdoende zijn aangetoond.

De in bovenstaande tekst beklemtoonde verklaring over het "hele corpus van Willibrord" is volslagen onjuist, ondanks de bewering van de schrijver dat hij de zuivere waarheid spreekt. Hij kan onmogelijk het gehele corpus (van wie dit ook geweest mocht zijn) gezien hebben, als tenminste abt Humbertus er in 1031 al een rib van had afgenomen. En tussen toen en 1498 hebben tal van kerken "reliëken" van Echternach gekregen die alle bij elkaar een belangrijk deel van de beenderen gevormd moeten hebben, nog afgezien van de reliëken die reeds vóór 1031 in omloop waren. Wanneer in 1498 weer een integraal skelet in de abdij aanwezig is, rest maar één conclusie, namelijk dat Echternach de voor en na weggeschonken en ten onrechte vereerde botten door nieuwe heeft vervangen ofwel dat men vanuit Echternach -om 't maar ronduit te zeggen- de aanvragende kerken of personen rechtstreeks heeft afgescheept met willekeurige stukjes bot waarbij, op het moment zelf, men met directe en volstrekte zekerheid wist dat ze niks met relikwieën van doen hadden en dat men dus met regelrechte sacrilegische oplichting bezig was. En tegenover deze aanklacht staat niets anders dan het argument van de "wij weten echter"-nachse autoriteiten van de gelijknamige abdij.

Tekst 90

Altaar te Echternach in Willibrords sterfkamer: 1537

In 1537 is in Echternach een altaar opgericht "op de plaats (in de kamer) zelf waar Clemens Willibrord overleed".

Bron: Dedicaciones Aefternacenses, MGS, XXX, p. 770.

Nota: Deze late tekst toont weer eens de lichtvaardigheid aan van Echternach. De abdij wist in 1031 niet eens waar Willibrord begraven lag, doch vijf eeuwen later weet zij plotseling en heel precies, op welk plekje hij gestorven is. Maar tegelijkertijd mogen we hier constateren dat Echternach ook op het gebied van kleding en gebruiksvoorwerpen een rijk assortiment valse reliëken te bieden had: van het kleinste stukje textiel of leer, hout of metaal,... tot een hele sterfkamer!

Tekst 91

Verdere lotgevallen der 'reliëken' van Echternach: 1624-1906

De 'reliëken van Willibrord' bleven sinds 1492 in de abdijkerk van Echternach op het hoofdaltaar tentoongesteld. In 1624 werden zij onder het altaar geplaatst, omdat zij het uitzicht teveel belemmerden. Daar zijn zij gebleven tot aan de ondergang van de abdij tijdens de Franse revolutie. In 1793 plunderden de Sansculotten de abdijkerk; zij braken de reliëkhouders open en wierpen de beenderen weg. De inwoners van Echternach wisten er beslag op te leggen; en via een priester in Berdorf (Lux.) keerden zij in het bezit van de geestelijkheid in Echternach terug. De reliëken kregen een plaats in de parochiekerk van Echternach, wat overigens pas in 1829 gebeurd schijnt te zijn. Waarschijnlijk had men in kerkelijke kringen ook zijn twijfels. En terecht: na al de genoemde avonturen verdiende de authenticiteit der restanten geen enkel vertrouwen meer. Volgens de regels van het kerkelijk recht hadden zij niet eens meer als reliëken beschouwd en aanvaard mogen zijn. Nadien zijn de zeer in verval geraakte gebouwen van de abdij gerestaureerd en in het jaar 1906 zijn de reliëken in de basiliek van Echternach, de voormalige abdijkerk, teruggekeerd.

In Frankrijk doet het verhaal de ronde dat de 'reliëken' van Echternach door een Franse paleontoloog zijn onderzocht, die tot de bevinding zou zijn gekomen dat zich daaronder dierenbeenderen bevinden. Een publicatie van dit rapport is nimmer verschenen, vermoedelijk omdat het àl te shockerend zou zijn als (of doordát) het op waarheid berust. Dat ware overigens slechts een overbodige genadeslag, daar ook zonder die klap met dierenbotten de 'reliëken' van Echternach op grond van al de ter zake doende feiten en gegevens zonder de minste twijfel onecht zijn. Ik betreur in hoge mate dat zoveel Nederlanders die Echternach hebben bezocht mede om daar de reliëken van Willibrord te vereren, thans misschien in hun diepste gevoelens gekwetst worden. Het is mijn schuld niet, daar ik al in 1965 gewaarschuwd had dat de reliëken van Echternach vals zijn.

Tekst 92

Terugvinding van Willibrords corpus te Abbeville: 1712

In het jaar 1712 werd in de collegiale kerk van St.Wulfram te Abbeville, bij de opening van de kerkschat, geleid door de bisschop van Amiens, een oude kist ontdekt waarin zich een nog oudere kist bevond die zeker vóór de 14e eeuw gedateerd moet worden. Op de zijkanten van deze laatste bevonden zich schilderijen die bekende feiten uit het leven van Willibrord afbeeldden. In de kist vond men drie zakken, waarin een schedel en beenderen verzameld waren. Van een opschrift op een der zakken luidde de tekst: Dit zijn de relieken van het lichaam van de zalige Willeboldus(Willibrord), "belijder en bisschop in Frisia".

In 1803 heeft opnieuw een opening en controle van de relieken plaatsgevonden waarvan een proces-verbaal is opgemaakt dat nader inlichtingen geeft over de hoeveelheid en de soort van de beenderen: Wij openden een andere zak van witte zijde, waarop de woorden geschreven staan Dit zijn de relieken van de heilige Willibrord, "bisschop en belijder", waarin wij een andere zak van groene zijde zagen, die twee pakjes bevatte waarvan het ene, met witte zijde bedekt, de gehele schedel van Willibrord bevatte met het onderste gedeelte van de kaak; het tweede, bestaande uit een handdoek, omhulde twee schouderbladen, waarvan het rechter gaver dan het linker; twee lumbaalwervels, waarvan één nog verbonden met het sacrum; een gedeelte van het doornuitsteeksel van de lumbaalwervels; het heupbeen van de rechterzijde, waarvan het os pubis geheel ontbreekt; een deel van het dijbeen; een deel van de (linker)tibia/scheenbeen; een ander deel van (dezelfde) tibia (de rechter -gave- tibia was in 1712 aan de kerk van Gravelines geschonken); en verdere beenderfragmenten" (zie blz. 140).

Bron: Abbeville, kerkarchief, Proces-verbal de la reconnaissance des reliques de St.Vulfram, St.Willibrord, etc. 1803.

L'histoire du chapitre d'Abbeville, Gravelines, kerkarchief.

Nota: Deze relieken, geen geheel corpus meer uitmakend, zijn in geen geval afkomstig van Echternach, waar men beweerde het gehele corpus in 1031 voor het eerst gevonden te hebben en men in 1498 verklaarde nog/weer een geheel corpus te hebben. De derde schedel bij de Predikheren te Aken laten we maar voor wat hij is. Het is al meer dan voldoende dat wij met twee corpora van

Willibrord zitten. De onvolledigheid van het te Abbeville teruggevonden gebeente -dat hoogstwaarschijnlijk vanaf het in veiligheid brengen ervan voor de Noormannen (vóór 850) onaangeroerd is gebleven- laat een aanzienlijke ruimte voor de mogelijkheid dat voordien van dit corpus reeds talrijke deeltjes als relikwieën waren uitgedeeld. Het is waarschijnlijk dat -sinds 973- uit die veelheid heel wat echte relieken door schenkingen van gelovigen zijn toegevallen aan de nieuwe Willibrord-abdij, die daaruit op haar beurt de genoemde selectieve uitdelingen in de 10e/11e eeuw heeft kunnen doen: selectief nog, totdat men van Theofried en zijn school leerde hoe men relikwieën (ook corporele) niet hoeft te krijgen doch naar believen zelf kan aanmaken.

Het verschil tussen de twee opschriften: dat van vóór 1712 waarin Willibrord "bisschop in Frisia" wordt genoemd en dat van 1712 waarin deze aanduiding niet meer voorkomt, valt geheel te verklaren. In 1712 zijn de relieken opnieuw verpakt en van een nieuw opschrift voorzien, waarbij de vermelding "in Frisia" (dat een Fransman van toen niets meer zei en misschien wel als foutief werd opgevat) achterwege is gelaten. In de studie van het kapittel van Abbeville wordt meegedeeld dat de graaf van de Ponthieu (einde 9e eeuw; zie tekst 79) de relieken van Willibrord in Fontenelle (tegenwoordig Saint-Wandrille), de bekende Benedictijner-abdij bij Rouaan, gehaald en naar Abbeville gebracht had. Jammer genoeg deelt de schrijver noch de herkomst van zijn informatie noch andere details mee. In hetzelfde jaar dat de relieken gevonden zijn (1712) schonk de collegiale kerk van Abbeville de reeds vermelde grote reliek aan Gravelines, dat vanouds een Willibrord-traditie bezat. Deze reliek wordt te Gravelines nog bewaard en vereerd. Ook te Abbeville werd Willibrord vereerd en legde men vooral nadruk op diens relatie met Wulfram, daar deze gelijktijdig met hem bij de Fresones (Vlaanderen) en de Dani (Normandië) gewerkt had. Maar omdat de historici zich vergisten met de locatie van deze volken, werd de missionering in die streken, voorzover het Wulfram betrof, als legendarisch verworpen; hetgeen tot gevolg had dat de tegelijkertijd gevonden relieken van Willibrord eveneens onecht werden verklaard. Men nam aan, dat de een of andere leukerd, omwille van de legende van Wulfram en zijn -legendarische, dacht men- relatie met Willibrord, ook maar (eveneens legendarische) relieken van Willibrord verzonnen had. De zaak ligt precies omgekeerd: ener-

zijds is de samenwerking tussen Wulfram en Willibrord echt geweest (zie de teksten 19 en 20), anderzijds zijn de relieken van Willibrord en die van Wulfram langs geheel afzonderlijke wegen in Abbeville terecht gekomen.

Het is nagenoeg zeker dat Theofried van Echternach bij zijn verkenningen langs de Kanaalkust (tekst 75, al. 3) in Gravelines is geweest. Hij is de enige die schrijft over de daar bestaande traditie betreffende de landing van Willibrord en de steen, een detail dat hij alleen dáár kan hebben opgedaan. Dan kan hij ook kennis gekregen hebben van de relieken te Abbeville, die aan de bewoners van Gravelines uiteraard bekend moeten zijn geweest; en welke velen van hen bezocht zullen hebben, aangezien Willibrord hun kerkpatroon was. Dan begrijpt men ineens en volledig, waarom Theofried het verhaal moest verzinnen (en op een tegen ooggetuigen bestendige tijdsafstand -70 jaar- ermee voor den dag moest komen), nl. de boodschap dat het klooster van Echternach in 1031 het corpus van Willibrord had teruggevonden; en waarom daarna vanuit Echternach zo erop gehamerd werd dat dáár het corpus van Willibrord lag. Theofried wist van het bestaan der relieken van Abbeville, maar hield wijselijk zijn mond stijf dicht over deze complicatie om alleen en onweersproken zijn 'waarheid' te kunnen verkopen.

Vanaf 1803 (mogelijk reeds vroeger) waren de relieken van Willibrord te Abbeville tentoongesteld op de koorgalerij van de collegiale (Wulfram)-kerk. Bij de oorlogshandelingen van 1940, waarbij de stad zwaar getroffen werd, de binnenstad verwoest werd en de kerk geheel uitbrandde, heeft een priester van Abbeville na de brand de relieken, die naar beneden gevallen waren, verzameld en in zijn huis verborgen gehouden. In de woelige jaren van de oorlog is er geen aandacht aan besteed. Na de oorlog en het herstel van de kerk was de geestelijkheid om begrijpelijke redenen er huiverig voor, de relieken weer ter devotie te aanvaarden. De priester die ze redde, is inmiddels overleden. Volgens mijn laatste gegevens berustten zij daarna bij diens huishoudster. Het gevaar bestaat dat een authentiek relict van Willibrord te Abbeville verloren gaat, met het gevolg dat ook een belangrijk historisch spoor verdwijnt; wat te meer te betreuren valt omdat het in combinatie met de gegevens uit de schriftelijke bronnen definitief het bewijs zou kunnen afronden van de valsheid der latere 'reliken' van Echternach.

Beter nooit dan laat!

Tekst 93

Willibrord eindelijk kerkpatroon van Nederland: 1940

Toen Dr. P. Boeren in 1939 publiceerde dat Willibrord eigenlijk meer recht had op de titel "Apostel van Brabant" dan op die van Apostel van Holland of Friesland, brak een storm los van ontzetting en diepe verontwaardiging onder de betrokken historici hier te lande. Boerens thesis was een schot in de roos, al hing de schiet-schijf in Brabant verkeerd en had zij in Vlaanderen moeten hangen. Hij heeft het geweten dat hij dit geschreven had. Daarna was hij als historicus nauwelijks meer in tel; en de man, voor wie een glansrijke wetenschappelijke carrière was weggelegd, moest zijn toevlucht nemen in de archieven. Ik heb het altijd als een pikante merkwaardigheid beschouwd dat hij mijn voorganger is geweest als adjunct-archivaris van Nijmegen en ik heb menigmaal gewenst dat hij aan de mythe van Nijmegen begonnen was.

Maar toen het hoge woord over Willibrord gevallen was dat eindelijk de weg wees -al was het dan nog niet helemaal de juiste- naar een kritischer benadering van de als los zand aan elkaar hangende beweringen over Willibrord, toen moest die weg volledig geblokkeerd worden met een ernstige waarschuwing aan allen om daar verder vanaf te blijven. Prof. Dr. R. Post c.s. dachten, in heilige onnozelheid, het middel gevonden te hebben om elke twijfel aan de 'Hollandse' Willibrord de pas af te snijden. Opeens, twaalf eeuwen na de dood van de heilige, van wie katholiek Nederland nooit of te nimmer een fatsoenlijke biografie had opgesteld en over wie al eeuwenlang alleen maar wat larioek was verkocht, werd het nodig om hem door de paus tot patroon van de Nederlandse kerkprovincie te laten uitroepen. Dat had men moeten doen in 1853 bij het herstel van de kerkelijke hiërarchie in Nederland, toen eindelijk ook in Utrecht een aartsbisschop zetelde. Bij die gelegenheid ware -gezien de Nederlandse 'Willibrord-traditie'- er een redelijk motief geweest om ook Willibrord erbij te betrekken. Een motief dat, door niet te 'moveren', tegelijk bewees dat Nederland zich nooit veel aan Willibrord gelegen heeft laten liggen. Hij werd letterlijk en figuurlijk pas op het paard getild, toen een paar historici zich in de wiek geschoten voelden door een kritisch inzicht

dat boven hun macht lag en dat daarom afgekapt moest worden. Evenzeer vond men het nodig, eindelijk na diezelfde 12 eeuwen, een standbeeld voor Willibrord op te richten in Utrecht: de stad die voorheen nauwelijks blijk had gegeven van zich om hem te be-kommeren. Het staat er nu, zoenteken voor 12 eeuwen vermeende ondankbaarheid, monument van historisch onbenul en resultaat van erbarmelijk bronnen-onderzoek. Het moest en zou er staan, juist op het ogenblik dat een hernieuwde en ditmaal op moderne wetenschappelijke methodiek gebouwde kritiek zich eindelijk had aangediend.

Het ligt natuurlijk voor de hand dat dit allemaal in Nijmegen werd bekookstofd, de burcht van alle mythen, waar de historische burchtheren hun onkunde inzake bronnen-onderzoek op alle mo-gelijke manieren trachtten te verbergen: hetzij door de paus hun blunderingen op het punt van de historie te laten toedekken, hetzij door wetenschappelijke fraude en tekstvervalsing te plegen. Toen de katholieke universiteit werd gesticht, hadden velen gehoopt en ver-wacht dat zij een pioniers-rol zou gaan spelen op het punt van de geschiedenis-beoefening, juist het terrein waarop in het roomse kamp een grondige schoonmaak geboden was. Maar wat heeft zij in werkelijkheid gedaan? Zij heeft reeds verscheidene generaties lang het èchte historisch onderzoek geblokkeerd, omdat er de lakens werden uitgedeeld door incapabelen die uit zelfbescherming natuur-lijk anderen moesten uitsluiten naast wie hun middelmatigheid te veel zou opvallen. Toen het ècht niet anders meer kon, omdat tè ve-len hun misnoegen over de situatie begonnen uit te spreken, mocht Rogier tegen het einde van zijn leven hoogleraar worden. Wat hééft het een pijn gedaan dat men hem een ere-doctoraat moest verlenen, en wat hebben ze daarna gespot met zijn "Ha-ceetje", de misérables die niet eens in zijn schaduw mochten staan.

GRAVELINES. In de parochiekerk een buste van St.-Willibrord met een van Abbeville afkomstige reliek (rechter tibia) van de heilige. (zie tekst 92).

C: DE ZENDELINGEN NAAST WILLIBRORD

Teksten 94-113

In een aparte afdeling dienen enkele teksten geplaatst te worden over andere zendelingen die in ongeveer dezelfde tijd en in of naast de missie van Willibrord onder de Frisones en de Saxones arbeidden. Dit om duidelijk te maken dat zij zelfstandig en niet onder Willibrord opereerden. Tegelijk brengt het tot uiting dat, al wordt gemakshalve over het bisdom van Traiectum(Tournehem) gesproken, Willibrord noch zijn opvolgers een territoriaal bisdom in de strikt hiërarchieke zin hebben gehad. Deze ontwikkeling volgde pas na het midden van de 9e eeuw, toen hun bisdom in feite al in verval was en allerlei omstandigheden (m.n. mutaties in bevolking, landschap en politieke verhoudingen) eraan hadden meegewerkt dat het teruggedrongen was op een betrekkelijk klein grondgebied en geen kans meer had bisdom te worden met een voor zijn levenskansen redelijke uitgestrektheid. Deze gegevens tonen eens te meer het ondoordachte aan van de opwerping dat het bisdom Traiectum(Tournehem) niet past in de opbouw en organisatie van de Gallische maar ook niet in die van de Germaanse Kerk (zie tekst 5). In feite -maar dan moet men wel de gehele levensloop van het bisdom beschouwen- slaat de opwerping de spijker op de kop, daar dit "niet (meer) passen" een der factoren is geweest waarom het bisdom kort na 900 ophield te bestaan.

Arbeiders in de Wijngaard

Tekst 94

Berg van Petrus is niet Odiliëberg: ca.680

Schotland, het eiland van veel heiligen... bracht ook Wiro voort... Met Plechelmus ging hij naar Rome, waar beiden tot bisschop gewijd werden... Na metgezellen uitgekozen te hebben, waaronder Plechelmus... en Otger, een diaken van godvruchtig leven... ging

hij op reis... tenslotte bereikten zij de gebieden van Francia. Toen Pepijn (II), de vorst van de Franken, vernomen had dat deze mannen in de gebieden van zijn rijk wilden verblijven en het gehele land reeds met hun heiligheid verlicht hadden, wilde hij hen volgaarne ontvangen... Hij gaf hen een plaats om te verblijven, die in de volksmond de "Berg van Petrus" wordt genoemd.

Bron: De S.Wirone, AS, mei, II, p. 312.

Nota: Na de uiteenzetting in tekst 78 blijkt de vorenstaande late tekst -alleen bewaard in een 16e eeuwse handschrift van Roermond- ten aanzien van St.-Odiliënberg (12e eeuw) totaal misleidend. De "Berg van Petrus", zoals St.-Odiliënberg gemakshalve wordt omschreven, is natuurlijk bedoeld om te suggereren dat dit het klooster Berg was dat Hunger van Traiectum(Tournehem) in 858 als uitwijkplaats gekregen had: zie de teksten 78, 96 en 246. Het klooster 'Berg van Petrus' of 'Berg aan de Sura' heeft met het minstens 4 eeuwen jongere 'Odiliënberg' geen ander raakpunt dan de kopieerfout van Rura i.p.v. Sura. Dat in 973 -dus altijd nog zo'n 11/2 eeuw vóór het ontstaan van Odiliënberg- de lege locatie van Berg wellicht voor het toen gegronde Echternach werd ingericht, doet er niets toe; terwijl de gesuggereerde levende aanwezigheid te Odiliënberg van Plechelmus c.s. een nog groter anachronisme zou betekenen: zie ook tekst 96.

Tekst 95

Heiligen-reünie: ca.700

Vervolgens hebben de genoemde heilige bisschoppen en de zendingen die met hen naar Traiectum(Tournehem) gekomen waren, kunnen zien dat velen tot het geloof van Christus bekeerd waren. Zij riepen een synode samen in de nieuwe kerk van Traiectum en besloten, in navolging van de Apostelen, nog betere zendingen naar de omliggende barbaarse volken te sturen om hen het geloof in Christus te verkondigen. In die tijd waren in de eerste kerk van Traiectum bisschoppen, kanunniken en voortreffelijke zendingen aanwezig, die Suitbert en de (Twee) Ewalden navolgden en voortdurend bij die volken predikten. Een van hen was Winfried die, na 13 jaren als kanunnik van de kerk van Traiectum gewerkt te hebben, tot aartsbisschop werd gewijd en de naam Bonifatius

kreeg. Na de dood van Willibrord keerde hij terug en werd hij de tweede aartsbisschop van Traiectum. Na 16 jaren in Frisia gearbeid te hebben, stierf hij met de zijnen de marteldood in Frisia...

Een andere was Wiro, bisschop van Deira (Eng.); een volgende Plechelmus, bisschop van Massa Candida, de leviet Otger en nog andere beroemde priesters en zendelingen. Deze synode werd voorgezeten door de heilige bisschoppen Willibrord en Suitbert. Er werd besloten dat de eerste zendelingen in de verste streken het Woord van God zouden gaan verkondigen. Daarom ging Acca met Suitbert naar Engeland terug, waar ook hij door de heilige Wilfried tot bisschop is gewijd en waar hij na een heilig leven stierf. Wigbert stierf de marteldood in Fositesland. Willibald die naar Oost-Francië trok, is bisschop van Eichstätt (?) geworden. Zijn broer Winnebaldus is tot abt van Heiligenstadt (?) gewijd (zie ook tekst 197). Hun zuster was de vrome maagd Walburgis. Levinus verkreeg ook het bisschopsambt en stierf bij Gent als martelaar (zie tekst 155 slot).

Bron: De S.Plechelmo, AS, juli IV, p. 54.

Nota: De tekst is van zeer late oorsprong, op z'n vroegst uit de 14e eeuw en krioelt van chronologische onmogelijkheden: zie tekst 101. Massa Candida (naam voor groep martelaren in N.Afrika) is wel een verwisseling met Casa Candida (Witte Huis) voor een aloud Schots bisdom (het huidige Whithorn). Voor Eichstätt (Heiligenstadt): zie de teksten 128 en 197. Met Levinus is hier wel de (ook Lebuinus geheten) heilige bedoeld, die echter noch bisschop noch martelaar was: zie tekst 155. Beda schreef over de Engelse bisschop Petelmus, die een geheel ander persoon was dan Plechelmus.

Tekst 96

Van Oudezeele tot Oldenzaal! vóór 714

[Een nog jongere tekst, te Utrecht in 1640 geschreven, maakt er dit van]: Plechelmus, uit voornamen ouders in Schotland geboren... was priester gewijd en werd bij de dood van zijn bisschop in diens plaats gekozen. Hij ging met de heiligen Wiro en Otger naar Rome om daar met Wiro bisschop gewijd te worden en keerde toen naar zijn vaderland terug... Daarna begaf hij zich met Wiro en Otger

naar Pepijn, de vorst van Francia, die hem een streek in Gallia aanwees waar het heidendom nog niet was uitgeroeid. Daar bekeerde hij velen tot het Evangelie en bouwde hij vele kerken voor de dienst van de ene God. Toen zijn leeftijd hem zwaar begon te vallen, verhuisde hij naar St.-Odiliënberg bij Roermond, waar hij het werk van de zending voortzette en eindelijk op gezegende ouderdom in de Heer overleed. Het grootste deel van zijn lichaam, waaronder het hoofd, is op bevel van bisschop Balderik van Utrecht (10e eeuw!) overgebracht naar Oldenzaal, waar het met veel devotie door de gelovigen wordt vereerd: zie tekst 78.

Bron: De S.Plechelmo, AS, juli IV, p. 54.

Nota: Andere teksten uit kalenders en missalen, overigens evenmin van hoge ouderdom, spreken over Oudezeele, op 33 km oost van Tournehem gelegen en waar Plechelmus begraven zou zijn, die dan in dezelfde buurt ook wel zal hebben gemissionieerd, zodat Oldenzaal als doublure door de mand valt en Plechelmus terecht bij de "náást Willibrord arbeidenden" blijkt ingedeeld, zij het ook bij de senioren. Op zijn oude dag kon Plechelmus niet terecht in het verre Odiliënberg (150 km, wachttijd 4 eeuwen) doch werd hij door Pepijn II ondergebracht in het 75 km nabije Suestra (zie tekst 43) alwaar hij in 713 stierf, aldus net op tijd plaats makend voor Willibrord, die in 714 voor Radbouds agressie moest uitwijken en toen door dezelfde Pepijn in hetzelfde Suestra werd ondergebracht. Deze andere toedracht van zaken heeft veruit de grootste kans de werkelijke te zijn.

Laten we, ondanks de magerte van de bronnen, proberen ook de overige legenden tot hun ware proporties terug te brengen. Om te beginnen dient men, ongeacht de drie opgedrongen patroonheiligen, de geschiedenis van St.-Odiliënberg na te gaan; en dan is men vlug klaar want er is niets van bekend. 'n Feit is evenwel -en dat wordt door geen enkele mythe weggewassen- dat het klooster onder het patronaat stond van de heilige Odilia, dochter van de hertog van de Elzas, stichteres van de kloosters Niedermünster en Odiliënberg, beide gelegen in de Elzas. Zij overleed omstreeks 720. In het zuiden van Duitsland werd zij veel vereerd en bijzonder tegen oogziekten aangeropen. Uit niets blijkt dat het Limburgse klooster uit haar tijd of van kort daarna stamt. Integendeel heeft het zich -zover bekend- in de oude bronnen nooit aangemeld; en als we, afgaande op de algemene situatie in

Limburg en het Rijnland, het ontstaan van dit klooster zoeken in de 12e eeuw, zijn we m.i. nog aan de vroege kant.

Bij de stichting van nieuwe kloosters was het gewoon dat een naam, een devotie alsook relieken werden meegenomen of nadien werden overgebracht die later al te gemakkelijk en te ondoordacht werden beschouwd als 'bewijzen' dat de vereerde heiligen ook ter plaatse hadden geleefd en gewerkt. Nuchtere en kritische benadering leidt tot de conclusie dat het klooster bij Roermond ca.4 eeuwen na Odilia's dood gesticht is onder haar patronaat en dat het later misschien relieken gekregen heeft van heiligen, die in een geheel andere streek geleefd hadden, maar die door de 'ver-Utrechtiging' van Traiectum veranderden in Limburgse missionarissen en tenslotte, via de 'ver-Oldenzaliging' van Oudezeele, tot Twentse zendelingen werden gepromoveerd. Overigens is het vrijwel zeker dat, zoals gezegd, de legenden van St.-Odiliënberg voor het grootste deel bevorderd zijn door de misvatting als zou dit de plek zijn die bisschop Hunger in 858 als uitwijkplaats gekregen had: Blok (o.c., p. 51, 90) en anderen. Hadden zij ooit de teksten over Plechelmus goed bekeken, dan zouden zij hun "Oldenzaal" meteen ingeslikt hebben.

Tekst 97

Laat de doden hun doden begraven: ca.695

In deze tijd zijn twee Engelse priesters, de Ewalden genoemd, toen zij bij de Saksen predikten, met de marteldood bekroond. Zij werden door hem (Pepijn, †714) in het jaar Onzes Heren 724 (?) te Colonia (Coulogne bij Calais) begraven.

Bron: Fragmentum historicum, HdF, II, p. 693.

Tekst 98

De Twee Ewalden begraven te Coulogne bij Calais: ca.695

Naar het voorbeeld van hen (de gezellen van Willibrord) kwamen twee Engelse priesters die in Hiberna(Ierland) reeds lang voor het eeuwig vaderland gearbeid hadden, naar de provincie van de Oude Saksen (zuid van Boulogne) om te zien of zij daar het geloof konden prediken. Zij waren aan elkaar gelijk, want beiden heetten

zij Ewald, maar wegens hun verschil in haarkleur werd de ene de Witte Ewald en de andere de Zwarte Ewald genoemd. Waren zij beiden gelijk in godsvrucht en geloof, de zwarte was beter op de hoogte met de H. Schrift. Na enige tijd gepredikt te hebben, werden zij door de heidenen gedood, die hun lichamen in de Renus(Schelde) wierpen... Hun lijken, die eerst afgedreven waren, werden door een wonder tegen de stroom op teruggevoerd... Tenslotte gaf de glorievolle vorst der Franken Pepijn het bevel dat de lijken met veel eer begraven zouden worden in de kerk van Colonia(Coulogne), gelegen bij de Renus(Schelde).

Bron: Vita SS.Ewaldorum, AS, okt. II, p. 205.

Beda, Historia gentis Anglorum, V, 10.

Nota: De tekst toont aan dat de Twee Ewalden in het noord-westen van Frankrijk gemissionieerd hebben en daar de marteldood ondergingen. Deze tekst voerde tot de legende dat de lijken de Rijn afdreven en door een wonder tegen de stroom op werden teruggevoerd naar Keulen. In de juiste streek is geen behoefte aan een wonder, daar de lijken aangespoeld waren bij Colonia (Coulogne bij Calais) en daar begraven werden. De volgende tekst maakt duidelijk dat hun legende in de 11e eeuw naar Duitsland werd getrokken, wat weer perfect past bij de toen opkomende 'germanisering' van Duitse zijde, sterk in de hand gewerkt door een groot aantal ware of schijnbare doublures van plaats-, streek- en riviernamen.

Tekst 99

De Twee Ewalden overgeplaatst naar Duitsland: 1034

Anno II, aartsbisschop van Keulen, "verheft" de relieken van de - aldus als heiligen erkende- Twee Ewalden.

Bron: De SS.Ewaldis duobus, AS, okt. II, p. 182.

Tekst 100

Werenfried en diens Betuwse legende: ca.726

Willibrord, die door Gods wil de zetel van Traiectum(Tournehem) bezette... vertrouwde hem (Werenfried) een zekere plaats in zijn

bisdom toe, Elst genaamd, die hij kort tevoren van Karel (Martel) ontvangen had, om daar het heilig geloof te prediken. Er is een zeker eiland, zéér bevolkt, dat Batua(Béthune) heet, dat omgeven wordt door de rivieren van de Renus(Schelde)... Hij bouwde ook een kerk te Westervoert, zoals bekend gelegen op de oever van dezelfde Renus(Schelde)... Hij overleed te Westervoert... en werd in Elst begraven.

Bron: Vita S.Werenfridi, AS, aug. IV, p. 102.

Nota: Het Leven van Werenfried is alleen bekend uit een 14e-eeuws verhaal, dat in Utrecht geschreven is. Toch bevat het enige oudere elementen die naar de authentieke streek verwijzen. Opmerkelijk is dat de tekst in het meervoud spreekt over de rivieren van de Renus(Schelde). Voorts noemt hij de Batua "zeer bevolkt", wat al per definitie de Betuwe uitsluit, alwaar uit deze periode geen archeologisch bewoningsrelict van betekenis gevonden is. Westervoert heeft in de oorspronkelijke tekst wel ongetwijfeld bedoeld op Westbécourt, thans Acquin-Westbécourt op 9 km zuid van Tournehem. Op 6 km zuid-oost hiervan lag Elste, nu Elnes, dat hier dus als begraafplaats eerder in aanmerking komt dan het door de Vita-schrijver gesuggereerde 90 km zuidelijker gelegen Helisthe van Karel Martel (zie de teksten 57 en 221).

Tekst 101

Allemaal op de boot!: 690

Onder tekst 22 werd gewag gemaakt van een 'passagiers-lijst' bij de vaart van Willibrord en de zijnen over Het Kanaal. Die lijst is om evidente redenen niet au serieux te nemen en werd dus ook niet opgenomen. Nu blijken echter -m.n. in de teksten 96 v.v.-naamlijsten van ongeveer gelijke samenstelling en aantal (12) terug te keren, zij het ook in ànder verband. Daarom heeft het toch zin nog even bij de 'al-of-niet-bootsgezellen' van 690 stil te staan.

Plechelmus met Wiro en Otger vormden een geheel eigen team; zij hadden geen lift van Willibrord nodig, terwijl zij bovendien in 690 al tegen de zestig liepen. -- Anderzijds moesten Willibald, Winibald en Lebuinus in 690 nog ettelijke jaren op hun levenslicht wachten. -- Wigbert (zie tekst 17) kàn zijn meegevaren, maar dan moet Beda dit ergens vermeld hebben. -- Werenfried

(†760) moet minstens als negentiger gestorven zijn, wilde hij niet als teenager de boottocht meegemaakt hebben. -- Zelfs de beide Ewalds hebben (aldus Beda: zie tekst 99) "naar het voorbeeld" van de overige schepelingen de reis ondernomen, wat suggereert dat het tweetal met een volgende boot arriveerde. -- Zo resten alleen Willibrord zelf en de twee andere toekomstige bisschoppen Suitbert en Acca, met eventueel Wigbert en de gebroeders Ewald. -
- De volslagen apocriefe Adelbert komt in het hele verhaal niet te pas!

Uit deze opsomming volgt, dat van de equipage driekwart (en eventueel de helft) moet worden gezocht onder hetgeen in de 'Vitae' van Willibrord -of andere heilige predikers- als "gezellen" wordt aangeduid, d.w.z. de getrouwe medewerkers die niet de 'voorpagina's' gehaald hebben.

Traiectum(Trith-Saint-Léger)

Tekst 102

Landoaldus bij een ander Traiectum: ca.665

Koning Childerik (II), die toen in Traiectum verbleef, was door medelijden bewogen en zond hem (Landoaldus) dagelijks voedsel. Op zekere dag werd Adrianus, de bode van de heilige man, door rovers overvallen en bij de plaats Villari gedood. De zalige Landoaldus... ofschoon al op hoge ouderdom... haalde het lijk op en begroef het in de kerk, die hij aan St. Petrus had toegewijd... kort daarna stierf hij zelf.

Bron: Vita S.Landoaldi, AS, maart III, p. 38.

Tekst 103

Landoaldus opvoeder van Lambertus: ca.665

Er wordt verteld dat de heilige Landoaldus onze heilige patroon Lambertus in zijn jeugd heeft opgevoed en dat de vader van Lambertus daarom een plaats..., aan de rivier de Archa gelegen, aan Landoaldus gegeven had om er te wonen en een kerk te bouwen.

Bron: Vita prima S.Lamberti, AS, sept. V, p. 523.

Tekst 104

Landoaldus waarnemer voor Amandus: ca.650

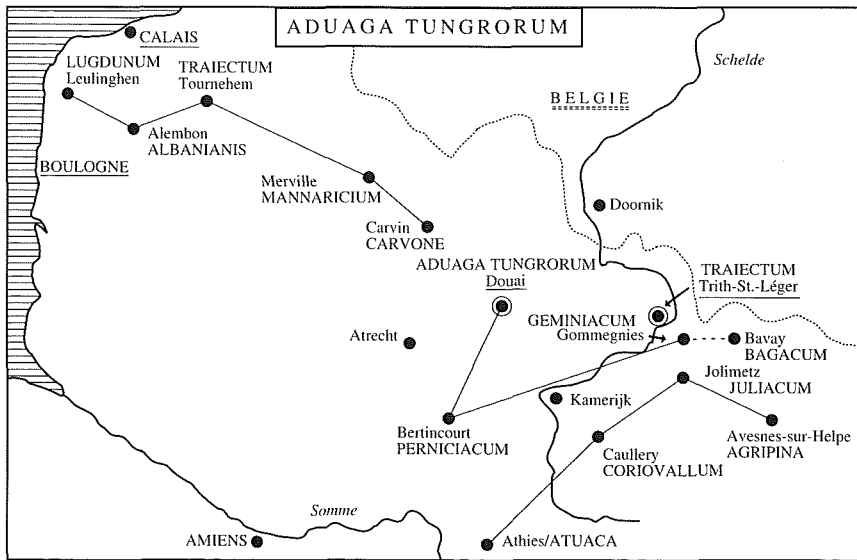
Deze Landoaldus, Romeins priester, was door paus Martinus (649-655) naar Amandus, bisschop van Traiectum, gezonden om hem te helpen het geloof te verkondigen. Hij kwam naar Gallia en werd aangesteld als aartspriester van Traiectum. En omdat de bisschop in zijn ijver voor de geloofsverkondiging afstand had gedaan van zijn ambt, vervulde hij (Landoaldus) dit gedurende negen jaren met ijver en succes totdat Remaclus de zetel bezette. Landoaldus nam de heilige knaap (Lambertus) onder zijn hoede en voedde hem op tot een heilige levenswandel.

Bron: Vita tertia S.Lamberti, AS, sept. V, p. 589.

Nota: Aangezien het in de drie vorenstaande teksten gaat om een priester die de jeugdige Lambertus opleidde en die voor bisschop Amandus waarnam, kan "Traiectum" hier bezwaarlijk als Tournehem geïdentificeerd worden. Wel geeft dit aanleiding om raadsels rond oorsprong en positie van het betreffende andere bisdom aan de orde te stellen. De traditie dat dit bisdom, vanouds Tungrensis genoemd, in Tongeren (B.) gesitueerd zou moeten worden, is al vrij oud. Maar niet oud genoeg. Zij berust in hoofdzaak op de náám, welke echter ronduit een etymologisch zwakgebod betekent, nl. een toponiem dat met kleine variaties zowel in Nederland als in België zeker zo'n dozijn malen voorkomt, veelal duidend op lager gelegen gronden ('t ongere: wat verre van Romeins klinkt!). En ook wie tot nu toe meende dat de onderhavige localisatie steun zou vinden in Romeinse documenten zoals de Peutingerkaart en het Itinerarium Antonini (P.K. en I.A.: zie kaart op blz. 32/33 en blz. 150), kan het wel vergeten. Tongeren is geenszins het 'Atuaca' van de P.K., te identificeren als Athies, 30 km noord van Noyon en aan de onderste weg gelegen van Noviomagus(Noyon) naar Agrippina (Avesnes-sur-Helpe), terwijl Tongeren ver buiten heel de kaart valt. En Atuaca (P.K.) is geenszins het 'Aduaga Tungrorum' dat in een circuit van het I.A. -op de juiste afstand van 14 mijl (31 km) noord-oost van de voorafgaande halte- uitkomt bij Douai; wat tegelijkertijd een etymologische voltreffer is!

De plaats heeft niet enkel haar naam mee maar ook haar ligging: ruimschoots binnen de Romeinse Limes of grens. Hierdoor kon daar reeds vroeg een beduidende geloofsgemeente tot ontwik-

keling komen; zoals dit ook bij het 60 km oostwaarts gelegen en in oorsprong kerkelijk nauw met Tungris verbonden Agrippina (Avesnes-sur-Helpe) gebeurde (ca.2e eeuw); en zoals het zich -nòg eerder (1e eeuw)- bij Trier schijnt te hebben voorgedaan. Dit alles volgens het 'Annuario Pontificio' waar deze allervroegste dateringen vermoedelijk meer op de aanwezigheid van een christengemeente slaan dan op een formeel bisdom in latere zin. Aan genoemde voorwaarde van een gunstige en veilige ligging wordt echter niet voldaan door Tongeren, gezwogen nog van het geheel off-side liggende Keulen aan de Duitse Rijn, dat pas einde 7e eeuw als bisschopsstad enig teken van leven gaf: zie Nota's bij tekst 71, al. 1 en bij tekst 131. Veel wijst erop dat die vroegste bisschoppen hun taak dáárin gezien hebben hun -wel voornamelijk uit Romeinen en dezer aanhang bestaande- kudde te verzorgen en de

Boven: weg-gedeelte van het I.A. met vermelding van Traiectum(Tournehem).
Midden: weg-gedeelte van het I.A. met Aduaga Tungrorum(Douai) en de ligging van Trith-St-Léger.
Onder: laatste etappes van de P.K.-weg Noviomagus-Agripina(Noyon-Avesnes), met het daaraan gelegen Atuaca(Athies), dat dus niet "van de Tungrî" was en dus a fortiori niet Tongeren is.

schat van het geloof te bewaren (het systematisch verbreiden van het geloof onder de inheemse bevolking was hier vóór de 6e eeuw nog niet aan de orde). Deze houding weerspiegelt zich dan ook in de twee historische bisschoppen van oud Tungris(Douai): Servatius, door zijn geloofsverdediging tegen de Arianen; en -honderd jaar later- Aravatus, door zijn poging om zijn kudde te beschermen tegen de "Hunnen". Deze Aravatus is het, die -volgens het ontroerend verslag van Gregorius van Tours (Histoire des Francs, uitg. Latouche, I, p. 85)- tenslotte anno 450 op ontroerende wijze afscheid nam van zijn gemeente en (kennelijk te voet) naar "Traiectum" uitweek, om kort voor zijn aankomst aldaar te bezwijken, waarna hij in een "publieke akker" buiten de stad begraven werd. Ware men direct met de juiste man begonnen, dan had men zich de ijdele becijfering van Servatius' sterfdag kunnen besparen en tegelijk het probleem van de lange sedisvacatio ná hem aanmerkelijk kunnen verkleinen. En nu komt de clou: op 29 km oost van Douai ligt aan de linker Schelde-oever en 5 km ten zuiden van Valenciennes een plaats met thans de naam Trith-St.-Léger; wat niet alleen een equivalent van het Latijnse 'traiectum' is, maar als zodanig ook nog in de omgeving algemeen bekend staat.

De rest zij aan de fantasie van de lezer overgelaten. Niemand toch zal willen geloven dat een oude, zieke bisschop aan een voettocht van bijna 200 km (naar Maastricht) begon en... het nog bijna háálde ook! Toen dan ook zo'n 125 jaar later Monulfus ("treiectensium episcopus") zijn 'templum magnum' bouwde en daarheen Servatius' (lees: Aravatus') stoffelijk overschot vanaf de "openbare akker" overbracht, kan dit alleen in Trith gebeurd zijn. Van de 5 bisschoppen die tussen 535 en ca.670 een visitekaartje achterlieten, tekenen er 4 met "Traiectensis" (Trieiectensis, ex Trieiecto) en slechts 1 -de eerste, dus 85 jaar nadat Aravatus Douai verliet- nog met "Tungrensis", eraan toevoegend "quod et Traiecto". Het moet dus wel om steeds hetzelfde Traiectum(Trith-St.-Léger) gaan. Pas tegen de 8e eeuw gaat men het "Traiectensis" weer meer aanvullen mèt of zelfs vervangen door "Tungrensis", mogelijk mede om verwarring te vermijden met het inmiddels opgekomen Traiectum (Tournehem) van Willibrord, maar zeker ook om de anciënniteit (ja directe apostolische successie) van het inmiddels naar Luik verplaatste bisdom te onderstrepen; zoals weldra -en met veel minder recht- het kersverse Keulse bisdom zich de anciënniteit van het oude Agrippina (Avesnes-sur-Helpe) zou aanmeten. Sinds wanneer Keulen zich het predikaat "Agrippina"

heeft toegeëigend, is niet precies bekend; maar zelfs in teksten uit de 9e eeuw blijkt "Colonia Agrippina" nog onmiskenbaar op Avesnes te slaan. Aldus kon de legende van ene 3e/4e-eeuwse Maternus die het bisdom Keulen (lees: Avesnes) en van daaruit dat van Tongeren (lees: Douai) stichtte, wel 'ns een wezenlijke kern van waarheid bevatten, mits men de dingen tot hun veel beperkte en meer westelijke proporties terugbrengt. Want vanuit dezelfde megalomanie waarmee de profane historie het Noordfrans Romeinse gebeuren heeft opgeblazen, werd ook op het gelijktijdig kerkelijk gebeuren aldaar een enorme terreinvergroting toegepast.

Het moet waarlijk ironie van het lot heten zoals achtereenvolgens twee gelijknamige bisschopszetels (Trith en Tournehem) om hun verleden zijn gebracht doordat dit met valse papieren zo'n 200 resp. 300 km noordoostwaarts werd weggesmokkeld: een verleden van elk ca. 2½ eeuw, afgezien nog van de 1 à 2 eeuwen voor geschiedenis te Aduaga Tungrorum (Douai) die men in het eerste geval vooraf al naar Tongeren moest laten verhuizen. In de dagen van Landoaldus was het werkelijke Traiectum (Trith)-verleden bijna voltooid en kon na enkele generaties de overheveling ervan naar Maastricht beginnen, doch was Willibrords Traiectum (Tournehem)-werkelijkheid nog niet eens in zicht. Als Alcuin, zelfs 90 jaar na Willibrords komst, zich zo minachtend over dit laatste Traiectum zal uitlaten (zie tekst 74), hoe min moet dit dan voordien wel geweest zijn?

Traiectum (Trith) daarentegen was niet alleen reeds meer dan twee eeuwen bisschopsstad, maar moet ook anderszins voor de koning van Austrasië heel wat méér bestuurlijke betekenis gehad hebben dan het Tournehem in de meest westelijke uithoek van zijn rijk. De pro-merovingische houding van Lambertus is bekend en diens tijdelijke ontzetting als bisschop valt dan ook precies samen met de moord op Childerik. De bezorgdheid van de koning voor Landoaldus (Lambertus' leermeester) was dus evenzeer verklaarbaar als die van Lambertus' vader. Deze laatste wordt in andere teksten "graaf van Osterne" genoemd, waar men zich later van afmaakte door de toevoeging: "wat nu Loon heet". Naar alle waarschijnlijkheid is het echter identiek met Ostrevant, dat in 't bijzonder de streek onder Douai en Trith aanduidt. In die streek zijn ook de vermelde toponiemen gemakkelijk te plaatsen: Villari als een van de vele aldaar aan te treffen Villers-namen zoals Villers-au-Tertre (op 19 km west van Trith), waarbij dan 2 km verderop de

plaats Erchin een relict kan zijn van de Archa als zijriviertje van de Schelde.

Tekst 105

Lambertus in Taxandria: ca.700

Hij (Lambertus) was bezorgd voor de zielen; hij bezocht alle steden en plaatsen die hem toevertrouwd waren... Hij ging zelfs ook naar Taxandria waar hij verscheidene tempels en afgodsbeelden vernielde.

Bron: Vita prima S.Lamberti, AS, sept. V, p. 576.

Nota: Het toenmalige Taxandria omvatte zeker niets van het huidige Noord-Brabant maar was een streek ten westen van de lijn Rijssel-Atrecht, gelijkstaande met Westrachia en die -naar men aanneemt- haar naam Taxandria of Texandria ontleent aan de aldaar beoefende weefkunst. Er zijn verschillende Levens van Lambertus bekend. Ik geef daaruit vooral teksten van historisch-geografisch belang, daar met name de latere noordoostelijke naamsverschuiving van Taxandria een zo groot aandeel heeft gehad in de historische plaatsverwarring.

Tekst 106

Lambertus in Taxandria: ca.700

Met dezelfde zorgen beziel... is hij (Lambertus) naar Taxandria gegaan, dat nog vol was van heidense dwalingen en afgoderij. Toen hij daar met ferme toespraken het christelijk geloof begon te verkondigen, kwamen de heidenen van die streek samen en besloten zij eenstemmig de prediking van de waarheid tegen te werken en hem na beledigingen op een onwaardige wijze ter dood te brengen. Maar Lambertus sprak hen zonder vrees aan... Daarna vernielde de prediker de afgodsbeelden en doopte hij het volk; hij bouwde er kerken, wijdde er priesters en wees de gehele streek aan Christus toe... Maar twee slechte broeders, Gallus en Rialdus genaamd, stonden tegen de helpers van Lambertus op; zij beledigden hen met vuige en herhaalde laster... Daarna ging Lambertus naar Luik.

Bron: Vita secunda S.Lamberti, AS, sept. V, p. 587.

Tekst 107

Lambertus in Taxandria: ca.700

Soms overschreed hij de grens van zijn bisdom opdat hij geen onvruchtbaar dienaar van God genoemd zou worden die alleen deed wat hij moest doen. Hij was in de nabijheid van de provincie der Taxandrii, waar de afgoderij nog heerste... Toen de heidenen mordden en hem tegenwerkten, gordde hij zich nog sterker tot de strijd.

Bron: Vita tertia S.Lamberti, AS, sept. V, p. 594.

Tekst 108

Kolenwoud, Schelde, Fresones en Taxandria: ca.700

Want Austria wordt dat deel van het rijk der Franken genoemd, dat zich vanaf Bourgondië tot aan de zee van de Fresones (Vlaanderen) uitstrekt, en van de ene kant door de Renus (Schelde), van de andere kant door het Kolenwoud of Argonarisch Woud wordt afgesloten.

Bron: Vita Landiberti (oudste versie), MGS, VI, p. 411.

Nota: Deze en de volgende tekst, waarin Taxandria niet genoemd wordt, geven duidelijk de breedte-strook aan waarbinnen men Taxandria moet zoeken: die strook ligt ver beneden Noord-Brabant.

Tekst 109

Taxandria lag naast de Fresones(Vlaanderen): ca.700

Austria werd dat deel van het rijk der Franken genoemd dat, zich uitstrekkend van Bourgondië tot aan de zee van de Fresones (Vlaanderen), van de ene kant door de Renus(Schelde) en van de andere kant door het Carbonarisch Woud of Henegouwen wordt omsloten.

Bron: Vita quarta S.Lamberti, AS, sept. V, p. 605.

Nota: Kolenwoud, Argonarisch Woud, Carbonarisch Woud: gelijkgesteld aan Henegouwen.

Tekst 110

Het vierde Leven (van Lambertus) over Taxandria: ca.700

Ook raakten hem de dwalingen en het ongeluk van de naburige volken. Want de streek die Taxandria heet, die nauwelijks 3 mijlen van de stad Traiectum(Trith-St.-Léger) naar het noorden (lees: westwaarts) ligt, had nog nooit de genade van het Evangelie ondervonden. Deze streek is met uitgestrekte en blijvende moerassen gevuld... en bevatte alleen landbouwende mensen, wier barbaarse gewoonten en afgoderij in die eenzaamheid bloeiden... Zij bevatte geen steden, maar men woonde in verschillende en verspreide dorpen... Toen begon Lambertus, die de Teutoonse taal kende en zonder tolk een predikatie kon houden, hen te onderwijzen.

Bron: Vita quarta S.Lamberti, AS, sept. V, p. 609.

Nota: Dit Leven is in de 12e eeuw geschreven door Nicolaas, een kanunnik van Luik, die de westwaartse oriëntatie niet heeft doorzien. Het is duidelijk dat hij al een noordelijke situering van Taxandria in het hoofd had. Merkwaardig is wel, dat hij enkele details geeft die toch een oudere en betere documentatie verraden. Het detail over de moerassen past uitstekend op de juiste streek bij Trith-St.-Léger en niet in het droge en zanderige Noord-Brabant, terwijl de summiere beschrijving van “geen steden en veel dorpen” eveneens juist is. Het Vlaams zal men in het Luikse wel algemeen “Teutoons” genoemd hebben.

Tekst 111

Van dezelfde Nicolaas: “De Hollandse Lambertus”: ca.700

Toen begon hij het Evangelie te verkondigen aan de volken nabij datzelfde Taxandria. En wel daar waar het riviertje de Mosa(Moos of Moeze) als een zijtak van de Renusmonding wordt gevoed en aangevuld door de wateren van de Renus(Schelde), waardoor het dubbel zo groot wordt en allerminst op zijn oorsprong nog gelijk. Daar, bij de Britse Zee(Het Kanaal), scheidt het de Fresones (Vlaanderen) van de Taxandrui en de overige bewoners van die streek. In die tijd was in de burcht, die Ulterius Traiectum wordt genoemd, Christus' belijder Willibrord, die paus Sergius... eervol gezonden had om het volk der Fresones te bekeren... (de schrijver

verhaalt dan over ontmoetingen tussen Lambertus en Willibrord, die echter in de documentatie van Willibrord op geen enkele wijze bevestigd worden).

Bron: Vita quarta S.Lamberti, AS, sept. V, p. 609.

Nota: De schrijver haalt m.b.t. Mosa en Renus een passage uit de klassieken aan, die hij niet meer begrijpt en dan ook helemaal verkeerd weergeeft. Verder in de tekst ziet men dat hij over Traiectum al in termen van "Utrecht" denkt en het dus óók wel niet eens zou zijn met onze identificaties: Moeze, Schelde, Het Kanaal en Vlaanderen. Overigens zou zijn bericht over een ontmoeting tussen Lambertus en Willibrord -als zij inderdaad plaats vond zoals door schrijver bedoeld- bij de juiste localisatie van Lambertus' werkterrein alleen maar het onmogelijke van een Noordnederlandse Willibrord-traditie aantonen.

Tekst 112

Lambertus-traditie in Frans-Vlaanderen

Niet alleen wijzen de teksten uit dat Lambertus bij of naast de Fresones(Vlaanderen) gepredikt heeft, maar ook zijn daarvoor in de streek zelf tal van andere relictten aan te treffen. In Wattignies bij Rijssel werd in de middeleeuwen en lang daarna het feest van Lambertus met veel luister gevierd. Lens bij Béthune heeft een grote relik van de heilige. Hetzelfde is het geval met Aire-sur-la-Lys, Arques en Zudausques (bij St.-Omaars). Lambertus prijkt ook op de Kalender van Willibrord, welk feest deze klaarblijkelijk niet zelf heeft opgetekend. In heel Frans-Vlaanderen was Lambertus bekend en zijn verering zeer verbreid.

Al deze gegevens bevestigen de juistheid van onze localisatie van Taxandria. Dit betekent tegelijk een grote streep door de zogenaamde '20 kerken' van Willibrord in Noord-Brabant: volgens de oorkonden moeten die immers ten tijde van Willibrord in het échte toenmalige Taxandria gelegen hebben. Had Willibrord in 700 ons land bezocht, dan zou hij daar geen "Taxandria" aangetroffen hebben en geen weefgetouw, doch een grote overmaat van moeras en overstroming. Laten we daarom van het nadien 'noordoostwaarts drooggevallen' Taxandria (zie tekst 75 slot, alsook tekst 258) terugkeren naar het eerste en originele Taxandria van Lambertus.

Tekst 113

Een brug te ver: ca.720

In het 13e jaar van zijn bisschopsambt trok Hubertus, vergezeld van een groot aantal leken en geestelijken, priesters alsook bisschoppen, naar de stad waar het lichaam van zijn voorganger rustte. De stoet keerde met het lichaam van Lambertus naar Luik terug. Op de terugweg vonden enige wonderen plaats: genezing van een blinde te Nivelles en van een lamme in Herstal. Te Luik werd Lambertus' lichaam ondergebracht in een nieuwe kerk, door Hubertus gebouwd op de plaats waar de heilige vermoord was.

Bron: Vita S.Huberti, AS, nov. I, p. 798-805.

Nota: Gebleken is, dat Lambertus bisschop was van Traiectum (Trith-St.-Léger) en -getuige de vorenstaande teksten- tot ver in het westen gemissionieerd heeft. Dit sluit natuurlijk niet uit, dat hij, na de te Luik op hem gepleegde moord, niet in zijn bisschopsstad Trith-St.-Léger doch in het nabije Maastricht zou zijn begraven. Het laatste wordt echter door deze oudste tekst (in tegenstelling tot latere versies) geenszins gezegd noch gesuggereerd. Het is dan ook hoogst onwaarschijnlijk, te meer daar elders in de bronnen wordt vermeld dat Lambertus was bijgezet in het graf van zijn vader die, als graaf van Osterne(Ostrevant) in of nabij Trith thuishorend, allicht ook aldaar -en niet zo'n 170 km méér noordoostwaarts- ter aarde besteld zal zijn. Dus... moest men 13 jaar later voor Lambertus' corpus eveneens in Trith zijn. Een 25 km zuidwaartse translatie vanuit Maastricht naar Luik was trouwens zinloos geweest. Zij zou, indien -quod non!- de bisschopszetel voorheen inderdaad in Maastricht had gestaan, door de Maastrichtenaren terecht als een grof extra-affront zijn ervaren; terwijl zij -ook daarvan afgezien- door haar bescheiden proporties het heilzame publiciteits-effect gemist zou hebben dat men met zulke happenings placht te beogen: vgl. de relieken-overbrenging van Parijs naar Corbie(St.Vitus: zie tekst 191), van Winoksbergen naar Brugge v.v. (heilige Lewinna: zie tekst 234) etc.; waarbij met groot vertoon en in vele etappes afstanden van 150 tot 200 km werden afgelegd. Bij de translatio vanuit Trith moet zo, van de twee i.v.m. wonderen vermelde stopplaatsen, Nivelles (te identificeren met Nijvel/Nivelles, halverwege op de rechte lijn tussen Trith en Luik) zijn aangedaan als geestelijk centrum, terwijl de stop te

Herstal (vlak vóór het betreden van de stad Luik) kan worden uitgelegd als een revérence in de richting van de wereldse autoriteit.

Ware het daarentegen slechts gegaan om een korte-afstandsverhuizing van de bisschoppelijke residentie, dan had dit nooit een voldoende aanleiding of motief kunnen zijn voor zo'n plechtige translatie. Er was veel méér aan de hand. Het arbeidsterrein van het bisdom als geheel was inmiddels meer en meer in noordoostwaartse richting opgeschoven, wel mede doordat ten oosten het oude bisdom Colonia Agrippina(Avesnes-sur-Helpe) het liet afweten en ten westen de Angelsaksische missionarissen het werk overnamen. Dit leidde tot de keuze van een andere, veel noordoostelijker gelegen bisschopszetel, waarbij de solemnele translatie van Lambertus' corpus vanuit de oude naar de nieuwe bisschopsstad een voor de hand liggende gelegenheid bood om de gegroeide andere situatie te bevestigen en het gelovige volk ermee vertrouwd te maken. Onze historici evenwel blijken achteraf met die gewijzigde toestand zózeer vertrouwd te zijn geraakt dat zij zich de voorafgegangene niet eens meer kunnen indenken: alsof er niets tussenbeide was gekomen dan een (wel wat raadselachtige) zeteldans tussen Maastricht en Luik. Dit had o.a. ten gevolge dat zij zelfs ertoe kwamen Amandus wegens zijn uitmiddelpuntige activiteiten -van Frisones tot Nijvel- (tijdelijk) uit het gelid der '21 Maastrichtse bisschoppen' te laten terugtreden; terwijl toch alwat zij aanvoerden om hem van de lijst te schrappen evenzovele argumenten betekent om bóven die lijst het "Maastricht" te schrappen ten gunste van Trith. Want we staan echt niet voor de moeilijke vraag, waarom vanuit (het meer ontwikkelde) Maastricht de zetel naar (het minder ontwikkelde) Luik verhuisde, maar voor de vraag waarom die zetel vanuit Trith niet naar Maastricht doch naar Luik werd verplaatst; met daarbij als tweede vraag, hoeveel er van die ontwikkelingsvoorsprong in het vròege Maastricht overblijft wanneer men daarbij alles wegdenkt wat de bronnen ons in feite over Trith mededelen (tot en met de opleidingen in de "aula regia") en wat men achteraf en bloc op het Maastrichtse conto heeft gezet. Wanneer men alle Traiectum-teksten die op Trith slaan buiten beschouwing laat, zou wellicht zelfs het eerste bewijs voor enig contact tussen de aardse Lambertus en Maastricht alsnog geleverd moeten worden.

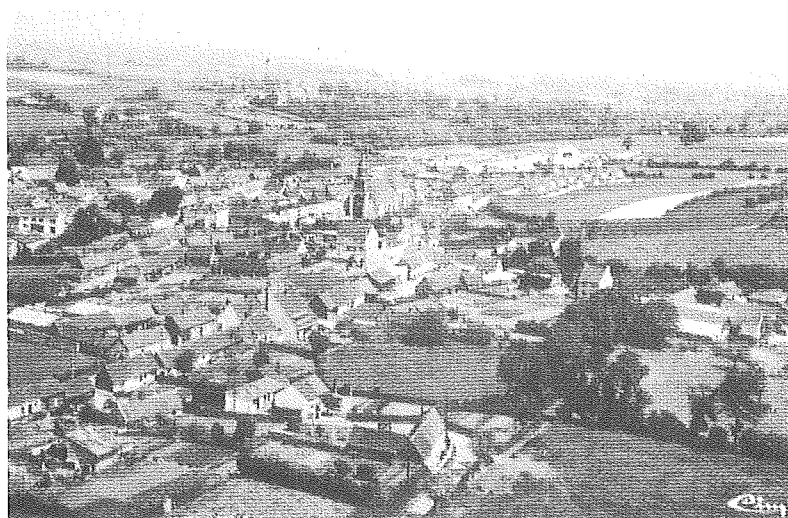
Al met al moeten we constateren dat men met ruim 2½ eeuw geschiedenis van het bisdom Tungrensis (vanaf Aravatus' vertrek

uit Douai in 450 tot de vestiging van het bisdom te Luik in het begin van de 8e eeuw) zich “één *traiectum* alias *brug* te ver” heeft laten droppen; en dat men toen, om “den Fehler gründlich zu machen”, het oude Aduaga Tungrorum(Douai) naar Tongeren heeft moeten na-slepen. Met twee loze nieuwe titulaire bisdommen, zoals in onze dagen gecreëerd, laat zich die dubbele historische misgreep natuurlijk niet bezweren. Overigens kunnen de Maas-trichtenaren zich troosten met de wetenschap dat de geograaf Ravennas (ca.670) hun stad reeds onder de naam “Trega” duidelijk aanwees in de meest noordelijke oosthoek van het toenmalige West-Europa (IV, 26), maar ondergeschoven plaatsen als het Keulen dat niet Agrippina was, het Mainz dat niet Moguntiacum (tekst 131) was, enz... nog niet heeft gekend of althans niet vermeldenswaard heeft gevonden; en dat, zo men aan een kandidatuur van Maastricht al gedacht heeft, Luik toch als minder excentrisch gelegen (en wellicht ook om de goede verstandhouding met het seculiere gezag) de voorkeur kreeg bij de toekenning van de uit Trith over te nemen bisschopszetel.

*

TOURNEHEM-sur-la-Hem. Zicht op het stadje vanuit het dal van de Hem.

TOURNEHEM-sur-la-Hem. Panorama.

D: BONIFATIUS, DE BAANBREKER

Teksten 114-142

Over Bonifatius zijn verschillende verhalen in omloop die eveneens aan correctie toe zijn. Het is niet de bedoeling alles te behandelen, daar hier alleen aan de orde is of hij naar waarheid met Nederland en Friesland in verband kan worden gebracht, waarbij de localisatie van zijn marteldood te Dokkum het cruciale punt vormt. Er zijn drie levensbeschrijvingen van hem bekend. Ik geef alleen teksten uit het oudste, door Willibald verzorgde Vita, aangevuld met enige berichten uit andere bronnen. Genoemde Schrijver, vermoedelijk een monnik van Fulda, is niet identiek met de ca.741 door Bonifatius gewijde bisschop van Hohstedi (Houdain): zie de teksten 126 en 128. De twee andere Levens zijn van veel jongere datum en werden samengesteld toen al heel wat feiten verplaatst waren. Wegens de bewogenheid van Bonifatius' levensloop volgt hier een overzicht van de belangrijkste -vaststaande of meest waarschijnlijke- data dienaangaande.

- 672 - geboorte van Bonifatius
- 716 - naar Frisia en terug
- 718 - eerste Rome-reis en terugkeer naar Frisia
- 722 - bisschop zonder zetel (tweede Rome-reis)
- 732 - aartsbisschop zonder vaste zetel
- 738 - pauselijk legaat voor 'Germania' (derde Rome-reis)
- 747 - zetel te Moguntiacum
- 754 - levenseinde van Bonifatius

Begin bij de Fresones

Tekst 114

Bonifatius arriveert te Dorestad: ca.716

Toen hij meer dan 30 jaren oud was, werd hij priester... was voor-

bestemd om eervolle functies in Engeland te krijgen... maar hij besloot naar de heidenen te gaan... hij kwam in de plaats Lundenwic (Londen)... en vertrok vandaar op een gunstige wind naar Dorstat (Audruicq)... Er was tussen Karel (Martel) de glorierijke vorst van de Franken en Radboud, koning van de Fresones(Vlaanderen), een groot rumoer ontstaan, dat de volken van beide zijden verstoorde. Het grootste deel der kerken van Fresia(Vlaanderen) die voorheen aan het gezag van de Franken onderworpen waren, was verwoest door de vervolging van Radboud en de verdrijving der dienaren Gods. De afgodendienst was weer op gruwelijke wijze hervat. Toen de man Gods deze tekenen van boosheid zag, begaf hij zich naar Trecht (Tournehem) waar hij enkele dagen bleef om met koning Radboud te spreken... Toen de heilige man enige tijd op deze onvruchtbare grond van de Fresones(Vlaanderen) verbleven had en de zomer en de herfst voorbij waren, keerde hij naar zijn klooster (in Engeland) terug... waar hij ook de tweede winter bleef.
Bron: Willibald, Vita S.Bonifacii, AS, juni I, p. 456.

Nota: Dit verhaal heeft nooit geklopt in ons land, alleen al omdat hier de twee plaatsen Wijk bij Duurstede en Utrecht precies in de andere volgorde liggen dan de echte plaatsen Dorestad en Traiectum. Inderdaad vereist het enige verklaring dat men -uit Engeland komend- Utrecht onderlangs passeert om ééerst de verderop gelegen haven aan te doen en daarna terugwaarts in Utrecht aan te komen.

Tekst 115

Londen - Quentovic - Rome - (Land van) Doornik - Fresia: ca.718-719

[Bonifatius vertrekt voor de tweede keer vanaf Londen]: en kwam hij met volle wind, terwijl de zeilen werden opgeblazen door een noordwestenwind, bij de monden van een rivier die de Cuent(Canche) heet... Zij maakten kwartier te Cuentawic (Quentovicus, d.i. het huidige Quend + Vieux-Quend), tot er voldoende reisgenoten bijkwamen en... men tegen de winter (naar Rome) vertrok... Paus Gregorius vroeg hem (Bonifatius) of hij brieven van zijn bisschop bij zich had... tegen mei zond de paus hem met de opdracht om de immense volken van Germania te bezoeken... Bonifatius stak weer de Alpen over en kwam, via het onge-

meten gebied van Baguarii en aangrenzend Germania, in Turingia. ...in Turingia predikte hij het Woord, dat velen verloren hadden, voornamelijk omdat er slechte leiders waren geweest, priesters en leraren die in de dienst van God verslapt waren en waarvan vele in concubinaat leefden. Daarna trok hij met zijn broeders Francia binnen, nadat hij gehoord had dat Radboud, de koning van de Fresones(Vlaanderen), overleden was. Hij stak per boot de rivier over, hopend dat ook Fresia het Woord zou ontvangen.

Bron: Willibald, Vita S.Bonifacii, AS, juni I, p. 457.

Nota: Bonifatius stak andermaal Het Kanaal over en landde ditmaal bij Quentovicus. Vandaar reisde hij naar Rome, waar hij van de paus opdracht kreeg de talrijke volken van Germania te bezoeken. Dit Germania moest in die dagen nog steeds zo westelijk opgevat worden als Tacitus het omschreef; het grote Germanië was er voorhandsnog niet. Baguaria, ook in de tekst genoemd, was (hoe suggestief ook soms als Bajoaria gespeld) allerm minst Beieren doch een landstreek in het noorden van Frankrijk. En Turingia is hier het land van Doornik; in een Duits Thüringen - zo daarvan al iets had bestaan - is Bonifatius niet te plaatsen. Op het idee om dit tóch te doen kwam men pas toen de Duitse geschiedschrijving de heilige overnam en, wegens zijn voormalige titel van Legaat voor Germania (het Oude, wel te verstaan), hem tot Apostel van Duitsland promoveerde. Het is een levensgroot anachronisme, de bekeringsactiviteiten van deze heilige in een kader te plaatsen dat pas in de volgende eeuwen tot stand zou komen; en ze aldus uit te strekken over verre en nagenoeg onbewoonde streken die eerst na ettelijke generaties werkelijk bevolkt zouden raken. De onderhavige tekst illustreert die situatie wel zeer duidelijk. Het was niet Thüringen waar Bonifatius een kerk in verval aantrof met wantoestanden onder de geestelijkheid: iets wat een reeds lang ter plaatse bestaande kerk veronderstelt. Van zulk een al geruime tijd gevestigde kerk in Thüringen was nog geen sprake; ook Willibrords imaginaire missionering daar werd -volgens de corresponderende mythe zelf- reeds ca.717 in de kiem gesmoord bij de dood van "Heden en zoon": zie tekst 59. In Turingia(ons Doornik) daarentegen was al in de vijfde eeuw een autochtonen-bisdom gesticht: zie tekst 5. (Voor de eveneens 'nog niet Duitse' Hessi: zie tekst 119.) Hiermede worde dan Bonifatius' titel "Apostel van Duitsland" ingetrokken, aangezien Willibalds Vita van Bonifatius -zolang niet ver-

draaid- ook verder geen relaties tussen hem en Duitsland weet te vermelden.

Tekst 116

Bonifatius terug in Fresia: ca.719

[De vorige tekst gaat zo verder]: in de hoop dat ook Fresia (Vlaanderen) het woord van God zou aannemen. Daar werd hij gedurende drie jaren de medewerker van de aartsbisschop Willibrord. (Deze wilde van hem zijn opvolger maken. Bonifatius weigerde dit)... en beriep zich erop dat hij in opdracht van paus Gregorius legaat van de Apostolische Stoel moest worden voor de gezamenlijke volken van Germania (zie vorige nota). Hij vroeg Willibrord hem van zijn eed te ontslaan, wat deze deed en waarop hij hem liet vertrekken.

Bron: Willibald, Vita S.Bonifacii, AS, juni I, p. 457.

Tekst 117

Bonifatius en de familie van Ludger: ca.719

Zijn familie (te weten die van Wirsingus, de grootvader van de latere prediker Ludger) had nauwe banden met Willibrord zowel als met Bonifatius, die naast hem als geïnspireerd prediker arbeidde totdat hij voor het geloof in Christus met het martelaarschap gekroond werd.

Bron: Vita S.Ludgeri, AS, maart III, p. 641.

Nota: De familie van Wirsingus woonde in de omgeving van Tournehem. Nadere gegevens vindt men verder in de uiteenzetting over Ludger: m.n. tekst 157.

Tekst 118

Bonifatius bij het Almere: ca.719

De uitverkoren man Gods en martelaar Bonifatius heeft, als een arme evangelist en bijna als een kluizenaar levend, dertien jaren gewerkt aan de prediking in Fresonia(Vlaanderen); en vooral in

het zuidelijk deel van het Meer Almare(Almere of Flevum) waarvan de plaatsnamen deze zijn: de eerste plaats heet Wyrda op de oever van de Renus(Schelde), waar hij zeven jaren woonde; de tweede heet Attingahem bij de rivier de Fehta, waar hij drie jaren woonde; de derde plaats heet Felisa, die dichter bij de ongelovigen en heidenen ligt, waar hij ook drie jaren bleef.

Bron: Ludger, Vita S.Gregorii, AS, aug. V, p. 254.

Nota: Wyrda is Weretha(Fréthun) bij Calais, waar Bonifatius volgens andere berichten een tijd verbleef op het familie-goed van Wirsingus, en waar ca.742 Ludger geboren zou worden die daar omstreeks 793 zijn klooster zou stichten. De plaats is het huidige Fréthun op 4 km zuid-west van Calais. Attingahem, dat aan een rivier lag, is Assinghem op 11 km zuid-west van St.-Omaars en aan de Aa gelegen. De naam Fehta voor deze rivier zal een verschrijving zijn van Withea, die elders voorkomt: vgl. o.a "Fethna" bij tekst 55, Nota al.4. Het behoeft niet eens een verschrijving te zijn, daar het in feite slechts een andere uitspraak is. Withea is een Germaanse vorm (wit) voor de Albis(witte rivier) en duidt de Aa aan. Felisa is Feuchy op 5 km oost van Atrecht, aan de rand van Willibrords werkgebied, alwaar ook andere gegevens een grens tussen christenen en heidenen leggen: vgl. tekst 143. De drie plaatsen en de rivier, nooit in Nederland teruggevonden of aangegeven maar in de juiste streek ten zuiden van het Almere voor het grijpen liggend, sluiten uit dat Bonifatius' arbeidsveld in Nederland gelegen zou hebben. Ik weet niet hoe men het noemen moet dat Blok (o.c., p. 45, 51) de mooie Romaanse en Franse naam Attingahem voor zijn woonplaats Nederhorst den Berg op-eist. Dat noem ik pettologie: daar hij in heel Nederland geen plaats vond die er ook maar een beetje op lijkt, hing hij deze pet maar thuis aan de kapstok.

Turingi, Hessi, Baguarri

Tekst 119

Naar de Saxones en de Hessi: ca.722

[Nadat hij Willibrord verlaten had]: vertrok hij terstond en kwam

bij de plaats Amanaburch. Toen hij naar het volk van de Fresones (Vlaanderen) was gegaan, had hij door zijn ijver velen tot het geloof gebracht... nu ging hij bij de andere volken van Germania prediken in de genoemde plaats, waar hij twee broers, die er regeerden, tot het geloof bracht... veel volk bekeerde... en een klooster stichtte. Ook ging hij naar het aan de Saksen grenzende gebied van de Hessi... waar hij vele duizenden bekeerde... Hij zond zijn trouwe bode naar Rome voor verslag... en kreeg een antwoord waaruit hij begreep dat hij derwaarts geroepen werd... Hij trok met zijn gevolg door de gebieden van de Franken, Bourgondiërs en over de Alpen naar Italië en Rome... werd door de paus (Gregorius III) ontvangen... die hem tot bisschop wijdde op de feestdag van de apostel Andreas.

Bron: Willibald, Vita S. Bonifacii, AS, juni I, p. 458.

Nota: Amanaburch is Saint-Amand-les-Eaux op 12 km oost van Orchies, wat het missie-gebied van Bonifatius als met een pijl aan geeft. De Rome-reis via de Franken, Bourgondiërs en de Alpen bevat weer een afdoend bewijs dat het vertrekpunt in het noorden van Frankrijk lag en niet in het huidige Hessen of Thüringen. De Hessi, een onderdeel van de Chatti (wat zij gemeen hadden met hun burens de Bataven), zijn al in de Romeinse periode bekend als een Germaanse stam in het noorden van Frankrijk. Tacitus (Ann. XI, 20 en Hist. IV, 37) noemt hen de Mattiaci naar hun hoofdplaats Mastaing op 17 km zuid-west van Valenciennes. Als herkenbaar relict van dezelfde Hessi ligt op 15 km afstand van Valenciennes, maar meer zuidwaarts, Haspres. Teksten uit de 9e eeuw plaatsen de Hessen tussen Atrecht, Doornik, Béthune, Vlaanderen en Henegouwen. Hiermee zijn Duits Thüringen en Hessen dus definitief uit het leven van Bonifatius geschrapt. Eenieder kan nu ook zien hoe een enkele beginfout (het onjuiste of zelfs nog niet bestaande Duitse Thüringen i.p.v. het juiste Turingia als de streek van Doornik) een complete aardverschuiving teweegbracht.

Tekst 120

"Robur Jovis": ca.722

[Na zijn bisschopswijding te Rome]: kwam hij naar de vorst der

Franken die hem hoffelijk ontving. Karel (Martel) nam de brieven van de paus aan, waarin deze hem (Bonifatius) onder zijn gezag en voogdij stelde. Met verlof van Karel keerde hij naar zijn kudde bij de Hessi (Mastaing) terug, waar velen het geloof al aanvaard hadden, maar ook velen nog in de afgoderij leefden... Hij velde er een grote boom, die "Robur Jovis" (de kracht van Jupiter) werd genoemd en in de plaats Gicesmere stond... Van het hout bouwde hij een kerk, die hij aan de apostel Petrus toewijdde... Vandaar begaf hij zich naar Turingia(Doornik)... Hij stichtte een klooster voor monniken te Ordorp en zond enigen van hen naar de provincie van de Hessi, anderen naar Turingia(Doornik).
Bron: Willibald, Vita S.Bonifacii, AS, juni I, p. 459.

Nota: De grondgebieden, die thans Hessen en Thüringen heten, hebben die naam pas gekregen ingevolge de negende-eeuwse migratie en zijn zo onder het Karolingische rijk gekomen, misschien tegen het einde van het leven van Karel de Grote, waarschijnlijker echter onder Lodewijk de Vrome. De plaats Gicesmere, nooit in Duitsland aangewezen, is Gussignies op 16 km oost, ofwel Ghissignies op 17 km zuid-oost van Valenciennes; Ordorp(of Orthorpf) staat hier voor Orchies op 16 km noord-oost van Douai, 84 jaar later voorkomend als Oressooth: zie tekst 178.

Tekst 121

Bonifatius ontvangt het pallium: ca.732

[Bonifatius zond boden naar de paus met berichten over de missie]: De paus liet een welwillend antwoord geven en zond hem en zijn onderdanen een bewijs van broederschap en vriendschap: het pallium van een aartsbisschop, met veel relieken, en zond de gezanten eervol terug... Bonifatius bouwde twee kerken, een in Fridislar, die hij aan Petrus en Paulus toewijdde, de andere in Hamanaburch(Saint-Amand-les-Eaux) onder het patronaat van de aartsengel Michaël. Bij die kerken stichtte hij ook twee kleine kloosters. Hierna begaf hij zich naar de gebieden van de Baguarii... waar hij een afvallige priester afzette en het volk vermaande, waarna hij naar zijn broeders terugkeerde.

Bron: Willibald, Vita S.Bonifacii, AS, juni I, p. 460.

R. Rau, Bonifatii Epistulae (1968), p. 118, 120.

Nota: Fridislar was niet het Duitse Fritzlar maar Fresnes-sur-Escaut op 9 km noord-oost van Valenciennes. Over het klooster te Fridislar benoemde Bonifatius ene Wigbert (†747) tot abt, die chronologisch onmogelijk identiek kan zijn met de Wigbert van tekst 17.

Tekst 122

'Beierse' bisdommen: 738-739

Daar bij de Hessi en de Turingi veel kerken van zielzorgers moesten voorzien worden, begaf hij zich voor de derde maal naar Rome om met paus Gregorius te overleggen... hij verbleef er een jaar... Terugkerend bezocht hij de Langobardenkoning Liodbrand in Ticino(Pavia)... en Odilo, Hertog van de Baguarii... wier gebied hij in vier ressorts indeelde, onder de bisschoppen: Joannes te Salzburg; Erenbrecht te Frisingen; Goibaldus in Civitas Reginae en Vivilo voor de kerk Pataviensi... en keerde daarna naar zijn eigen kerken terug.

Bron: Willibald, Vita S.Bonifacii, AS, juni I, p. 460.

Nota: Geen wonder dat, bij de 'verduitsing' van Bonifatius en na de vermelding van de Bajoarii, er een rijtje Zuidbeierse bisdommen uitrolt: Salzburg, Freising, Regensburg en Passau. Edoch, om vanuit Pavia -bijna halverwege de thuisreis- Beieren aan te doen, had Bonifatius een oostwaartse lus van eventjes zo'n 1000 km extra moeten trekken. Dit deed hij natuurlijk niet maar reisde regelrecht over Basel naar de Noordfranse Baguarii (de streek van Bavay, het oude Bagaco Nerviorum). Immers wát heeft een Legaat voor het tönmalige 'Germania' van doen met het Zuid-Beieren dat, aan de overkant van het ruige niemandsland (althans 'terra incognita') tussen Donau en Rijn, voor hem buiten het gezichtsveld lag en waarover Rome zich wel langs directere wegen kon informeren. De 4 nieuwe bisschopsplaatsen lagen dan ook veel westelijker; en hun (door interpreterende kopiïsten doelmatig 'verbeterde') namen zijn met grote waarschijnlijkheid te identificeren als volgt: Saltzburch = Saulzoir op 26 km zuid-west van Bavay; Frisingen = Fressies op 9 km noord van Kamerijk; Civitas Reginae = Rainsars op 7 km zuid-oost van Avesnes-sur-Helpes; Pataviensis = Béthune.

Bij voorbaat zij er op gewezen dat deze plaatsen later geen blij-

vende zetel van een bisdom zijn geworden; wat evenmin het geval is geweest met zoveel andere zetels van missiebisdommen, zodat een eventuele desbetreffende tegenwerping geen hout snijdt. Versterkt werd de Beierse illusie niet weinig door de omstandigheid dat de daarin bedoelde bisdommen opgericht c.q. gereorganiseerd bleken te zijn omtrent de tijd van Bonifatius' derde Romebezoek en zijn benoeming tot pauselijk legaat voor Germania (zo men al niet die stichtings- of herstelljaren achteraf uit het tijdsbestek van deze Rome-reis heeft afgeleid!). Maar het meest bevestigend werkte toch wel de tendentieuze variant 'Baioarii' of zelfs 'Bajoarii' voor de naam Baguarii. -- Tot de 'eigen kerken' waarnaar Bonifatius tenslotte terugkeerde, behoorden ongetwijfeld die van de Turingi en de Hessi. Ook tekst 121, welke van Turingi direct op Bajoarii(Baguarii) overgaat zonder dat van enige verre reis sprake is, bewijst klip en klaar dat met Bajoarii geen Beieren bedoeld kan zijn. Bij dit alles houde men wel voor ogen dat in de toen gegeven situatie de stamverbanden nog sterker golden dan territoriale gebondenheid, waardoor Baguarische kerken konden worden ingesteld binnen zgn. Turingische of Hessische gebieden en omgekeerd. De uitgave door R. Rau (1968) van Willibalds 'Vita Bonifatii' kent alleen Baguarii (register en vertaling echter: louter Baioarii resp. Bayern). Maar hōe ook misspeld -wat Willibald, de schrijver van het Vita, dus níet doet- zijn alle Baguarii herkomstig uit het Bagacum-gebied der oude Nerviērs, die men de eeuwen door gelocaliseerd heeft in het hartje van Henegouwen.

Tekst 123

Opvolger van Willibrord? : ca.739

Hij ging om Gods Woord te verkondigen in Fresonia(Vlaanderen) waar eerst de heilige Willibrord bijgenaamd Clemens als aartsbisshop samen met zijn leerlingen de eerste grondslagen van de bekering van dit volk tot het christelijk geloof had gelegd. Toen deze in het werk van God oud geworden was en de zetel van het bisdom stevig gevestigd had op de plaats Traiectum(Tournehem) die met een andere naam Wiltaburg wordt genoemd, verhuisde hij van deze aarde naar de Heer, en volgde Bonifatius hem op.

Bron: Vita Bonifacii, AS, juni I, p. 477.

Nota: Het is niet met zekerheid uit te maken in hoeverre Bonifatius na de dood van Willibrord in 739 diens werk en ambt heeft overgenomen. Sommige teksten (o.a. 118) wijzen er op wanneer ze zeggen dat hij dertien jaren in Fresia doorbracht, die dan zouden passen tussen 739 en 754. Enige feiten, m.n. zijn benoeming te Moguntiacum, lijken daarmee in strijd, zodat aan te nemen ware dat die dertien jaren gelegen hebben en geteld zijn vanaf zijn eerste komst naar Vlaanderen omstreeks 716. Mogelijk is ook dat de schrijver de verschillende latere perioden van Bonifatius' arbeid in Fresia bij elkaar geteld heeft. Overigens zitten er in het leven van Bonifatius enige mysteries die nog niet bevredigend zijn verklaard. Men kan zich immers niet aan de indruk onttrekken dat hij de laatste jaren van zijn leven uitgerangeerd was; de relatie met Willibrord is al een even onduidelijke zaak.

Tekst 124

Na de dood van Willibrord: ca. 739

Bonifacius was tevoren Winfridus genoemd... Toen Willibrord de eerste bisschop van Traiectum(Tournehem), waarover Beda schrijft, in geur van heiligheid en op hoge ouderdom overleden was, volgde Bonifacius hem op als zielzorger en prediker van Frisia(Vlaanderen), nadat Eobanus te Traiectum(Tournehem) tot bisschop was gewijd. Een hele tijd verliep totdat zij beiden in de hemel tot rust kwamen, toen zij door wilde Frisonen(Vlaanderen), naar men zegt door de hel aangespoord, aangevallen en tot martelaar gemaakt werden. Wegens de wreedheid van het volk kreeg Eobanus niet direct een opvolger, maar Fredericus bezette daarna de zetel van Traiectum(Tournehem).

Bron: Willemus, Gesta regum Anglorum, MGS, X, p. 454.

Nota: Eobanus, die in de lijst der 14 (eerste en enige) bisschoppen van dit Traiectum niet voorkomt, heeft na Willibrords dood waarschijnlijk als hulpbisschop van Bonifatius de specifieke bisschoppelijke functies in het bisdom Traiectum helpen waarnemen. Van Eobanus naar Fredericus slaat Willemus tussen 754 en 820 'n vijftal bisschoppen over.

Tekst 125

Bonifatius zit een kerkvergadering voor: 744

In het paleis van de hofmeier Pepijn wordt, onder voorzitterschap van Bonifatius, een synode gehouden der bisschoppen van Francia.

Bron: Migne, Patrologia latina, 89, p. 824.

Nota: Hier fungeert Bonifatius duidelijk als pauselijk legaat.

Tekst 126

Wijding van twee bisschoppen: ca.741, 747

...en hij wijdde twee voortreffelijke mannen tot bisschop en wees hen de gebieden toe in het uiterste deel van de oostelijke Franken en Baguarii: Willibaldus te Haegsted en Burghardus in Wirtzburg (Vittarville, Meuse), aan wie hij de kerken in het grensgebied van Franken, Saksen en Sclavi toeweest...

Bron: Willibald, Vita S.Bonifacii, AS, juni I, p. 461.

Deze en de twee volgende teksten worden onder één Nota behandeld. De ene Willibald schrijft over de andere Willibald(us).

Tekst 127

Bonifatius stelt een bisschop in Wirtzburg aan: ca.747

Bonifatius, aartsbisschop van Moguntia, werd door de priester Athalongus naar de burcht van Wirtzburg geroepen, ter ere van de martelaar Chilianus die door paus Cono (686-687) bisschop gewijd was om daar te prediken en er de dood en de rust had gevonden. Hij (Bonifatius) besloot er een bisschopszetel van te maken en stelde Burchardus als eerste bisschop aan.

Bron: Sigeberti Gembl. chronicon, MGS, VI, p. 331.

Tekst 128

Willibald bisschop van Hohstedi in de Nordgoe: ca.741

Willibald bezette de bisschopszetel op de plaats die Hohstedi wordt genoemd, in de pagus van de Baguarii, vlak naast de onze gelegen, eveneens in de Nordgoe.

Bron: Ludger, Vita S.Gregorii, aug. V, p. 258.

Nota: De twee bisschopswijdingen, door het Vita Bonifatii in één adem genoemd, houden blijkens beide nadere teksten geen verband met elkaar. In het eerste geval gaat het, naar het bericht van Sigebert, duidelijk om een gelegenheids-consecratie. Voor haar localisatie komt -etymologisch alsook om zijn ligging- Vittarville in aanmerking, dat op 19 km zuid-oost van Stenay ligt en daarmee buiten Bonifatius' normale route en eigenlijk missiegebied valt. Deze wijding moet dan wèl gezien worden als verricht door de aartsbisschop van Moguntiacum (zie volgende tekst), wat tevens de datering ervan in 747 rechtvaardigt. De tweede bisschopsbenoeming daarentegen, zoals Ludger die vermeldt, past zeer wel in het missieplan van Bonifatius, zowel van de pauselijke legaat als ook van de bisschop -of, zo u wilt, de 'apostolische administrator'- van Tournehem. Waarschijnlijk is zij dan ook vroeger (741) te dateren. Zij sluit aan bij de benoemingen uit tekst 122 en geschiedde in de pagus naast Ludgers 3 à 4 decennia latere werkterrein tussen Atrecht en Béthune, waar kennelijk (ook) Baguarii gevestigd waren. De plaats van handeling (Hohstedi of Haegsted) heet nu Houdain op 11 km zuid-west van Béthune en kwam eertijds ook voor als Hunsetti, Hustanne, Hustene en Husidina. Maar bij het woord Baguarii raakte men via de Baioarii prompt op de Beierse toer, maakte Hohstedi tot Eichstätt(60 km zuid van Nürnberg) en het toch al verdachte Wirtzaburg(Vittarville) tot Würzburg. En dit, hoewel (zie de teksten 122, 129 en 131) in Bonifatius' tijd centraal Duitsland amper bewoond en zeker nog niet voor kerstening ontsloten was.

Moguntiacum

Tekst 129

Bonifatius leidt een kerkvergadering in Francia: 747

Een aantal bisschoppen van Gallië en Germanië, verenigd voor een concilie door Bonifatius, aartsbisschop van "Mainz", ondertekent de verklaring van afhankelijkheid aan de leer der Kerk van Rome, naar aanleiding van de ketterij van de Schot Samson over het Doopsel.

Bron: Labbe, *Concilia*, VI, p. 1565.

Bled, *Régestes des évêques de Thérouanne*, 47.

Nota: Pas in 747 heeft Bonifatius, na reeds 25 jaar zonder een vaste zetel te zijn opgetreden als bisschop, aartsbisschop en pauselijk legaat, zich tot 'diocesaan' bisschop van Moguntia(cum) laten benoemen. Hij was toen de 75 gepasseerd en de betekenis van de benoeming in kwestie kan (mede) geweest zijn dat hij het wat kalmer aan moest doen. In deze richting wijst ook de door paus Zacharias aan de bisschop van Terwaan e.a. gerichte aansporing om Bonifatius bij zijn werk te helpen: zie volgende tekst. Overigens heeft hij deze benoeming al binnen enkele jaren ongedaan laten maken door de aanstelling van een opvolger: zie tekst 132. Hoewel het dus een status betreft van zeer korte duur, is het - naast het misverstaan van het begrip Germania- vooral ook de betiteling van Bonifatius als "Aartsbisschop van Mainz" geweest, wat onze oosterburen heeft aangemoedigd hem als de "Apostel van Duitsland" in te palmen. Bovendien gaat het niet eens om het Duitse Mainz doch, zoals een grondige bestudering van de Peutingerkaart en het Itinerarium Antonini intussen heeft uitgewezen (zie tekst 113), om het 180 km zuid-west van Mainz gelegen Franse Mainvillers. Tevens is het, op 130 km van de Duitse Rijn, een veel aannemelijker plek voor de toenmalige bisschopszetel dan het op de uiterste rand van Bonifatius' missiegebied of zelfs daarbuiten gelegen huidige Mainz. Dat het laatstgenoemde Mainz ten slotte (na enkele decennia, of pas in de 9e eeuw?) als een verplaatst ofwel als een nieuw gesticht bisdom de positie en traditie van Mainvillers onopgemerkt kon overnemen, is wel daaraan te wijten dat ter plaatse, bij de verwarring ingevolge de massale oost-

waartse migratie, het opname-apparaat voor geschiedenis (nog) niet werkte. Voor de situatie: zie de kaart op blz. 32/33.

Tekst 130

Paus Zacharias over Bonifatius: 748

Paus Zacharias schrijft aan bisschop Etarius van Terwaan en aan andere bisschoppen, om hen aan te moedigen in hun trouw en aan te sporen om aartsbisschop Bonifatius bij zijn werk te helpen.

Bron: Labbe, *Concilia*, I, p. 1522.

Bled, *Régestes des évêques de Thérouanne*, 47.

Nota: Het beroep op de bisschop van Terwaan illustreert tevens weer 'ns, hoe westelijk Bonifatius' werkerterrein zich nog steeds uitstrekte.

Tekst 131

Aartsbisschop van 'Mainz'(?): 747-748

[Paus Zacharias benoemt Bonifatius tot aartsbisschop van Moguntia en wijst de bisdommen aan die onder hem zullen staan]: "opdat de genoemde kerk van Moguntia voor altijd aan u en uw opvolgers als metropolis bevestigd wordt en onder zich vijf bisdommen heeft, te weten: Tungrensis, Keulen, Worms, Spiers en Trectis alsmede alle germaanse volken die Uwe Broederlijkheid door haar prediking het licht van Christus zal doen kennen".

Bron: *Variorum epistolae*, HdF, IV, p. 97.

Nota: Het bisdom Tungrensis alias Aduaga Tungrorum(Douai) werd, begin 8e eeuw, vanaf zijn tweede standplaats Trith-Saint-Léger verlegd naar Luik. Daarom valt hier voor Trectis niet alleen Utrecht af als nog niet bestaande, maar ook het tussenstation Trith-Saint-Léger als reeds gepasseerd zijnde en, a fortiori, het vermeende tussenstation Maastricht (zie Nota bij de teksten 104 en 113). Rest enkel het Traiectum van Willibrord. De identificaties Worms en Spiers zijn op z'n minst dubieus, daar beide door hun ligging aan de Duitse Rijn op dit tijdstip als bisschopszetel weinig waarschijnlijk zijn om dezelfde redenen als reeds tegen Mainz aan-

gevoerd. Dat tegelijk het noordelijke Keulen zich al in korte tijd tot een Rijn-overschrijdend bisdom ontwikkelde, valt daaruit te verklaren dat de uit Noord-Frankrijk emigrerende Saksen e.a. allereerst uitweken naar het noord-oosten waar zij -mede door de intredende regressie- ruimte aantreffen met een soortgelijk landschap als zij achterlieten. Maar dit was dan wel het éérste bisdom aldaar. Wanneer er sprake is van een in de 2e eeuw ontstaan bisdom Keulen, moet dit, getuige de Peutingerkaart, gevestigd zijn geweest te Agrippina(Avesnes-sur-Helpe) in het centrum van de Romeinse occupatie: een oord dat 15 jaar n. Chr. de zorgzame echtgenoot en vader Germanicus zich dan ook, ver boven een nog amper gestationeerde onveilige buitenpost in het oosten, heeft uitverkozen om er zijn vrouw te laten bevallen van de dochter die later haar naam gaf aan de stad. Eenmaal deze identificatie vaststaande, mag men ook speculeren over een etymologische herkomst van Avesnes uit een deels ingeslikt AgriPinENSIS. -- Wat Traiectum(Tournehem) betreft, blijkt in het verdere verloop geen enkele relatie met Moguntiacum, noch met het latere Duitse Mainz. Midden 9e eeuw lijkt het bisdom van Willibrord sterker tegen Reims aan te leunen, al zijn de aanwijzingen even sterk dat het niet geïncorporeerd was in de Gallische Kerk. Pas in 870 blijkt Keulen toch zijn zin gekregen te hebben en zag Traiectum(Tournehem) zich -met ongenoegen- bij het aartsbisdom Keulen ingedeeld. (zie de teksten 71, 104 en 113).

Tekst 132

Bonifatius regelt zijn opvolging: ca. 749

Omdat hij (Bonifatius) zich ziek voelde en oud begon te worden... stelde hij Lullus in zijn plaats aan tot aartsbisschop van Moguntiacum.

Bron: Willibald, Vita S.Bonifacii, AS, juni I, p. 461.

Nota: Daarna moet het oude bisdom weer tot zijn afnemende lokale betekenis gereduceerd zijn. Door de snelle demografische veranderingen bleef het hiërarchisch opbouwplan van paus Zacharias onuitgevoerd. Het is vrijwel uitgesloten dat, als Karel de Grote ruim 30 jaar later (anno 781) in het kader van zijn oostwaartse expansie-aspiraties "Mainz" tot aartsbisdom uitroept, we reeds te ma-

ken hebben met het nieuwe Moguntia of Magonza, d.i. het huidige Mainz. Wel treedt de snelheid waarmee zich de situatie gewijzigd heeft, duidelijk naar buiten door het feit dat in 785 Keulen eveneens tot aartsbisdom werd verheven. Toch lijkt 781 hier nog een aanmerkelijke antidatering voor het aartsbisdom Mainz. Karels felle strijd en maatregelen tegen de Saksen en de verwarring van de daardoor aanwassende stroom van uitwijkelingen vormden nu niet bepaald het juiste klimaat om een aartsbisdom zó naar voren te schuiven en nieuw te organiseren. Voor een meer aannemelijke datering: zie tekst 134.

Tekst 133

Terugkeer naar Frisia: ca.750

Toen de Heer zijn dienaar Bonifatius uit deze wereld wilde verlossen... regelde Hij dit zo dat deze naar Fresia(Vlaanderen) zou komen... hij beval Lullus de kerk van Turingia(Doornik) aan... en de voltooiing van de reeds begonnen basiliek van Fulda(?), waar men hem ook na zijn dood moest begraven... en na metgezellen gekozen te hebben, besteed hij een schip, voer de rivier de Renus (Schelde) af en bereikte in de nacht een haven waar hij het waterrijke land van Fresones(Vlaanderen) kon binnentreden door het meer dat in hun taal Elmare(Almere of Flevum) wordt genoemd... en bezocht daar het heidens volk van de Fresones(Vlaanderen) dat door de tussenliggende wateren in verschillende landgouwen wordt verdeeld, die onder diverse namen worden genoemd maar samen toch een eenheid vormen. Hier predikte hij, stichtte er kerken... doopte er samen met zijn hulpbisschop Eoban, die hij wegens zijn eigen hoge ouderdom met de zorg voor het bisdom Trecht(Tournehem) had belast, en werkte hij samen met veel priesters en diakens.

Bron: Willibald, Vita S.Bonifacii, AS, juni I, p. 463.

Nota: Het is niet de schuld van de Vita-schrijver Willibald dat de vertalers diens relaas zijn gaan uitzetten op een geografische en demografische kaart van eeuwen later; en zo tot een bootvaart kwamen die, de Thüringers alsook Fulda i.o. achterlatend, van Mainz voerde naar onze Zuiderzee. Al mogen óók in dit Vita enige bedenkelijke inlassen en adaptaties zijn binnengeslopen, voortko-

mend uit 'wishful thinking' van kopiïsten: deze invoegsels en de daaraan opgehangen interpretaties blijven tegenover het geheel van de Vita-tekst te enen male onhoudbaar.

Tekst 134

Bonifatius en Fulda: 744-754

De heilige Bonifatius, bisschop van Moguntia(cum), sticht het klooster Fuldense in het woud Bocconia.

Bron: Sigeberti Gembl. chronicon, MGS, VI, p. 331.

Nota: Het is beslist uitgesloten dat Bonifatius zelf het initiatief heeft genomen tot de stichting van de abdij in het huidige Fulda, waarvan het verhaal gaat dat daaraan in 744 door zijn leerling Sturmius zou zijn begonnen. In het Leven van Bonifatius komt geen ander gegeven over dit klooster of over de streek ervan voor dan zijn vorengenoemde wens aldaar begraven te worden. De meest aanvaardbare reconstructie is, dat deze abdij veel later is gesticht en dat zij via Mainz de traditie kreeg van door Bonifatius gesticht te zijn. Opvallend is immers dat na de dood van Bonifatius een kwestie ontstond, wáár de heilige begraven zou worden: in Traiectum (Tournehem) of in Moguntiacum (Mainvillers). Tenslotte zou bisschop Lullus gedaan hebben gekregen dat Bonifatius' lijk naar de laatstgenoemde plaats werd gebracht. Wat in feite echter na 66 jaar nog niet geschied was. Want in de Acta S. Frederici (zie tekst 179) lezen we dat in 820 bisschop Frederik geïnstalleerd werd in de abdijkerk van Eperlecques "waar de Martelaar Bonifatius en zijn gezellen begraven liggen... en hij verbleef daar een lange tijd". Zolang een bisschop te Eperlecques bidt bij het graf van Bonifatius, kunnen diens stoffelijke resten nog niet naar Mainz/Fulda zijn overgebracht (zie ook Nota bij tekst 139).

Bonifatius en Pepijn

Tekst 135

Zalving van Pepijn (III) door Bonifatius: 751

De vorst Pepijn... werd dit jaar op bevel van paus Zacharias en naar keuze van de Franken tot koning uitgeroepen. Hij werd gezalfd en gewijd in de stad Soissons door de hand van Bonifatius de Martelaar.

Bron: Chroniques de St.-Denis, HdF, III, p. 314.

Koning Pepijn (III) gezalfd door Bonifatius: 751

Paus Zacharias beveelt het volk van de Franken dat Pepijn, die de koninklijke macht uitoefende, ook de naam van die waardigheid moest hebben. Dus werd Childerik (III), die als laatste van de Merovingers over de Franken had gestaan, afgezet en naar een klooster gezonden. Pepijn echter is in de stad Soissons door aartsbisschop Bonifatius tot koning gewijd en tot de eer van koning verheven.

Bron: Annales Fuldensis, HdF, VII, p. 160.

Tekst 136

Pepijn III door Bonifatius tot koning gezalfd: 751

Hildricus (Childerik), koning van de Franken, wordt tot monnik geschoren. Vorst Pepijn, die op gezag van de paus door de Franken gekozen was, werd gezalfd door Bonifatius, aartsbisschop van Moguntiacum, de latere martelaar.

Bron: Sigeberti Gembl. chronicon, MGS, VI, p. 332.

Nota: De in deze drie bronnen vermelde zalving door Bonifatius is velen een mysterie. Het wordt dan ook door sommigen ontkend die de zalving door Frankische bisschoppen willen verricht weten. Maar wat dan nòg? Bonifatius' invloed in het Frankische rijk (Francia + het toenmalige Germania) staat voldoende vast; en dit te kleineren voor 'n tijd dat van 'Duitsland' amper nog sprake kon zijn, kan alleen voortkomen uit een angst dat het de 'Duitsheid' zou aantasten van de Apostel die mogelijkwijze zelfs

nimmer de Duitse Rijn is overgestoken. Het is dezelfde angst waarmee van Duitse zijde eeuwen later de Franse bemoeienissen der Ottonen genegeerd worden. - Vgl. R. Rau, *Briefe/Leben des Bonifatius* (1968), p. 8 (Zeittafel).

Tekst 137

Oorkonde van Pepijn voor de kerk van Tournehem: 753, mei 23

Pepijn (III), koning van de Franken, bevestigt op verzoek van aartsbisschop Bonifatius de rechten en bezittingen van de kerk van St. Martinus, die gesticht is in de plaats Traiectum (Tournehem) aan de rivier de Renus (Schelde), zoals voorheen door Pepijn II en Karel Martel geschonken aan diezelfde kerk waarvan de aartsbisschop Bonifatius nu de "custos" (beheerder) is. Die rechten omvatten de tienden uit het land en de bedrijven, uit de tol, de handel en uit alles wat tot het domein behoort. Zij dienen voor de kaarsen en stipenden van de monniken of kanunniken, die het volk tot het christendom bekeren of de bekeerden verder onderwijzen en aansporen in het geloof te volharden. Hij bevestigt wat zijn voorgangers Pepijn en Karel Martel aan die kerk geschonken hebben. De akte is uitgegeven te Verberie (bij Compiègne).

Bron: Cartularium van Radboud, nrs 3 en 5.

Nota: Nogmaals, de eindeloze discussie onder de Nederlandse historici, of Bonifatius in kerkrechtelijke zin al dan niet de opvolger van Willibrord is geweest (zie tekst 72), had totaal geen zin, daar Bonifatius als pauselijk legaat van Germania wel degelijk kon optreden in de zaken van het bisdom Traiectum. In deze akte wordt hij "custos" genoemd, bestuurder of beheerder, of als men wil zaakwaarnemer. Van Gregorius, eerste duidelijk benoemde Ordinarius na Willibrord, wordt gezegd dat hij zich niet tot bisschop liet wijden, althans niet zolang Bonifatius leefde (zie tekst 63). In deze akte treedt Bonifatius op als waarnemend bisschop, daar de zetel in feite vacant was. Bovendien was het bisdom nog niet in de normale kerkelijke hiërarchie ingeschakeld. Willibrord was als aartsbisschop volledig onafhankelijk en direct aan de paus ondergeschikt, een instituut dat de Kerk al lang kent, met name i.v.m. het latere "in partibus infidelium" (in gebieden van ongelovigen). Wat wij de laatste 100 jaren met eigen ogen in Afrika en

andere missie-gebieden hebben zien gebeuren: het pionieren van een bisschop met een paar zendelingen tot aan de uiteindelijke organisatie van een 'regionale Kerk'. Precies hetzelfde heeft zich voorgedaan bij de christianisering van westelijk Europa. Het is onjuist bij die eerste periode in termen van een zodanige hiërarchie te denken als pas tot stand kon komen in een verder stadium.

De vermelding "monniken of kanunniken" is in deze context van het hoogste belang voor de verdere geschiedenis van het bisdom en zijdelings ook voor de abdij van Willibrord. Kanunniken zijn de priesters die een bisschoppelijke kerk bedienen. Kloosterlingen van Eperlecques konden, voor zover zij deze functies uitoefenden, zonder bezwaar zo genoemd worden. Er zijn echter meer dan voldoende aanwijzingen dat al spoedig ook seculiere priesters, naar alle waarschijnlijkheid ingeborenen van de streek, aan het missiewerk hebben deelgenomen: en vooral daarop slaat wel de toevoeging "of kanunniken". Door het slinkend aandeel van regulieren moest de abdij snel aan betekenis inboeten en diende zij tenslotte op geestelijk plan alleen nog tot asiel in zware tijden (zoals in de dagen van Widukind: zie tekst 169) en tot incidentele huisvesting voor meest seculiere priesters. Het is dan ook waarschijnlijk dat, na Gregorius (en Albricus?), de bisschopszetel verder alleen door seculieren werd ingenomen, terwijl de abdij haar bestaansreden enkel nog vond in het beheer van de abbatiale bezittingen.

Einde bij de Fresones

Tekst 138

Plaats van de marteldood van Bonifatius: 754-ca.772

Er was een eerbiedwaardige man uit het geslacht der Engelsen in Northumbrië, Willihad genaamd. Nadat hij de priesterwijding ontvangen had, hoorde hij dat de volken van de Fresones (Vlaanderen) en Saxones, die tot dan toe ongelovig en heidens waren, hun afgoden hadden verlaten en het christelijk geloof begonnen aan te nemen... Hij kreeg verlof om daarheen te vertrekken... hij nam deze zending met de grootste vreugde op zich en stak zo

vlug mogelijk de tegen die gebieden aangrenzende zee over en kwam aan in Fresia(Vlaanderen) bij de plaats die Dockynchirica (Duinkerken) heet, dat is in de pagus Hostraga(Ostrachia, Ostrevant bij Atrecht), waar de bisschop Bonifatius voorheen met het martelaarschap gekroond was.

Bron: Vita S.Willehadi, AS, nov. III, p. 842.

Nota: Dit is de oudste tekst die de plaats vermeldt van de moord op Bonifatius. De schrijver van dit Leven duidt met Duinkerken de plaats aan waar eertijds Willehad passeerde. Deze ging, zoals uit het vervolg van de tekst blijkt, in de richting van Atrecht. Zo kwam hij voorbij de streek waar Bonifatius werd vermoord. Er dient goed opgemerkt te worden dat deze tekst dus staat in het Vita, geschreven over Willehad die in 789 stierf en wiens Leven dan ook nog geruime tijd daarna samengesteld kan zijn, zodat men niet kan tegenwerpen dat Duinkerken ten tijde van Bonifatius nog niet bestond. De Vita-schrijver wijst het oord aan volgens de situatie uit zijn tijd. Voorts staat er niet dat Bonifatius in (ter plaatse van) het pas later ontstane Dockynchirica zou zijn gedood, doch alleen dat dit in dezelfde pagus (streek) gebeurde als waarin ook Dockynchirica ligt. Uit verdere gegevens -zie volgende tekst- blijkt, dat het toneel van die massamoord zo'n 35 à 40 km ten zuidoosten van Dockynchirica moet worden gezocht. Het succesievelijk lettergrepen afhakken van deze langademige naam, om tenslotte bij Dokkum te komen, heeft dus voor de gewenste localisatie van de moord op Bonifatius geen enkele zin gehad. Overigens is die amputatie pas zeer laat begonnen: men zal haar bij de vroegste schrijvers -zelfs bij de Nederlandse- nergens tegenkomen.

Tekst 139

Dood en begravenis van Bonifatius en Gezellen: 754

Toen het geloof in Fresia(Vlaanderen) begon te schijnen, naderde het einde van dit heilig leven. Hij had zijn tenten opgezet op de oever van de rivier die Bordne heet, dat is in de nabijheid van wat men daar Ostar(Ostrachia) en Westar(Westrachia) noemt... Daar viel een menigte heidenen hen aan en werden de heiligen met zwaarden en andere wapenen gedood. De lichamen van de heilige

bisschop en de andere martelaren werden na enkele dagen bij gunstige wind vervoerd over de zeebaai, die Elmere(Almere of Flevum) wordt genoemd, naar de stad Trecht(Tournehem) en daar begraven... totdat zij door de bisschop van Mainz per schip op de 30e dag na het overlijden zijn overgebracht naar Mainz. (Een en ander, m.n. het opeisen van de lijken door de bisschop van Mainz, ging gepaard met de nodige wonderen; waarbij -als de overbrenging werkelijk had plaatsgevonden- het 'Mainz' in kwestie op dat tijdstip alleen Moguntiacum/Mainvillers had kunnen heten).
Bron: Willibald, Vita S.Bonifacii, AS, juni I, p. 463.

Nota: De Bordne, elders Burdina geschreven, is de Bourre in de omgeving van Hazebroek. Om de tekst toch maar in Friesland te houden, heeft men daar de naam Boorn uitgevonden voor een riviertje dat in 754 niet bestond en ook nu niet nabij Dokkum stroomt. De juiste streek van Ostrachia en Westrachia bij Atrecht is inmiddels overbekend. Dat de tekst zo wonderwel op Friesland leek te passen, althans na de vervalsing van de plaatsnaam tot Dokkum en de naamgeving aan het riviertje de Boorne alsmede de vermelding van Ostrachia en Westrachia voor òns Fries Ooster- en Westergo: dat is nu precies het eigene van de historische verplaatsingen, zoals die door een aantal schijnbare doublures in de hand zijn gewerkt.

Alles wijst erop dat de tekst oorspronkelijk eindigde met: "en daar (te Tournehem) begraven". Men begraaft geen lichamen om ze 30 dagen later via Moguntiacum(Mainvillers) naar Fulda over te brengen, wat dan nog een aanzienlijk grotere omweg ware geweest dan via de latere bisschopsstad Mainz. Bovendien is in de toevoeging -er bestaan van deze tekst ook nog latere lezingen met nòg meer toevoegsels- sprake van een onwaarschijnlijke overbrenging van óók de overige (50) lichamen. Uit de tekst zou zonder de toevoeging "totdat zij..." zelfs blijken dat, naar de mening van de vermoedelijke monnik uit Fulda toen deze de oorspronkelijke versie van zijn Bonifatius-Vita neerschreef, de lichamen van Bonifatius c.s. nog steeds in Traiectum (Tournehem) rustten. En dit neerschrijven kan best nog wat later gebeurd zijn dan het jaar 820 waarin bisschop Frederik geïnstalleerd werd (zie de teksten 134 en 179). Want Fulda-monnik vooronderstelt een Fulda; en Fulda vooronderstelt een bisdom Mainz aan de Rijn... Al met al is de waarschijnlijkheid groot dat het gebeente van Bonifatius, zo dat

echt is, pas ná het luwen van de Noormannenplaag werd overgebracht naar Mainz en vandaar naar Fulda.

Om niettemin de teksten over een band tussen Fulda en Bonifatius zelf (en met name diens wens, in de kerk van een door hem gestichte abdij begraven te worden) althans inhoudelijk te redden en ze niet helemaal naar het rijk der fabelen te verwijzen, blijken er tòch enkele aanknopingspunten te zijn. Deze komen daarop neer dat niet alleen het in de 9e eeuw ontstane bisdom Mainz doch eveneens de vanuit Mainz gestichte abdij Fulda een 8e-eeuws precedent elders hebben gehad. M.a.w. dat Bonifatius vanuit zijn "Mainz"(Mainvillers) inderdaad besloot in die buurt een abdij op te richten waarmee hij reeds in 744(?) zijn leerling Sturmius belastte: zie tekst 134. Genoemde tekst vermeldt namelijk dat de heilige bisschop van Moguntia(cum) het klooster Fuldense sticht in het woud Bocconia. Dit Bocconia kan moeilijk ergens anders van afkomstig zijn dan van het Bonconica dat op de Peutingerkaart de eerste halte is in de route van Moguntiacum (Mainvillers) naar Argentorato(Straatsburg). Dit Bonconica is precies op de door de P.K. aangegeven afstanden naar de vorige en de volgende halte terug te vinden, nl. op 9 gallische mijlen (20 km) van Mainvillers en op 11 mijlen (24 km) van Borgetomagi =Burbach (en niet Worms!); en zijn Romeinse naam blijkt vertaald tot Bénestroff (Duits: Bensdorf): zie kaart op blz. 32/33.

De afstand van 20 km voor een nabije abdij was in de 8e eeuw acceptabel. Maar een afstand van 120 km (Mainz-Fulda) werd pas mogelijk en aanvaardbaar na de 9e-eeuwse massale oostwaartse migratie. En zelfs voor wie een 16 eeuwen oude Romeinse routekaart denkt te kunnen lezen als was het een Bos-atlas en meent er 'Mainz am Rhein' op te ontdekken, blijft Bonconica op 20 km afstand van Mainz, dus 100 km te nà; en zou het bovendien, in de richting van Straatsburg, 20 km zuidwaarts moeten liggen en niet - zoals Fulda- 120 km noord-oostwaarts. Op de juiste plaats gezet, is de bouwactiviteit van Sturmius dus bepaald niet onwaarschijnlijk. En even waarschijnlijk is het, dat de te bouwen of gebouwde abdij bij de ingrijpende volksverschuiving weldra weer ten onder ging of zelfs niet eens van de grond kwam. Sporen van dat verijdelde ondernemen bleven echter in de stukken bewaard, waaruit Sigebert van Gembloux (tekst 134) ze ruim 3 eeuwen later voor de dag haalde, wel zonder daarvan de portée te vermoeden. Zijn aanduiding van het klooster als "Fuldense" verwijst immers naar de

latere abdij van Fulda. Of misschien ook niet; en is Fuldense eveneens origineel voor de mislukte abdij en pas later door de geslaagde abdij overgenomen. Bonconica/Bénestroff ligt namelijk in een streek met nu als centrum het grotere St.-Avòld (heilig of niet: zoals bekend, had men in Frankrijk vanouds de neiging om elk onbegrepen toponiem heilig te verklaren). In elk geval is niet uit te sluiten dat, ondanks de gangbare etymologie, ook "Fulda" -evenals het merendeel van de Duitse geografische nomenclatuur- van de linker Rijnsoever kwam overwaaien.

Tekst 140

Geboorte van de fabel van Dokkum: 13e eeuw

Een priester van het bisdom Utrecht, die in de 13e eeuw een Leven van Bonifatius schreef, zegt: "tenslotte heeft hij de kleine stad Dockinga met zijn bloed gewijd".

Bron: Secunda Vita S.Bonifacii, AS, juni I, p. 473.

(In een nòg later Vita heet het:)

Maar de oude duivel, die alle goed tegenwerkt... zette sommigen ertoe aan... zich tegen de dienaren van God te keren... Hoewel dezen dat vernomen hadden, begaven zij zich met hun herder zonder talmen naar de plaats Dockinga, waar zij door de moordenaars werden gedood... in deze plaatsen, namelijk Utrecht, Fulda en Dockinga, tonen zich de verdiensten van de heilige martelaren.

Bron: Tertia Vita S.Bonifacii, AS, juni I, p. 475.

Nota: Gezien de oudere teksten die van Dockynchirica spreken, is alleen reeds de inkorting tot Dockinga een evident gerichte vervalsing, die geen commentaar behoeft.

Tekst 141

Friese kloostermoppen: 17e eeuw

De bollandisten verhalen dat een Jezuiet die in Dockinga (Dokkum) als ondergedoken priester probeerde de katholieke godsdienst in stand te houden, relieken van Bonifatius in bezit had, bestaande uit een deel van de schedel, een kazuifel en een

koormantel van hoge ouderdom. Ook vermelden zij een bos aldaar dat (in vrome volksetymologie van Murmerwoude) Moordwoude heette wegens de erin bedreven moord op de heilige. Daar woonde een bakker, aan wie door de heilige en diens familie was gevraagd om hen brood te verkopen (Let op: men maakt een hervormd predikant van Bonifatius!). Maar de bakker weigerde dit, zeggend dat hij zijn pas gebakken broden nog liever in stenen zag veranderen dan ze te verkopen aan de vijanden van zijn goden en riten. En zie! er gebeurde wat hij wenste. Daar worden in verschillende katholieke huizen nog stenen bewaard die de langwerpige vorm van broden hebben.

Bron: Laus S. Bonifacii, AS, juni I, p. 485.

Nota: Met dit vermakelijk verhaal kunnen we gevoelig afscheid nemen van de Dokkumse traditie over Bonifatius. We mogen gerust even grinniken over de goedgelovigheid van onze Friese broeders, die in een goed doorbakken kloostermop (baksteen groot formaat) een wonder van Bonifatius zagen.

Tekst 142

Relieken van Bonifatius? 1124

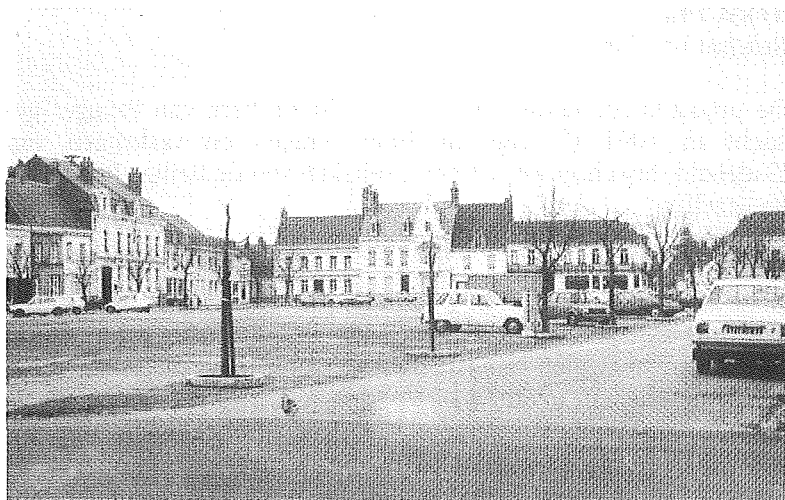
De proost en de kanunniken van de Maria-kerk van Brugge -gesticht in 1091 (?) zegt de brief- vragen en verkrijgen van Godebald, bisschop van Utrecht, relieken van de heilige Bonifatius en gezellen.

Bron: Reliquiae S. Bonifacii, AS, juni I, p. 487.

Nota: Zo te zien hadden ze in Utrecht de strijd om de Maria-kerk van Brugge maar opgegeven: zie tekst 235. Of hebben ze zich op Brugge/Noyon willen wreken door de aanvragers met valse relieken af te schepen? (Want waar zouden ze echte vandaan halen, als ze zelfs van Willibrord pas in 1301 de eerste 'relikwieën' ontvingen van de dubieuze leverancier Echternach). Maar vals of echt, de vraag alleen al vanuit Brugge moest de latere Utrechtenaren aanmoedigen tot een toen nog niet eens gevoelde pretentie: zie ook tekst 264.

AUDRUICQ. Panorama van de stad, gezien vanuit het zuiden. Vlak achter de stad daalt het landschap abrupt van 9 m tot beneden zeeniveau. Boven is een deel van het vroegere Almere te zien.

AUDRUICQ. De stad kenmerkt zich heden nog door een geheel vierkante aanleg van enkele hoofdstraten en recht daarop lopende dwarsstraten. Opvallend is het grote, vierkante plein in het midden, afhellend naar het noorden van de stad.

E: DE OPVOLGERS VAN WILLIBRORD

Teksten 143-241

De uitgekozen teksten, betreffende de periode vanaf de dood van Willibrord en Bonifatius tot aan het einde van het bisdom Traiectum(Tournehem) in het begin van de tiende eeuw, worden hier in één serie gerangschikt. De omschrijving "opvolgers" moet niet in de strikte zin worden opgevat, omdat ook andere zendelingen behandeld worden die buiten dit bisdom of althans los daarvan werkten. De teksten worden -voor zover de duidelijkheid dat toelaat- in chronologische volgorde gegeven, hetgeen ook zal aantonen hoe radicaal de scheiding is tussen het bisdom Tournehem en het latere bisdom Utrecht. Als oriëntatiekader voor de te behandelen periode gaat een lijst vooraf van de 14 opeenvolgende bisschoppen van Traiectum(Tournehem):

Willibrordus.....	695-739	Fredericus.....	820-838
Bonifatius	739-754	Alfricus	838- ?
Gregorius	754-776	Hegihardus	(846)
Albricus.....	776-783	Ludgerus.....	(850)
Thiatarus.....	783- ?	Hungerus.....	851-870
Hermacarius.....	?- ?	Odilbaldus	870-899
Rixfridus.....	?-820	Radbodus.....	899-917

Gregorius (707-776)

Tekst 143

Gregorius te Tournehem en Audruicq: ca.740

[Bonifatius had overal leerlingen en volgelingen]: ook de zalige Gregorius van Traiectum(Tournehem) die in de oude en beroemde stad Dorstad(Audruicq) dat deel van Fresonia(Vlaanderen) met licht vulde, daar het tot de christenheid gerekend werd tot aan de westelijke oever van de rivier die Lagbeke wordt genoemd, waar

ten tijde van koning Pepijn de grens lag tussen de christelijke Fresones(Vlaanderen) en de heidenen.

Bron: Ludger, Vita S. Bonifacii, AS, juni I, p. 478.

Nota: Traiectum en Dorestadum behoeven niet meer toegelicht te worden. De Lagbeke opvatten als de Lauwers, wat de gangbare localisatie is, was driemaal onjuist, omdat de tekst van een rivier spreekt en niet van een zeebaai, omdat het taalkundig niet kan en ten derde omdat het stratigrafisch onmogelijk is, daar de Lauwers toen niet bestond zo min als de kust waarvan zij een inham zou zijn. De Lagbeke is de Laquette of de Lacque, die in de weilanden te Aire-sur-la-Lys ontstaat en 4 km oostwaarts bij Saint-Venant in de Lys stroomt. Deze plaats ligt als bisdommelijke afpaling redelijk op één lijn met Felisa(Feuchy), 5 km oost van Atrecht, waar een andere tekst de grens tussen het bisdom en de heidenen legt (zie tekst 118).

Tekst 144

Gregorius opvolger van Bonifatius: 754

Onder hen is de zalige Gregorius een pijler van de Kerk geworden. In de dagen van Pepijn (III) koning van de Franken, volgde hij zijn meester (Bonifatius) op en werd gezonden om bij het volk van de Fresones(Vlaanderen) te prediken.

Bron: Ludger, Vita S. Gregorii, AS, aug. V, p. 254.

Tekst 145

Door de vorsten van de Kerk gewijd: ca.754

Ook de zalige Gregorius kreeg verlof van paus Stephanus en van de illustere en godsdienstige koning Pepijn om het woord van God in Fresonia(Vlaanderen) te verkondigen. Daar had eerst aartsbischop Willibrord met zijn leerlingen de grondslagen van het christelijk geloof gelegd tot bekering van het volk. Vervolgens, toen hij in het werk van God oud geworden was en de zetel van het bisdom gevestigd had in de plaats Traiectum(Tournehem) -met een andere naam ook Wiltaburg genoemd- en toen hij van dit leven naar de Heer was verhuisd, volgde Bonifatius hem op; dezelfde

aartsbisschop en martelaar die ik met eigen ogen heb gezien, met grijze haren en afgeleefd door ouderdom, vol deugden en verdiensten. Intussen was mijn leermeester, de zalige Gregorius, van jonge leeftijd af door hem (Bonifatius) opgevoed, die hij als een getrouwe erfgenaam opvolgde, daar hij als herder en prediker van het volk der Fresones(Vlaanderen) door God was voorbestemd en door de vorsten van de Kerk gewijd. Met dezelfde liefde en standvastigheid in het geloof als zijn voorgangers en met zijn grote en honingzoete geleerdheid heeft hij het volk verlicht, samen met zijn wijbisschop en helper Alubertus, die van Engeland en het Angelsaksisch volk gekomen was.

Bron: Ludger, Vita S.Gregorii, AS, juni I, p. 479.

Nota: Over het al dan niet bisschop gewijd zijn van Gregorius, een nog steeds omstreden vraag, wijst Ludger ondubbelzinnig in de richting van een bevestigend antwoord. -- Alubertus moet een verschrijving zijn van Albricus, die wijbisschop genoemd wordt en in 776 als besturend bisschop Gregorius opvolgde: zie teksten 63 en 158.

Tekst 146

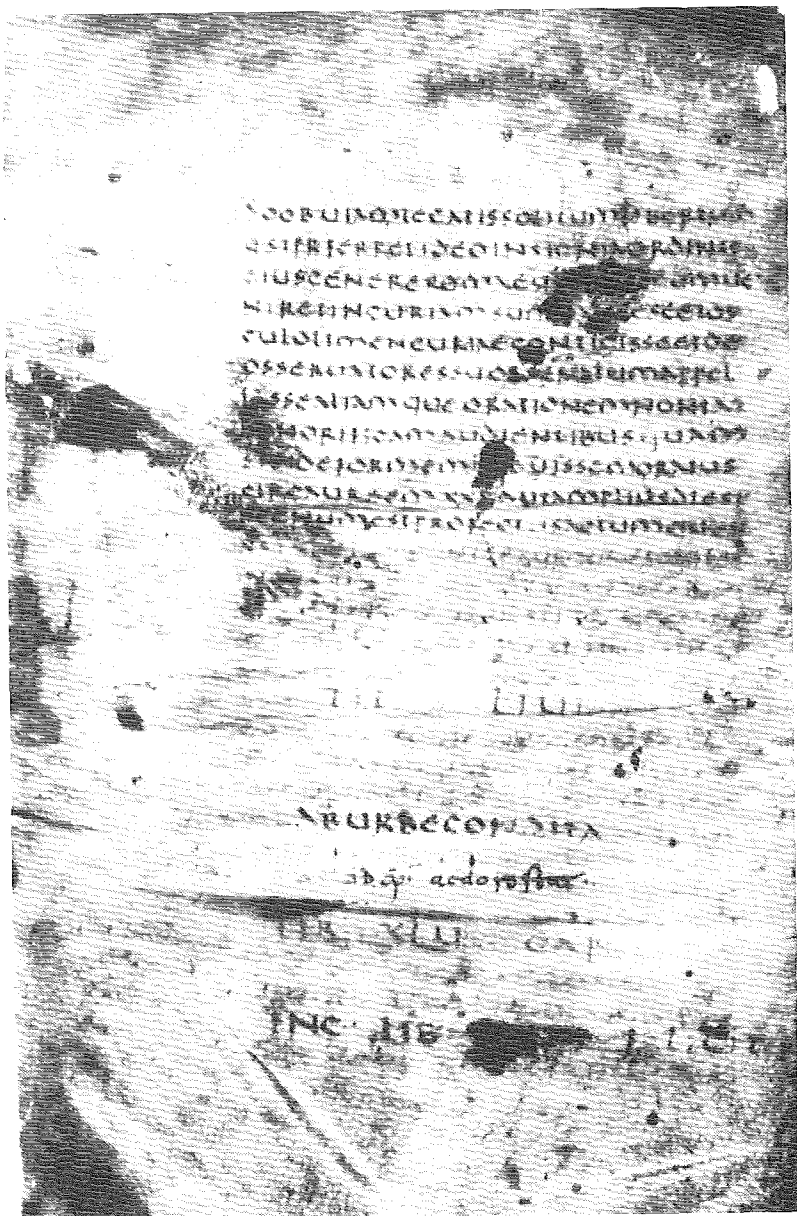
Aan de leraar en zijn school: ca.740

In een codex van de Oostenrijkse "Nationalbibliothek" met een afschrift van Livius' "Ab Urbe Condita" (blz. 190) bevindt zich een opdracht, die Blok e.a. op onbegrijpelijke wijze gelezen hebben als: "Iste codex est Theutberti episcopi de Dorestat" (Blok, o.c., p. 119; Weiler, Willibrords missie, p. 130).

In werkelijkheid staat er:

TITI LIVII
AB URBE CONDITA
ad gregorium ac dorostat
LIB. XLII EXP(onitur)
INC(ipit) LIB. (onleesbaar)

Alleen de derde regel is als opdracht toegevoegd, de rest is ouder schrift. Iets anders dan "Aan Gregorius en Dorestad" ('Gregorius' in paraaf) valt er niet van de maken; zodat we blijven zitten met

Livius-codex Oostenrijkse "Nationalbibliothek", Wenen, Cod. Vin, Lat. 15, fol. 193. (Zie tekst 146)

een zoekplaatje en de vraag: waar zit bisschop Theutbert? -- De codex is waarschijnlijk door Bonifatius bij een van zijn Rome-reizen meegebracht en aan zijn volgeling Gregorius en aan diens school te Dorestadum geschonken.

Tekst 147

De leerlingen van Gregorius: tussen 740 en 775

Zijn (Gregorius') leerlingen kwamen niet uit één maar uit alle naburige volken... Enigen waren uit het edel geslacht van de Franken, anderen uit het godsdienstige volk der Anglen, sommigen uit de nieuwe plantage van God, in onze dagen begonnen onder de Fresones (Vlaanderen) en Saxones (zuid van Boulogne), sommigen uit de Baguarii (Bavay) en de Suevi (omg. Kortrijk) of uit welke volken ook die God gevonden hadden, onder wie ik (Ludger) de minste en de zwakste leerling ben.

Bron: Ludger, Vita S. Gregorii, AS, aug. V, p. 261.

Nota: Baguarii -enige handschriften maken er Burgundi van- zou, gezien de afstand, een meer voorkomende verschrijving kunnen zijn voor Bructuarii (Broxeele, 18 km oost van Audruicq), terwijl de Baguarii hun traditionele "hoofdplaats" hadden onder Bavay (140 km oost van Audruicq). Deze waren evenwel, getuige een Baguarische bisschopsbenoeming (tekst 122) en een Pagus Baguarensis (tekst 128), ook goed vertegenwoordigd in en rond Béthune (op ca. 55 km zuid-oost van Audruicq). Dat o.a. Blok (o.c., p. 119) van hen Beieren maakt, is al erg genoeg; nog erger is diens enormiteit dat hij de Suevi uit de buurt van Kortrijk als de Zwaben uit het zuiden van Duitsland opvat. Zelfs bij de Angli als Engelsen behoort een groot vraagteken gezet te worden, daar de Angli van Englos bij Rijssel méér voor de hand liggen en de Engelsen in die tijd moeilijk als een naburig volk konden worden aangemerkt. In elk geval wordt door de afkomst van de leerlingen wéér eens bewezen dat Dorestadum te Audruicq lag en niet te Wijk bij Duurstede gelegen kan hebben.

Gregorius heeft ook als bestuurder van zijn bisdom het accent gelegd op het onderwijs, geheel in de lijn van de Benedictijnse tradities en waarschijnlijk geïnspireerd door het inzicht dat voor de opbouw van een plaatselijke kerk een infrastructuur van ontwik-

kelde priesters en leken even noodzakelijk was als de arbeid “aan het front”, een gedragslijn die wij eveneens met eigen ogen in moderne missies zien gevolgd worden.

Tekst 148

Karel de Grote over Tournehem: 769, maart 1

Koning Karel van de Franken bevestigt -op verzoek van bisschop Gregorius en onder zijn overlegging van de oorkonden van Pepijn, Karel Martel en diens voorganger Pepijn- de schenkingen van zijn vader Pepijn en van Karel Martel aan de kerk van St.Martinus, die gesticht is in de plaats Traiectum(Tournehem) aan de rivier de Renus(Schelde). Hij bevestigt het recht op de tienden uit alle vooreen genoemde goederen tot het gestelde doel, namelijk om tot beneficie te dienen voor de monniken en kanunniken die er de heidenen tot het christendom bekeren. De koning bekrachtigt de oorkonde met zijn teken.

Bron: Cartularium van Radboud, nr 6.

Nota: Gregorius heet in deze bevestigingsakte zonder meer bisschop. Maar Echternach kent hem enkel als “Gregor van Utrecht, Abt” (Grundherrschaft I,1, p. 488) en laat tegelijk Willibrord als abt aansluitend opgevolgd worden door ene Adalbertus (739-776) met een record-ambtsstaat van 37 jaren (Quellen, p. 4), aldus een potsierlijke situatie scheppend van een bisschopszetel zonder bisschop en een abt zonder abdij! Vermoedelijk had Gregorius vanaf 739, naast schola en bisdombestuur (onder Bonifatius), ook de abdij onder zijn hoede: de eerste betrouwbare akte waarin aldaar de genoemde Adalbert optreedt, is van 757!

Lebuinus (ca.780)

Tekst 149

Lebuinus bij Gregorius: ca.755-775

De Zaligmaker spoorde hem aan te vertrekken uit zijn land, dat van de Oude Saksen, om in de gebieden van de Franken en

Saksen bij de rivier de Isla aan het volk te prediken... hij besteed een schip en zo begaf de zalige Lebuinus zich naar de priester Gregorius, die toen in de burcht van Traiectum(Tournehem) verbleef dat met een oude naam Wiltenburch heette, waar deze priester de plaats van bisschop bekleedde. Deze was uit een voornaam geslacht van Franken geboren en door de heilige Winfried (Bonifatius) opgevoed... Nadat deze in Fresia(Vlaanderen) waar hij predikte, met 50 gezellen was gedood, heeft Gregorius tot aan het einde van zijn leven het christendom versterkt, dat Willibrord en andere dienaren van God in Fresia(Vlaanderen) en omstreken begonnen waren.

Bron: Vita Lebuini antiqua, MGS, XXX, p. 791.

Nota: Ik citeer alleen uit de oudste Levens van Lebuinus, daar het zinloos is de legenden breed uit te meten en te weerleggen die in latere bewerkingen van diens Leven welig opbloeien. Dat voor Lebuinus zijn vaderland (Engeland) het "Oude Saksen" was, kan alleen betekenen dat hij afstamde van de Saksen die al eeuwenlang ook in Engeland woonden en hun gebied rondom Londen met namen als Essex, Sussex, Wessex en Middlesex tot het hunne bestempeld hebben. Het betekent geenszins dat de Engelse Saksen ouder zouden zijn dan de continentale, en nog minder: dat ze allebei herkomstig zouden zijn van Sleeswijk-Holstein! Bij Lebuinus draait alles om de juiste plaats van Saxonia en de rivier de Isla. De Saxones zaten vanaf Boulogne ver landinwaarts. De Isla is de rivier die in Frankrijk de Lys en in Vlaanderen de Leie heet. Bij de Romeinen werd zij Lupia of Lipia genoemd, wat later leidde tot de Duitse doublure "Lippe". In de oudste teksten komt Deventer niet voor, noch ook het Noordfranse Daventria(Desvres) waarvan ons jonge Deventer een doublure is; zodat de Lebuinus-legende uitsluitend via de IJssel (als doublure van de Isla) in Deventer schijnt te zijn beland.

Tekst 150

Lebuinus bestemd voor de streek van de Isla(de Lys): 755-775

Ondertussen dat dit gebeurde, kwam een heilige en geleerde priester uit het volk der Engelsen, Liafwinus (Lebuinus) genaamd, naar abt Gregorius en zei tot hem dat hij driemaal door God was aange-

spoord om in de streken van de Franken en Saxones bij de rivier de Isla(Lys) het geloof aan het volk te verkondigen.
Bron: Vita S.Ludgeri, MGS, II, p. 408.

Tekst 151

Lebuinus in Saxonia, in de Sudergo: 755-775

Lebuinus vroeg aan Gregorius hem een plaats aan te wijzen om te prediken... deze gaf hem een metgezel Marchelmus, een leerling van Willibrord... hij ging herhaalde malen naar Saxonia om daar de mensen voor Christus te winnen... onder hen was een rijke man in de Sudergo.

Bron: Vita Lebuini antiqua, MGS, XXX, p. 793.

Nota: Deze tekst wekt de indruk dat Lebuinus aanvankelijk óók (of zelfs vooral) bezuiden de eigenlijke Isla-streek heeft gewerkt.

Tekst 152

Lebuinus aan beide zijden van de Isla(Lys): 755-775

Inmiddels kwam een heilige en geleerde priester, Liafwinus (Lebuinus) geheten, van Engeland naar abt Gregorius, zeggend dat hij door God vermaand was om in het gebied van de Franken en Saksen bij de rivier de Isla(Lys) aan het volk het geloof te verkondigen. Hij vroeg dat men hem naar die plaats zou brengen. Daar die tot het bisdom van Gregorius behoorde, liet deze hem daarheen vertrekken... De mensen bouwden voor hem een kerk op de oostelijke (noordelijke: zie tekst 154) oever van de genoemde rivier en een bij de plaats die Huilpa(Oppy) wordt genoemd.

Bron: Vita S.Ludgeri, AS, maart III, p. 643.

Nota: Huilpa, in regionale bronnen als Wilpa, Wulpa, Vulpa en in andere vormen bekend, is helemaal niet het Gelderse Wilp nabij Deventer, doch Oppy dat 10 km noord-oost van Atrecht aan de zuidgrens van het Lys-gebied ligt. Voor de plaatsing van de eerstgenoemde der beide kerken: zie tekst 154.

Tekst 153

Lebuinus te Marklo (= Merck-Saint-Liévin): 755-775

De Saxones... kwamen eenmaal per jaar bijeen in een algemene vergadering op een plaats die Marklo heet bij de rivier de Wisura (Lebuinus viel onverwacht deze vergadering binnen, wat hem groot ongenoegen van de Saksen opleverde, doch verder geen nare gevolgen voor hem had).

Bron: Vita Lebuini antiqua, MGS, XXX, p. 793.

Nota: Marklo is niet het Overijsselse Markelo, en nog minder het Duitse Markelo aan de Weser. Dit reeds oude twistpunt schijnt Blok (o.c., p. 59) toch in het voordeel van de Duitse kandidaat te willen beslissen. Zo raakt hij echter alleen maar van de IJsselse regen in de Weserse drup: zit hij namelijk nòg 'n paar honderd kilometer verder van de Lys. De juiste plaats van Marklo is Merck-Saint-Liévin op 16 km zuid-west van St.-Omaars, waar de naam van de heilige vandaag aan de dag nog in de plaatsnaam prijkt.

Marklo wordt ons in deze tekst voorgesteld als een plaats aan de overigens onbekende rivier Wisura. Ons Merck-Saint-Liévin ligt evenwel aan de (bovenloop van) de Albis/Aa. Nu zijn we van de Albis reeds verscheidene naamvarianten tegengekomen waarbij het Romeinse 'alb' blijkt ingeruild tegen het gelijkbetekenende germaanse 'wit' (Withea, Witheo, Huita, Huitta... en zelfs Fethna: zie tekst 55, al. 5 van Nota; tekst 118... etc.). In het geval van 'Wisura' rijst echter de moeilijkheid dat daarbij zonder aanleiding de t-klank zou zijn weggefallen die in de overige hierbedoelde varianten bepalend is. Meer voor de hand liggend -maar niets oplevend- is de veronderstelling van domweg een naamsverwarring met 'Wisurgis'(thans Wimereux) waar men later de Duitse Weser van gemaakt heeft. Een nòg andere en wellicht meest acceptabele mogelijkheid is, dat 'Wisura' een verschrijving zou zijn van 'Wiseria': een rivier-aanduiding, speciaal ook meermalen gebruikt voor de Lys. Bedenkt men hierbij dat onder Merck-Saint-Liévin en Terwaan de Aa en de Lys parallel stromen op slechts 5 km van elkaar, dan kan men op kleine vergissingen bedacht zijn. Daarentegen vergt het zóveel meer rivieren-verwarring (via Wisura-Wisurgis-Weser, hetzij via Wisura-Wiseria-Weser) het verre Marklo a/d Weser te bereiken, dat we liever maar van de reis afzien.

Tekst 154

Lebuinus van Lys naar Leie: 755-775

De christenen die daar woonden, bouwden hem eerst een kerk in het westelijk (lees: zuidelijk) deel bij de plaats Wilpa(Oppy), daarna een kerk en een huis op de oostelijke (lees: noordelijke) oever van de daar voorbij-stromende rivier de Isla(Lys, Leie).

Bron: Vita Lebuini antiqua, MGS, XXX, p. 792.

Nota: De toenmaals nog vigerende westwaartse oriëntatie werd in deze tekst alsmede in tekst 152 niet opgemerkt, zodat deze teksten onze IJssel op het lijf geschreven schenen. De bóvenloop van de Lys stroomt immers vrijwel oostwaarts (dus met zuid- en noordoever) terwijl de IJssel noordwaarts vliedt (met west- en oostoever). Wel vertonen de twee teksten een markante on-gelijkenis. Tekst 152 noemt éérs (zonder van een "huis" te talen) de kerk die meer stroomafwaarts op de noordelijke oever van de rivier was gebouwd; en dan pas de kerk "bij Huilpa", zonder windrichting-opgave maar wel in feite 30 km bezuiden de Lys gelegen. Tekst 154 daarentegen plaatst, logisch en chronologisch juist, de kerk bij Wilpa/Huilpa voorop (terecht zònder eigen huis) en vermeldt vervolgens de kerk die "daarna" benoorden de "voorbij-stromende rivier de Isla"(Lys, Leie) -dus op de oever zelf van die rivier- gebouwd werd. Mèt huis natuurlijk! Want een eigen dak boven het hoofd zal Lebuinus nodig hebben als hij de nog vrijwel geheel heidense noordelijke Leie-streek wil kerstenen. En laatstgenoemde onmiskenbaar oudere tekst lijkt inderdaad aan te geven dat Lebuinus vanuit Oppy bij Atrecht zijn werkterrein (metterwoon!) verlegde naar het gebied van de Leie in Belgisch-Vlaanderen. En hier stoten we op een van de merkwaardigste zaken in de historische mythen: bij al het gedoubleer ontstond er een complete triptiek van één en dezelfde heilige, die in Nederland Lebuinus heet, in Vlaanderen Lieven en in Frankrijk Liévin.

Tekst 155

De merkwaardige doublure van Lebuinus en Lieven: 755-780

Lebuinus van Deventer heeft een volmaakte en tot in alle details identieke dubbelganger in Livinus, de patroon van het bisdom

Gent, in Vlaanderen beter bekend als Sint Lieven. Reeds in 1941 lanceerde de bollandist M. Coens de veronderstelling (Anal. Bolland. 1941, p. 278) dat Livinus van Gent een legendarische doublure was van Lebuinus van Deventer. Nadien (ibid. 1952, p. 285) heeft de schrijver zijn stelling nader uitgewerkt en wat de feiten betreft afdoende bewezen. De bewijsvoering steunt op tal van punten. Zo worden beide heiligen op 12 november gevierd. Lebuinus, in veel bronnen Liefwinus genoemd, is taalkundig hetzelfde woord als Livinus. Het Aartsbisschoppelijk Museum van Utrecht heeft een Evangelarium, aan Lebuinus toegeschreven; de St. Bavo van Gent heeft een gelijksoortige tegenhanger, die gezegd wordt van Livinus te zijn. De meest doorslaggevende bewijzen tenslotte ontleent Coens aan een nauwkeurige vergelijking van de levensbeschrijvingen van de twee heiligen, waarin zoveel volledig identieke details voorkomen dat het Leven van Livinus, althans volgens Coens, gefabriceerd moet zijn op een Leven van Lebuinus. Hij zegt het niet met zoveel woorden maar hij laat toch duidelijk doorschemeren, dat Lebuinus van Deventer historisch is en Livinus van Gent volkomen legendarisch.

Hier heeft Coens zich vergist; de zaak ligt precies omgekeerd. Livinus van Gent moet als de rechte doortrekking worden beschouwd van de historische waarheid dat Lebuinus bij de Lys in Frankrijk en de Leie in overig Vlaanderen gepredikt heeft, terwijl zijn beweerde aanwezigheid in Deventer volkomen legendarisch is. Coens zat natuurlijk nog gevangen in de van noord naar zuid bewegende Saksische mythe, waarop de hele Deventer-legende berust (en wellicht tevens in een minderwaardigheidscomplex tegenover het overdonderend gezag van de Nederlandse mythe-makers?). Ook in zijn argumentatie is hij niet correct; hij zegt bijvoorbeeld dat Gent vóór de 11e eeuw geen traditie van Livinus heeft gehad. Het is echter bekend dat een Leven van de heilige op verzoek van bisschop Balderik van Utrecht tussen 940 en 978 geschreven werd door Hucbald, een monnik van Gent (*Vita S. Lebuini*, MGS, II en XXX). Livinus blijkt dus in de 10e eeuw wel degelijk in Gent bekend te zijn geweest, zij het niet of nauwelijks onder de naam Lebuinus. Bisschop Balderik richtte zich niet voor niets tot Gent; hier immers verwachtte hij de meest authentieke gegevens te zullen krijgen. Wel was de heilige in Gent bekend doch algemeen onder de naam Livinus oftewel Sint Lieven en nog niet onder het door Hucbald geïntroduceerde, althans gebruikte Lebuinus.

De Franse historici plaatsen Lebuinus onder de naam van Saint Liévin in het noorden van Frankrijk (Robert, Histoire de Saint Liévin). Zij nemen aan dat de heilige vanuit Engeland aangekomen is te Wissant. Nadat hij zich enige tijd te Pont-de-Briques op 5 km zuid-oost van Boulogne had opgehouden, ging hij naar Renty op 5 km zuid van Merck-Saint-Liévin, waar hij zich vestigde. Omdat hij in dit gebied tegenwerking en vervolging te verduren had, vertrok hij tenslotte naar Sint-Lievens-Essche op 22 km zuid-oost van Gent. Volgens de Franse hagiografen is de heilige op deze plaats als martelaar gestorven; in de kerkelijke liturgie evenwel is Lebuinus alleen als belijder bekend (zie echter laatste alinea). Zijn lichaam werd direct of later overgebracht naar Sint-Lievens-Houthem op 16 km zuid-oost van Gent. De kerk te Houthem is aan St. Michaël toegewijd; aangenomen wordt dat zij door Lebuinus werd gesticht, waarvoor men een aanwijzing te meer meent te mogen zien in het feit dat ze zijn patronaat niet heeft. De kerk is in 1773 hersteld; zij bevat nog een deel uit de 7e of 8e eeuw, dat haar bestaan ten tijde van Lebuinus kan bevestigen. Op korte afstand van de parochiekerk ligt een kapel, aan Lebuinus toegewijd en als bedevaartplaats bekend.

In het jaar 842 heeft Theodorus, bisschop van Kamerijk, te Sint-Lievens-Houthem de relieken van Lebuinus "verheven". Zoals bekend, stond zo'n verheffing gelijk met een officiële heiligverklaring, waarbij de relieken uit het graf gehaald en op het altaar tentoongesteld werden (vandaar de term verheffing). Dat betekende de goedkeuring van de publieke verering als heilige, waaraan in de meeste gevallen een heiligverklaring door de volksmond was voorafgegaan. Vanuit St.-Lievens-Houthem zijn de relieken in 1007 naar Gent overgebracht en in het jaar 1020 door de abdij van St.Bavo overgenomen. Vanwege deze 11e-eeuwse 'translaties' en op grond van zijn overtuiging dat Lebuinus in Deventer begraven was, plaatst Coens het ontstaan van de Gentse traditie in de 11e eeuw. Wij zagen dat Lebuinus al vroeger in de abdij van Gent bekend was.

Naast de teksten die Lebuinus met duidelijke geografische details aan de streek van Lys en Leie toewijzen, bestaan in het noorden van Frankrijk ook tal van opmerkelijke relictten van zijn devotie. Behalve in de reeds genoemde plaatsen, werd Lebuinus in de bisdommen van Kamerijk, Atrecht, Boulogne, St.-Omaars en Amiens vereerd. Zijn feest is op de Kalender van St.-Omaars ver-

meld, evenals (uiteraard van 2e hand) op die van Willibrord. In de plaats Rumaucourt (in het bisdom Atrecht) bestond ter ere van Lebuinus een broederschap, die een kapel bezat welke in de wijde omgeving als bedevaartplaats bekend was. In het jaar 1495 is in Atrecht een broederschap ter ere van de heilige opgericht. Nog wordt Lebuinus in deze streken aangeroept om de gunst van een zalige dood. Reliekhouders van Lebuinus bevinden zich in de kerken te Aire-sur-la-Lys, te Socx en te Beaufort. In de Litanie van Marchiennes, opgesteld omstreeks het jaar 1000, komt de belijder Lebuinus voor. In het kanton Lens ligt de plaats Liévin, kennelijk naar de heilige genoemd. Deze duidelijke relictten bewijzen, naast de teksten, dat Lebuinus van Deventer pure legende is en overigens slechts een uitvloeisel vormt van de mythe dat de Saksen vanuit Sleeswijk-Holstein naar Overijssel afgezakt zouden zijn.

Als curiosum zij vermeld dat in een 'Mis- en Vesperboek' van enkele decennia geleden het 'proprium' van het ongesplitste bisdom Haarlem nog twee aparte heiligen ter verering aanbood: Lebuinus op 16 november en Livinus op 12 november. De laatstgenoemde, bisschop en martelaar, zou in het bekeringsplan voor Engeland van Gregorius de Grote (paus, 590-604) thuishoren en tenslotte ook nog naar het vasteland overgestoken zijn om daar de marteldood te sterven († 657): de eerste is dan "onze" Lebuinus, belijder († ca.780), die óók niet van ons is.

Tekst 156

Lebuinus in Deventer begraven? ca.780

In een (zeer laat!) Leven van Ludger wordt verhaald dat hij in Deventer op het graf van Lebuinus een kerk wilde bouwen. Een vroegere kerk, bestaande ten tijde van Lebuinus, was door de Saksen verwoest. Ludger kon echter het graf van zijn heilige voorganger niet vinden; wel had hij er een vermoeden van, waar het gezocht moest worden. Lebuinus verscheen hem in een droom en openbaarde hem, dat hij een bedeplaats moest oprichten aan de zuidzijde van de in aanbouw zijnde kerk; dat was de juiste plaats.

Bron: Vita S.Ludgeri, MGS, II, p. 411.

Nota: Distilleren we uit het verhaal de zuivere waarheid, dan krijgen we het volgende resultaat. Toen dit Leven van Ludger geschre-

ven werd en inmiddels de mening had postgevat dat Lebuinus en Ludger in de IJsselstreek gewerkt hadden, wist de schrijver terdege dat het lichaam van Lebuinus niet in Deventer te vinden was. Dit belangrijk feit, dat hij maar moeilijk kon verwerken, verdoezelde hij achter een verdichtsel en een wonder, doch viel daarbij door de mand. Immers, de aandachtige lezer moet al wel opgemerkt hebben dat Lebuinus niet zijn graf openbaarde, maar aanwees waar Ludger een kapel moest bouwen. De schrijver durfde geen klare leugen neer te zetten: hij deed enkel een zijdelingse suggestie, iets wat een gebruikelijke methode is van legende-vormers die het zó inkleden dat anderen de conclusie moeten trekken. Een methode echter die -als "restrictio mentalis" (halve waarheid)- blijkbaar ook door hemelingen wordt toegepast.

In deze tekst, en overigens ook in de gangbare opvattingen, wordt Ludger beschouwd als de opvolger van Lebuinus. De teksten van de beide Levens zeggen dit evenwel met geen woord; in de oudste teksten over Ludger komt de naam van Lebuinus niet voor: en omgekeerd evenmin. De twee zendelingen hebben in ongeveer dezelfde streek (Atrecht) gemissioneerd, zij het dat Ludger meer in het westelijke deel arbeidde en Lebuinus in de omgeving van Atrecht en hogerop. De aanstelling van Ludger tot bisschop van een streek ten noord-westen van Atrecht zou men tot op zekere hoogte een opvolging van Lebuinus kunnen noemen, maar geen aansluitende opvolging. Want Lebuinus was daar al lang weg. Hij is in of omstreeks 780 overleden en heeft ná zijn arbeid bij Atrecht waarschijnlijk nog ruim eenzelfde tijd in Belgisch-Vlaanderen geleefd en gewerkt. Ludger is echter pas in 805 bisschop geworden. Dit betekent een 'opvolging' met een sedisvacatio van ca. 40 jaren. Vandaar ook dat de legende van Deventer zelfs chronologisch niet klopt. Rest nog één zaak op te merken: al gaat Lebuinus naar Gregorius van Tournhem om hem een missieplaats te vragen, in het verdere verhaal komt geen woord meer voor van enige relatie met het bisdom Traiectum. Twee conclusies liggen daarom voor de hand: Lebuinus en verschillende andere zendelingen hebben volledig zelfstandig gewerkt en, wat in feite nog belangrijker is, zij waren geen kloosterlingen van Eperlecques en evenmin ondergeschikten van het bisdom Traiectum. Tenslotte is over een bisschopswijding van Lebuinus niets bekend, zodat in die zin van een opvolging door Ludger geen sprake kan zijn.

Ludger (742-809)

Tekst 157

Wirsingus, de grootvader van Ludger: 670-730

In de dagen van Radboud, koning van de Fresones(Vlaanderen), leefde een edel man Wirsingus genaamd die, ofschoon hij het geloof in de Drievuldigheid niet kende, een hulp van de armen en een verdediger van de verdrukten was... hij verdedigde tegenover de koning en zijn vorsten de waarheid. Hij maakte grote wreedheden van de koning bekend, die daarop bevel gaf hem in het geheim te doden. Hierop vluchtte Wirsingus, die gewaarschuwd was, naar Grimoldus, een vorst van de Franken. Deze ontving hem welwillend. Hij verbleef verder in het rijk van de Franken en ontving het Doopsel... Na de dood van koning Radboud... gaf Karel Martel aan Wirsingus een leengoed in het gebied van de Fresones en zond hem naar zijn vaderland terug om daar de zaak van het geloof te versterken. Hij nam zijn erfgoederen weer in bezit en woonde in een plaats die Suabsna genoemd wordt, bij Traiectum(Tournehem), waar hij een hulp werd van de heilige Willibrord.

Bron: Vita S.Ludgeri, AS, maart III, p. 641.

Nota: Grimoald was een zoon van Pepijn II. -- Suabsna is Zouafques op loopafstand van Tournehem. Zowel de overduidelijke etymologie van de woonplaats alsook de korte afstand ervan tot Tournehem stellen deze localisatie buiten twijfel. Aanstonds komt de volgende tekst haar nogmaals bevestigen. De plaats is in Nederland nooit gevonden, want ook zonder transgressie kan de Romaanse naam alhier nooit gelegen hebben. Blok moet dit als naamkundige weten. Waarom probeert hij dan (o.c., p. 45) ons nu wijs te maken dat het Zwesen(= Oud Zuilen?) is, te meer daar de vroeger gangbare misgreep van Zuilen eenieder nog heugt.

Tekst 158

Studie van Ludger te Tournehem en Audruicq: 760-775

Bij de Doop ontving hij de naam van Ludger... Hij vroeg zijn ou-

ders, dat zij hem aan een man Gods zouden aanbevelen om onderwezen te worden. Zij bevalen hem bij de eerbiedwaardige Gregorius aan, leerling en opvolger van Bonifatius... In het klooster van Traiectum (Tournhem) wijdde hij zich aan de studie van het geestelijk leven... deze Gregorius was niet tot bisschop gewijd, maar bleef priester... In deze plaats was ook Alcuinus leraar, dezelfde die ten tijde van Karel de Grote in Tours en in Francia magister zou worden... Ludger bracht vele nachten door in de kerk van de Salvator (en van Martinus) welke Willibrord had gebouwd.
Bron: Vita S.Ludgeri, AS, maart III, p. 643.

Nota: Wat de bisschopswijding van Gregorius betreft, verdient Ludger (die als 12-jarige knaap het gebeuren meemaakte) beslist méér gezag dan de schrijver van zijn Vita (zie de teksten 63 en 145). -- Vanuit Suabsna(Zouafques) kon Ludger in amper 10 minuten gaans de kerk van Tournhem bereiken voor zijn nachtelijke gebedsstonden.

Tekst 159

Ludger zendeling in de Ostrevant bij Atrecht: ca.776

Toen Albricus in Colonia(Coulogne) de waardigheid van bisschop ontvangen had, heeft hij Ludger tot priester gewijd en hem aangesteld tot prediker van de Kerk in de pagus Ostracha(Ostrevant bij Atrecht) op de plaats van Bonifatius' marteldood.

Bron: Vita S.Ludgeri, AS, maart III, p. 644.

Nota: Wéér een van Ludger afwijkende inlichting, gegeven door de schrijver van het Vita Ludgeri: nl. dat Albricus pas na Gregorius' dood tot bisschop zou zijn gewijd, terwijl hij volgens Ludger (tekst 145) voordien als wijbisschop de helper van Gregorius was.

Tekst 160

Ludger sticht een klooster te Weretha(Fréthun): 783-793

Toen de man Gods Ludger bijna zeven jaren in die streek gearbeid had, kwam de verdorven en heidense Widukind, vorst van de Saksen, in opstand, die de Fresones(Vlaanderen) van het geloof af-

bracht, kerken verbrandde en de dienaren Gods verdreef. Tot aan de rivier van het Flevum(Almere) deed hij de Fresones het geloof verlaten en weer zoals voorheen aan de afgoden offeren. Ten tijde van deze woeling overleed bisschop Albricus. Door noodzaak gedwongen verliet Ludger de streek. Met twee gezellen begaf hij zich naar Rome en vandaar naar het klooster van Benedictus te Benevento, waar hij de regel van Benedictus leerde. Hij had immers het plan om op zijn erfgoed een klooster van monniken te stichten, wat nadien (ca.793) ook is geschied op de plaats Werethina(Fréthun op 4 km zuid-west van Calais).

Bron: Vita S.Ludgeri, AS, maart III, p. 644.

Tekst 161

Ludger wordt bisschop in de omgeving van Atrecht: ca.804

Na twee jaren en zes maanden keerde Ludger (van Rome) in zijn vaderland terug. Zijn roem kwam ter kennis van Karel de Grote, die hem als prediker bij het volk van de Fresones aanstelde in vijf gouwen, waarvan de namen zijn: Hugmerthi, Hunusga, Fivelga, Emisga, Federitga en een eiland, Bant genaamd. Hij probeerde ook verderaf het geloof te verkondigen. Op raad van de keizer trok hij naar een zeker eiland in het grensgebied van de Fresones (Vlaanderen) en de Dani(Normandië), Fosete of Fositesland genaamd... hij doopte er in een bron waar Willibrord voorheen ook gedoopt had... Koning Karel de Grote stelde de man Gods Ludger aan (als bisschop) in het westelijk (lees: zuidelijk) deel van Saxoniam, voornamelijk de Sudergo(zuid van Atrecht) op de plaats die Mimigernaford heet, waar hij een klooster bouwde... Koning Karel de Grote gaf hem tevens in de pagus Brachante in de plaats Lotusa het klooster van St.Petrus om het met al zijn toebehoren, zijn kerken en dorpen te besturen.

Bron: Vita S.Ludgeri, AS, maart III, p. 645.

Nota: De tekst zit vol geografische aanduidingen, waarvan alle localisaties door Blok (o.c., passim) foutief zijn. -- Hugmerthi, elders Hugumarchi genoemd, is Valhuon op 7 km noord van St.Pol-sur-Ternoise, voorheen bekend als Vallis Hugonis of Urbs Hugonis. -- Hunusga is Hinges op 5 km noord van Béthune. -- Fivelga is Fiefs op 23 km west van Béthune. -- Emisga is Les Amusoires op 10 km

noord van Béthune. -- Federitga is Vaudricourt op 4 km zuid-west van Béthune. -- Bant(= broekland) is als plaatsnaam niet aan te wijzen; het wordt een eiland genoemd en was misschien onderdeel van Ostrachia, ook Osterban geheten, waaruit Ostrevant is ontstaan. -- Het Fositesland is hetzelfde waar Willibrord verbleef, nl. Le Fossé op 39 km noord-oost van Rouaan. -- De Sudergo lag ten zuid-westen van Atrecht. -- Mimigernaford is een verdraaiing-achteraf van de toenmalige naam voor Mingoal op 17 km oost van St.Pol-sur-Ternoise (zie de volgende alinea). -- Het klooster van Lotusa bevond zich te Leuze op 16 km oost van Doornik. Ludger kreeg het bij zijn aanstelling tot bisschop, niet om daar als abt te fungeren, doch om daaruit de nodige inkomsten te verwerven waartoe zijn missiebisdom ontoereikend was. Opmerking verdient het feit, dat Ludger vrij dicht bij de zetel van Tournehem werd aangesteld, zij het ook in overwegend Saksisch gebied. Deze handelwijze was onderdeel van Karel de Grote's voornemen tot christianisering van de Saksen en verbergt nauwelijks dat hij zich distantieerde van de zetel van Tournehem, gelegen in de noordwesthoek van Frankrijk, waar de Vilti, de Slavi en de Saksen hem onophoudelijk hadden uitgedaagd.

Mimigernaford is (evenals de waarschijnlijk oudere variant Mimigardvurdensis) een maakwoord en betekent 'Pseudo-Werden' (zie tekst 249). Het ontstond toen, 40 jaar na Ludgers dood, diens Werethina-abdij voor de Noormannen was uitgeweken naar Westfalen. En de nieuwe naam was een 'antidoubluremiddel', eerlijk verwijzend naar het Franse origineel, doch die door latere generaties niet meer werd begrepen en daarom tot een tekstverdraaiing kon leiden. Het verdraaien namelijk van een in de oorkonden der eerste abdij aangetroffen plaatsnaam (thans Mingoal), met daarbij de toevoeging: "waar Ludger een klooster bouwde". Deze 12e-13e-eeuwse verdraaiing en toevoeging maakt de verwarring nagenoeg onontwarbaar. Men moet er zelfs maar naar raden, of de Vita-kopiiist echt niet meer wist dat dit maak-toponiem op de verhuisde abdij sloeg (en hij dus doelde op nóg een abdij van Ludger), dan wel wilde documenteren dat Ludger de abdij Werden in Duitsland gegrondvest zou hebben. Als bij deze aanradingen tussen de eerste, tweede of zelfs derde abdij, waarvan de verschillende namen dan ook nog dooreen gebruikt worden, het de lezer gaat tolleren (zoals met name bij het verslag van Ludgers dood en begrafenis: tekst 164), dan hoeft hij zich niet te schamen.

In elk geval zal hij uit dit voorbeeld, waarbij de ontwikkelingen zich nog vrijwel aan de oppervlakte afspeelden, kunnen concluderen hoezeer tijdens en na de hele Noordwesteuropese volksverhuivingsperiode (9e t/m 11e eeuw) in het algemeen de kabels der historische continuïteit moeten zijn beschadigd of zelfs radicaal gekapt.

Tekst 162

Andere plaatsen in het leven van Ludger: 804-809

[In enige bijvoegsels op het Leven van Ludger worden verschillende plaatsen genoemd die binnen diens woon- en werkstreek lagen. Verhalen van recentere oorsprong, meestal over voorgevallen wonderen tijdens en na zijn leven, heb ik buiten beschouwing gelaten]. Toen hij om te prediken naar Fresia (Vlaanderen) ging, kwam hij bij een bepaalde plaats Helewyrd... een andere maal te Werfhem... een andere maal te Wiicswird... Een andere keer, toen de zalige Ludger bij de zee was, op een plaats die Werethina heet... De heilige kwam bij een van zijn kerken in de plaats Billurbeki... en op de plaats Hleri bij de rivier de Lade... en in de pagus de Nordgo... en op de plaats Werina... in de plaats Asnaloh... bij de Ripuarii... in de pagus Sudergo op de plaats Alna... bij de bewoners die Hassi worden genoemd.

Bron: Vita S.Ludgeri, AS, maart III, p. 654.

Nota: De 14 namen zijn in Nederland niet te vinden, laat staan daar aan te treffen in een onderlinge situatie die enigszins bij de context past. Het eenzame lachertje Helwerd van Blok (o.c., p. 122) waar Ludger een blinde zanger ontmoette, toont alleen aan dat ook Blok slechtiende is als hij de 13 andere namen overslaat, die we hier laten volgen. -- Helewyrd is Helfaut op 5 km zuid van St.-Omaars. -- Werfhem is Wavrans-sur-l'Aa op 11 km zuid-west van St.-Omaars. -- Wiicswird is Wisques op 5 km zuid-west van St.-Omaars. -- De plaats Werethina, die bij de zee lag en dus het Duitse Werden niet kan zijn, is Fréthun op 4 km zuid-west van Calais. -- Billurbeki is Bellebrune op 11 km oost van Boulogne. De naam heeft men wat aangepast omdat op 21 km west van Münster een Billerbeck ligt. -- Hleri is Lières op 16 km west van Béthune. -- Lade, een algemene naam voor rivier, duidt hier de Guarbecque aan.

-- De Nordgo ligt ten noorden van Atrecht. -- Werina was Wéringhem, een thans verdwenen plaats bij Boulogne. -- Asnaloh is Acheville op 13 km noord-oost van Atrecht. -- De Ripuarii zaten bij Ribécourt-la-Tour, 11 km zuid-west van Kamerijk. -- De Sudergo lag ten zuiden en westelijk van Atrecht. -- Alna is Elnes op 11 km zuid-west van St.-Omaars. -- Hassi is Achiet op 18 km zuid van Atrecht.... Laat ik het maar heel helder zeggen: op één in het verhaal volslagen onplaatsbare naam (die van een gehucht bij het Groningse dorpje Rottum!) Ludger te verheffen tot apostel van oostelijk Groningen en daarbij met de andere namen doen als waren ze er niet: dat is geen handige 'verdwintruc' doch gewoonweg boerenbedrog.

Tekst 163

Werdina bij de zee en de Monden van de Renus: ca.804

Een andere keer was de zalige Ludger bij de zee, op de plaats die Werdina heet, aan de Monden van de Renus(Schelde).

Bron: Vita S.Ludgeri, MGS, II, p. 412.

Nota: Deze tekst bepaalt de plaats van Werdina(Fréthun) nog beter, namelijk bij de zee en aan de Monden van de Renus(Schelde); de beide elementen zijn op de juiste plaats aanwezig, en in het Duitse Werden beslist niet.

Tekst 164

Dood en begrafenis van Ludger: 809

...op de plaats Billurbeki, waar hij ziek van lichaam zijn laatste Mis vierde; in de daarop volgende nacht gaf hij zijn ziel aan God terug... Zijn leerlingen wisten dat hij bij zijn leven had verklaard, begraven te willen worden te Werthina, waar hij op zijn eigen erfgoed een klooster had gesticht ter ere van de Salvator, de H.Moeder Gods en Petrus, de prins der Apostelen, en hij tevens een kerk had gebouwd. Maar het volk verzette zich heftig hiertegen en na overleg besloot men hem (toch?) te begraven in zijn abdij Mimigernaford, waar men hem onbegraven in de kerk van de H.Maria legde. Dit bleef zo totdat de eerbiedwaardige bisschop Hildgrinus van Châlons-sur-Marne en broer van Ludger, alsmede

Karel de Grote, besloten dat hij begraven zou worden aan de oostelijke kant buiten de kerk (van het klooster Werethina), zoals hij zelf had bepaald; hij had immers nooit toegestaan dat een lijk binnen een door hem geconsacreerde kerk begraven werd... Tussen zijn dood en deze begrafenis waren dertig dagen verlopen.

Bron: Vita S.Ludgeri, AS, maart III, p. 647, 653.

Nota: In werkelijkheid sterft Ludger in Bellebrune, 21 km zuid van de abdij Werethina(Fréthun), zodat er tussen zijn monniken en anderzijds de gelovigen van de kerk te Bellebrune onenigheid ontstond over de plaats van begrafenis. Zeer begrijpelijk, omdat het in die dagen de gewoonte was een overledene te begraven op de dag en plaats zelf van zijn overlijden. Ondanks de tegengestelde wens van de overledene verzetten de gelovigen van Bellebrune zich tegen een inbreuk op deze gewoonte. De tekst van het Vita hinkt echter op twee gedachten. Men laat Ludger sterven in Billurbeki (Billerbeck, op 21 km west van Münster). Met de daarna vermelde wens van Ludger om in Werethina te worden begraven, zit men echter bij Calais. Tenslotte vindt de begrafenis plaats in Mimigernaford, waarmee het Duitse klooster Werden of ook het bisdom Münster werd aangeduid die beide in 809 nog niet bestonden. Wat dan toch weer in overeenstemming met Ludgers wens zou zijn. Zoekt u maar uit!

De bedoeling van het verhaal (dat veel later werd geschreven en dan ook leidt tot een wonderdadige bilocatie of zelfs trilocatie van de abdij Werethina/alias Werden/alias Mimigernaford) is niet-temin duidelijk te onderkennen: het wil doen geloven dat Ludger in het Münsterse begraven werd en er de bisschopszetel gesticht zou hebben. De termijn van 30 dagen tussen dood en begrafenis vindt geen afdoende verklaring in de twist om het lijk, maar zou natuurlijk wél begrijpelijk worden indien men de dode eerst over heel de 400 km afstand van Bellebrune bij Boulogne naar Werden bij Essen (D.) had moeten overbrengen; of -omgekeerd- van Billerbeck bij Münster naar Werethina(Fréthun) bij Calais. Het staat buiten kijf dat de monniken met hulp van bisschop Hildgrinus en Karel de Grote aan het langste eind getrokken hebben en dat Ludger bij zijn klooster in Fréthun begraven is. Wel kan aangenomen worden dat het corpus omstreeks 850 naar Westfalen is meegenomen toen de communautiteit van Werethina (Fréthun) voor de Noormannen moest vluchten.

Tekst 165

De oorkonden van Werethina: 793-848

Omstreeks 793 had Ludger het klooster van Werethina gesticht. Het is omstreeks 850 voor de Noormannen moeten vluchten als een der eersten die de wijk moesten nemen; heel begrijpelijk omdat het op een paar kilometer van Het Kanaal lag en, aan het Almere, zelfs vlak op de kust. De Noorman Roerik zetelde al te Audruicq, dat hij in leen had afgedwongen. Na de verdeling van het rijk, gevolgd door eindeloze twisten tussen de Karolingers, werd hij driester en nam hij voor en na ook andere plaatsen en streken in bezit die hij niet in leen gekregen had. In feite is het opmerkelijk dat het klooster van Fréthun het nog zolang heeft volgehouden tot ca.850. In 857 was het bisdom Tournehem aan de beurt om opgerold en verdreven te worden.

Het klooster van Werethina week uit naar het huidige land van Münster, waarmee het waarschijnlijk banden had; want een massa Saksen uit deze noordwesthoek van Frankrijk was door Karel de Grote daarheen verplaatst of eigener beweging daarheen uitgeweken. Het is zelfs geheel aannemelijk dat ook zielzorgers vrijwillig of op bevel zijn meegegaan. Toen het klooster verhuisde, nam het zijn naam van Werethina mee, die mettertijd verduist werd tot Werden. Het nam ook, volkomen terecht, de traditie mee dat het door Ludger was gesticht. En toen vrij kort daarna in of bij Münster een bisschopszetel werd gesticht, hoogstwaarschijnlijk uitgaande van het klooster van Werden, ontstond de legende dat Ludger ook die gesticht zou hebben.

Dit is de hele simpele geschiedenis van de legende van Münster. Het vluchtende klooster nam ook zijn oorkonden, akten en andere bescheiden mee: eveneens een geheel logische zaak waarbij eenieder ervan overtuigd was dat men vrij vlug naar de eerste plaats zou terugkeren. Door omstandigheden gebeurde dit echter niet. De latere ontwikkelingen in Frankrijk lokten daartoe niet aan. Anderzijds was het klooster op de nieuwe plaats gesetteld en in de kerkelijke activiteiten ingeschakeld, die niet meer verlaten konden worden. De herinnering aan het verleden verslapte alengs. Maar er lagen wel nog de oorkonden van dat eerste klooster, die opeens een intrigerende stof gingen vormen. Natuurlijk niet vlak na de vlucht, want toen wist eenieder nog waarover het ging. Werden haalde die pas in de 12e of 13e eeuw uit de kast en liet ze

overschrijven in de befaamde Codex van Werden (lees: van Werethina). Dit boek bevat 66 oorkonden uit de jaren tussen 793 en 848 over schenkingen aan het klooster van Werethina, aan priester of abt Ludger of, sinds 804, aan bisschop Ludger. Nu blijken, zoals te verwachten was, alle akten uit deze Codex betrekking te hebben op plaatsen in het noord-westen van Frankrijk. Wat vooreerst de verplaatsing van het klooster bevestigt, bovendien een even afdoend bewijs vormt dat Ludger niet in Münster geresideerd heeft, en wat tenslotte de historische verplaatsingen op een zodanige manier illustreert als geen andere situatie dat kan doen.

Tekst 166

Een wonderverhaal met dubbele bodem: "gedateerd" 815

In het jaar Onzes Heren 815 hebben wij, Otthilguinus en Thietbaldus, leerlingen van de heilige bisschop Ludger, op zijn bevel de stichting van zijn klooster beschreven. Bisschop Ludger, uit voorname ouders geboren, had vóór de tijd van zijn bisschopsambt het voornemen om op zijn vaderlijk erfgoed, namelijk aan de Monden van de Renus(Schelde), een klooster te stichten; eveneens (lees: of) op een andere plaats die Withmundi(Wissant) heet. Maar met het oog op de onheilen welke in die tijd door de Noormannen aangericht zouden worden, werd hem geopenbaard dat hij dit daar niet kon doen en werd hem door een goddelijke ingeving een plek aangewezen in een bos... op de oever van de rivier de Rura.

Bron: Fundatio monasterii Werethinensis, MG, XV, p. 165.

Nota: Zo maakt men schijn tot werkelijkheid, en werkelijkheid tot schijn. Alle plannen die Ludger dagdromend ontwierp, werden 's nachts met wonderlijke openbaringen doorgestreept. En zo is het klooster zonder zee, zonder Monden van de Renus, zonder familie-landgoed, zonder Noormannen-molest,... probleemloos komen liggen aan de oever van de Rura(Ruhr). Dit 'opstelletje' dat de twee "leerlingen van Ludger" zo'n tweehonderd jaren na 815 maakten, was wel bedoeld om de abdij als een puur Duitse aangelegenheid te doen gelden. Als verzachtende omstandigheid willen we aanvoeren dat de beide scribenten, hoewel twee eeuwen te laat, waarschijnlijk toch niet laat genoeg waren om de Codex Werethinensis

-uiteraard de onvervalste- te kunnen raadplegen. Maar dit hoeft nog niet de onwetendheid te verontschuldigen van de beide broeders inzake het sterfjaar van hun Stichter.

Willehad (vóór 730-789)

Tekst 167

Willehad komt uit Engeland: ca.772

Uit Northumbrië, het land dat zovelen aan de Kerk schonk, kwam Willehad, gezegend met dezelfde deugd en wetenschap; en hij had daar twee jaren in afzondering doorgebracht voor de beoefening van het geestelijk leven (mogelijk doelt Theofried hier op dezelfde 2 jaren als die vermeld in het Willehad-vita: zie tekst 169).

Bron: Thiofridus, Vita S.Willibrordi, AS, nov. III, p. 477.

Tekst 168

Willehad bij de Fresones en Saxones: ca.772

Er was een eerbiedwaardige man uit het geslacht der Engelsen van Northumbrië, Willehad genaamd. Nadat hij de priesterwijding ontvangen had... hoorde hij van de volken der Fresones (Vlaanderen) en Saxones(zuid en zuid-oost van Boulogne) die tot dan toe ongelovig en heidens waren... Hij nam deze zending met de grootste vreugde op zich en stak zo vlug mogelijk de daar tegenaan liggende zee over en kwam aan in Fresia(Vlaanderen) bij de plaats Dockynchirica, dat is in de pagus Hostraga(Ostrachia = Ostrevant bij Atrecht) waar de bisschop Bonifatius voorheen met het martelaarschap gekroond was. Vandaar trok hij verder; hij stak de rivier de Loveke over en kwam bij de plaats Humarcha... Vandaar ging hij naar Thrianta, waar hij velen bekeerde.

Bron: Vita S.Willehadi, AS, nov. III, p. 843.

Nota: Deze tekst is grotendeels reeds bij Bonifatius geciteerd (tekst 138). Van de omgeving van Duinkerken begaf Willehad zich naar het zuid-oosten. Hij stak de Loveke over, wat de Loogracht is, een

thans genormaliseerde rivier in de richting van Veurne, waar de plaatsnamen Lo en Loobrugge nog aan de oude naam herinneren. Humarcha is Valhuon, ons reeds bekend en liggend op 7 km noord van St.Pol-sur-Ternoise. Thrianta is Tringhem onder Hersin-Coupigny en op 9 km zuid van Béthune: het was maar een kleinigheid van deze naam Drenthe te maken!!

Tekst 169

Tien jaar later: Willehads vlucht en terugkeer: 783

Het volgend jaar stond Widukind tegen koning Karel op en verzamelde veel Saxones onder zich; zij vervolgden en strafden hen die christen geworden waren en verdreven de dienaren Gods. Vanwege deze vervolging begaf de dienaar Gods (Willehad) zich van Wigmodia(Withmundi = Wissant) naar Utriuistri, waar hij een schip besteeg en de zee rond Frisia(Vlaanderen) bevoer; en zo ont kwam hij aan de vervolging. De Saksen, die de meester niet hadden kunnen grijpen, pleegden hun wreedheid tegen zijn leerlingen. Zij doodden de priester Folcardus met zijn gezelschap Emmigus in Leri; Benjamin in Utriuistri; de clericus Atrebanus in Thiatmaresgo; Gerwalus met zijn gezellen in Brema... (Willehad begaf zich naar Rome) vanwaar hij getroost en gesterkt door de paus terugkeerde. Bij zijn terugkeer ging hij naar de plaats Afernacha(Eperlecques) waar zijn verspreide leerlingen zich weer bij hem voegden... Hij verbleef twee jaren op deze plaats... en wijdde zich aan studie en aan het schrijven.

Bron: Vita S.Willehadi, AS, nov. III, p. 844.

Nota: Uit dit voorval blijkt hoe de abdij Eperlecques, die destijds zeker geen echte kloostercommunauteit meer herbergde, toch nog zó aan de geloofsverkondiging ten dienste stond dat vervolgde zendelingen er vanzelfsprekend een schuiloord en onderdak vonden en een trefplaats om elkaar te ontmoeten. -- Laten we de plaatsen nagaan waar de slachtoffers vielen. -- Wigmodia of Withmundi is Wissant op 8 km zuid-west van Sangatte; het heet zo vanwege de Mond van de Renus(Schelde) en het op het strand aldaar opmerkelijke witte zand dat heden nog opvalt. -- Utriuistri is Hestrus op 8 km noord van St.Pol-sur-Ternoise. Hier ging Willehad scheep op de Canche om naar Vlaanderen te ontsnap-

pen, daar de weg geblokkeerd was door de Saksen. -- Leri of Hleri is Lières op 16 km west van Béthune. Thiatmaresgo is Anzin-Saint-Aubin op 4 km noord-west van Atrecht, voorheen bekend als Sanctus Albinus de Maresc of Maresch. Het is waarschijnlijk dat de plaats oorspronkelijk naar de aldaar door de Saksen gedode Atrebain is genoemd; maar omdat er in Frankrijk meer dan 70 plaatsnamen (met als toevoegsel) Saint-Aubin voorkomen, zal hier in de naam een besmetting zijn opgetreden. -- Brema is natuurlijk niet het Duitse Bremen doch Brêmes-les-Ardres op 13 km zuid-oost van Calais.

Tekst 170

Willehad wordt bisschop van de Saksen: 787

Weer ging de priester Willehad naar koning Karel de Grote, die toen in de burcht Eresburch (Aremberg bij Valenciennes) verbleef... Deze gaf hem als troost en ondersteuning voor zijn werk 'n zeker klooster in Francia, Justina genaamd, en beval hem in de naam van Christus nogmaals te proberen een parochie (bisdom) te stichten. Hij deed dit en kwam weer naar Wigmodia (Withmundi = Wissant), predikte daar het geloof en herstelde er de verwoeste kerken... zodat het volk van de Saxones zich weer bekeerde... de koning liet de dienaar Gods in Worms (?) tot bisschop wijden en stelde hem aan tot herder van Wigmodia, Laras, Riustri, Astergo, Nordendi en Wangas... Zo bezette hij als eerste de zetel van dit gebied... Hij bouwde ook een godshuis van bewonderenswaardige schoonheid in de plaats Brema, waar hij zijn zetel vestigde ... welke kerk hij aan de H. Petrus toewijdde.

Bron: Vita S. Willehadi, AS, nov. III, p. 845.

Nota: Eresburch is Aremberg bij Valenciennes, welke plaats herhaaldelijk genoemd wordt in de berichten over de Saksen. -- Als materiële steun, voornamelijk om Willehad een regelmatig inkomen te verschaffen, gaf Karel de Grote hem het klooster van Justina, dit is Justine, Ardennes; ofwel, dichterbij huis, Saint-Just op 45 km zuid van Amiens: want de Latijnse naamsaanduiding slaat niet noodzakelijk op een vrouwelijke heilige maar kan evengoed een abdij betreffen (abbatia iustina): en dat "in Francia". -- Wigmodia is Wissant ten zuid-westen van Calais. -- Laras, in an-

dere teksten Laru geschreven, is Lumbres op 11 km zuid-west van St.-Omaars, het Lauri van de Peutingerkaart. -- Riustri is Hestrus op 8 km ten noorden van St.Pol-sur-Ternoise. -- Astergo(anagram van Ostrega) en identiek aan Ostrachia is de Ostrevant bij Atrecht. -- Nordendi is Northout onder Bayenghen-les-Eperlecques tussen Tournehem en Ardres. -- Wanga is Wancourt op 8 km zuid-oost van Atrecht. -- Brema tenslotte is Brêmes-les-Ardres op 3 km zuid-west van Ardres, en dus niet Bremen, wat nogmaals bewezen wordt door de acht andere plaatsen, die nooit in Noord-Duitsland teruggevonden zijn.

Dat Willehad in het missiegebied van Traiectum(Tournehem) tot bisschop wordt aangesteld, lijkt vreemder dan het is. Bij de christianisering van de Saksen was het Karel de Grote warempel niet te doen om in het verre noorden nieuwe bisdommen (Bremen en Hamburg) te stichten: wat Adam van Bremen c.s. van deze en andere teksten hebben gemaakt. Het ging de koning erom bepaalde nabije groepen van Saksen die volgens hem voldoende bedwongen en gepacificeerd waren, van zendelingen te voorzien. Daarom ook heeft hij Willehad verschillende plaatsen aangewezen die territoriaal geen afgerond gebied vormden; wat op zijn beurt bewijst dat de Saksen evenmin in een afgerond gebied woonden doch in groepen of dorpen door andere bevolkingsgroepen heen. Hij kon of wilde deze bekering niet aan de gevestigde bisschoppen en priesters opdragen: enerzijds omdat deze vanwege hun gering aantal de handen al vol hadden aan de bediening van hun eigen parochies en kerken; anderzijds omdat in hun standplaatsen de christianisering al zoveel verder was en zij waarschijnlijk niet veel meer voelden voor een bekeringswerk vanaf de grond. Opvallend is ook dat, na de eerste golf van missionarissen uit Ierland en Engeland die tussen ca.690 en 770 arriveerden, van die zijde de aanvoer van nieuwe krachten niet meer zo vlot verliep. Dit waarschijnlijk ook omdat de Engelse zendelingen niet veel voelden voor de rigoureuze bekeringsmethoden van Pepijn III en Karel de Grote. Alle motieven en omstandigheden zijn niet te achterhalen. Er ligt echter het duidelijke feit dat Karel de Grote bisschoppen en zendelingen aanstelde in het gebied dat in theorie van Traiectum (Tournehem) was; en dat deze geen kloosterlingen van Eperlecques waren noch priesters van het bisdom Traiectum -- De voorlaatste zinsnede "Zo bezette hij als éérste de zetel van dit gebied..." zal wel later toegevoegd zijn met het oog op het Duitse

Bremen; want over enige follow-up van het bisdom Brêmes-les-Ardres is niets bekend.

Tekst 171

Wijding van Willehad in een Zuidfranse kroniek: 787

De zalige Willehad is op de 3e dag voor de Iden van Juli tot bisschop gewijd voor Wimodia, Riusteri, Astergo, Lara, Nordedi en Wangis.

Bron: Chronicon Moissiacense (Moissac, Tarn et Garonne), MGS, II, p. 257.

Tekst 172

Willehad in de pagus Wigmodia: ca.787

Hierna heeft de glorierijke Karel, koning van de Franken, toen hij de roem van de man Gods hoorde, hem bij zich ontboden. Deze had zich al meermalen moeite gegeven om het volk van de Saxones tot het christelijk geloof te brengen, maar zij vielen weer van het geloof af en werden daarna erger dan tevoren. De koning ontving hem met veel eer... en zond hem naar de gebieden van de Saxones in de pagus Wigmodia (Withmundi = Wissant) waar hij in het tweede jaar de Saxones en de Fresones die in de buurt verbleven, tot het christendom (terug)bracht. Dit is gebeurd in het jaar 787... Van die tijd begon de dienaar Gods in Wigmodia kerken te bouwen en priesters te wijden.

Bron: Vita S.Willehadi, AS, nov. III, p. 844.

Tekst 173

Dood van Willehad: 789

...kwam hij bij de plaats Plecateshem, waar hij aan een hevige koorts begon te lijden die van dag tot dag erger werd... en waar hij stierf. Voor zijn begrafenis stroomde het vrome volk van alle kanten toe... en zij begroeven hem in Brema in de nieuwe kerk die hij gebouwd had... Willehad had 2 jaren, 3 maanden en 26 dagen het bisschopsambt bekleed.

Bron: Vita S.Willehadi, AS, nov. III, p. 845.

Nota: Plecateshem is Blecquenecques op 2 km noord-oost van Marquise; en Brema is Brêmes-les-Ardres. -- Toen de mythologische localisatie van de Saksen in het noorden van Duitsland was uitgevonden, kon het natuurlijk niet uitblijven dat ook deze apostelen van de Saksen (Willehad en de driekwart eeuw jongere Ansharius: zie hierna de teksten 190 v.v.) daarheen werden verhuisd; waarbij of waardoor daar ook de doublures Bremen en Hamburg ontstonden, zodat het op een onaantastbare zekerheid leek. Zover is het overigens pas gekomen einde 11e eeuw, toen Bremens kanunnik Adam als allereerste de kerkgeschiedenis van Hamburg schreef en meteen maar verzon. De doublure Bremen liet hij daarbij toch maar vallen, daarmee de legende van twee Karolingische bisdommen in het noorden althans tot de helft reducerend. Het bisdom Hamburg is, evenals Utrecht, pas in de 10e eeuw ontstaan en werd nadien óók evenals Utrecht (maar dankzij de vlijtige Adam wèl sneller: zie tekst 213) opgesmukt met verleiden feiten en personen uit Noord-Frankrijk. Hoogst merkwaardig is, dat men in verschillende kerken in Artois en Normandië beelden ziet van de heiligen Willehad en Ansharius. Wat bewijst dat hun namen daar bekend zijn geweest en hun verering er vanouds verbreid was. Heel begrijpelijk is ook, dat deze herinneringen de Fransen van vandaag niets meer zeggen, maar dat de gewone man zich wèl afvraagt: hoe kunnen in 's hemelsnaam hier de beelden terecht komen van heiligen die door heel de academische wereld worden neergezet in het noorden van Duitsland?! Het gewone volksbesef blijkt het ook ditmaal bij het rechte eind te hebben gehad. In de onvervalste teksten over Willehad en Ansharius is geen enkel raakpunt met Noord-Duitsland te ontdekken. Integendeel: hun authentieke Levens zitten vol met plaats- en streeknamen uit het noorden van Frankrijk, die de academici maar oversloegen omdat ze die in de door hen gewenste streek niet konden vinden.

Albricus (776-783)

Tekst 174

Schenking aan Traiectum door Karel de Grote: 777, juni 8

Karel de Grote, koning van de Franken, schenkt aan de kerk van St.Martinus in Vetus Traiectum(Tournehem), (8 km) west (lees: zuid) van Dorestad(Audruicq) en waar de priester (bisschop) Albricus als gekozen "rector" de bestuurder is: zijn villa Lisiduna in de pagus die Flethite(van het Flevum) wordt genoemd, aan de rivier de Hem, met alles wat daarbij behoort..., al wat graaf Wiggerus van de koning in leen had. Daartoe behoren ook vier bossen, wier namen zijn: Hengistcoto, Fornhese, Mocoorth, Widoc, die gelegen zijn aan beide zijden van de Hem. Ook bestemt hij 100 bunders land voor de kerk te Ubkirika(Nortkerque), (3 km) noord (lees: west) van Audruicq. Voorts schenkt hij (aan de eerstgenoemde kerk) een oeverland langs de rivier de Lokkia (Loquin) alsook het eiland ten oosten (lees: ten noorden) van diezelfde kerk gelegen tussen de Renus(hier: Almere) en de Lokkia(de Hem?!). - De priester Albricus en zijn opvolgers zullen dit voor eeuwig bezitten en besturen. De akte is uitgegeven te Noyon in het koninklijk paleis (zie ook afb. op blz. 231).

Bron: Cartularium van Radboud, nr 7.

Nota: De term Vetus Traiectum hoort in deze akte niet thuis. Hij werd pas na 857 ingevoerd, toen bisschop Hunger voor de Noormannen had moeten vluchten en hij na zijn terugkeer niet meer in Tournehem kon zetelen. Toen sprak men terecht van Vetus(oud) Traiectum, tevens om aan te geven dat het bisdom nog altijd als dat van Traiectum werd beschouwd. De kopiïst van eeuwen later begreep dit niet en heeft verschillende malen Vetus Traiectum in akten gezet waar deze naam chronologisch nog niet past. Dorestadum is Audruicq. Naast deze beide principale plaatsnamen Vetus Traiectum en Dorestadum bevat de akte nog een tiental andere geografische aanduidingen die men (eveneens) nooit in Nederland heeft gevonden; namen die onmiskenbaar Romaans zijn en dus in Nederland moeilijk hebben kunnen bestaan; die echter in Frankrijk vlak bij elkaar met volstrekte trefzekerheid aangewezen kunnen worden; maar die men ondanks alles links

laat liggen en waar het "Bronnenboek van Nijmegen" (nr 21) alleen Traiectum en Dorestadum uit durft citeren, de andere tien gladweg overslaande, om tenslotte het publiek nog te kunnen wijsmaken dat deze akte in Nijmegen werd uitgegeven.

Lisiduna is Licques op 8 km zuid-west van Tournehem. De uitgang (-dunum) wijst op een fort of versterking. Licques ligt op een steile heuvel, die van alle kanten uit het landschap oprijst. Dit is een betere dan mijn eerder gegeven verklaring, waar ik het achtervoegsel -duna van duin afleidde. -- Flethite is de gouw van het Flevum of Almere. -- De Hem, de rivier die langs Tournehem stroomt, draagt nog altijd deze naam. -- Hengistcoto is Ecottes op 3 km noord van Licques, voorheen als Agincota en onder andere vormen bekend. -- Fornhese is Yeuse of West-Yeuse op resp. 5 en 6 km noord-west van Tournehem. Een van de beide plaatsen zal 'Vóór-Yeuse' geheten hebben. -- Mocoorth is het bos Mottehault onder de gemeente Wissocq. -- Dit laatste is het Widoc van de oude akte. De plaatsen zijn inderdaad, precies zoals de akte zegt, aan beide zijden van de Hem gelegen. De vier bossen in deze akte genoemd, zijn door de geschiedenis van Tournehem op een merkwaardige manier bevestigd. In de middeleeuwen was de stad nog in het bezit van vier bossen die tot gerief van de inwoners dienden. Wel kan niet bewezen worden dat het die uit de akte geweest zijn. Maar een restant van dit gebruik bestaat vandaag nog, daar de gemeente gratis hout aan de inwoners ter beschikking stelt die zich daarvoor opgeven, wat hoogstwaarschijnlijk het laatste teken is van een zeer oud historisch gegeven. Het gaat natuurlijk om brandhout.

Ubkirika, die intrigerende plaats vlak bij Dorestadum, waarover al honderden volkomen overbodige bladzijden zijn geschreven, is al evenmin in Nederland gevonden. Alle moeilijkheden waren in één klap opgelost toen de geniale vondst werd gedaan dat de plaats met kerk en al was weggespoeld door de Lek; en toen kon men weer vrolijk verder! Maar de 'vermiste' is Nortkerque op 3 km west van Audruicq. Nort- staat gelijk met boven (Ub-): de plaats wordt immers aangeduid als 'boven' Dorestad gelegen. Ook hier moet men de west-oriëntatie in de gaten houden, die niet alleen 'noord' noemde wat nu 'west' heet, maar die ook 'boven' noemde wat nu 'links-naast' zou moeten heten. Overigens had Ubkirika, indien het benoorden Wijk bij Duurstede lag, wel bijzonder knap moeten laveren om in de Lek op drift te kunnen raken!

De twee laatste items uit deze schenkings-oorkonde (het oeverland en het eiland) moeten wel nabij Traiectum gezocht worden, gezien de verwijzing daarbij naar de Lokkia(Loquin): een zijrivertje van de Hem waarin het enkele km zuid-west van dat Traiectum uitmondt. Het gaat dus niet om de te Wijk-bij-Duurstede beginnende Lek, die pas in de 11e eeuw 'boven water kwam' en de 'Lecke' werd gedoopt. Toch heeft, weer eeuwen later, het 'Lokkia (of Loccha) = Lek' beslist stevig bijgedragen tot de mythe 'Wijk bij Dorestad' (zie verder tekst 254). En wat het eiland in kwestie betreft: ter plaatse kan men aan het bodemprofiel ten westen van Tournehems kerk nog duidelijk vaststellen dat --bij de waterstanden van de 8e eeuw-- de genoemde rivieren, t.w. de Hem-Lokkia en anderzijds het Almere (als één der Ostia Rheni), het tussenliggend hogere terrein tot een waar eiland maakten.

Deze akte, uitgegeven in het koninklijk paleis van Niumaga (Noyon), is altijd aangevoerd als "het bewijs" dat de nieuwe residentie die Karel de Grote na zijn kroning in Noviomagus bouwde, in Nijmegen lag. Na de twaalf gemiste plaatsen uit deze akte blijft er van dat argument niets, maar dan ook niets meer over.

Tekst 175

Alcuinus op bezoek bij bisschop Alberik te Tournehem: ca.780

De Angelsaks Alcuinus, die in dienst was van Karel de Grote, geeft in een Latijns gedicht een beschrijving van een reis van Engeland naar Colonia(Coulogne bij Calais). Aangekomen aan de kust werd zijn boot opgepikt door een sleper die haar aan een lijn de rivier op trok. Tegen de avond arriveerde hij bij Alberik, de bisschop van Traiectum(Tournehem) die hij "vaccipotens" noemde (machtig aan koeien) omdat hij een groot aantal koeien had. Als avondmaal kreeg Alcuinus honing, pap en boter, "omdat Frisia(Vlaanderen) geen olie en geen wijn produceert".

Bron: Poetae Latinae, MGS, I, p. 220.

Odulphus (765-na 851) - Rixfridus († 820) - Fredericus († 838)

Tekst 176

Lodewijk de Vrome over Tournehem en Audruicq: 815, maart 18

Keizer Lodewijk de Vrome bevestigt op verzoek van Ricfredus, bisschop der kerk van Vetus Traiectum(Tournehem) die gebouwd is ter ere van St.Martinus, de schenkingen van zijn vader Karel de Grote en zijn grootvader Pepijn over de verlening van de gehele tienden uit de bedrijven, landen, de tol en de handel van alle zaken op het koninklijk domein; tevens (bevestigt hij) dat alle mensen van de kerk onder de voogdij en bescherming van die kerk staan. De bisschop heeft verzocht dat de vrijdom van tol ook zou gelden op de oevers te Dorestadum(Audruicq) zodat zij (die mensen) niet onderworpen worden aan het "giscot" voor goederen die daar voor hen worden aangevoerd. De keizer verleent dit ook en bevestigt een en ander. Gegeven in het paleis van Aken.

Bron: Cartularium van Radboud, nr 8.

Nota: In de lange reeks van soortgelijke vorstelijke oorkonden is deze de eerste die aan het bisdom immuniteit -m.n. vrijdom van tol- óók toekent voor een bepaald gebied buiten zijn territorium. Tegen het eind van de eeuw was deze immuniteit uitgebreid tot Daventre (Desvres) en Thiele(Tilques) en tenslotte tot elke plaats waar iemand van het bisdom zich ophield binnen de grenzen van het bisdom: zie tekst 220 (242?, 260?). De strekking van bovenstaande oorkonde is niet dat het bisdom de gehele handel van Dorestadum (Audruicq) in handen zou krijgen of de tienden daarvan, doch alleen dat de kerk van Tournehem en de mensen die onder haar stonden ook dáár de onderhavige tolvrijheid zouden genieten. -- "Giscot" betekent geen geschot of huisbelasting (wat een latere vervalste Utrechtse oorkonde ervan maakt: zie tekst 248) doch een lig-, kade- of aanvoergeld voor de te lossen goederen, wat de tekst van de oorkonde trouwens zegt en wat ook de juiste betekenis van het woord "giscot" is, afgeleid van het Latijnse "gestare" = aanvoeren, neerleggen, zelfs letterlijk: ter markt brengen.

Tekst 177

Odulphus niet van Oirschot, maar van Orchies: ca.806

[Odulphus, ca.765 geboren, werd ca.806 pastoor van Orchies op 16 km noord-oost van Douai. De beschrijving van zijn leven is enkel bewaard gebleven in enkele 16e-eeuwse handschriften, die dan ook vol 'Hollandse' toepassingen staan. De goede man heeft niets uitstaande met Oirschot noch met Stavoren waar hij een klooster of een collegiale kerk zou hebben gesticht. Gelukkig zijn er in die Levens enige bijzonderheden bewaard gebleven, die het mogelijk maken hem in de juiste streek te plaatsen].

Toen Odulphus priester geworden was, wilde hij in het klooster gaan. Maar zijn ouders vroegen hem dat niet te doen doch de kerk van Oressooth(Orchies, Vlaams: Oorschie) en het volk te bedienen, want daar was hij geboren en opgevoed. Hij liet zich door hun beden overhalen en tegen zijn zin voldeed hij aan hun wensen. Korte tijd later voelde hij zich geroepen om naar Traiectum(Tournehem) te gaan... waar toen bisschop Frederik woonde, een man van grote heiligheid. Deze ontving hem met grote vreugde en passende eer, en alle dienaren Gods die daar waren, toonden dezelfde blijdschap.

Terzelfder tijd vielen de wilde Frisones(Vlaanderen) door een duivelse beroering weer zodanig in hun vorige dwalingen terug dat bisschop Frederik en zijn aartsdiakens hen niet op de weg van de waarheid konden houden. De bisschop (kennelijk zelf reeds op kerken-bezoek naar de andere zijde van het Flevum overgestoken) zond een trouwe bode met een brief naar Traiectum(Tournehem) om Odulphus te vragen zo vlug mogelijk het Alechmere(Flevum of Almere) over te varen en zich bij hem te voegen. De heilige man was verheugd in de hoop dat hij met zijn bisschop de marteldood zou serven. Toen hij overgestoken was en de bisschop bereikt had, begonnen zij samen de kerken te bezoeken, elke dag opnieuw trekkend van de ene naar de andere plaats om voor het volk te prediken totdat dit, wat eerst op wolven leek, in zachtmoedige schapen werd veranderd.

De bisschop stelde hem nu voor dat hij in die streek zou blijven om het volk verder te onderwijzen, dat nu van zijn dwalingen was teruggekeerd. Maar de man Gods voelde zich daartoe niet in staat. Op aandringen van de bisschop gaf hij toch toe, op voorwaarde dat hij na een reeks van jaren naar Traiectum(Tournehem)

kon terugkeren... Dit is geschied... en toen Odulphus een hoge ouderdom had bereikt en met een stok liep, is hij daar overleden. Niet alleen in Utrecht, zeggen zijn levensbeschrijvingen, maar ook in Stavoren zijn op zijn voorspraak ontelbare wonderen geschied.

Bron: Vita S.Odulphi, AS, juni III, p. 89.

Acta S.Frederici, AS, juli IV, p. 465.

Nota: De laatste zin die over Utrecht en Stavoren spreekt, is een toevoeging uit de 16e eeuw, toen de legende Odulphus reeds aan Utrecht, de Zuiderzee en Stavoren had gekoppeld. De legende van Stavoren bestond al in de 14e eeuw, zoals blijkt uit het stadszegel van Stavoren van 1359, waarop een engel en een zeilschip zijn afgebeeld, die Odulphus naar de stad zouden hebben gevoerd. Hoe men aldaar aan die Odulphus-legende komt? Wel, als iemand vanuit Utrecht het Alechmere oversteekt om zo vlug mogelijk bij de Friezen te zijn, waar zal hij dan landen?... Juist! Zó weinig immers kan volstaan om een mythe los te slaan.

Tekst 178

Frederik wordt bisschop: 820

Toen gaf bisschop Ricfridus de geest... Nadat hij met passende eer begraven was, hebben de geestelijkheid en het volk op ingeving van de H.Geest gezamenlijk besloten dat zij geen andere bisschop wilden kiezen of aanstellen dan Frederik.

Bron: Passio Frederici, MGS, XV, p. 345.

Tekst 179

Installatie van bisschop Frederik: 820

De koning nodigde hem tot de maaltijd en stuurde hem daarna naar Traiectum(Tournehem). En toen hij aan de Renus(Schelde) gekomen was, liepen allen hem tegemoet en leidden zij hem onder passende gezangen naar de burcht. Daarna is hij als bisschop geïnstalleerd in de kerk van de H.Maagd Maria, waar de martelaar Bonifatius en zijn gezellen begraven liggen... en daar verbleef hij lange tijd.

Bron: Acta S.Frederici, AS, juli IV, p. 464.

Nota: De tekst schijnt te willen zeggen dat de nieuwe bisschop niet in de bisschopskerk (met Martinus als tweede patroon) geïnstalleerd is, doch in de abdijkerk van Eperlecques, die aan de H.Maagd was toegewijd, al had ook zij als eerste patroon de Salvator. Tevens geeft hij te verstaan dat de lichamen van Bonifatius en zijn gezellen er nog rustten. Dit alleen al geeft alle reden tot een groot vraagteken bij het verhaal dat de lijken van Bonifatius en gezellen direct of kort na hun dood naar Moguntiacum of Fulda zouden zijn overgebracht (zie Nota's bij de teksten 129, 131, 134 en 139).

Tekst 180

Bisschop Frederik in Walachria: ca.828

Hij (bisschop Frederik) besteeg een schip en landde te Walachra (tussen Brugge en Uitkerke). Op dit eiland ging hij de kerk binnen en beval dat intussen een tent werd opgezet. Toen de inwoners hem zagen, kwamen velen hem eerbiedig begroeten; de meesten echter stonden met de wapens in de hand en dreigden hem aan te vallen. Hij riep een vergadering bijeen, waar hij bekend maakte dat (wegens bloedschande?) men geëxcommuniceerd zou worden: alleen de ouderen kwamen hier naar toe (zie de teksten 51 t/m 54 en tekst 234).

Bron: Acta S.Frederici, AS, juli IV, p. 464.

Nota: Geruchten willen, dat Frederik op Walachria(niet ons latere Walcheren) vooral de daar heersende bloedschande bestreden zou hebben. Wat hier in werkelijkheid achter stak, zal in tekst 182 duidelijk worden. -- Op dit eiland situeerde Theofried, 3½ eeuw na het gebeuren, het bloedig optreden tegen Willibrord door de bewaker van een heidens heiligdom; terwijl Alcuin, enkele decennia post factum, van geen eiland rept: zie de teksten 51 en 52. Hoe Theofried, door de eeuwenlang gaande regressie te negeren, tot een totaal foute locatie kwam, ziet u in tekst 234.

Tekst 181

Schenking aan de kerk van Traiectum: 828, febr. 7

Geroward schenkt aan de kerk van St.Martinus in Vetus Traiectum(Tournehem) wat hij volgens erfrecht bezit in de volgende plaatsen: Langhara, Ellenwik, Aladna, Nuazefelde, Humella, Theodon, Hesi en Asnon met alles wat daarbij behoort aan landerijen, weiden, bossen, wateren, waterlopen, alsook met 40 horigen wier namen worden opgegeven. De akte is opgemaakt door Gerracarus op bevel van bisschop Frederik. Zij is mede ondertekend door 31 getuigen, wier namen eveneens vermeld zijn; en zij werd uitgegeven te Embriacum.

Bron: Cartularium van Radboud, nr 19.

Nota: Daar geen enkele naam in de naaste of verdere omgeving van Utrecht is aan te wijzen, kan de schenking niet aan de kerk van Utrecht zijn gedaan. De juiste namen zijn de volgende: -- Langhara is Longuerecque op 15 km zuid-oost van Boulogne. -- Ellenwik is Herlincourt op 5 km zuid-west van St.Pol-sur-Ternoise. -- Aladna is Alette op 8 km noord-west van Montreuil. -- Nuazefelde is Nesles op 11 km zuid-oost van Boulogne (Nuaze en Nes zijn volledig identiek). -- Humella is Wimille op 5 km noord van Boulogne. -- Theodon is Todincthun op 21 km zuid-west van St.-Omaars. -- Hesi is Héés op 2 km zuid-west van Atrecht. -- Asnon is Assonval op 25 km zuid-west van St.-Omaars. -- Embriacum, waar de akte werd opgemaakt, is Embry op 16 km noord-oost van Montreuil. Dat de plaatsen allemaal in één streek kunnen worden aangegeven, bewijst dat deze localisaties juist zijn.

Tekst 182

Frederik, zo al heilige, zeker geen martelaar: 830

De volslagen onbetrouwbaarheid van m.n. de schrijver der 'Acta S.Frederici' wordt aangetoond door het ellenlange doch uit de lucht gegrepen verhaal als zou de bisschop in conflict geraakt zijn met keizer Lodewijk de Vrome en keizerin Judith, omdat hij hen openlijk ervan beschuldigd had in een (wegens bloedverwantschap) onwettig huwelijk te leven. De keizerin zou hierdoor zo beledigd zijn dat zij opdracht gaf hem te doden, wat in 838 zou zijn

geschied. Zolang wacht een keizerin niet met wraak! 't Hele verhaal is een fabel. Het bezwaar dat in 830 bij 's keizers zoon Lotharius en enkele rijksgraven en bisschoppen tegen dit huwelijk was gerezen, had geheel andere oorzaken. Het was van enkel dynastieke aard (vnl. de positie betreffend van de in 823 geboren zoon uit 's keizers tweede huwelijk); en het is in tal van kronieken beschreven zonder dat ergens een bloedschennend karakter van dit huwelijk als motief wordt aangevoerd. Bovendien pleegt de schrijver klare onjuistheden. Hij schrijft dat de paus vanuit Rome kwam om de keizer te vermanen dat Judith, tegen haar wil in een klooster opgesloten, zelfs dan als een religieuze moest worden beschouwd, waardoor het huwelijk onwettig en heiligschennend was en bleef. Precies het omgekeerde is het geval geweest. De paus heeft namelijk de keizer juist bevolen Judith weer tot zich te nemen. Niet onmogelijk is, het wordt integendeel meer dan waarschijnlijk, dat bisschop Frederik de partij van de ontevreden bisschoppen gekozen had en dat de schrijver de afgang van de opstandige partij heeft willen camoufleren met een zogenaamd martelaarschap van Frederik. De teksten over deze affaire heb ik overgeslagen, omdat het overbodig is al deze vrij verzonnen verhalen te weerleggen. Ik kan niet oordelen over de heiligheid van Frederik; een martelaar is hij volgens de regels echter beslist niet geweest. De kern van het verhaal, namelijk dat Frederik niet sympathiek schijnt te hebben gestaan tegenover Lodewijk de Vrome en waarschijnlijk tegen hem geageerd heeft, is wel van belang. Het opent immers de vensters naar de realiteit dat in die dagen de abdij van Eperlecques zijn eigenlijke betekenis geheel verloren had en het bisdom Traiectum steeds meer en meer in de verdrukking raakte.
Bron: Acta S. Frederici, AS, juli IV, p. 464.

Tekst 183

Schenking aan de kerk van Traiectum(Tournehem): 834, dec. 26

Ovo en anderen schenken voor de zielernst van Wibrecht, zoals deze en zijn zonen hem opgedragen hadden, aan de kerk van St. Martinus in het "castellum" van Traiectum(Tournehem) in de pagus Nifterlaca(Eperlecques): al wat hij bezat in Osterbac en Prast. De akte is op bevel van bisschop Frederik te Osterbac door

de priester Bernoldus opgemaakt en door 26 getuigen ondertekend waaronder 10 Saksen.

Bron: Cartularium van Radboud, nr 22.

Nota: Opvallend is, dat de oude naam Nifterlake voor Eperlecques nog tot ver in de 9e eeuw gegolden heeft; althans voor de pagus als geheel, niet voor de plaats Eperlecques: de schenking immers wordt formeel gedaan aan de Martinus-kerk van Tournehem en niet aan de abdij. -- Osterbac, elders Osterberg geschreven, is het onder Eperlecques gelegen gehucht Est-Mont, wat een rechte Franse vertaling is van Oosterberg; -- Prast is Pré-de-Licques, gehucht van Audrehem op 5 km zuid-west van Tournehem.

Tekst 184

Frederiks dood - een sprong van Tournehem naar Utrecht: 838-ca.975

[Frederik werd dodelijk gewond door de moordenaars; Odulphus was bij zijn sterven aanwezig]: In hetzelfde jaar begon een profetie van de zalige bisschop in vervulling te gaan. Want de Noormannen, dat wil zeggen de mensen uit het noorden (lees: westen), zoveel in aantal als het zand op de kust, staken de zee over en kwamen te Dorestadt(Audruicq), dat voorheen groot was en nu Wijck wordt genoemd, waarin ook -naar men zegt- wel 55 kerken ter ere van God en zijn heiligen waren gebouwd. Deze stad vernielden en verbrandden zij geheel en met veel buit voerden zij ook de bewoners als gevangenen weg. Daarna zwierven zij door de gehele streek, beledigden en vernederden de Kerk en keerden naar hun woonplaatsen terug. Na enige jaren (anno 857) kwamen zij opnieuw en vernielden nu de stad Traiectum(Tournehem), die zij met de wapens veroverd hadden. Zij spaarden niemand en lieten zelfs geen waterende aan een muur staan (lees: zij lieten zelfs geen muur meer staan voor een sanitaire stop). Daarvandaan is het gekomen dat, na de dood van Frederiks broer, bisschop Alfricus, en van bisschop Ludgerus, het volk van de plaats verjaagd werd en de streek en stad verwoest en verlaten werden totdat (let op de sprong naar Utrecht over driekwart eeuw en drie bisschoppen heen) de goddelijke barmhartigheid Balderik bisschop van deze streken maakte, onder wiens bestuur nieuwe muren werden gebouwd. Er zijn nog verschillende getuigen van de twee generaties

die verhalen dat dit alles ten tijde van bisschop Balderik is geschied.

Bron: Acta S. Frederici, AS, juli IV, p. 469: Idem MGS, XV, p. 354: Idem HdF, VI, p. 329.

Nota: De schrijver van deze tekst, een geestelijke van Utrecht uit de 14e eeuw, heeft de zaken danig door elkaar gehaspeld. Van bisschop Ludgerus (van Tournehem) springt hij ineens over op de eerste bisschop van Utrecht, Balderik. Mogelijk heeft de schrijver iets opgevangen uit de akte van 850 (zie tekst 189) waarbij een weldoener Baldricus schenkingen doet aan bisschop Ludgerus (Cartularium van Radboud nr 21) en is hij door die naam-doublure in de war gebracht. Dat bij zijn lofrede op de befaamde bisschop Baldricus, hij van diens laatste voorgangers-bisschoppen geen weet blijkt te hebben, zij daarmee geëxcuseerd dat het Baldricus' voorgangers ook niet wáren. Zijn tekst heeft wel de "enorme verdienste" gehad, als men dat zo mag noemen, dat hij de kiem legde voor de mythe van Wijk bij Duurstede, door het inderdaad in Nederland liggende Wijck met Dorestadum te verbinden. En dit vermoedelijk onbedoeld: want zonder het later aangebouwde 'Duurstede' was dit Wijck -onder heel de verscheidenheid van Nederlandse 'Wijken'- wel nooit als pretendent voor Dorestad in aanmerking gekomen. De wel onbedoelde hint bleef aanvankelijk dan ook nog een hele tijd in de lucht hangen en werd pas na de 15e eeuw wat breder uitgewerkt. De "traditie", waarop Van Es zich zo nadrukkelijk beriep om het Karolingische Dorestadum te Wijk bij Duurstede te handhaven, is derhalve zeer laat ontstaan: nl. acht eeuwen na de eerste berichten over Dorestadum. En zij was afkomstig van een schrijver aan wie blijkens de onjuistheid van zijn andere mededelingen geen enkel vertrouwen mag worden geschonken. Een "traditie", die voor het eerst verschijnt tussen de wartaal van een 14e-eeuwse pastoor, is geen traditie. (Aan diens verhaal over de profetische gaven van de zalige bisschop Frederik moet men dan ook niet te zwaar tillen; er was geen profetie voor nodig om te weten dat de Noormannen die de mensen van Tournehem en omgeving op de lip zaten, vroeg of laat amok zouden maken).

Tekst 185

Nög een profheet: Odulphus aan het Almere: na 838

De heilige man (Odulphus), die de gave van de profetie had, toonde dit aan het volk van de Fresones (Vlaanderen) dat om hem heen stond, door te zeggen: "Ziet gij deze steen?" En hij wees op een grote rots die vóór de deur van zijn huis stond. Hij voorspelde dat deze zonder menselijke tussenkomst zou worden verslonden door de rivier die Flye (Flevum of Almere) heet en in de golven zou verdwijnen. Dit is geschied. (De schrijver plakt er nog 'n stichtend woord over dit wonder aan vast).

Bron: Vita S.Odulphi, AS, juni III, p. 91.

Nota: Odulphus had niet de gave van de profetie doch blijkbaar een goed opmerkingsvermogen. Hij begreep wel degelijk de mogelijke gevolgen van de inwerking van de zee op de kusten van het Almere. Maar waarom kijken de historici niet door dit "wonder" heen en merken zij niet op, dat er een prachtig getuigenis in zit van een aan de gang zijnde nieuwe tussenfase van transgressie?

Tekst 186

Bezittingen der Bavo-abdij te Gent in Fresia: begin 9e eeuw

In de Dombibliotheek van Freising bevond zich een codex (thans te München) die afkomstig is van de Bavo-abdij te Gent en waarin een aantal beneficiëes wordt beschreven in het mondingsgebied van de Schelde, welke streek als Fresia wordt aangeduid. Een voor ons bijzonder interessant detail daarbij is, dat het hoofdzakelijk gaat om schaapsweiden.

Bron: Verhulst, Das Besitzverzeichnis der Genter Sankt Bavo von ca.800 (1971).

Nota: Naast hun historisch-geografisch belang bieden deze en de voorgaande tekst tevens een documentaire informatie omtrent de toenmalige transgressies/regressies en de hercultivatie van het gebied. Schaapsweiden immers vormen bijna altijd een eerste fase van een (weer) in cultuur brengen van nieuwland of de eerste bedijking ervan. Tegelijk geven beide teksten aanleiding erop te wijzen hoe vele Nederlandse (en ook buitenlandse!) geschiedkundigen

gen hardnekkig weigeren serieus kennis te nemen van hetgeen archeologie, geologie en stratigrafie over het ecologisch verleden van ons vaderland (en daarbuiten) allang hebben bevonden en de laatste tijd gelukkig -zij het onder drang van onheilspellende toekomstverwachtingen- steeds duidelijker ook aan het grote publiek onthullen.

Om maar enkele titels te noemen:

- * Nederland in het Holoceen, uitgave Rijks Geologische Dienst, 1986, Dr. W.H.Zagwijn.
- * Impact of sea-level-rise on society, uitgave Waterloopkundig laboratorium Delft, 1986.
- * De Veluwe in de vroege middeleeuwen, (proefschrift) Dr. H.A. Heidinga, 1984.
- * Toen het weer droog was, Dr. H.A. Heidinga in 'Natuur en Techniek', 1985, p. 712-725.

De laatstgenoemde publicatie spreekt wel het meest tot de verbeelding. Vooropgesteld het gegeven van een op de Hoge Veluwe aangetroffen en nog tot in de 10e eeuw bewoond boerderijencomplex, kan men bijna ogenschouwelijk concluderen tot een grondwaterhoogte waarbij (buiten de enkele zandruggen) de rest van de Nederlandse bodem onder vele meters water moest schuilgaan of -nóg erger- onder evenzovele meters doornat en dus onbetreedbaar veen, hetwelk de eventueel erdoor omringde droge gronden toch onbereikbaar maakte. Pas vanaf de 10e eeuw is men (de "hogezaanders" en na hen de immigranten) het veen ingetrokken en heeft men, dank zij de door buitengewone droogte ingetreden stagnatie van de veengroei, met de ontginning kunnen beginnen: een proces dat tot in de 13e eeuw duurde... Hadden zulke deskundige en duidelijke geluiden eerder en veelvuldiger geklonken, de repressie tegen een eerlijke historische geografie zou gauw genoeg geluwd zijn; zodat ook de tijd en energie, nu benodigd voor de opgedrongen polemiek, had kunnen worden besteed aan het vele positieve onderzoek dat nog te doen staat.

Alfricus - Hegihardus - Ludgerus (838-851)

Tekst 187

Schenking aan de kerk van Tournehem: 838, maart 23

Alfricus, bisschop van Traiectum(Tournehem) maakt bekend en legt vast dat graaf Rodgarius aan de kerk van St.Martinus goederen heeft geschonken in de volgende plaatsen:

Alatinge (is Alincthun op 19 km zuid-west van Tournehem). -- Bracola (is Brouxolles, gehucht van Moringhem alias Morini en op 9 km ten westen van St.-Omaars gelegen). -- Ductighem in de pagus Islo (is Todincthun, gehucht van Audincthun en op 20 km zuid-west van St.-Omaars gelegen). -- De pagus Islo (is het land van de Lys). -- Herodna in de pagus Hintingoe (is Héronval op 17 km noord-oost van Boulogne). -- De pagus Hintingoe (is Hindinxent, gehucht van Réty en op 4 km afstand gelegen van Héronval). -- Leomeriche (is Beaumerie-Saint-Martin op 2,5 km zuid-oost van Montreuil). -- De pagus Felua (duidt het Flevum of Almere aan en geenszins de Veluwe). -- Luona (is La Loisne, gehucht van Beuvry en op 2 km oost van Béthune gelegen). -- Sulvelde (is vermoedelijk Salperwick op 3 km ten noord-westen van St.-Omaars gelegen). -- Thuina (is Thun bij Kamerijk, waar in die streek verscheidene gelijkkluidende toponiemen voorkomen). -- Thulere (is Thélus op 7 km noord van Atrecht). -- Uttarlo (is Uzelot, wijk van Leulinghen en op 2 km noord-oost van Marquise gelegen). -- Waganwega (is Wacquinghen op 7 km noord van Boulogne). -- Werdupa (is Wardrecques op 7 km zuid-oost van St.-Omaars). -- Westarhesi (is Westrehem op 22 km zuid-oost van St.-Omaars).

Daartegenover zal de kerk (van Traiectum/Tournehem) aan graaf Rodgarius een aantal goederen als beneficie afstaan, welke gelegen zijn in de volgende plaatsen:

Fumarhara (is Furmeshem, in 1126 nog aldus geheten en gelegen in de omgeving van St.-Omaars; de plaats bestaat niet meer). -- Gruosna (is Grosville op 10 km zuid-west van Atrecht). -- Heoa (is Hove, gehucht van Wimille en op 5 km noord van Boulogne). -- Hesi (is Hées op 2 km zuid-west van Atrecht). -- Lisidinon, identiek met Lisiduna uit tekst 174 (is Licques op 8 km zuid-west van

Tournehem). -- Seist (is Sachin of Sains-en-Pernes op 12 km noord-oost van St.Pol-sur-Ternoise). -- Theotorne (is Thiant op 8 km zuid-west van Valenciennes). De akte is opgemaakt te Thuina (Thun) door de priester Hunger, vermoedelijk de latere bisschop, en mede ondertekend door 23 getuigen.

Bron: Cartularium van Radboud, nr 20.

Nota: Van deze meer dan 20 plaatsen is geen enkele in het bisdom Utrecht te vinden. Het gaat natuurlijk niet aan (Blok, o.c., p. 90, 91) van Leomeriche de Lijmers te maken en eigenwijselijk de rest van de namen maar te laten liggen alsof ze niet bestaan. Een eerlijk historicus moet zijn lezers er tenminste op attent maken dat in dezelfde akte nog ruim 20 andere plaatsnamen voorkomen; en als hij helemaal eerlijk is, schrijft hij onder zijn lezers een prijsvraag uit, wie ze kan vinden; waarmee ik bedoel dat hijzelf ze alle met naam en toenaam moet kunnen noemen.

Tekst 188

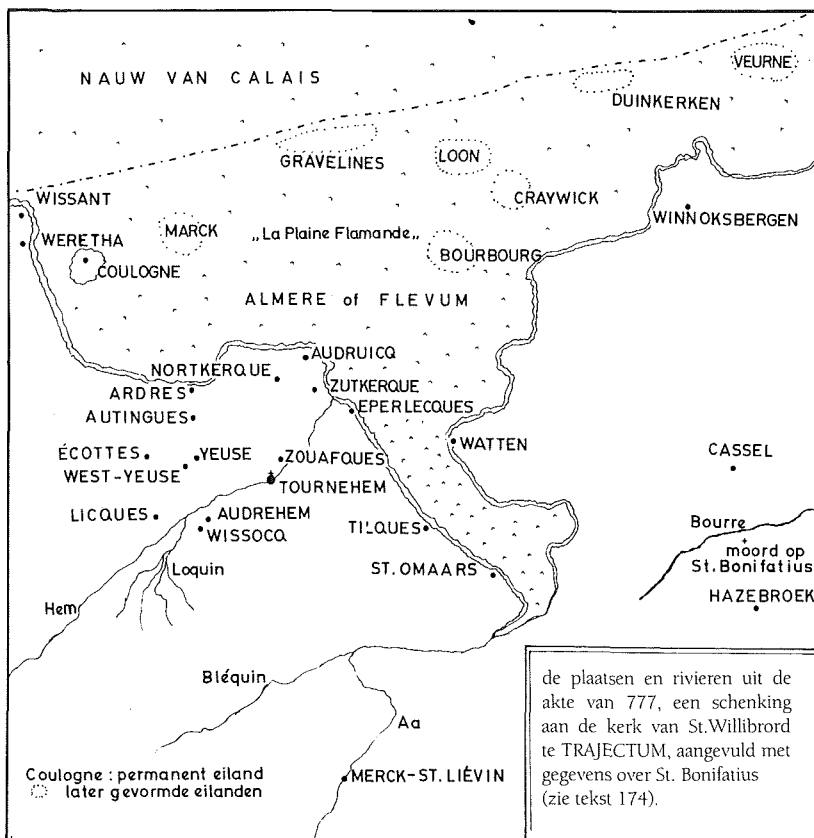
Immunitet voor de kerk van Tournehem: 846, maart 21

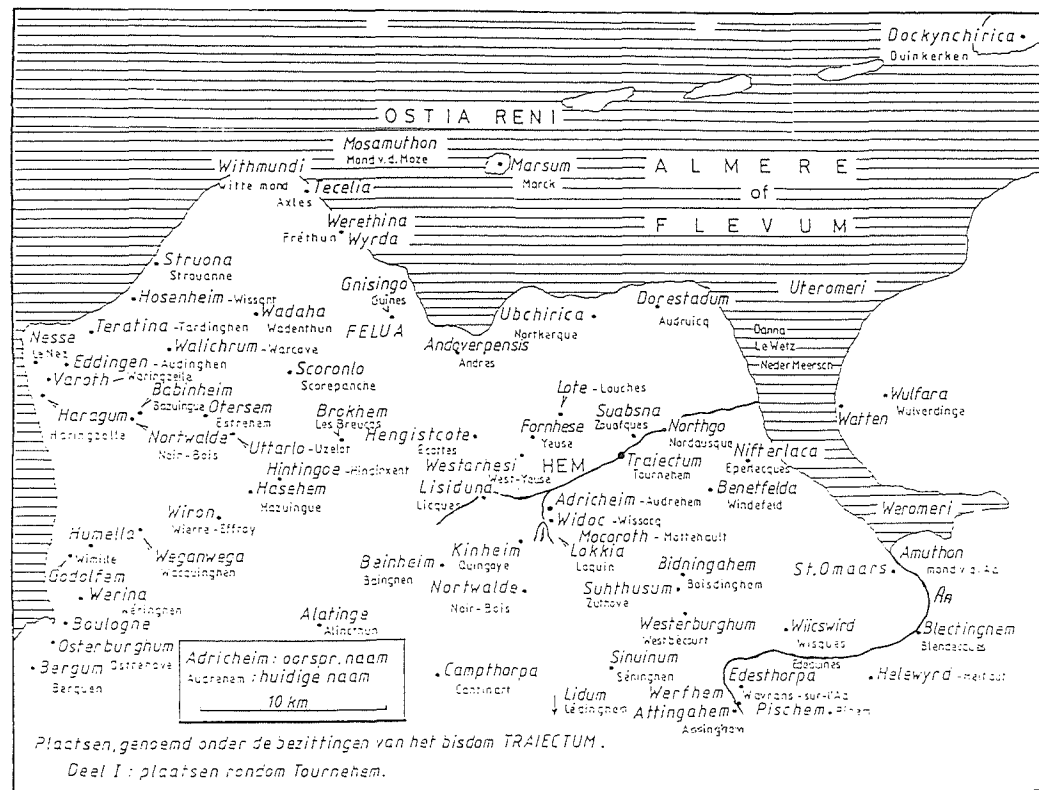
Keizer Lotharius I bevestigt op verzoek van Hegihardus, bisschop van de kerk van Vetus Traiectum(Tournehem), de immunitet van de kerk, voorheen verleend door keizer Lodewijk de Vrome en zijn voorgangers, de Frankische koningen. Hij beveelt dat geen enkele rechter er de rechtsmacht mag uitoefenen op de plaatsen, landerijen of andere bezittingen van de kerk, en dat niemand zich mag vestigen op de bezittingen van de kerk, welke mag voortgaan te genieten van haar vroegere inkomsten uit het koninklijk domein. De akte is uitgegeven te Aken.

Bron: Cartularium van Radboud, nr 13.

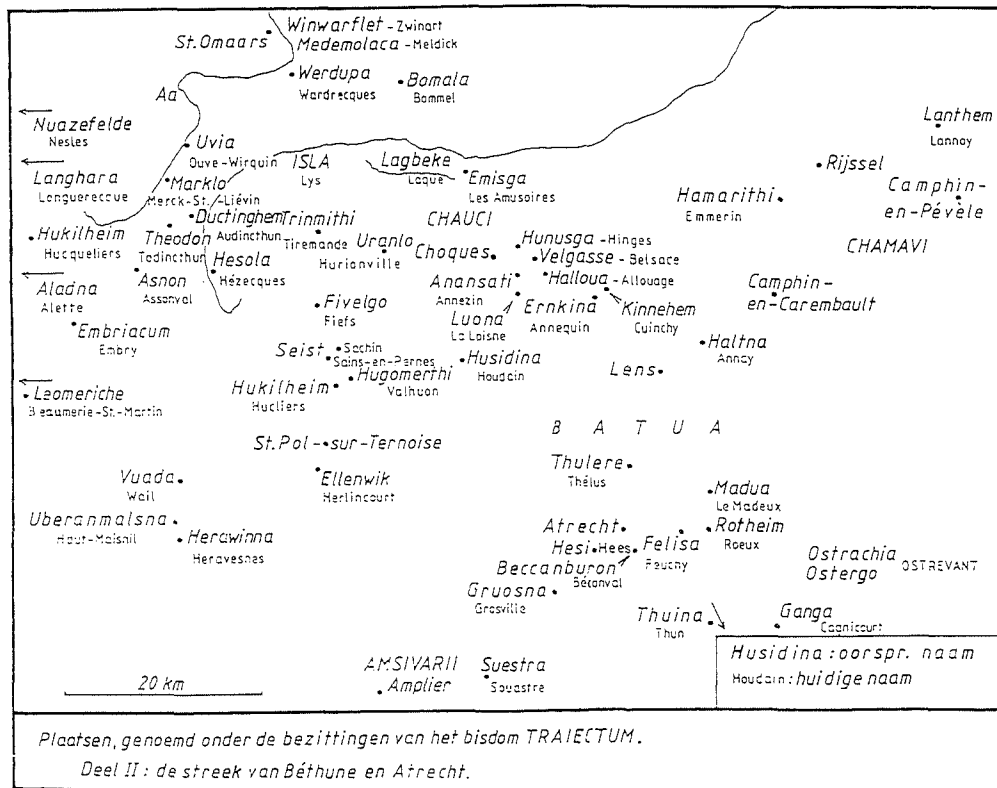
Nota: De Noormannen, die allang Dorestadum(Audruicq) in handen hadden en zich daar met verlof van de koningen blijvend gevestigd hadden, vormden een voortdurende bedreiging voor Traiectum(Tournehem) en voor de christelijke kerk (ook al was "Vetus Traiectum" op dit ogenblik nog een anachronisme). De bevestiging van de immunitet die de bisschop vroeg, was mede bedoeld om de Noormannen van verdere expansie af te houden, reden waarom in deze akte zo nadrukkelijk verboden wordt dat

vreemden zich op de goederen van de kerk vestigen. Dit verbod zou in de oorkonde van 18 mei 854 (zie tekst 202) herhaald worden. Het gebied vanwaar de bedreiging kwam, wordt in de akten van Werethina de streek "Ruricgo" genoemd, de gouw van Roerik de Noorman. Om de gebeurtenissen en vooral de situatie der kerk van Tournehem volledig te begrijpen, dient men zich goed te realiseren dat de Noormannen -zoals gezegd- reeds decennia lang vaste voet in de streek hadden; en moet men vooral de fabel vergeten dat Roerik "heerser van het Nederlandse kustgebied" zou zijn geweest, want dáár heeft de bezetter van Dorestadum(Audruicq) en van andere delen van Frisia(Vlaanderen), niet gezeteld.

Zie tekst 210

Tekst 189

Schenking aan de kerk van Tournehem: 850, aug. 12

Ludgerus, bisschop van Traiectum(Tournehem) laat vastleggen dat Baldricus aan zijn kerk goederen geschonken heeft met 42 horigen, mannen, vrouwen en kinderen wier namen worden opgesomd, in de volgende plaatsen:

Anansati (is Annezin-les-Béthune op 3 km west van Béthune gelegen). -- Bomala (is Bommel, een heerlijkheid te Sercus, op 15 km afstand ten zuid-oosten van St.-Omaars). -- Ernkina (is Annequin op 9 km zuid-oost van Béthune gelegen). -- Hallouwa (is Allouage, een leengoed en bos in de gemeente Béthune). -- Herawinna (is Haravesnes op 10 km zuid-west van St.Pol-sur-Ternoise gelegen). -- Madua (is Le Madeux, gehucht van de gemeente Gravelle en op 10 km noord-oost van Atrecht gelegen). -- Sinuinum (is Séninghem op 16 km zuid-west van St.-Omaars gelegen). -- Teratina (is Tardinghen op 16 km ten noorden van Boulogne). -- Trinmithi (is Tiremande, gehucht van Ligny-les-Aire en op 11 km zuid-oost van Terwaan gelegen). -- Uberanmalsna (is Haut-Maisnil op 17 km ten zuid-westen van St.Pol-sur-Ternoise gelegen). -- Velgasse (is Belsace, leengoed in de gemeente Annezin-les-Béthune, zie Anansati). -- Vuada (is vermoedelijk Wail op 15 km zuid-west van St.Pol-sur-Ternoise gelegen).

Daarentegen stelt de kerk van Traiectum(Tournehem) aan Baldricus goederen ter beschikking in de volgende plaatsen:

Hamaritthi (is Emmerin op 6 km zuid-west van Rijssel gelegen). -- Hesola (is Hézecquel, gehucht van de gemeente Hézecques en op 4 km noord-oost van Fruges gelegen). -- Uvia (is Ouve-Wirquin op 8 km west van Terwaan gelegen). De eerstgenoemde goederen zijn bestemd om de kerk van Wadaha te onderhouden, waar ook de akte is opgemaakt (Wadenthun onder St.-Inglevert op 12 km zuid-west van Calais gelegen) alsmede om daar het koorgebed door de kanunniken te doen verzekeren. De akte is ondertekend door 25 getuigen, wier namen worden genoemd.

Bron: Cartularium van Radboud, nr 21.

Nota: Het gaat hier natuurlijk niet over de 40 jaren eerder overleden Ludger van Werethina, noch over de 90 jaar later optredende Balderik van Utrecht. De tekst geeft weer een rijtje namen van het

bisdom Traiectum (16 in getal) die -nogmaals- in Nederland niet te vinden zijn en die de historici dan maar in de papiermand laten verdwijnen; en bovendien Romaanse namen, die al per definitie niet in Holland thuis horen. Van het aantal moet de lezer maar niet schrikken. Ook al blijken het er meer dan vierhonderd te zijn die op deze manier de Romaanse papiermand in gingen. Bij deze verbijstering bedenke men dat de reeds gesignaleerde ongunstige ontwikkelingen zich voortzetten, waardoor het bisdom alles moest doen om zijn leefbaarheid niet geheel te verliezen. Gezien deze akte, die spreekt over het koorgebed van de kanunniken te Wadenthun, kan men zich zelfs afvragen of de bisschoppelijke kerk zelf reeds van haar standplaats Tournehem had moeten wijken.

Anscharius (801 - 865)

Tekst 190

Anscharius in de abdij van Corbie: ca.822

In dat gebied, namelijk van Saxonia, is begonnen aan de stichting van een klooster... dat uiteindelijk werd voltooid. De plaats werd van naam veranderd en voortaan Nova Corbeia genoemd. Naar deze plaats werd de dienaar Gods (Anscharius) samen met andere broeders het eerst geroepen; en hij werd er met het onderwijs belast, waarin hij zó bekwaam bleek te zijn dat hij op verzoek van allen werd aangewezen om ook in kerk voor het volk te preken.

Bron: Rimbart, Vita S. Anscharii, AS, febr. I, p. 416.

Nota: Wéér een doublure, nl. tussen het klooster Corbie aan de Somme (op 15 km oost van Amiens) en het Duitse Korvey in Westfalen (op 44 km noord-oost van Paderborn). Tussen de twee kloosters, waarvan ongetwijfeld het Duitse als dochterklooster door het Franse werd gesticht onder dezelfde naam en waarschijnlijk met verhuizing van een deel der Franse communautiteit, heeft zich -hoe kon het uitblijven- een vermenging van gegevens voorgedaan die in de persoon van Anscharius een hoogtepunt bereikt.

Tekst 191

Nova Corbeia is niet Korvey, doch Corbie: 822 en 836

(Laten we eerst de naam van Nova Corbeia vaststellen, die algemeen als Korvey wordt opgevat omdat men meende dat juist het Nova in deze naam de stichting van het Duitse klooster aanduidde. Eerst wordt verhaald dat het klooster van Corbie vrij vlug na de eerste stichting te niet ging en dat kort daarna -in 822- een tweede stichting ondernomen werd die wél slaagde). In het jaar Onzes Heren 836 heeft abt Warinus van het klooster Rasbacia(Rabais, Seine-et-Marne) bijgenaamd Jeruzalem, maar die tevens abt was van Nova Corbeia(Corbie, Somme), 14 jaren na de stichting van dit klooster... aan de abt Hilduinus van St.-Denis (bij Parijs) relieken van heilige martelaren gevraagd. Op dit verzoek beschikte abt Hilduinus goedgunstig, na bekomen verlof van keizer Lodewijk en van de bisschop van Parijs... hij gaf hem (Warinus) het corpus van St.Vitus en dat van de martelaar Lucanus... die onder het bestuur van Pepijn (III) destijds door een godvruchtig man van Italië naar Frankrijk waren gebracht... Het corpus van Vitus... was met grote eer en godsvrucht in de kerk van St.-Denis bewaard.

Abt Warinus ontving het corpus van Vitus en bracht het eerst naar het klooster van Rabais. (Daarna werden de relieken in een plechtige processie overgebracht, die de volgende plaatsen aandeed): vanuit het klooster van Rabais naar de stad Meldis (Meaux)... Dan in rechte lijn richting Saxonia... oponthoud in het klooster van Cella Gislefridi (onbekend)... dan in de plaats Alnidus (Annet-Sur-Marne)... zij staken de Marne over... daarna in de plaats Septem Salices(Sept-Saulx, Marne)... dan in de plaats Summa Harna(Sommereux, Oise)... daarna aan de Aisne op de plaats Sanctum Marulum(lees: Sanctum Medardum = Soissons)... dan het paleis van Aken (dit moet zijn: Noyon)... na enkele dagen traden zij het rijk van de Saxones binnen en kwamen bij de plaats Sosat(Suzanne, Somme), op de plaats Brechal(Bray-sur-Somme) en het einde van de reis was Nova Corbeia(Corbie, Somme).
Bron: De translatione S.Viti, HdF, VI, p. 293.

Nota: De Duitse hand, die in deze tekst Noyon verving door Aken op 250 km van Soissons (Aken - Korvey is 230 km) en de andere namen liet staan, heeft overbodig werk gedaan, daar de namen van

de overgestoken rivieren (Marne, Aisne, Oise en Somme) bewijzen dat het Franse Corbie het einddoel van de processie was. Ten onrechte derhalve heeft men aangenomen dat Nova Corbeia het Duitse Korvey was. Eveneens ten onrechte is gesteld dat Ansharius monnik is geweest van het Duitse Korvey, zodat diens zogenaamde bisschopszetel van Hamburg dan alreeds in het verschiet begint te komen en mij de, voor een roomse toch onplezierige, taak wacht om weer een bisschopszetel onderuit te halen. Doch keren we eerst terug naar de lotgevallen van de (Franse) Ansharius.

Tekst 192

Ansharius in Normandië en bij de Albis(Aa): ca.825

In die dagen gebeurde het dat koning Heriold die een deel van het rijk der Dani(Normandië) bezat, door andere koningen uit zijn rijk verdreven werd. Hij wendde zich tot keizer Lodewijk... die hem aanraadde christen te worden... Abt Wala zei tot hem (de keizer) dat hij een monnik kende... en Ansharius werd naar het paleis ontboden... waar de keizer hem vroeg of hij de leidsman van Heriold wilde worden. Ansharius nam Autbertus mee als gezelschap... Samen gingen zij (nogmaals) naar de keizer... Deze was verheugd over hun voornemen; hij verleende hen de benodigde volmachten, kisten, tenten en al het nodige wat zij op zo'n reis moesten hebben, en beval hen zich naar Heriold te begeven om hem en de zijnen tot het Evangelie te brengen... Zij kwamen over Dorestadum (Audruicq) het land binnen, trokken door de naburige gebieden van de Fresones(Vlaanderen) en bereikten de gebieden van de Dani(Noormannen). Toen later bleek dat koning Heriold niet meer ongestoord in zijn koninkrijk kon blijven (en dus de evangelisatie van hem en de zijnen in Normandië niet kon worden voortgezet), gaf de keizer aan Ansharius (en diens medewerker) een beneficium ter overzijde (lees: linkerzijde) van de Albis(Aa), waarvan zij in geval van nood konden bestaan. Zij bekeerden velen tot het geloof... Zij richtten er een school op... Na enige tijd werd Autbertus ziek en keerde hij naar Corbeia(Corbie) terug.

Bron: Rimbart, Vita S.Ansharii, AS, febr. I, p. 416.

Nota: Het behoeft niet uitgelegd te worden hoe fundamenteel deze

tekst is misverstaan toen Ansharius twee eeuwen na zijn dood bisschop van Hamburg werd. Alles leek in het noorden tot in de details te kloppen, of werd anders wel kloppend gemaakt. Alleen heeft niemand zich ooit afgevraagd waarom Ansharius vanuit het Duitse Korvey zich via Wijk bij Duurstede en Friesland naar Hamburg en Denemarken begaf, zoals ook niemand zich gerealiseerd heeft dat “aan de overzijde van de Albis” slaat op de Franse Aa en niet op de Duitse Elbe. Dat het omkeerbare ‘overzijde’ hier moet ingevuld worden met ‘linkerzijde’, blijkt uit de beide stichtingsakten (zie de teksten 194 en 195), o.a. doordat daarin het boven Kortrijk gelegen Torhout als niet-overzijde wordt vermeld; weshalve die invulling ook verder in deze paragraaf zal worden aangebracht.

De juiste situering van Ansharius wordt in Normandië op een merkwaardige manier bevestigd. In de kerk van Jumièges bij Rouaan en vlakbij de abdij van Fontenelles hangt een bord met de vermelding dat Ansharius hier scheep is gegaan toen hij naar zijn missiegebied in het noorden vertrok. Het bord is niet van hoge ouderdom, wat niet eens van belang is, daar de intrigerende vraag is: hoe komt deze plaats aan deze traditie; en hoe komt de streek aan de beelden van Ansharius in verschillende kerken, wanneer hij inderdaad -zoals men zegt- de apostel van het noorden van Duitsland was? Adam van Bremen heeft tegen het einde van de 11e eeuw de kerkgeschiedenis van het bisdom Hamburg geschreven, een wonderlijke vermenging van gegevens uit Frans-Vlaanderen en Duitsland. Ansharius, die ca.865 overleed, is nooit in het noorden van Duitsland geweest. Vroeger heb ik de mogelijkheid open gelaten, dat hij groepen geëmigreerde Saksen vergezeld of gevolgd zou hebben, doch dit denkbeeld heb ik radicaal laten vallen na een nieuwe lezing van de bronnen, die bewijzen dat het “missiegebied in het noorden” op het bord in Jumièges moet verstaan worden als “in het westen”, dus richting Normandië. Zelfs is het aannemelijk dat de zuidwaartse overland-reis, in de tekst beschreven, vanaf Rouaan westwaarts per boot werd voortgezet naar de Normandische eindbestemming. En zo blijkt ook in de volkstraditie de westwaartse oriëntatie de eeuwen overleefd te hebben.

Voor de hierboven geïntroduceerde Vita-schrijver Rimbart(us) -tweede en wel laatste bisschop van Hammaburg- en voor de hem door Adam van Bremen toebedachte rol in de Hamburg-mythe: zie Nota bij tekst 213.

Tekst 193

Anscharius bij de Suevi (omgeving Kortrijk): ca.829

Intussen gebeurde het dat gezanten van de Sueones(Suevi, omg. Kortrijk) naar keizer Lodewijk kwamen en vroegen om in het christendom onderwezen te worden... Hij (Anscharius) nam de zending door de keizer aan om naar de gebieden van de Suevi te gaan en te onderzoeken of dit volk rijp was voor het geloof.

Bron: Rimbart, Vita S.Anscharii, AS, febr. I, p. 417.

Nota: Het kon niet missen of Adam van Bremen zou deze Vlaamse Suevi naar Zweden dirigeren, daarmee ruim tegenwicht biedend aan de zuidwaartse aberratie van Bloks Zwaben (zie tekst 147).

Tekst 194

Stichting van een bisdom te Hammaburg(Hames-Boucres): ca.831

Toen in de gebieden van de Dani(Normandië) en de Sueonen (Kortrijk) het geloof in Christus vrucht begon af te werpen, verdeelde hij (keizer Lodewijk) het gebied aan de linkerkant van de Albis(Aa) in tweeën en vertrouwde het vervolgens toe aan twee nabij elkander zetelende bisschoppen en stichtte hij in het uiterste gebied van Saxoniam een (aarts)bisschoppelijke zetel, waaronder hij de kerkleden van de Nord-albingi rangschikte (lees west-albingi, nl. die uit het westen van dat Albis-gebied)... Op die zetel plaatste hij Anscharius, die hij plechtig tot (aarts)bisschop liet wijden door aartsbisschop Drogo van Metz met assistentie van de aartsbisschoppen Ebbo van Reims, Hetto van Trier en Otger van Mainz... En omdat het bisdom in een gevaarlijke streek lag wegens de dreiging van de barbaren en omdat het maar klein was, schonk hij hem het klooster Turholt (29 km noord van Kortrijk) tot steun voor het bisdom. Tevens gaf de keizer hem aan de linkerkant van de Albis(Aa) de plaats Welano (zie Nota volgende tekst).

Bron: Rimbart, Vita S.Anscharii, HdF, VI, p. 505.

Tekst 195

Dezelfde zaak aan Lotharius toegeschreven: ca.831 (843)

Daar de keizer (Lotharius) wist dat zijn vader geheel Saxonia had willen onderwerpen aan het juk van Christus en dat het uiterste deel van die streek, die aan de linkerzijde van de Albis ligt, nog niet aan een afzonderlijke bisschop was toegewezen, besloot hij er een bisschopszetel te stichten... Na de dood van de keizer (Lodewijk de Vrome)... verdeelde Lotharius het bisdom in twee... en stelde hij een zetel in te Hammaburg, waaronder de kerk van de Nordalbingi ressorteerde en waar Anscharius als bisschop werd aangesteld... En omdat diens bisdom in een gevaarlijke streek lag, zodat het gevaar bestond dat het door de wildheid van de barbaren vernield werd of verloren zou gaan en omdat het maar klein was, stond hij (Lotharius) een zeker klooster,... Turholt genaamd, aan het bisdom af om te dienen tot onderhoud ervan. De keizer gaf hem tegelijk ook aan de linkerzijde van de Albis(Aa) nog een plaats als onderkomen, Welanao genoemd (Het huis van Anscharius zou later uitgangspunt worden voor de missie onder de Suevi).

Bron: Rimbart, Vita S. Anscharii, AS, febr. I, p. 428.

Nota: De dubbele akte van vader en, 12 jaar later, van zoon, is wel een gevolg van de onderlinge machtsstrijd (831-840), waarna Lotharius achteraf bevestigde wat reeds Lodewijk verordeneerde en in gang zette. Keizer Lodewijk verdeelde het bisdom van Traiectum, al wordt dit niet met name genoemd. Er is alleen sprake van de aanstelling van Anscharius als nieuwe bisschop; ergo was de andere er al. De schrijver van de *acta Frederici* blijkt toch gelijk te hebben, waar hij liet doorschemeren dat de bisschop van Traiectum bij Lodewijk in ongenade gevallen was, al had hij het grootste ongelijk wat betreft de reden van die ongenade. De Nordalbingi bewoonden het meest westelijke gebied bij de monding van de Albis(Aa). Nord moet daarom veeleer als westelijk worden opgevat. Hammaburg is niet Hamburg doch Hames-Bougres op 8 km zuid van Calais, ook in andere regionale bronnen (b.v. de oorkonden van de Bertijns-abdij) als Hammaburg bekend. Het aldaar gestichte bisdom was niet aartsbisschoppelijk, zo min als zijn pendant Traiectum(Tournehem) dat nog was; het toegevoegde '(aarts-)' in tekst 194 kan pas ontleend zijn aan de latere

Hamburg-mythe. Het klooster van Turholt is Torhout op 29 km noord van Kortrijk gelegen en werd Anscharius geschonken om hem een vast inkomen te verzekeren. Het was ronduit lachwekkend dat men de financiële basis -te vergelijken met het collectezakje van de pastoor- in Torhout legde voor de 600 km verre bisschop van Hamburg en niet voor de 90 km nabije bisschop van Hames-Boucres! Welanao is Welles onder Nordausques op 3 km noord-oost van Tournehem.

Omdat in deze teksten sprake is van twee bisdommen en Willehad (anno 787!) in het Noordfranse Brema een kerk bouwde en bisschop werd (zie teksten 170 v.), is men gaan denken dat de keizer twee bisdommen stichtte in het noorden van Duitsland, namelijk Hamburg en Bremen: twee opgelegde doublures, die in de dagen van Willehad en ook nog wel in die van Anscharius de weg vanuit Noord-Frankrijk naar het 'Nieuw-saksische' noorden nog niet gevonden hadden. De waarheid is, dat de historische bisschoppen van Hamburg (tussen de 10e eeuw en de Reformatie) in Bremen gezeteld hebben. Hoogst waarschijnlijk is met bisschop Adaldag (±900-988) de kerstening van die noordelijke streken pas begonnen. Al wat verkondigd wordt over eerdere bisdommen aldaar, is Noordfrans feitenmateriaal, 2 à 3 eeuwen post facta naar het inmiddels bevolkbaar geworden hoge noorden getransplanteerd door Adam van Bremen, die vanuit de voorafgegane leegte toch geen protest tegen zijn verzinsels hoefde te vrezen. En hij was niet alleen een bekwaam schrijver doch kon ook aan de lopende band "Karolingische" oorkonden fabriceren, nog fraaier, stijlvoller en woordenrijker dan uit de kanselarijen van de keizers kwamen; waardoor zijn maaksels zich mettertijd als vervalsingen moesten verraden, maar dát had de oude Adam niet door (zie ook tekst 213).

Tekst 196

Anscharius in de Ostrevant bij Atrecht: ca.835

... zekere tijd predikte hij (Anscharius) 's zondags in Frisia (Vlaanderen) in de pagus Ostergo(Ostrevant bij Atrecht).

Bron: Rimbart, Vita S.Anscharii, AS, febr. I, p. 430.

Nota: Dat de bisschop van Hammaburg in een buurt-bisdom de zondagspreek houdt, is niets bijzonders, zeker niet voor

Anscharius die -zoals we zagen (zie tekst 190)- goed doceren en dus ook goed preken kon. Maar voor zo'n preekbeurt helemaal vanuit Hamburg naar de Artois komen, dat gaat te vèr!

Tekst 197

Anscharius krijgt relieken van Reims: ca.835

In dezelfde tijd heeft Anscharius de relieken van de heiligen, die hij ten geschenke gekregen had van Ebbo, de aartsbisschop (van Reims), over de Albis(Aa) gebracht. Het corpus van de heilige Maternianus bracht hij naar Heiligenstadt, dat van Sixtus en dat van Sinnicus met andere heilige patronen en martelaren deponeerde hij in de stad Hammaburg(Hames-Boucres).

Bron: Adamus Bremensis, *Historia ecclesiastica*, I, XIX.

Nota: Hoe kan men tussen Reims en Heiligenstadt de Elbe oversteken?!, want dáár werkt Adam toch wel naar toe. Wegens deze onmogelijkheid alleen al moet vanuit Reims de noordwaartse reis van 650 km naar Hamburg beslist wijken voor een westwaartse van 250 km naar Hames-Boucres; en is 'Heiligenstadt' hoogstwaarschijnlijk de letterlijke vertaling uit het latijn voor het (8 km west van Hames-Boucres gelegen) St.-Inglevert, vanouds bekend als 'locus sanctorum'= plaats der heiligen, waar de relieken konden vereerd worden en toch binnen bereik van de bisschop blijven; en waar wellicht ook de raadselachtige "Abt van Heiligenstadt" (Winnebaldu, zie tekst 95) zich eertijds ophield.

Tekst 198

Vervolgverhaal over de relieken van Reims: ca.845

Reeds lang bestond er een grote vriendschap tussen Anscharius en Ebo (Ebbo), die door een geschenk van Ebo uit de kerk van Reims bezegeld werd, namelijk de relieken van de heilige bisschoppen Sixtus en Sinnicus. Hij bracht die over naar Hammaburgum, en daarna, toen hij door de Noormannen verdreven werd, nam hij ze weer mee naar de overzijde van de Albis en bracht hij ze in de plaats Ramsola. Deze is gelegen in het bisdom Verdensis maar wordt wegens de herinnering aan de zalige Anscharius die er lang

verbleef, ook bij het bisdom Bremen gerekend. Daar zijn de relieken tot op vandaag bewaard gebleven.

Bron: Krantzius, Metropoli, I, XXX. (16e eeuw), originele bron onbekend.

Nota: Bij de opgesomde namen dacht Krantzius wel aan: Hamburg, Deense Noormannen, de Elbe, het Oldenburgse Ramsloh (?!), Verden en Bremen. Als het niet zo droevig en dramatisch was, zou men ervan onder de indruk kunnen komen, hoe radicaal en rücksichtslos Duitse historici de geschiedenis verduist hebben. 't Waren niet altijd afzõnderlijke vervalsingen; de meeste zijn 'slechts' voortgekomen uit de globale overtuiging dat de gehele geschiedenis van westelijk Europa om Duitsland draaide. Waar het verduitsen, zoals in dit geval, het omwisselen betekent van de Albis tegen de Elbe die in een veel groter gebied een veel langere en andere route volgt, kan het niet uitblijven dat men voor onoplosbare puzzels komt te staan bij de 'reconstructie' van een tekst die originaliter de feiten en niet de mythe betref.

Ramsola is in feite Ramecourt, 2 km zuid-west van St.Pol-sur-Ternoise. Anscharius vluchtte allicht in de richting van zijn abdij te Corbie. Ramecourt ligt nagenoeg op de helft van de rechte lijn tussen Hames-Boucres en Corbie; en de Noordduitse doublure Ramsola lijkt zõ frappant, omdat zij pas eeuwen later uit de oude documenten werd geplagieerd. Zoiets als "Verdensis" (wellicht stond er Vermandois) was te verwachten nadat men, in het spoor van Adam van Bremen, het historische vacuüm van Noord-Duitsland had opgevuld met feiten en namen uit Noord-Frankrijk. Ditmaal gaat het waarschijnlijk om een tweede doublure van Werethina(Fréthun), nl. niet het Werden in het Ruhrgebied maar het Verden aan de Aller (op 30 km van Bremen) waar men niet de abdij van Ludger, doch het (op dezelfde Franse bodem gepleegde) "Sachsen-Blutbad" van Karel de Grote (ca.782) heeft gelocaliseerd. Maar Verden was er nog niet en zelfs het 240 km meer zuidelijke Werden moest nog komen; zodat we Anscharius gerust vanaf Ramecourt zijn weg naar Corbie laten vervolgen, waarbij wellicht - naar de oorspronkelijke tekst- het nabije Vermandois (6e-eeuws bisdom St.-Quentin op 28 km oost van Corbie: zie tekst 5) vermeld zo niet bezocht werd: zie nader de Nota bij tekst 213.

Tekst 199

Aanval van de Noormannen op Hames-Boucres: ca.845

Onverwacht vielen de Noormannen met schepen Hammaburg (Hames-Boucres) aan... de graaf en de inwoners waren gevlucht. Tenslotte nam Ansharius ook de vlucht, toen hij zag dat hij alleen achtergebleven was. De Noormannen bleven er een dag en een nacht en staken alles in brand. De heilige vader heeft dit geduldig gedragen (zie tekst 213).

Bron: Rimbart, *Vita S. Anscharii*, AS, febr. I, p. 419.

Nota: Anno 845 werd Hammaburg(Hames-Boucres) door de Noormannen zo zwaar geteisterd dat Adam van Bremen c.s. -op ruim 600 km afstand en na 2¼ eeuw- nog wisten te vertellen hoe men toen van de weeromstuit het fictieve bisdom Hamburg in veiligheid heeft gebracht bij het eveneens fictieve bisdom Bremen. Maar in Noord-Frankrijk bleef intussen bisschop Ansharius met de stukken zitten. Want dat toen (zoals Adam na zoveel tijd interpreteerde) de Noormannen in het verre Hamburg zouden huisgehouden hebben, is uitgesloten. Alleen al wegens hun herkomst. Onder de naam 'Dani' stonden zij ten tijde van de eerste Merovingen reeds als diefachtig bekend; waarbij ze dan ook door een zoon van Clovis op heterdaad konden betrapt worden: (Grégoire de Tours, *Histoire des Francs*, ed. Latouche, I, p.143). Genoemde tekst maakt niet de indruk dat het ging om een rooftocht vanaf verre kusten; veeleer leek het op een inbraak bij de burens (zij het ook de burens om de hoek). Waar de inbrekers zelf hun domicilie hadden, werd recentelijk nogmaals onthuld en bevestigd door de vondst van verscheidene grafvelden in Normandië, welke in een periode van ca.1000 jaar (3e eeuw v.Chr. - 8e eeuw n.Chr.) in gebruik moeten geweest zijn voor mensen van een nagenoeg onveranderd (mediterraan) lichtgewicht-type. Volgens de Ravennas (± 670) werden de Dani later ook Nordomanni geheten (*Cosmographia*, I, II en IV,13): en dit dan wel vooral in de 'buurlanden', die een wat afstandelijker benadering verkozen van deze "snelvoetige" (zie t.a.p.) maar ook langvingerige bezoekers.

Tot die nabuurlanden kon Hamburg bij de toenmalige verhoudingen en verkeersmiddelen beslist niet gerekend worden. Voor een expeditie daarheen zouden immers, uit en thuis, 'n slordige

2000 km moeten afgelegd worden; waarnaast de Normandische kapers slechts korte-afstand-rovers kunnen geweest zijn. Het is begrijpelijk dat die Dani voor zichzelf hun oude naam handhaafden, zoals dit veelal ook gebeurde in teksten die geen enkel verband met de Noormannen-agressie hadden. Totdat... na de 10e eeuw - per migratie en/of ingevolge fout geïnterpreteerde oudere documenten- het vroegere Dania naamgever werd van Denemarken; wat omgekeerd weer ten gevolge had dat men weldra de herkomst van de Noormannen in Scandinavië ging leggen, daarin zich gesterkt voelend door de jongere naam Nordomanni die echter als 'Westermanni' gelezen moest worden. Aldus, met de Noormannen in Denemarken, lag Hamburg dan toch binnen de reik- en roofwijdte van de zgn. Vikingen. Alleen verwaarloosde men daarbij, dat vóór de 10e eeuw die noordelijke gebieden (evenals ons Nederland) nog veel te spaarzaam bewoond/bewoonbaar waren om er een plunderploeg op af te sturen.

Tekst 200

Stichtelijk verhaal van vóór de brandstichters: vóór 834

Er was een vrome vrouw, Fridburg genaamd... zij stierf zeer godvruchtig. Daar zij altijd veel aalmoezen gegeven had omdat zij rijk was, had zij haar dochter Cathla opgedragen om, wanneer zij overleden was, al haar goed aan de armen te schenken. Maar omdat er aldoor minder armen zijn -sprak zij- verkoop dan alles wat ik bezit en neem het geld mee naar Dorestadum(Audruicq). Daar zijn veel kerken, priesters en geestelijken en een menigte armen... Na de dood van haar moeder heeft de dochter stipt uitgevoerd wat haar moeder bevolen had. Zij ging naar Dorestad(Audruicq), zocht daar de kloosterzusters op en ging met hen rond om alles uit te delen.

Bron: Rimbart, Vita S. Anscharii, AS, febr. I, p. 421.

Nota: "Daar zijn veel kerken, priesters en geestelijken". Elders wordt gezegd dat Dorestadum wel 55 kerken had (zie tekst 184), wat wel een schromelijke overdrijving zal zijn geweest die we gevoeglijk tot 5 kunnen reduceren. In elk geval was er meer dan één godshuis, want blijkens deze tekst was er ook een zustersklooster. Dorestadum was derhalve een christelijke stad, wat trouwens ook meer dan afdoende blijkt uit de bronnen van Traiectum. Van die

christelijke stad is in Wijk bij Duurstede niet het minste spoor aangetroffen. Van Es voelde dit wel aan als een kapitaal gebrek, maar geen nood: er was een broche gevonden met een bloemenmotief erop, welk ornament met de allerbeste wil van de wereld als kruis zou kunnen opgevat worden. En dáár had hij het bewijs dat Wijk bij Duurstede een christelijke stad was... En dáár hebt u het bewijs van een erbarmelijk soort archeologie, die een kapitale conclusie trekt uit één los voorwerp dat voor die kapitale gevolgtrekking niet de minste bewijskracht heeft. De broche prijkt in volle glorie op de omslag van het "Dorestadum"-nummer van "Spiegel Historiae!"; terecht! want zij is het stempel voor een methodiek die met een tendentiekus zogenaamd archeologisch onderzoek nog een mythe probeerde te redden welke op grond van historische gegevens al lang als vals bewezen was. Wij weten het nu: de weldoenster Cathla heeft die broche verloren. Bij deze voer ik dit sieraad de historische en archeologische literatuur binnen als de Cathla-broche.

Hungerus (851 - 870)

Tekst 201

Hunger wordt bisschop van Tournehem: 851

Nadien gebeurde het dat de kerk van Traiectum(Tournehem) vacant was door de dood van de bisschop. De clerici kwamen onverwijd samen en kozen Craft. Deze was goed voorzien van rijkdommen en zei met arrogantie: "Ik heb genoeg aan mijn hoofd. Waarom belast ge mij met de zorg voor zo'n ambt?". De zalige Odulphus was hierover verontwaardigd; hij sprak Craft met scherpe verwijten aan... en stelde de priester Hunger voor. Deze was wel enigszins mismaakt, maar in zijn priesterlijke arbeid had hij zich bekwaam en ijverig getoond. Allen bleken met deze keuze in te stemmen en na verloop van tijd werd hij gewijd.

Bron: Vita S.Odulphi, AS, juni III, p. 91.

Nota: Hier hebben we een bewijs voor hetgeen elders nog verondersteld moest worden, namelijk dat het bisdom Traiectum niet

meer bediend werd door kloosterlingen; want de rijke Craft is be-slist geen benedictijn geweest. Daarbij dient zich een verdere oor-zaak aan, waardoor het bisdom zijn einde tegemoet ging; namelijk doordat functionarissen méér op eigen verrijking uit waren dan op de zielzorg.

Tekst 202

Bevestiging der immuniteit van Tournehem: 854, mei 18

Koning Lodewijk de Duitser bevestigt op verzoek van Hunger, bis-schop van de kerk van Vetus Traiectum(Tournehem), die gebouwd is ter ere van St.Martinus: de immuniteit, verleend door zijn vader Lodewijk de Vrome en diens voorgangers de Frankische koningen, welke immuniteit geldt voor alle personen en zaken die onder de voogdij en de bescherming van de kerk staan. De kerk is onttrok-ken aan elke rechterlijke macht. Hij bevestigt dit opnieuw en voegt eraan toe, dat niemand zich op de gronden van de kerk mag vesti-gen. De oorkonde is uitgegeven in het paleis van Frankfurt.

Bron: Cartularium van Radboud, nr 9.

Nota: Zie de opmerking bij de oorkonde van 21 maart 846, tekst 188. Weer komt het nieuwe element te voorschijn, namelijk het verbod om gronden van de kerk in bezit te nemen, wat ook erop wijst dat het bisdom niet meer in staat was zijn bezit aan landerij-en en andere vaste eigendommen effectief te beheren en dat het de hulp van de koning moest inroepen om te bereiken dat derden er-van afbleven.

Tekst 203

Vlucht van bisschop Hunger naar Luxemburg: 857

Einde 857 werd Tournehem door de Noormannen totaal verwoest (zie de teksten 78 en 184). De vlucht daarna van bisschop Hunger naar Luxemburg is behandeld bij de teksten over Willibrord, om-dat dit daar nodig was. Chronologisch echter hoort die materie hier thuis. Na enige tijd is de bisschop teruggekeerd. Dat hij al in 859 terug was, staat te betwijfelen; waarschijnlijk was dat pas na 862 (zie tekst 207).

Tekst 204

Bisschop Hunger op een Franse kerkvergadering: 859 en 860

Hunger, bisschop van Traiectum(Tournehem), woont een kerkvergadering bij die te Toul wordt gehouden. In 860 heeft hij er met andere bisschoppen, waaronder die van Terwaan, de akten ondertekend.

Bron: Muller-Bouman, Oorkondenboek van het Sticht Utrecht, nrs 71 en 72.

Bled, *Régestes des évêques de Thérouanne*, 55.

Nota: De andere aanwezige bisschoppen waren van: Besançon, Lyon, Trier, Reims, Vienne, Sens, Keulen, Bourges, Doornik (p.a. Noyon), Terwaan, Bordeaux, Narbonne en Rouaan. Het behoeft geen excuus dat het toekomstig bisdom Utrecht op het appèl ontbrak, wél dat Luik eveneens absent was. De aanwezigheid van Keulen vond haar grond daarin dat dit bisdom mede wereldlijk tot Frankrijk behorende gebieden onder zich had en daarom door de koning eveneens was opgeroepen. Want de kerkvergaderingen van die tijd stonden onder het patronaat van de koning en vielen meestal samen met de rijksvergaderingen. Het feit dat Hunger aanwezig was, bewijst natuurlijk niet dat hij weer in zijn bisdom terug was: ook in ballingschap had hij recht op zijn plaats bij de vergadering. Overigens moeten we er niet aan denken, wat een pijnlijk, ja griezelig samentreffen het zou geweest zijn indien bij deze gelegenheid, naast de bisschop van Tournehem, zich tevens (als diens verre quasi-opvolger) een nog ongeborn bisschop van het toen nog niet bestaande bisdom Utrecht zou aangediend hebben.

Tekst 205

Blijvende dreiging van de Noormannen: 861

In het jaar 855 had aartsbisschop Hincmar van Reims per brief de bisschop van Laon verzocht Humfried voor te dragen om de vacante zetel van Terwaan te bezetten en deze kandidatuur bij de koning te steunen. Humfried is kort daarna tot bisschop benoemd. Hij werd in 861 door de Noormannen verdreven, die Terwaan verwoestten. Door deze slag was de bisschop zo gedeprimeerd dat

hij een priester naar Rome zond om zijn ontslag aan te bieden. Het werd echter door paus Nicolaas I niet aanvaard. De paus schreef dat de bisschop zijn ambt niet mocht neerleggen omdat de Noormannen hem verdreven hadden, doch zich in een klooster had moeten terugtrekken.

Bron: Bled, *Régestes des évêques de Thérouanne*, 54-60.

Nota: De zetel van het bisdom Terwaan bevond zich slechts 24 km van die van Tournehem, en deze laatste slechts 17 km van Hames-Boucres, waardoor de aanvallen der Noormannen op deze bisdommen telkens in dezelfde jaren parallel lopen; welk parallelisme omgekeerd bewijst dat de getroffen plaatsen in dezelfde streek gelegen waren. Om de aanhoudende dreiging van dien te illustreren laten we tussendoor nog enkele verdere berichten volgen uit Terwaan (zie de teksten 208, 215, 218 en 228).

Tekst 206

Hunger van Tournehem en Arnoul van Toul: 862

De bisschoppen Arnoul van Toul en Hunger van Traiectum (Tournehem) stellen een rapport op over het huwelijk van koning Lotharius (II) van Lotharingen met Theutberga, waarin zij de geldigheid van dat (kinderloos) huwelijk verdedigen.

Bron: Muller-Bouman, o.c., p. 80.

Nota: Dit feit is evenmin een bewijs dat Hunger in zijn bisdom terug was en zijn ambt weer uitoefende. De combinatie met de bisschop van Toul wijst zelfs op het tegendeel.

Tekst 207

Traiectum en Terwaan gemaand door Reims: 862

Hincmar, aartsbisschop van Reims, schrijft aan Hunger, bisschop van Traiectum (Tournehem), over de kerkelijke ban die Boudewijn van Vlaanderen getroffen had wegens het schaken van Judith, de dochter van Karel de Kale. De aartsbisschop droeg zijn suffragaan op, want zo ligt de gezagsverhouding, ervoor zorg te dragen dat de Noorman Roerik geen steun zou verlenen aan de graaf van

Vlaanderen. Een vrijwel gelijklopende brief richtte de aartsbisschop van Reims aan de bisschop van Terwaan.

Bron: Muller-Bouman, o.c., nr 73.

Bled, *Régestes des évêques de Thérouanne*, 56.

Nota: De beide aangeschreven bisschoppen zaten tussen de Noormannen en Boudewijn van Vlaanderen in, zodat de aan hen gerichte opdracht uit Reims volkomen logisch is. Die opdracht kan een aanwijzing zijn dat Hunger weer in zijn bisdom was teruggekeerd.

Tekst 208

De zetel van Terwaan wordt weer bezet: 869

Actardus, bisschop van Nantes, die door de Noormannen verdreven was, neemt bezit van de zetel van het bisdom Terwaan, waaraan hij door de aartsbisschop van Reims gezonden was.

Bron: Bled, *Régestes des évêques de Thérouanne*, 58.

Nota: Dit toont aan, dat in die streek voor de Kerk voorshands weer te leven viel. Het bisdom Tournehem komt op precies dezelfde tijd weer uit de jaren van duisternis te voorschijn.

Odilbaldus (870 - 899)

Tekst 209

Het bisdom Tournehem onder Keulen: 870

Bisschop Odilbald van Traiectum(Tournehem) neemt deel aan de verkiezing van een aartsbisschop voor Keulen.

Bron: Muller-Bouman, o.c., nr 76.

Nota: Na de rijksverdeling van 870 heeft het bisdom Keulen de kans gegrepen om een oud ideaal te verwezenlijken, te weten als aartsbisdom de oude Germaanse gebieden onder zich gerangschikt te krijgen. Van toen af is het bisdom Tournehem, dat in feite nog

altijd missie-bisdom was en tengevolge van allerlei omstandigheden zieltogend, tot aan het laatst toe (ca.917) onder Keulen gebleven.

Tekst 210

De goederenlijst van het bisdom Tournehem: ca.870

Omstreeks 870 is een lijst opgesteld van de kerken, inkomsten, landerijen enz. van het bisdom Tournehem. Men krijgt de sterke indruk -al wordt dit niet met zoveel woorden gezegd- dat ze, na de woelige tijd van de Noormannen en na de terugkeer van de bisschop, is opgesteld om de balans van het bisdom op te maken en daarmee vast te leggen wat er nog was. Dit blijkt ook uit verschillende passages waarin getuigenissen zijn vastgelegd van personen die verklaren dat dit of dat van het bisdom was. De lijst is opgenomen in het Cartularium van Radboud en maakte derhalve deel uit van de administratie van het bisdom, zodat zij even betrouwbaar moet worden geacht als de oorkonden. Onderhavige lijst blijkt 205 plaatsnamen te bevatten, waarvan niet één in Nederland ligt of met ook maar de minste schijn van juistheid is aangewezen (zie blz. 232/233 en 304/305). Aangenomen moet worden dat deze goederen, geschonken of verkregen tot ondersteuning van het bisdom en de bisschopszetel, zich in de streek van die zetel hebben bevonden; terwijl anderzijds in 870, wegens de toenmalige bodemgesteldheid, onmogelijk 205 plaatsen in de omgeving van Utrecht kunnen bestaan hebben. Daar komt nog bij dat de lijst uit het einde van de 9e eeuw dateert, betrekkelijk kort dus vóór de opkomst van het bisdom Utrecht. Nu is er in de échte bronnen van Utrecht geen enkel aanknopingspunt te vinden met de namen van deze lijst (behalve de aanknopingspunten die uit de mythe zelf voortvloeien). Daarmee doet zich de nóg vreemdere situatie voor, dat -wanneer men de rechtstreekse overgang of beter de continuïteit tussen Traiectum en Utrecht aanneemt- in de korte tijdspanne ná 870 enige honderden plaatsen rond Utrecht spoorloos zouden kwijtgeraakt zijn. En om nu het verhaal dan maar helemaal af te maken: de historici en naamkundigen hebben dit omvangrijk historisch en naamkundig materiaal, als zijnde niet oplosbaar en niet plaatsbaar, gewoonweg laten liggen alsof het niet bestaat. Samen met de andere nooit thuisgebrachte namen hebben zij ongeveer

500 bewijzen verduisterd die aantonen dat Traiectum niet Utrecht was. Weg ermee, de prullenbak in met al die Romaanse namen die hier niet passen. Met andere woorden: zij hebben voor het publiek verborgen gehouden dat alle plaatsen van het zogenaamde bisdom Utrecht vóór de 10e eeuw in Frankrijk liggen! Even welbewust en weloverwogen als zij de prullenbak hanteerden, ben ik voornemens dat Traiectum-bezit voor den dag te halen en voluit te etaleren. Daar zó veel goederen zich niet ertoe lenen in de onderhavige series teksten behandeld te worden, zullen zij t.z.t. in een afzonderlijke lijst worden opgenomen met daarbij telkens vermeld: de bron waaraan het oude toponiem is ontleend, de huidige naam en ligging van de plaats, alsmede de nodige verdere toelichting.
Bron: Cartularium van Radboud, nr 23.

Tekst 211

Ontmoeting met de Noormannen te Tournehem: 872

In het jaar 872 begaf de koning zich naar de stad Utret (Tournehem). Daar kwamen de prinsen van de Noormannen, Roerik en Rodulfus, met hem spreken. Met Roerik sloot hij een akkoord. Vandaar kwam hij in Francia terug. Over Attiniacum (Attin op 3 km noord-west van Montreuil) kwam hij te Soissons aan, waar hij in de abdij van St. Medardus het Kerstfeest vierde.
Bron: Chroniques de St.-Denis, HdF, VII, p. 137.

Nota: Laat u door het verdwaalde "Utret" niet van de wijs brengen. Ook Maastricht heeft wel eens die 'U' aangemeten gekregen. De route van koning Lodewijk is goed te volgen; en hij ging geen Noormannen ontmoeten waar ze niet waren. Let echter wél op de bijnaam van deze koning: in het Frans "le Germanique" en niet "l'Allemand". Toch heeft men van hem een 'Duitser' gemaakt, avant la lettre. Zijn bemoeienis met de aan de westkust gesetelde Noormannen verraadt echter hoezeer zijn "Germanie" nog dat van Tacitus was, zoals ook zijn titel 'Hertog van Beieren' nog alles te maken had met de Noordfranse Baguarii (zie tekst 122). Weliswaar bleef intussen, mede 'dank zij' de overvallen van de Noormannen uit het westen, de oostwaartse uitwijkelingstroom zich voortzetten. Maar de centra van gezag en bestuur lagen nog goeddeels westwaarts; en de administratie sukkelde ver achter de

emigratie aan, om pas zo'n driekwart eeuw later de aansluiting te vinden bij het westen en dit weldra voorbij te streven.

Tekst 212

Tournehem onder Keulen: 873

Odilbald, bisschop van Traiectum(Tournehem), ondertekent met andere bisschoppen de besluiten van een Keulse kerkvergadering.
Bron: Muller-Bouman, o.c., nr 79.

Tekst 213

Turholt voor Hammaburg(Hames-Boucres) verloren: 876

Toen keizer Lodewijk (II, oomzegger van de 'Duitser') overleden was, ontstonden er grote beroeringen vanwege de verdeling van het rijk, waarvan ook de bisschoppen soms de gevolgen ondervonden. Het voornoemde klooster van Turholt(Torhout) kwam onder keizer Karel (de Kale), die het onttrok aan het doel waartoe zijn vader (Lodewijk de Vrome) het gegeven had (zie de teksten 194 en 195; en -voor wat Karels nepotisme en vriendjespolitiek betreft- o.a. Nota bij tekst 137).

Bron: Rimbart, Vita S. Anscharii, AS, febr. I, p.422.

Nota: Adam van Bremen deelt mee dat Ansharius juist hierom de zetel van Bremen toch maar had aangenomen. Dit zou betekenen dat de ontvreemding van Turholt door Karel de Kale om en nabij het jaar 845 moest plaatsgevonden hebben: zie tekst 199. Als aanleiding ertoe noemen de Hamburgse bronnen dan ook de dood van Lodewijk de Vrome († 840) met aansluitend het verdrag van Verdun (843). Het is echter hoogst onwaarschijnlijk dat, onmiddellijk na dit verdrag, de amper 20-jarige Karel zijn beide resp. 30 en 20 jaar oudere half-broers (keizer Lotharius, die bij akte van 843 de toewijzing van Turholt nog bevestigd had: zie tekst 195; en koning Lodewijk de Duitser: zie tekst 211) dermate heeft durven en kunnen froisseren. Zoiets kon en deed hij wél, dertig jaar later, bij de dood van keizer Lodewijk II (Lotharius' zoon: † 875); waarna hij zich onverwijld door de paus tot keizer liet kronen (met voorbijgaan van Lodewijk de Duitser, die zich nog opmaakte om

Karels onderkruiperij af te straffen doch in 876 overleed). Het lijkt er daarom op, dat de verkwanseling van Turholt weinig uitstaande heeft met de rijksverdeling (waarvan de tekst spreekt), doch alles met een keizerlijke macht inzake toekenningen, door vorige keizers gedaan. -- Deze reconstructie en datering wordt bekrachtigd doordat in dezelfde tekst ook de naam genoemd wordt van de nieuwe begunstigde, t.w. "de welbekende Raginarius", die wel niemand anders zal zijn dan de Lotharinger Reinier Langhals, wiens gebeente men vermoedelijk onlangs heeft teruggevonden onder de Maastrichtse St.Servaas en die, gestorven zijnde in 915, wèl in 876 maar beslist niet in 845 het emolument in kwestie kan aanvaard hebben (als leke-abt van Eperleques staat hij geboekt over de jaren 865-872 en 897-915). Daarbij genoot hij ook nog het "bezit" van de Maastrichtse Servatius-abdij, dat nú een intrigerend detail kan worden. In het ongestoorde graf schijnt -1035 jaar later- geen enkel spoor van houdbare kleding of bijgift nog te zijn aangetroffen; wat er dan op zou kunnen wijzen dat de illustere gestorvene na zijn allerminst armoedig leven zich een zo sober mogelijke bijzetting gewenst heeft: zie ook tekst 222.

Uit het vorenstaande blijkt hoezeer Adam van Bremen met zijn Hamburgse kerkhistorie (tot in de 10e eeuw) niet alleen een schimmenspel opvoert van Noordfranse realiteiten, maar naast deze giganteske dislocatie ook nog de chronologie van de drie Lodewijken (de Vrome, de Tweede, de Duitser) aan zijn laars lapt en met zelfverzekerde slordigheid de gegevens naar zijn hand zet. De Echternachse kopstukken gingen -het zij hen toegegeven- heel wat behoedzamer te werk; en wel omdat zij zo goed wisten dat hun verhaal niet klopte hetwelk zij voor het heil van hun abdij moesten proberen te verkopen. Daarmee vergeleken zou voor Adam van Bremen, wiens laars zoëven vermeld, de naam Adam von Münchhausen niet misplaatst zijn. Hij had de 8e en 9e eeuw beter blanco kunnen laten; want door daarvoor Noordfranse bisschoppen in te huren, heeft hij de lacune juist duidelijk aangewezen. Andere aanwijzingen leverde hij door de enorme disproportie te negeren tussen de afstand naar Hames-Boucres resp. Hamburg vanuit Reims (230 resp. 650 km: zie tekst 197) en vanuit Torhout (90 resp. 640 km). Weliswaar moet, wegens oplaaierende Noormannenfurie, vanaf de tweede helft van de 9e eeuw een versnelde emigratie van Saksen en m.n. ook Nordalbingi naar het

hoge noorden plaatsgegrepen hebben, daarbij een spoor van doublures achterlatend: Werden (voor de verplaatste Ludger), Vehrte (?) bij Osnabrück, Verden (voor de 'Sachsenschlächter'), Ramsloh (voor de relieken uit Reims), Bremen (voor Willehad) etc... en tenslotte het Hamburg voor uitwijkelingen van Hammaburg. De gedachtenis welke die emigranten daarbij van Ansharius meedroegen, is allicht sterker geweest dan de herinnering aan hun korte emigratie-avontuur; zodat Ansharius en opvolger(s?) postuum mee emigreerden en geacht werden de Hamburgse streken gekerstend te hebben: een overtuiging die wellicht reeds algemeen bestond tegen de tijd dat Adam van Bremen opdook. Doch dan had de geleerde scholaster de vergissing moeten corrigeren, althans niet met zijn geschrijf tot 'historische zekerheid' promoveren en daartoe de desbetreffende Vitae in die richting uit te leggen zoal niet ze te redigeren. Want hoeveel authenticiteit kan aan deze 'Levens' nog worden toegekend, als men -om maar een toevallig voorbeeld te noemen- in een versie (c.11) van het Vita Rimberti († 888) een 'authentieke' allusie tegenkomt op ene "beatus Thomas", waarschijnlijk niet eens van Aquino (13e eeuw) maar zelfs van Van Kempen (15e eeuw).

Deze Rimbertus wordt genoemd als opvolger van Ansharius en kán de schrijver zijn van het Vita Ansharii (als men daaruit tenminste de 11e-eeuwse of latere toevoegingen en aanpassingen wegdenkt). Hij staat bovendien in de kronieken vermeld als effectief bestrijder van de Noormannen in Artois en bij de Somme: iets wat men niet zo maar tussendoor kan waarmaken met een retour-tje Hamburg - Picardië (en eventueel een overstapje in Roermond bij Asselt!). Dus een extra alibi nog om, evenals zijn voorganger, niet voor wát dan ook in het hoge noorden aansprakelijk gesteld te worden. Maar ook is h́j degene die, 10 jaar na Ansharius' dood, werd gedupeerd door de Turholtse tegenvaller welke de aanleiding gaf tot deze uiteenzetting met Adam van Bremen. Waar haalde deze laatste het vandaan, een op aandrang van keizer Lodewijk de Vrome gesticht bisdom éérst ruim 'n eeuw bij de ondergrondse in te delen van een nagenoeg onbevolkte of zelfs nog onbewoonbare sompige en ver buiten Lodewijks rijk gelegen streek; om het daarna (pas medio 10e eeuw) officieel als het echte bisdom Hamburg/Bremen naarboven te laten komen... Wat was intussen de kerkelijke status van zo'n 'vòòr-kerkelijk bisdom'? Een

schaduw-bisdom met fantoom-bisschoppen...? Zo is men ook Willibrords Traiectum als 'n soort pré-toestand aan Utrecht gaan ophangen, zij het pas na 3 à 4 eeuwen en veel gedram van Echternach. Adam echter was er vlugger bij en wist het tapijt van Ansharius' bisdom tijdig op te rollen om het later zeshonderd km hogerop als looper uit te leggen voor de officiële bisschopszetel(s) aldaar. Zijn motief is buiten kijf: de anciënniteit en de vroege Duitsheid moesten van meet af aan zo diep mogelijk worden ingeprent.

Tekst 214

Frisia is nog altijd Vlaanderen: 877

Karel de kale bevestigt de bezittingen van de abdij van Nijvel in Frisia(Vlaanderen), o.a. landerijen en horigen aan de rivier de Salis(Selle, oost van Kamerijk) en de visvangst in de Mervada(de Ruisseau des Harpies, tussen de Schelde en de Solesmes).

Bron: Diplomate Caroli Calvi, HdF, VIII, p. 666.

Nota: Bij de Franse koningen en hun kanselarijen was "Frisia" vanouds nog een bekend begrip voor Vlaanderen; zij hebben zich dan ook nooit op die titel bevoegdheden aangematigd in Nederlands Friesland. De rivier de Selle wijst de juiste streek aan. Blok (o.c., p. 73, 77) maakt er eenvoudigweg van, dat de abdij van Nijvel bezittingen had in Friesland en verzuimt weer als gewoonlijk die bezittingen te noemen en aan te wijzen. Insgelijks maakt hij van Mervada de Merwede, welke naam pas in de 11e eeuw verschijnt, en wel in de vorm van 'Meriwido'(Mirwidu, Merweda) = moeras met woud.

Tekst 215

Nieuwe aanval van de Noormannen: 880

In dit jaar moest bisschop Adalbert van Terwaan de vlucht nemen en verwoestten de Noormannen andermaal de stad.

Bron: Bled, Régestes des évêques de Thérouanne, 61.

Nota: De gebeurtenissen uit de tachtiger jaren van de 9e eeuw, zoals vermeld in verband met de Noormannen, heb ik elders al uit-

voerig behandeld, waarbij ook gebleken is dat de Noormannen nooit in Nederland zijn geweest (zie W.K. I, p. 172-177).

Tekst 216

Tournehem nog onder Keulen: 887

Bisschop Odilbald van Traiectum(Tournehem) neemt deel aan een kerkvergadering van Keulen.

Bron: Muller-Bouman, o.c., nr 82.

Tekst 217

Odilbalds ontsnappingspoging via Brema: 892

Paus Stephanus VI schrijft aan bisschop Odilbald van Traiectum (Tournehem) naar aanleiding van diens vraag of Brema onderhorig moet zijn aan het aartsbisdom Keulen.

Bron: Muller-Bouman, o.c., nrs 84 en 85.

Nota: De bisschop heeft een listigheid willen uithalen. Klaarblijkelijk was hij niet gelukkig met de situatie dat Tournehem onder Keulen viel. Daar de zetel min of meer zwervend was -de bisschoppen zaten in Desvres of Audruicq- dacht hij slim te zijn en nam hij de draad van Willehad op, die meer dan een eeuw geleden in Brema(Brêmes-les-Ardres) gezeteld had. Het was uiteraard maar een 'papieren' zetel, bovendien kansloos gemaakt door de oprichting van de zetel Hammaburg(Hames-Bougres) welke minstens tot 888 (sterfjaar van de bij tekst 213 genoemde Rimbertus) moet bezet gebleven zijn. Via Hammaburg had Odilbaldus dan ook geen kans. Ware daar de zetel al vacant geweest, hij was toch zó recent dat zich daarvoor nog pretendenden konden melden. Wanneer nu de paus de uitspraak zou doen dat de zetel van Brema bij de Gallische Kerk gerekend moest worden -hij was immers door een koning van de Franken gesticht- kon Odilbald daar zijn zetel vestigen en was hij onder Keulen uit. De paus is daar niet in getreden, zodat de situatie hetzelfde bleef.

Tekst 218

De zetel van Terwaan weer vacant: 895

Bisschop Heriland van Terwaan werd door de Noormannen verdreven. Hij begaf zich naar zijn aartsbisschop van Reims. Deze schreef aan de paus dat hij Heriland had opgedragen de kerkvisitatie in het bisdom van Châlons-sur-Marne te doen, deels om hem na zijn verdrijving liefderijk op te nemen, deels om hem aan enige inkomsten te helpen. De aartsbisschop stelde de paus voor, Heriland definitief te Châlons-sur-Marne te plaatsen en op de zetel van Terwaan een ander te benoemen, die in het land geboren was en de taal van het volk sprak; want het volk van het bisdom Terwaan, schreef de aartsbisschop, is zeer barbaars in karakter en taal!

Bron: Bled, Régestes des évêques de Théroouanne, 62.

Nota: De taalkwestie blijkt al zeer oud te zijn! Voorts is het bericht van evenveel belang voor het bisdom van Tournehem. Al hebben we geen concrete gegevens over verdere hinder die aldaar van de Noormannen werd ondervonden, gevoeglijk kan verondersteld worden dat hun voortgezette acties ook aan Tournehem niet zijn voorbijgegaan.

Tekst 219

De bisschop van Tournehem zetelt in Daventria(Desvres): 896

Bisschop Odilbald, voorheen altijd van Traiectum(Tournehem) genoemd, neemt aan de synode van Tribur (bij Mainz) deel, waar hij "Taventrensis episcopus" heet d.i. bisschop van Desvres.

Bron: Muller-Bouman, o.c., nr 87.

Nota: Na de inname van Tournehem in 857 door de Noormannen hebben de bisschoppen er niet meer geresideerd. De stad schijnt geheel te zijn vernield, "tot niets gebracht" als in de teksten 78 en 184 beschreven. Wanneer zij in 877 weer in de bronnen verschijnt, ditmaal als Turringahem, is zij in handen van de Noormannen. Andere bronnen, o.a. de vorstelijke oorkonden, bevestigen dat de bestuurlijke zaken van het bisdom en zelfs de immuniteit verplaatst waren naar Dorestadum(Audruicq), Daventria (Desvres) en Tilia of Thilia(Tilques). De schijnbare Nederlandse

doublure voor Dorestad kunnen we wel helemaal doorhalen, daar zij een achteraf 'gemaakte' is die vóór de 15e eeuw niet bestond. Want de Utrechtse bisschop die rond de 14e eeuw aan zijn buitenhuis de toepasselijke naam gaf van (rust- en) "Duurstede" alias "plaats waar het goed toeven is", zal dit toch wel als een originele vondst bedoeld hebben en niet maar als een domweg overgewaaid doublure die eeuwen later tot zoveel ijdel graafwerk aanleiding zou geven. Resten dan nog de doublures voor Daventria en Tilia. Het fonkelnieuwe Tiel is hier (nog) niet aan de orde (zie tekst 252). Maar de naam alleen van Daventria was al voldoende om de 'historische zekerheid' te doen ontstaan dat de laatste zgn. voorgangers van de (eerste) bisschop van Utrecht zich in Deventer zouden gevestigd hebben. En toen Balderik, de eerste bisschop van Utrecht, vanuit Deventer (zoals werd aangenomen) naar Utrecht kwam, was de keten van mystificaties helemaal rond. Dit voorafgaand verblijf van Balderik te Deventer is evenwel uit de lucht gegrepen; er bestaat geen enkele tekst die dit steunt. Het is alleen afgeleid uit het feit dat Odilbald -evenals zijn voorganger Hunger en waarschijnlijk ook zijn opvolger Radboud- zetelde in Daventria, dat echter per ongeluk Desvres was.

Tekst 220

Immunitieit naar Audruicq, Desvres en Tilques: 896, juni 24

Koning Zwentibold bevestigt op verzoek van Odilbald, bisschop van Vetus Traiectum(Tournehem): de rechten door Lodewijk de Vrome, keizer Karel de Grote en diens vader Pepijn verleend, namelijk alle tienden uit de bedrijven, de landerijen, de tol en de handel en uit alles wat tot het koninklijk domein behoort. Dit geldt ook voor de oevers van Dorestadum(Audruicq) / "necnon et in ripis Dorestadum". De bisschop heeft tevens gevraagd dat alles wat de koningen aan de kerk in Dorestadum(Audruicq) ook verleend hadden, mag gelden voor Daventria(Desvres) en Thiele (Tilques) en in alle andere plaatsen van het bisdom. Gegeven in het koninklijk paleis van Noyon.

Bron: Cartularium van Radboud, nr 10.

Nota: De zetelplaats Traiectum(Tournehem) was in 857 verloren gegaan; het bisdom héette nog dat van Tournehem (nu terécht

'Vetus'). De bisschop heeft echter op verschillende plaatsen geresideerd, te Audruicq, te Desvres en te Tilques, waarvan blijkens de akte Audruicq de voornaamste plaats was. De bisschop vroeg voor de kerk en de gelovigen dat zij op deze plaatsen dezelfde immuniteit zouden genieten als voorheen te Tournehem. Nadat Dorestadum naar Nederland was gehaald, werd de mythe van Willibrord te Utrecht door de merkwaardige drievoudige doublure van Daventria, Dorestadum en Thiele (Deventer, Duurstede, Tiel) helemaal beklonken. Voor tekst en vertaling van het "necnon et in ripis...": zie tekst 242.

Tekst 221

Vrijlating van een horige der kerk van Tournehem: ca.896

Koning Zwentibold laat op verzoek van bisschop Egilbold (Odilbald) de horige vrouw Odburg vrij, die toebehoort aan de kerk van St.Martinus en die in Elste woont en haar vrijheid heeft gekocht. De oorkonde is uitgegeven in het koninklijk paleis van Noyon.
Bron: Cartularium van Radboud, nr 24.

Nota: De plaats Elste moet een andere zijn dan het bij Abbeville (ca. 95 km zuid van Tournehem) gelegen Helisthe-Marithaime (Oust-Marest) uit de akte van 726, omdat dit na die éنية vermelding niet meer in de documenten van Tournehem voorkomt; bovendien moet zij dichterbij Tournehem gelegen hebben, omdat de horigheid een persoonlijke band met de kerk van het bisdom was. Het is vermoedelijk Elnes op 14 km zuid-oost van Tournehem (zie tekst 101).

Radboud (899 - 917)

Tekst 222

Radboud lekenabt van Aefternacum: 893-897

Radboud, sinds 883 aartsbisschop van Trier, was een politieke figuur. Hij was zeer bevriend met keizer Karel de Dikke, aan wie hij

de benoeming in zijn hoge ambt te danken had, alsook met diens opvolger de Karolingen-bastaard keizer Arnulf. Zijn ster steeg nog hoger toen hij zich bij Arnulfs bastaardzoon-in-het-kwadraat, koning Zwentibold, aansloot en diens eerste kanselier werd. Dit leverde hem meteen het beneficie op van leke-abt van de abdij Aefternacum (wat, zoals bewezen, niet Echternach was dat pas driekwart eeuw later ontstond en zich mettertijd heel het verleden van Willibrords oorspronkelijke abdij zou gaan toeëigenen). -- In 897 raakte Zwentibold door zijn autocratische optreden in conflict met de graven van Lotharingen en vooral met die van de Moezelstreek. Reinier Langhals van Lotharingen (zie tekst 213, Nota al.1), die voorheen een der trouwste aanhangers van Zwentibold was, keerde zich van hem af en werd zelfs diens felste bestrijder. In 897 werd Reinier, bij opvolging na Radboud, voor de tweede maal leke-abt van Aefternacum, nadat hij zich voordien reeds -naar het schijnt met goedvinden van Radboud- meester had gemaakt van de Servaas-abdij in Maastricht, die een bezit was van het bisdom Trier. Koning Zwentibold wilde hardhandig optreden tegen de Lotharingse heren; hij zette hen uit hun ambten en ontnam hen de rijkslenen. Dit leidde tot zijn ondergang; hij werd in 900 vermoord; in hetzelfde jaar is Fulko vermoord, de aartsbisschop van Reims, twee feiten die Radboud later met nadruk in zijn Cartularium vermeldt. Na 897 was de rol van Radboud uitgespeeld. Zijn naam verdwijnt dan enkele jaren in het duister, om tegen het jaar 900 plotseling op te duiken als die van de laatste bisschop van Tournehem. Dat deze Radboud van Traiectum dezelfde persoon is als Radboud van Trier wordt door de latere feiten bevestigd.

Tekst 223

Radboud wordt bisschop van Tournehem: 899

In deze tijd is de heilige man Odilbald, bisschop van Traiectum(Tournehem), uit dit aardse leven opgenomen en ging hij over naar het hemels rijk. In zijn plaats is Radboud aangesteld, de eerbiedwaardige bisschop.

Bron: Reginonis chronicon, MGS, I, p. 609.

Nota: Wie deze tekst goed leest, ziet meteen dat Radboud al bis-

schop was toen hij in Traiectum(Tournehem) terecht kwam. Regino kon de hele achtergrond van de man niet vertellen, omdat de affaire van Zwentibold -diens avontuur met Lotharingen en vooral zijn vermoording- in de dagen van de schrijver nog een heet hangijzer was. Hij kon of wilde evenmin neerschrijven dat de benoeming van Radboud tot bisschop van Traiectum in feite een verbanning was, het uitrangeren van iemand die op het verkeerde paard had gewed en die men nu neerzette in een hoek van het rijk waar toen geen mogelijkheid meer was voor enig politiek spel.

Tekst 224

Odilbald opgevolgd door Radboud: 899

Odilbald, de bisschop van Traiectum(Tournehem) overleed en Radboud werd in zijn plaats tot bisschop aangesteld.

Bron: Annales Egmondenses, MGS, XVI, p. 445.

Nota: De Annales Egmondenses bevatten berichten tot 1250 (en één akte uit 1282). Het vorenstaande bericht is het enige dat zij geven over de bisschoppen van Traiectum.

Tekst 225

De bisschop Radboud: ca.900

Hij stelde zich verschillende vaders als voorbeeld, vooral hen die het eerst in dezelfde kerk de fundamenten van het geloof op de sterke rots van Christus gelegd hadden, namelijk de heiligen Willibrord en Bonifatius, beroemd door hun verdiensten en heiligheid, wier werk hij wilde voortzetten.

Bron: Vita Radbodi, MGS, XV, p. 571.

Tekst 226

Radboud zetelde in Daventria?: ca.900

Omdat de zetel van Traiectum(Tournehem) vanwege de vervolging door de Noormannen verlaten was, koos hij zich de plaats Daventria uit voor zijn zetel, terwijl hij in zijn hart altijd aan de ze-

tel van Traiectum bleef denken en zich verbeeldde dat hij daar zette, ofschoon het hem niet geoorloofd was daar te leven.

Bron: Vita Radbodi, MGS, XV, p. 571.

Nota: Deze tekst, in Utrecht pas eeuwen post factum neergeschreven, komt in het oudste leven van Radboud niet voor. Overigens staat in de oudste bronnen nergens dat ook Radboud in Daventria (Desvres) heeft geresideerd, al kan er toch een kern van waarheid in zitten zoals we meteen zullen zien (zie tekst 229).

Tekst 227

Eigen getuigenis van Radboud: 900

In het jaar Onzes Heren 900 verscheen een wonderbaar teken aan de hemel. Men zag overal de sterren uit de hoogte naar alle kanten van de horizon vallen, alsof zij aan de pool met elkaar in strijd waren. Op dit teken zijn droevige feiten gevolgd: een geweldige storm in de lucht, vele en hevige winden, een overstroming van de rivieren, kortom een verschrikkelijk beeld van een grote ramp en, wat nog het ergste van alles is, een opstand van de mensen tegen God. Vóór het einde van het jaar werden aartsbisschop Folko van Reims en koning Zwentibold gedood. Niet veel dagen tevoren ben ik, de zondaar Radboud, onder de dienaren van de heilige kerk van Traiectum opgenomen. Moge ik met hen het lot van het eeuwig leven deelachtig worden.

Bron: Cartularium van Radboud, nr 26.

Nota: Dit getuigenis, door Radboud zelf geschreven, zowel bezorgdheid als berusting uitsprekend, begrijpen we beter als wij de achtergronden van Radboud kennen. Er spreekt ook opluchting uit: het lot van die twee had mij evengoed kunnen treffen; goddank ben ik net op tijd bisschop van Traiectum geworden en kom ik door de bescherming van mijn heilige voorgangers misschien toch nog in de hemel.

Tekst 228

De toestand in de streek: 909

Toen Stephanus in 909 benoemd werd tot bisschop van Terwaan (zie ook tekst 218) trof hij de zetelstad in zo'n deplorabele toestand aan dat hij besloot zijn residentie naar Boulogne te verplaatsen, waar zijn voorgangers al sinds 881 met tussenpozen verbleven hadden. Een latere bisschop Boudewijn bracht in 995 de zetel weer naar Terwaan terug. In 1566 werd Boulogne weer de zetelstad van het bisdom, een bewijs te meer dat de localisatie van de Morini in Zeeland en Noord-Brabant, die tot op de dag van vandaag wordt volgehouden, een hardnekkige misvatting is.

Bron: Bled, Régestes des évêques de Théroouanne, 63, 70.

Nota: De verplaatsing van de zetel van Terwaan naar Boulogne houdt meer in. De graaf van Vlaanderen heeft de gebieden van de Noormannen zonder vorm van proces overgenomen toen die zich meer en meer uit het noord-westen van Frankrijk terugtrokken om zich in het nieuwe hertogdom Normandië te vestigen. Te Desvres nabij Boulogne had het bisdom Traiectum zijn laatste voet aan de grond. Verschillende tekenen wijzen erop dat de graaf van Vlaanderen het bisdom Terwaan bij het restitueren van kerkelijke goederen heeft bevoordeeld ten koste van Tournehem, dat in zijn opvatting een vreemd element vormde. Met oude bezittingen van Traiectum werden ook de abdij te Wormhout (op 9 km noord van Cassel) en die van Bertijns te St.-Omaars begunstigd. De bronnen zijn te schaars om uit te maken of deze kerkelijke instellingen (zoals het bisdom Terwaan en de genoemde abdijen) ten deze een actieve rol hebben gespeeld, ofwel zich passief bij de politiek van Vlaanderen hebben neergelegd. Feit is in elk geval, dat het na de Noormannentijd spoedig gedaan was met het bisdom Traiectum (Tournehem).

Tekst 229

Radboud te Ootmarsum?: 900-917

Radboud werd in 900 door koning Arnulf tot bisschop van Traiectum(Tournehem) benoemd. Hij verbleef de laatste jaren van zijn leven te Ootmarsum in Overijssel, waar hij ook overleed. Hij werd te Deventer begraven.

Bron: Vita Radbodi, MGS, XV, p. 568.

Nota: Bovenstaande tekst is uit een zéér jonge kopie. Johannes de Beka (ca.1350) geeft in plaats van Ootmarsum een andere naam, t.w. Honishem, waarmee we weer op authentiekere terrein zitten; klaarblijkelijk heeft deze schrijver een oudere en betere tekst onder ogen gehad. De plaats was Honnincthun, een gehucht van Wimille, op 5 km noord van Boulogne. Een andere plaats, Crémarest op 5 km noord-west van Desvres, heette voorheen Biscopem (huis van de bisschop) wat vermoedelijk een herinnering bevat aan een bisschop van Traiectum en zelfs de mogelijkheid open laat dat het bericht over Radboud en diens verblijf te Daventria(Desvres) tóch op een authentiek gegeven berust. Het 'Biscopem' kan echter óók al -zo niet uitsluitend- teruggaan tot Hunger of althans Odilbald, welke laatste zelfs (zie tekst 219) zwart op wit met 'Taventrensis episcopus' werd betiteld.

Tekst 230

Laatste oorkonde voor de kerk van Traiectum: 914, juli 8

Koning Koenraad I (keizer) bevestigt op verzoek van Radboud, bisschop van Vetus Traiectum(Tournehem), de statuten van de vorige koningen, welk verzoek deze heeft laten doen door Odo, bloedverwant van de koning, en graaf Waldgerus. Vanaf heden en in het vervolg zal de kerk de immunitet genieten zoals die door de vroegere koningen en keizers was verleend.

Bron: Cartularium van Radboud, nr 11.

Nota: Men lette allereerst op de algemene terminologie waarin de oorkonde is gesteld: geen enkel concreet punt uit de vroegere privilegie-brieven is erin vermeld, geen enkele specificatie van de bezittingen, tienden, tolvrijheid enz. die in de vorige privileges toch de essentie vormden. Dat was ook niet de bedoeling, daar de oorkonde reeds van ver te herkennen is als een politiek document, getuige het feit dat Odo, een bloedverwant van de koning, en graaf Waldgerus het verzoek van bisschop Radboud aan de koning hadden voorgelegd. Met andere woorden: hij heeft dat niet zelf gedaan uit vrees nul op het rekest te krijgen. De akte houdt dan ook geen voorrecht in voor de kerk van Traiectum, doch betekende een per-

soonlijke immuniteit voor Radboud, die zich in zijn ballingschap veilig wilde stellen tegen nog verdergaande maatregelen.

Het tijdstip waarop hij deze bescherming vroeg en verkreeg, wijst ook in deze richting. De strijd om Lotharingen nam in hevigheid toe en allerwege worden de rekeningen gepresenteerd. Vorenstaande oorkonde heeft dan ook geen enkel gevolg gehad voor het bisdom Traiectum. Bovendien is het een grote vraag (die men geneigd is ontkennend te beantwoorden) of Radboud in de streek van Tournehem en Boulogne wel echt de bisschoppelijke functie heeft uitgeoefend. Merkwaardig is immers dat in zijn Cartularium, waarin hij alle oude akten van Tournehem verzamelde, geen woord te vinden is over hetgeen hijzelf als bisschop heeft gedaan of bereikt. Zou hij al zo bescheiden zijn geweest om niet over zichzelf te praten, dan moeten zich bij het besturen van de kerk en het beheer van haar bezittingen toch zaken hebben voorgedaan die het vastleggen waard waren. Het lijkt derhalve juister te concluderen dat Radboud voor zijn verder onderhoud een beneficie heeft gekregen waar geen daadwerkelijk ambt meer achter stond. Deze figuur is een normale in de Kerk: emeritus-bisschoppen kregen (en krijgen nog) bij het verlaten van hun zetel een nieuwe titel, veelal aan oude historische sinds lang niet meer bestaande bisdommen uit het Oosten of Noordafrika ontleend, met eventueel een beneficie waarop zij in geval van nood beroep kunnen doen voor hun onderhoud.

Tekst 231

Radboud en Megunthard: tussen 914 en 817

Paus Johannes X schrijft aan aartsbisschop Heriman van Keulen, dat hij de twist tussen bisschop Radboud en graaf Megunthard heeft bijgelegd. De brief bevat geen bijzonderheden over de aard van het geschil en evenmin geografische of andere details.

Bron: Muller-Bouman, o.c., nr 93.

Nota: Deze zaak is altijd vreemd geweest en gebleven voor Utrecht, waar zij al helemaal niet te plaatsen is; maar ook voor het bisdom Traiectum(Tournehem), waar een bemoeienis van een graaf Megunthard al even vreemd is. De twist ging namelijk niet over

een zaak van het bisdom, doch over het beheer van de goederen van de abdij Aefternacum(Eperlecques). Megingaud (wat de juiste naam is) was de zoon van graaf Megingaud, wiens broer Robert vóór Radboud leke-abt van Aefternacum was. Megingaud sr. was leke-abt van de Maximus-abdij te Trier. Hij werd in 892 vermoord te Rettel, Moselle. Met deze gegevens behoeven we niet langer te zoeken naar de grond van de twist tussen Megingaud en bisschop Radboud. Het ging om de goederen van de abdij Aefternacum of nog verdergaande eisen van de (chanterende?) Megingaud in verband met de voormalige politieke rol van Radboud. Deze gegevens tonen ook aan dat Radboud van Traiectum dezelfde is als de voormalige leke-abt van Aefternacum, die op zijn beurt dezelfde was als de aartsbisschop van Trier en als de kanselier van koning Zwentibold. Nu is ook volledig te begrijpen waarom Radboud in 914 de bescherming van de koning liet vragen.

Tekst 232

Radboud door een onbevoegde heilig verklaard: ca.917

De brief van Paus Johannes X is het laatste levensteken van Radboud. Hij moet kort daarna gestorven zijn. Een clericus van Utrecht die eeuwen later zijn Leven schreef, heeft hem heilig verklaard, waartoe de beste man geen bevoegdheid had. Na zijn illegale canonisatie werd hij echter nog niet eerder als nep-heilige ontmaskerd. Daardoor is het mogelijk dat zelfs naoorlogse Mis- en Vesperboeken (met uitleg) onder het 'proprium' van de nog ongesplitste bisdommen van Utrecht en Haarlem hem presenteren als eerste heilige van het kerkelijk jaar (29 nov.), daarbij hem letterlijk 'ophemelend' als: "niet alleen een der geleerdste maar ook een der heiligste bisschoppen zijner eeuw"; en dat zelfs 'n algemene Nederlandse encyclopedie vol lof van zijn "uiterst verstorven leven" gewag maakt, met daarbij nog de mededeling dat "zijn stoffelijk overschot nog gedeeltelijk te Deventer berust". Maar, zijn heiligheid daargelaten, heeft hij tenminste wél in werkelijkheid geleefd, wat men van sommige "heiligen" niet eens met stelligheid kan zeggen. Doch in de tijd dat de zogenaamde kerkgeschiedenis van Nederland werd samengeflanst en men in feite niets anders van Radboud kende dan zijn Cartularium, was het minste wat men kon doen hem daarvoor met een aureool te belonen. Het is

geen aanbeveling voor de katholieke geschiedenisbeoefening hier te lande dat de “St.Radboudstichting” zich kritiekloos zó’n “heilige” uit het noorden van Frankrijk tot patroon koos: een man die enkel een mythologische band met Nederland heeft, een wazige figuur die eerder politiek intrigant dan kerkvorst was en die het erfgoed van Willibrord ten eigen bate heeft benut.

Naklanken van het bisdom Traiectum(Tournehem)

Tekst 233

De graaf van Vlaanderen over Marck bij Calais: 938

Arnulf de Oude, graaf van Vlaanderen, schenkt het domein van Marck bij Calais aan de Bertijns-abdij te St.-Omaars.

Bron: Haigneré, Les chartes de St.Bertin, nr 56.

Thiofridus, Vita S.Willibrordi, AS, Nov.III, p.467.

Wampach, Quellenband, nr 37 en nr 39 (p.96 r.9-11).

Nota: Ik laat enkele sprekende gevallen volgen, waar met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid kan worden aangenomen dat andere kerkelijke instellingen, meestal via de graaf van Vlaanderen, opgevolgd zijn in voormalige bezittingen van het bisdom Traiectum(Tournehem). Het is niet de bedoeling om dit aspect uitputtend te behandelen, daar de regionale historici dit straks beter zullen doen. Marck bij Calais, een oude parochie onder het patronaat van Willibrord, is met grote waarschijnlijkheid bezit geweest van het bisdom Tournehem. Dat de graaf dit aan de Bertijns-abdij schonk, betekent wellicht dat zijn geweten sprak omdat het kerkelijk bezit was. De rechtmatige eigenaar was er niet meer, zodat hij het restitueerde aan een andere die daar de Kerk vertegenwoordigde.

Dit Marck is het oord van het fameuze, tussen 696 en 726 door een clericus Heribald aan Willibrord geschonken Marsum met de schor-weide “unde berbices nascunter” (waaruit ‘berbices’ geboren worden?); waarbij nog steeds de wetenschappers geprangd worden door de vraag of die ‘berbices’ dierlijk dan wel plantaardig waren en dus geboren werden dan wel moesten ontspruiten. In het

laatste geval wil men 'berbices' zien als een verschrijving van 'herbices', hetgeen de naam zou zijn van een stekelige zeeoeverplant. Daarbij blijft men wel zitten met het on-plantaardige 'nascunter' en met de weinig relevante boodschap dat er aan de zeeoever een zeeoeverplant groeide. Waarschijnlijk ligt de oplossing echter in het culinaire vlak en ging het om lammetjes ('berbices', mogelijk een geluidnabootsing) die in de schor niet geboren werden maar wel geweid (pascuntur) om -dank zij hun zilte weidegrond- hartige boutjes te leveren voor fijnproevers: 'présellé' (voorgezouten) heet dat nu nog. En blijkbaar wisten Willibrords monniken het ook al te savoueren en hebben zij het dus als vermeldenswaardig opgetekend.

Tekst 234

De juiste ligging van het eiland Walachria: 1058

Balgerus, een monnik uit het klooster van Winoksbergen, had uit het klooster van de H.Andreas in Engeland relieken gehaald van de heilige Lewinna... Bij de aankomst droegen de monniken van Winoksbergen die door de dorpen en steden op de kust van Vlaanderen... De processie kwam het eerst te Alveringhem bij Veurne, daarna te Leffinge, Oudenburg, Uitkerke, het eiland Walachria, Brugge, Dudzele, Lissewege en vandaar terug naar Winoksbergen (een ommekeer van ca.150 km).

Bron: Translatio S.Lewinnae, MGS, XV, p. 788.

Nota: Walachria, een streek tussen Brugge en Uitkerke, heette vandoord en ook ten tijde van de tekst nog een eiland; al zou dit bij de doorzettende daling van het waterpeil weldra in het droogvallende omringende landschap worden opgenomen. Dan zal men niet meer spreken van een eiland en gaat ten leste ook de naam van Walachria aldaar verloren; te meer omdat het inmiddels boven water gekomen Zeeuwse eiland de naam Walcheren had aangenomen. Nabij het 'opgeheven' Walachria liggen de plaatsen Middelburg (B) en Westkapelle (B). Hier is het 'eiland' dat Theofried van Echternach ten onrechte heeft aangezien voor de 120 km zuid-westelijker gelegen plaats Walichrum(Warcove op 27 km west van Tournehem) waar -zoals Alcuinus vermeldt- Willibrord werd aangevallen toen hij een afgodsbeeld vernielde:

zie de teksten 51 t/m 54. De merkwaardige trits van naamdoublures op het Zeeuwse Walcheren (Middelburg, Westkapelle en Walcheren zelf) rondde tenslotte de verwarring af tot een compleet 'quidproquo', dat helemaal naar Nederland getrokken werd toen het bisdom Utrecht, volkomen normaal en voor de hand liggend, Walcheren tot zijn gebied kreeg.

Intussen heeft Walachria (dat bij Brugge!) eeuwenlang model gestaan voor het verschijnsel 'regressie' dat hier -terugwaarts door de historie- in drie fasen was waar te nemen. In 1058 was de plaats als 'binnen-eiland' vrijwel uitgediend, getuige de ommeegang van de Winoksbergse monniken, die wisten dat zij over een brug of desnoods wadend Walachria in en uit zouden komen. En Theofried, die ongeveer gelijktijdig in het kader van zijn inspectiereis de plaats hoogstwaarschijnlijk heeft bezocht (gezien zijn grote belangstelling ervoor), spreekt evenmin van een schip; wél spreekt hij van een belangrijk heidens heiligdom dat tevens geschikt is voor het opdragen van een pontificale mis door een aartsbisschop; maar van regressie had de toekomstige abt weinig benul: zie tekst 52.

Bisschop Frederik echter, die 230 jaar eerder (ca.828) voor een pastoraal bezoek te Walachria verscheen, dat toen -bij nog minder sterke regressie- vermoedelijk nog een normaal kusteiland was, kwam wél per schip;... en bracht zijn ténit mee!: zie tekst 180.

En nog 'ns ruim een eeuw vroeger, toen het incident tussen Willibrord en de pagane beeldbeschermer zou plaatsvinden, stond de regressie pas aan haar begin; zodat te Walachria het gebeuren wegens wateroverlast had moeten afgelast worden. Daarom gaat onze voorkeur uit naar de veel dichterbij Traiectum(Tournehem) gelegen vaste grond van het hogere en drogere Walichrum (Warcove): zie tekst 51; terwijl in dit verband ons regressief-achterlijk Walcheren helemaal buiten kwestie blijft.

Tekst 235

Utrecht claimt een kerk te Brugge: 1075

Paus Gregorius VII beslist in het geschil, reeds onder zijn voorganger paus Alexander II aanhangig gemaakt, tussen de bisschop van Utrecht en de bisschop van Noyon/Doornik, over het bezit van de Lieve Vrouwe-kerk van Brugge. De paus beslist ten voordele van de bisschop van Utrecht en geeft de aartsbisschop van Reims op-

dracht erop toe te zien, dat het bisdom Noyon/Doornik de kerk restitueert aan het bisdom Utrecht.

Bron: Coens, *Analecta Bollandiana* 1953, p. 64.

Nota: Ondanks de pauselijke opdracht heeft het bisdom Noyon/Doornik voet bij stuk gehouden en de kerk niet afgestaan, wat de zaak nog meer précair maakt. Zoals uit de inhoud van de brief blijkt, beweerde het bisdom Utrecht dat de kerk Sisela (Sijzele) al meer dan 200 jaren in zijn bezit was en dat deze de moederkerk was van de O.L. Vrouwe-kerk van Brugge; ergo was ook laatstgenoemde kerk van het bisdom Utrecht, een zijdelings argument dat sowieso al zwak is. Radboud II, bisschop van Noyon/Doornik, zou die kerk onrechtmatig tot zich genomen hebben. Terugstelling vanaf 1075 leidt echter tot een tijdstip vóór 875, toen het bisdom Utrecht nog niet bestond; derhalve is het verhaal over 200 jaren bezit zonder méér al onjuist. De kerk in kwestie zou dan hoogstens van het bisdom Traiectum (Tournhem) geweest zijn.

Enige Belgische historici hebben aangenomen dat bisschop Hunger van Tournhem de Sijzelse kerk van de graaf van Vlaanderen gekregen had als dank voor zijn hulp, in 862 aan Boudewijn verleend toen deze de dochter van Karel de Kale geschaakt had en daarop geëxcommuniceerd werd. Hunger zou het paartje zelfs gastvrijheid in Utrecht (!) gegeven en de hulp van de Friezen toegezegd hebben. Hun veronderstelling steunt nergens op; zij is dan ook onwaarschijnlijk, aangezien aartsbisschop Hincmar van Reims zowel Hunger als de bisschop van Terwaan gewaarschuwd had tegen het verlenen van steun aan Boudewijn: zie tekst 207. Bovendien blijkt uit de bronnen van Tournhem niets over het Sijzelse kerkbezit dat de claim op de O.L. Vrouwekerk van Brugge zou moeten legitimeren.

Er kan alleen geconcludeerd worden dat Utrecht een lukrake claim gesteld heeft, waarschijnlijk om in deze streek voet aan de grond te krijgen. Dit was ook de gebruikelijke methode bij de wereldlijke heren van Holland en Vlaanderen t.o.v. het nieuwe gebied dat na de transgressies te voorschijn kwam en tot ontwikkeling kwam. De projectontwikkelaars die een jong gebied in cultuur brachten of een bedijking ondernamen, hadden meestal de illusie

daardoor ook een hoge mate van zelfstandigheid te verkrijgen; wat uiteraard niet te verwezenlijken was omdat dit niet strookte met de expansie-politiek van de twee graven die van weerszijden op het vinkentouw zaten. In dit licht moet men ook Utrechts gooi naar een kerk in Brugge zien. Dat het bisdom van Noyon/Doornik het been stijf hield, bewijst ook dat Utrecht geen recht op de kerk had. Het kon niets anders aanvoeren dan enkele losse beweringen die -op de plaats in kwestie, waar iedereen wist dat ze onwaar waren- niet de minste indruk maakten. Bovendien zou het bisdom Utrecht, als het in zijn recht stond, de zaak heus wel hebben doorgezet na de eerste gunstige uitspraak van de paus. Wanneer sommige historici de bewering van Utrecht wél serieus nemen en hele theorieën bouwen op dat 'bezit' van Utrecht, verzanden we onherroepelijk in het trekken van allerlei conclusies uit een zogenaamd feit van vóór 875, dat niet alleen onbewijsbaar is maar waarvan zelfs de onmogelijkheid vast staat.

Tekst 236

De kerk van Klemskerke: 1096

Paus Urbanus II bevestigt de Bertijns-abdij te St.-Omaars in het bezit van de kerk en de tienden van Klemskerke (volgens een traditie zou deze kerk door Willibrord gesticht zijn).

Bron: Haighneré, Les chartes de St.Bertin, nr 93.

Tekst 237

"Apud sanctum Willibrordum": 1114

Paus Paschalis II bevestigt de schenking van de graaf van Vlaanderen aan de Bertijns-abdij te St.-Omaars, o.a. van landerijen "apud sanctum Willibrordum", wat de plaats Gravelines aanduidt.

Bron: Haighneré, Les chartes de St.Bertin, nr 124.

Nota: Gravelines, dat vanouds de traditie voert de landingsplaats van Willibrord te zijn geweest, heeft men aanvankelijk naar de heilige genoemd. De naam Gravelines is pas na de algehele verlanding aangenomen. Nog belangrijker dan het volgen van de bezittingen van het bisdom Tournehem is de vaststelling dat in deze

streek de kennis en de verering van Willibrord te signaleren zijn lang vóórdat in Nederland diens naam ook nog maar gevallen was.

Tekst 238

Bourbourg "parochie van Willibrord": 1125

Paus Honorius II bevestigt de Bertijns-abdij te St.-Omaars in haar bezittingen te Bourbourg "in parochia sancti Willibrordi apud Broburg supra mare". Blijkens een akte van 1075 had de abdij de kerk ook in haar bezit.

Bron: Haigneré, Les chartes de St.Bertin, nrs 83 en 102.

Tekst 239

Nog een laat restant van het Almere: 1151

Dirk, graaf van Vlaanderen, beslist in het geschil tussen een inwoner van Poperinge en de Bertijns-abdij te St.-Omaars over de visserij "van de Mera(Almere) door de inwerled (overlaat) naar het akkerland".

Bron: Haigneré, Les chartes de St.Bertin.

Tekst 240

Land van Willibrord te Poperinge: 1159

Dirk, graaf van Vlaanderen, geeft aan de Bertijns-abdij te St.-Omaars een zekere schaapsweide, gelegen te Poperinge en waar van verteld wordt dat het vroeger land van Willibrord was geweest.

Bron: Haigneré, Les chartes de St.Bertin, p. 103.

Tekst 241

De kerk van Gravelines: 1184

Paus Lucius III bevestigt de Bertijns-abdij te St.-Omaars in haar bezittingen. De kerk van Gravelines wordt daarin aangeduid als: "De kerk van de H.Willibrord van Novus Portus (nieuwe haven)

en de kapel" (uit andere gegevens blijkt dat de plaats Gravelines met de kerk al in 1040 bestond).

Bron: Haigneré, Les chartes de St.Bertin, p. 147.

Conclusie voor Traiectum(Tournehem)

In al de voorafgaande series van berichten over Traiectum, vanaf het vertrek der Romeinen tot het begin van de 10e eeuw reikend, is geen enkel geval te voorschijn gekomen waar de 'interpretatie Utrecht' met enige redelijkheid gesteld en aanvaard kan worden. Dit is geen nieuwe vondst of stelling van mij; voorheen immers is die interpretatie alleen gesteld doch nimmer bewezen. De hersenspoeling had zo grondig gewerkt dat niemand een bewijs nodig achtte. U weet wel: "Wij hebben een traditie sinds de Romeinen in handen". Klaarder en duidelijker had men niet kunnen zeggen dat men niets anders in handen heeft dan "de traditie". Wel nooit werd de vicieuze cirkel zó openlijk toegegeven. In de meer dan 30 jaren dat ditmaal de kwestie al (weer) hangt, is dan ook geen enkel bewijs te voorschijn gekomen. Alleen een amechtige herhaling van de oude verhalen, die reeds door de archeologie (om van de geschreven bronnen maar te zwijgen) als fabels worden ontmaskerd. Voor géén van de honderden Traiectum-toponiemen is hier te lande ergens een authentieke plaats te vinden.

En nogmaals moeten we de abdij van Echternach als de schuldige van deze hersenspoeling aanwijzen. Zij, en zij alléén, heeft de onvoorstelbare mythe van Utrecht in het leven geroepen. Daartoe heeft zij natuurlijk de wind mee gehad door andere historische verplaatsingen van Duitse zijde, alwaar de "Groot-Germaanse" gedachte was ontstaan die zo'n enorme consequenties heeft gehad voor het lot van westelijk Europa; en waarmee men ten eigen gunste ook de geschiedenisbeoefening tot in de kern heeft geperverteerd.

*

F: HET BEGIN VAN HET BISDOM UTRECHT

Teksten 242 - 270

Van de hier volgende teksten zijn de vroege dateerde het laatste ontstaan. Die zijn dan ook bijna allemaal vals en bedoeld om Utrecht toch aan Traiectum(Tournehem) te breien. Met de overige, wel eerlijk gedagtekende en inhoudelijk onschuldige teksten staan we met beide benen op de nog ietwat wankele eigen bodem. Die teksten betreffen enige geografische gegevens zoals schijndoublures van streek- en plaatsnamen die voor Holland en Utrecht wel volkomen juist en authentiek zijn en geen band hebben met hun naamgenoten in Frankrijk. Geplaatst in de juiste tijd en daar verschijnend als totaal nieuwe elementen zonder enige voorafgaande documentatie op het historisch vlak en zonder enige indicatie op archeologisch gebied, kunnen zij het problematische van deze 'naams-verplaatsingen' opheffen. Overigens moge duidelijk zijn dat tussen ras-echte doublures en onschuldige schijndoublures een hele scala van modulaties bestaat: van louter toevallig, onbewust of althans onbedoeld tot opzettelijk, systematisch, tendentieuus, ja regelrecht misleidend en geschiedvervalsand. En anderzijds is een veelheid van feitelijke doublures onvermijdelijk doordat de meeste toponiemen soortnamen zijn waarop je niet eens patent kunt krijgen; en uiteindelijk nog doordat het aantal uitspreekbare lettercombinaties ook zijn grens heeft.

Tekst 242

Een valse oorkonde van koning Hendrik I: tussen 920 en 936

Koning Hendrik I (keizer) bevestigt op verzoek van Balderik, bisschop van Vetus Traiectum, de oorkonden van Pepijn, keizer Karel, Lodewijk de Vrome en zijn naamgenoot (Lodewijk de Duitser), Zwentibold en Koenraad, over het bezit van alle tienden en de immuniteit der mensen van de kerk "necnon in ripis in Dorstato, Daventre, Thiele universisque aliis locis in ipso episcopatu consistentibus" (ook als die zich op de oevers van Dorestad, in Daventria, in Thiele of in een van al de andere plaatsen binnen

het bisdom ophouden). Niemand mag van hen 'giscot' eisen.
Bron: Cartularium van Radboud, nr 14.

Nota: We zullen de kopie van Egmond maar duidelijkheidshalve Cartularium van Radboud blijven noemen, al is het duidelijk dat zij enkele akten van nà Radboud bevat die kennelijk van Utrechtse makelij zijn. De bovenstaande akte is vals. Zij is een vrijwel woordelijke kopie der oorkonde van koning Zwentibold uit 896, vanzelfsprekend aangevuld met de naam van Koenraad (wiens bevestigingsakte overigens nogal terughoudend was!). Bovenstaande akte, zogenaamd door een keizer afgegeven t.b.v. een bisdom dat enige jaren vóór diens regeringsperiode reeds definitief had opgehouden te bestaan, terwijl een quasi 'opvolgend' bisdom pas enige jaren nà diens regeringsperiode in zicht kwam... is uiteraard een vervalsing, bedoeld om de kloof (in tijd en plaats) te camoufleren welke tussen de twee bisdommen gaapt. Indien de passus over Dorestad enz. niet domweg uit vorige akten is overgeschreven doch met identificatie-oogmerk werd gehandhaafd, mag men dit vals document op z'n vroegst in de 14e eeuw dateren, nl. vanaf nadat de vonk van Duurstede oversprong naar Dorestad, dus zeg maar: in de 15e eeuw. De term 'giscot' uit de akte van Zwentibold heeft de falsificateur in elk geval niet meer begrepen (vgl. tekst 176).

Tekst 243

Aankomst van Balderik te Utrecht: ca.935-940

Baldricus, bisschop van Traiectum(Utrecht), geeft een verklaring van zijn benoeming en eerste optreden als bisschop... Toen ik, Baldricus, onwaardig hoofd van de Utrechtse kerk -na de dood van de eerwaardige vader en heer Radboud, 14e bisschop van Traiectum(Tournehem)- benoemd was tot bisschop van Utrecht, ben ik door de aartsbisschop, nl. die van Colonia(Keulen), bevestigd en gewijd. Ik heb het eerst de plaats bezocht van de kerk van Utrecht, vanwaar het bisdom zijn naam heeft. Toen ik daar aankwam, vond ik ze, o smart!, vernield door de Noormannen en geheel verlaten, terwijl de eerbiedwaardige kerken van mijn glorievolle patroon Martinus en van de Salvator verwoest en verbrand waren... Ik heb over de gracht een brug laten bouwen; de stad heb

ik met poorten en verdedigingsmuren tegen aanvallen van vijanden laten herstellen. En de kerken, edele aan Gods vrede gewijde plaatsen -namelijk die van mijn glorievolle patroon Martinus en die van de Salvator- maar door heidenen verwoest, heb ik enigszins laten herbouwen, niet zoals het moest doch zoveel als in mijn vermogen lag.

Bron: Van Mieris, Oorkondenboek van Holland, enz., I, p. 34.

Nota: Het is jammer dat deze tekst een vervalsing is, algemeen door de historici als zodanig erkend. Toch geeft hij, ter bevestiging van de regel dat er in elke vervalsing een kern van waarheid zit, een vrij goed beeld van de komst van Balderik naar Utrecht. Hij trof er natuurlijk geen stad aan, vernield door de Noormannen, doch de resten van Romeins Utrecht (hoe dit ook heette), die na het einde van de transgressies weer aan het licht kwamen: iets wat helemaal niet vreemd is en wat in Elst en Nijmegen eveneens gebeurde. Zo is ook geheel verklaarbaar dat het 10e-eeuwse Utrecht is ontstaan pal boven het Romeinse en dat de eerste kerk zelfs recht op de fundamenten van een Romeins pretorium is gebouwd. Wie toch zou dat gratis bouwmateriaal laten liggen en nieuwe fundamenten storten als er nog goede lagen! Een en ander bewijst ten eerste dat zó de opvolging (of beter: niet-opvolging) ligt tussen het Romeinse en het 10e-eeuwse Utrecht; en ten tweede dat er tussen de 3e en 10e eeuw geen noemenswaardige bewoning is geweest, daar anders de archeologie al lang iets daarvan zou moeten geopenbaard hebben (Bloemers, "Verleden Land" van 1981 zwijgt zeven eeuwen lang over Utrecht). Tussen al de authentieke teksten die binnen genoemde periode op Traiectum betrekking hebben, blijkt dan ook geen enkel stukje "Utrecht" voor te komen.

Het vervalste karakter van de voorgaande tekst blijkt in het bijzonder uit de nadrukkelijke vermelding dat Radboud de 14e bisschop was van Traiectum(Tournehem). In geen van de bekende onvervalste teksten over Tournehem worden rangnummers van bisschoppen uitgedeeld. Men had ze niet eens kunnen produceren. (De moeilijkheden beginnen al met Bonifatius die wel bisschop was maar amper van Tournehem, en Gregorius die wél van Tournehem was maar héél misschien niet als bisschop; voorts twee bisschoppen waarvan niets bekend is; en tenslotte 2 namen voor één bisschop). Pas toen het bisdom Utrecht zo'n twee eeuwen

na zijn stichting behoefte ging voelen aan een verhoogde anciënniteit, is men een lijst gaan reconstrueren van de zogenaamde voorgangers van stichter Balderik. Zelf heeft deze (evenals zijn eerste opvolgers) nimmer de gedachte gekoesterd opvolger van Willibrord te zijn. De opvatting dat Utrecht de rechte voortzetting van Traiectum(Tournehem) was, vindt men tot in de 12e eeuw dan ook nergens in de bronnen van Utrecht uitgesproken, behalve in de valse oorkonden, nà die tijd gefabriceerd toen het erom ging die rechte lijn wél aan te tonen, juist omdat zij ontbrak. Toen werd het zaak de bisschoppen vanaf Willibrord te nummeren.

Tekst 244

Weer een valse oorkonde: 938

Koning Otto I bevestigt op verzoek van bisschop Balderik van Vetus Traiectum de oorkonden van Pepijn, keizer Karel de Grote, Lodewijk de Vrome en zijn naamgenoot (Lodewijk de Duitser), Zwentibold en Koenraad over de tienden en de immunitet. De akte bevat weer de zin die de vervalsing verraadt: "necnon in ripis in Dorestato enz". Een volgende schoonheidsfout is, dat zij de vermelding van Hendrik I en diens oorkonde niet bevat. Een derde gebrek is dat deze oorkonde niet voorkomt in het Cartularium van Radboud (al is -zoals bleek bij tekst 242- het daarop wél voorkomen geen garantie van echtheid).

Bron: Muller-Bouman, o.c., nr 103.

Tekst 245

Een betrouwbaar getuigenis over Balderik: ca.940

Een zekere Judio wijdt een gedicht aan bisschop Balderik van Utrecht ter gelegenheid van diens opdracht, door zijn (Judio's) leermeester Hucbald te Gent ontvangen van bisschop Balderik, tot het schrijven van een Leven van Lebuinus (die men toen kennelijk -zij het vooral onder de naam van Sint Lieven/Liéven- nog in Vlaanderen thuis wist: zie tekst 155).

Tekst 246

Over de abdij van St.-Odiliënberg: 949

Bisschop Balderik geeft aan de dochter van graaf Rainer, weduwe van graaf Nevelung, en aan haar zonen Balderik en Rodulf, tegen betaling van cijns, in levenslang gebruik enige zaken van de kerk van St.Martinus, (nu) in eigen gebruik zijnde van de abdij van Hereberc (12e-eeuwse naam voor St.-Odiliënberg) samen met het klooster van St.Petrus.

Bron: Muller-Bouman, o.c., nr 105.

Nota: De akte is vals; zij komt niet voor in het oudste "Liber donationum" van Utrecht en is pas na de 12e eeuw gefabriceerd om een claim te leggen op het klooster van St.-Odiliënberg, daar men dit beschouwde als het klooster "Berg aan de Rura" dat bisschop Hunger van Traiectum(Tournehem) in 858 van keizer Lotharius in gebruik kreeg. Vóór het ontdekken van het Cartularium van Radboud kon namelijk niemand op de gedachte komen -het is dan ook niet gebeurd- om vanuit Utrecht een link te leggen met St.-Odiliënberg, dat dan wél aan de Sura moest liggen (zie Nota tekst 78).

Tekst 247

Lake en Isla in Nederland: 944

Koning Otto I schenkt het leen, dat Waldger en diens zoon Radboud in de gouw Lake en Isla bezeten hadden, aan de Maartenskerk en de Mariakerk te Utrecht.

Bron: Muller-Bouman, o.c., nr 106.

Nota: De oorkonde is verdacht, omdat zij niet in het oudste "Liber donationum" van Utrecht voorkomt. Overigens bevat zij niets dat aan oudere oorkonden van Traiectum(Tournehem) is ontleend. Dat in de 10e eeuw de pagi Lake en Isla onder deze naam in ons land bestonden, kan zonder bezwaar als mogelijk worden aanvaard, daar elk verband met de Franse Isla ontbreekt en de naam Lake als gouw (pagus) in het bisdom Tournehem niet voorkomt (wel de rivier Laca).

Tekst 248

Nogmaals een valse oorkonde: 948, april 1 (!)

Koning Otto I bevestigt, op verzoek van bisschop Balderik van Utrecht, alle beschikkingen van zijn voorgangers, aan die kerk verleend, namelijk de tienden uit alle koninklijke domeinen, tollën en munten, die binnen de grenzen van het bisdom geheven worden, tevens uit de belastingen die "huslatha" en "cogschuld" heten alsook uit alle zaken in de villa, eertijds Dorsteti nu echter Wik genoemd, en in alle andere plaatsen vanaf die genoemde villa tot aan de zee en in de overige eilanden bij de zee en de naburige provincies, die door de keizers of koningen aan de kerk van Traiectum zijn verleend.

Bron: Cartularium van Radboud, nr 17.

Nota: Na het lezen van deze oorkonde, kan men zich niet weerhouden te verzuchten: Ergo was de hele wereld van Utrecht! De valsheid van de oorkonde ligt er dan ook duimdik bovenop. Zij werd saamgebrouwen uit brokstukken van vroegere (deels correct geciteerde, deels schromelijk overdreven of niet meer begrepen) oorkonden. De passage "Dorsteti nu echter Wik" is regelrecht uit de Akten van Frederik gespiekt. Ook de verlening van tienden is aan de vorige oorkonden ontleend, maar nu zó breed omschreven dat er voor de koning niets meer overbleef. 't Ging ook niet om de koning: 't was om de graaf van Holland te overbluffen. Er vallen de volledig nieuwe termen van "huslatha" en "cogschuld" -een huisbelasting en een heffing op vaartuigen- die in de tijd van de antedateerder bestonden en waarmee hij het onbegrepen "giscot" verving (zie tekst 176). Tegen het einde van de akte geeft hij een prachtig beeld van Holland uit zijn tijd, maar ook het definitieve bewijs voor de valsheid van de akte, want dit "wereldwijde" privilege vindt men niet in de vorige oorkonden; bovendien is het uitgesloten dat een koning dit zou hebben verleend. De vervalsers heeft het te mooi willen maken. Overigens past de beschrijving: "Dorsteti nu echter Wik genoemd, en in alle andere plaatsen vanaf die genoemde villa tot aan de zee en op de overige eilanden bij de zee..." toevalligerwijs op Audruicq aan het krimpemde Flevum en met de droogvallende eilanden voor de zeekust.

Tekst 249

Bisschoppen van Münster: 948 en 993

Op de synoden van Mouzon (bij Sédan) en van Ingelenheim (bij Mainz) in 948 wordt Hildebold vermeld als bisschop van Mimigardvurdensis (Werden/Münster); en op de synode van Mouzon in 993 was Suger van Münster aanwezig, die er eveneens genoemd wordt als Mimigardvurdensis.

Bron: Richerius, *Historia Francorum*, uitg. Latouche, I, 237, 243; Idem, II, 213.

Nota: Evenals het in tekst 161 genoemde Mimigernaford heeft Mimigardvurdensis de betekenis van "Pseudo Werden": door de combinatie van 'Mimiek' + 'Vurdensis' (nabootsing + Werden). Die betekenis zal in de bovenstaande naamvorm (nog uit de eerste eeuw na de abdij-verhuizing) beter herkend en beleefd zijn dan in de allicht latere versie uit het *Vita Ludgeri*; waarbij de schrijver/kopïist kennelijk van die verhuizing geen weet meer had. Aanvankelijk zal de lange (én bescheiden) naam wel gekozen zijn in de hoop op een terugkeer naar het echte Werethina; terwijl hij - toen die hoop vervloog- verder uit piëteit gehandhaafd bleef voor het verplaatste klooster en voor het nieuwe, ongetwijfeld vanuit dit klooster gestichte bisdom, ook toen dit zich reeds in Münster had gevestigd. Dat, ondanks deze bij binnenkomst reeds eerlijk als doublure gepresenteerde naam, óók Werden en Münster tóch de (in hun geval onmiskenbare authentieke) Noordfranse voorgeschiedenis verduitsen, moge bewijzen hoe besmettelijk in die dagen de 'doubluritis' wel moet geheerst hebben.

Tekst 250

Balderik bisschop van Utrecht: 948

Op de synode van Ingelenheim is aanwezig "Baldricus Traiectensis episcopus" (bisschop Balderik van Utrecht: zie ook tekst 251).

Bron: Richerius, *Historia Francorum*, uitg. Latouche, I, 243.

Tekst 251

Abdij van Susteren geen bezit van Utrecht: 949

Koning Otto I bevestigt de abdij van Prüm in het bezit van het klooster van Susteren. Bij het passeren van deze akte is bisschop Balderik van Utrecht aanwezig. In de akte staat geen woord over enige pretentie van Utrecht (Echternach was er nog niet!) in de richting van dit klooster-bezit. En daar ging dan de voornaamste poot waarop het zogenaamd bestaan der 20 kerken van Willibrord in het oosten van Noord-Brabant gebaseerd werd. (zie Nota bij tekst 43).

Bron: Muller-Bouman, o.c., nr 112.

Tekst 252

De opkomst van Tiel: 950, april 20

Koning Otto I geeft een klooster van Tiele(Tiel) alsmede de nieuwe daar gebouwde stad met alles wat daarbij behoort en alles wat tot dat klooster en de kerken aldaar behoort, aan de bisschopszetel van Traiectum(Utrecht), daar gesticht ter ere van St.Martinus, waar nu de eerwaarde Baldricus als bisschop fungeert.

Bron: Cartularium van Radboud, nr 16.

Nota: Er kan geen twijfel over bestaan dat hier Tiel is bedoeld en dat de akte echt is. Zij spreekt van een geheel nieuwe situatie en zelfs woordelijk van een nieuwe stad, een bewijs te meer dat in de immuniteits-oorkonden van de jaren 815-896 (zie de teksten 176 t/m 220) met het rijtje Traiectum, Dorestadum, Daventria -evenals met Thiele- geen Nederlandse plaatsen kunnen bedoeld zijn. Toch is men, naarmate ook Deventer in beeld kwam en (let wel: vanaf de 14e eeuw) Wijk bij Duurstede werd 'herkend' als Dorestad, steeds meer de Hollandse mythen gaan verkiezen boven de Noordfranse realiteit.

Tekst 253

Muiden en Almere samen op de kiek: 953

Koning Otto I schenkt aan de St.Maartens-kerk te Trecht de do-

meingoederen van de tol te Muiden, de visserij in het Almere, het goed van graaf Hatto te Loenen, de domeingoederen langs de Vecht, het goed van Graaf Hatto te Eck en de munt van Trecht.
Bron: Muller-Bouman, o.c., nr 120.

Nota: De akte is vals, niet alleen omdat zij niet voorkomt in het oudste "Liber donationum" van Utrecht doch slechts in latere aangevulde afschriften daarvan: maar vooral omdat men met de vinger kan aanwijzen, uit welke brokstukken der documentatie van Tournehem zij werd samengesteld. Zo b.v. kan men nu zien waar Blok zijn koninklijke domeinen langs de Vecht vandaan haalt. Maar het hoofddoel van deze tekstenmengeling is wel geweest, de naam 'Almere' voor de Zuiderzee te bevestigen; welke (énige) bevestiging een jammerlijke mislukking blijkt. De goederenlijst van Tournehem omstreeks 870 (zie tekst 210) noemt namelijk in verband met het Almere een Amuthon, dat men veilig als Muiden geïdentificeerd achtte. Onder auspiciën van de Muiderkring, heeft men geprobeerd het Almere daarmee op één plaatje af te drukken en zo voor Nederland te strikken. Amuthon lag echter -zoals de naam getuigt- bij de 'Monding van de Aa' (de Franse wel te verstaan) zie blz. 232.

Tekst 254

Gerichte doublure: eind 9e eeuw, combinatie 14e eeuw

Notitie betreffende de zaken van de St.Martinus-kerk te Trecht (of zelfs Utrecht!) die haar reeds voorheen door de gelovigen geschonken zijn. -- In Dorestade de kerk, Ubkirika geheten, met alles wat daarbij behoort: landerijen, weiden, kudden, wateren, waterlopen en visserijen; en... (in Traiectum zelf) het eiland dat naast de St.Martinus-kerk ligt en alzijdig door de Renus (m.n. het Almere) en de Loccha (althans de Hem?) wordt omgeven; voorts ook het eiland naast Buosinhem dat het dichtst bij Riswick ligt; dit alles behoort aan de St.Martinus. Van de eveneens bovengenoemde plaats (Traiectum) komen de tienden toe aan de St.Martinus.

Bron: Koch, Oorkondenboek van Holland en Zeeland, I, nr 33.

Sloet, Oorkondenboek der graafschappen Gelre en Zutphen, nr 96.

Muller Fz., Oudste Cartularium van het Sticht Utrecht, nr 23.

Nota: Deze passage is merendeels overgenomen van de oorkonden uit anno 777 (zie tekst 174). Alleen de laatste schenking is ontleend aan de goederenlijst van omstreeks 870 (zie tekst 210). Het is Buosinhem + Riswick (thans Boëseghem annex Le Rietz) op 4 km noord-oost van Aire sur la Lys en 32 km zuid-oost van Tournehem: dus nogal 'n uitschieter naast de items uit tekst 174, die alle binnen een straal van 8 km rond Tournehem blijven. De schenking betrof hier (weer) een 'binnenlands' eiland, gelegen tussen de twee genoemde oriënterings-punten Buosinhem en Riswick... Doch wie schetst onze verbazing als we, zo'n slordige 300 km noordoostwaarts (vanaf de prille Lys tot waar de Lek begint), dezelfde oriëntatie-punten ontwaren op de ANWB-borden van Beusichem en Rijswijk (Gld); terwijl aan de overkant boven het 12e-eeuwse Wijck nog steeds (sinds de 14e eeuw) het 'fata morgana' hangt van het oude Dorestad. Het overnemen van de twee uit Vlaanderen herkomstige dorpsnamen is naar alle waarschijnlijkheid pas als gevolg van de Wijk-bij-Dorestad-mythe gebeurd (en mogelijk aan de hand van de onderhavige akte zelf verricht); maar het heeft ongetwijfeld die mythe versterkt. Zie ook nog tekst 265.

Tekst 255

Balderik haalt relieken uit Frankrijk: 946-964

In het jaar 962 geschiedde te Veuves(Loire-et-Cher, arr. Blois) een wonderdadige openbaring van relieken. Er was een groot klooster geweest, dat echter was verwoest door de Noormannen die met een vloot over de Loire waren binnengevallen. Er was ook een koninklijk domein; en door de vrijgevigheid van de vorsten was het klooster gesticht. Nu was alles zó in verval dat er nog maar één priester aanwezig was. Het klooster had voorheen bekendheid gehad door de relieken van de heiligen Benignus en Agnes. Bij de komst van de Noormannen had men de relieken verstopt. Toen door een mirakel de relieken weer waren ontdekt, twijfelden velen. St. Agnes verscheen aan een monnik om hem de zorg ervoor toe te vertrouwen. Baldricus, de bisschop van Utrecht, vernam een en ander. (Hoe kon iets ter wereld hem verborgen blijven? roept de schrijver uit). Hij zond een boodschap naar graaf Thialboldus om de relieken te redden. De graaf besloot ze aan de bisschop te

schenken. De bisschop ging ze met zijn clerus en volk tegemoet; op 31 maart 964 ontving Utrecht de relieken en de stad prees zich gelukkig met het bezit ervan.

Bron: Translatio SS. Benigni et Agnetis, MGS, XV, p. 571.

Nota: Ontdoen we dit verhaal van zijn wonderdadige kantjes, dan blijft er over dat bisschop Balderik in 964 relieken ontving uit Frankrijk, wat al interessant genoeg is. Men heeft zich dikwijls afgevraagd waar vandaan die eerste bisschop van Utrecht gekomen was, te meer omdat zijn rechtstreeks opvolgen na Radboud een groot vraagteken was. Balderik († 977) komt ca. 940 uit het niets opduiken. Natuurlijk moet men de valse akte niet geloven, volgens welke hij al in 918 in Utrecht zetelde (en dus bijna 60 jaar als bisschop zou gewerkt hebben). Hier en daar is gesuggereerd dat Balderik van Franse afkomst was, doch bij gebrek aan exacte gegevens heeft men dit nooit hard kunnen maken. De relieken van Veuves wijzen ook in die richting. Zijn herkomst van Deventer wordt door geen eigentijds getuigenis bevestigd. Ogenschijnlijk ligt er slechts een betrekkelijk korte tijd (ca. 20 jaar) tussen de laatste bisschop van Tournehem en de eerste bisschop van Utrecht. Doch hier bedriegt de schijn ook. In werkelijkheid liggen er 2 à 3 eeuwen tussen, daar Balderik of een andere onder de vroegste bisschoppen van Utrecht zich nooit als opvolger van Willibrord beschouwd of zo genoemd heeft. Zo kwam de 'aansluiting' in feite pas tegen de 13e eeuw tot stand en werd het etiket van dien slechts postuum de voorafgegane Utrechtse bisschoppen opgeplakt.

Tekst 256

De verwisseling tussen Interlake en Nifterlaca: 975

Keizer Otto I schenkt de villa van Muiden, gelegen in de pagus Interlake, aan het bisdom Utrecht.

Bron: Muller-Bouman, o.c., nr 135.

Van Mieris, o.c., I, p. 48.

Nota: Hier zijn we dan ècht in Muiden (vgl. tekst 253). Na de op een meer (Flevum) georiënteerde toponiemen voor de plaats Eperlecques (zie tekst 55, slot), thans voor een streek 'n soortgelijke naam met als voorzetsel 'inter' (=tussen) en waarbij het woord-

deel 'lake' slaat op onze Zuiderzee. Interlake kan duiden op een plaats tussen twee meren (zoals het Zwitserse Interlaken), maar ook op 'n streek die tussen twee inhammen van eenzelfde meer vooruitspringt en dus van twee kanten door het meer bespoeld wordt (wat de situatie is bij Muident). In een afschrift van deze akte verving men Interlake door Nisterlaca, om daarheen het familie-goed te kunnen verplaatsen van Ludger, wiens overtollige beeld men onlangs te Muiderberg herinstalleerde. Zowel met naamgevingen (van Flevomeer tot Almere) alsook met beeldhouwwerken (van St.Janskerkhof tot Muiderberg) wordt naarstig geprobeerd het terugdraaien van de mythen te stoppen.

Tekst 257

Bisschoppen van Vetus Traiectum: 1002 en 1025

In 1002 wordt Ansfriidus genoemd als bisschop van Vetus Traiectum; in 1025 krijgt Adelbold dezelfde titel.

Bron: Muller-Bouman, o.c., nrs 153 en 182.

Nota: De uitdrukking "Vetus Traiectum" is ontleend aan de bronnen van het bisdom Traiectum(Tournehem) na de verwoesting van zijn zetelstad, maar werd vervolgens door kopiïsten ook in oudere akten overgenomen. Dat Utret tot Ultraiectum/Traiectum werd, is zonder meer aanvaardbaar; doch door hieraan de specificatie "Vetus" toe te voegen, suggereert men onomwonden de identiteit met of althans de voortzetting van Willibrords Traiectum. Aan zo'n lapidaire demonstratie echter was men zelfs drie eeuwen later nog amper toe. Vorenbedoelde documenten zijn derhalve ofwel schromelijke antedateringen ofwel werden zij achteraf bijgewerkt door klerken, die het predikaat "Vetus" gretig in de wacht sleepten om daarmee de schaamte der piepjongheid van hun "Oude Sticht" te bedekken (zie ook Nota bij tekst 174).

Tekst 258

De wandeling der gewesten: 1026

Koning Koenraad II (keizer) schenkt een graafschap in Teisterbant aan de kerk van Utrecht.

Bron: Diplomata Conradi, HdF, XI, p. 557.
Sloet, o.c., nr 54.

Nota: De naam Teisterbant is ook gedoubleerd; dat weten we al lang. In 772 verkrijgt de abdij van Lorsch goederen in de pagus Testrebanti waarin de plaatsen Hunsetti(Houdain) en Buria(Buire) liggen. In 814 verkrijgt dezelfde abdij goederen in "Taxandria sive Testerbanto", een omschrijving die al helemaal niet in Nederland past. Toch heeft men hier -maar dan ook volslagen ten onrechte-Taxandria gelijkgesteld met Noord-Brabant, simpelweg omdat elders Taxandria in nauw verband met een "Bracbante" (broekland!) wordt genoemd. In 839 en 870 wordt de pagus Testerbant naast Batua en het land van Doornik en Henegouwen in de rijksverdelingen genoemd. In 966 bevestigt keizer Otto I de abdij van Nijvel in haar bezittingen "in comitatu Testrebatensi super fluvio Huoltena" (de rivier de Hogneau in Frankrijk en België). Verschillende gegevens wijzen erop, dat Testrebant en Westrachia vermoedelijk geheel of gedeeltelijk identiek zijn. Keizer Otto III geeft in de jaren 999 en 1000 goederen in Testerbantia aan de kerk van Utrecht, wat mogelijk reeds als het Nederlandse landschap kan worden opgevat, al zijn er redenen om vraagtekens bij de desbetreffende oorkonden te zetten. In de 11e eeuw komen Buria(Buire) en Testrebanto nog voor onder de goederen van de abdij van St.Vaast te Atrecht en dan slaat de naam nog op Frans gebied; terwijl gelijktijdig (in 1026) door Koenraad II de schenking wordt gedaan van een graafschap Teisterband aan de kerk van Utrecht. De twee situeringen overlappen elkaar in de tijd; waarna -zoals vaak gebeurt- de naam op zijn oorspronkelijke plaats in onbruik raakte naarmate hij zich, als doublure, in de nieuwe streek vestigde. Zo is ook het 'Batua' in Frankrijk vrijwel vergeten door de opkomst van het Nederlandse 'Betuwe', hoewel dit geen echte doublure is doch een vrucht van onze eigen "goede grond". Toch blijft het de vraag of deze streek met haar kersen alleen en zonder de Bataven-mythe ooit zóveel bekendheid zou gekregen hebben.

De titel boven deze tekst kon ook slaan op de grote 'gewestenverschuiving' die vanaf de tweede helft der 12e eeuw door Echternach en wel met name door proost Theoderich werd teweeggebracht: zie tekst 75, al.4 v. Dat echter in 1026 Koenraad II een stuk "Teisterbando sive Taxandria" aan Utrecht schenkt, kan

moelijk aan het toen nog zeer prille Echternach geweten worden. Maar wel blijkt de hebbelijke abdiy later ook van deze en enkele andere buiten haar toedoen ingetreden 'streek-verschuivingen' dankbaar misbruik gemaakt te hebben. Zo is Taxandria voor Echternach dan ook één van de meest gebruikte groepen 'claim-adressen' geweest.

Tekst 259

Utrecht, Hamaland en Deventer: (1046 moet zijn) 1016, aug.21

Keizer Hendrik II bevestigt de kerk van Utrecht in het bezit van goederen en rechten te Deventer en in het graafschap Hamaland.
Bron: Muller-Bouman, o.c., nr 185.

Nota: De akte is van belang omdat zij de eerste vermelding in Nederland van Hamaland bevat, waaronder men gerust een streek in de omgeving van de IJssel mag verstaan. Het 9e-eeuwse Hamaland, genoemd in verband met de Chamavi van Camphin, was echter een streek in het noorden van Frankrijk; zoals ook Salahem een plaatsnaam in Frankrijk was, waarmee de latere eveneens bij de IJssel gelegen Nederlandse streek Salland geen verband hoeft te hebben.

Tekst 260

Nog een overbodige vervalsing: 1057, febr. 21

Koning Hendrik IV bevestigt de privileges, door de vroegere koningen aan de kerk van Utrecht verleend, namelijk door Pepijn, Karel de Grote, Lodewijk de Vrome en diens naamgenoot (Lodewijk de Duitser), Zwentibold, Koenraad, Otto en Hendrik, inzake de tienden van de domeingoederen en de immuniteit... (en dan komt de geijkte term) "en op de oevers van Dorestate enz.". *Bron:* Muller-Bouman, o.c., nr 218.

Nota: De akte is vals om dezelfde redenen als de voorafgaande met dezelfde inhoud (zie de teksten 242, 244 en 248). Men voelde in Utrecht wel aan, toen men eenmaal één vervalsing gepleegd had, dat men -met de regelmaat van een rijbewijsverlenging om het niet

te laten verlopen- de hele serie van opeenvolgende koningen rond moest maken, anders liep het in de gaten. Naarmate de rechten van Utrecht in Deventer, Tiel en tenslotte ook die in Wijk bij Duurstede stevig gevestigd waren, bestond er geen behoefte meer aan nadere bevestigingen en verdwijnt ook de passage "en op de oevers van Dorestate enz." uit de documentatie van Utrecht.

Tekst 261

Echternachs gooi naar 25 kerken in Holland: 1156, niet 1063

De kwestie van de 25 opgeëiste Hollandse kerken (of kerk-bezittingen) -een brutaal staaltje bluf- werd onder tekst 75 (slot) reeds terloops vermeld. Het is niet de bedoeling hier dit astrante offensief van een op zwart zaad zittende abdij alzijdig te belichten. Alleen al door het feit zelf dat de eisers met nagenoeg nul op het rekest zijn afgedropen, toont reeds hoe apert hun ongelijk was. Hun enige bewijsstuk bleek een (wel bijna een eeuw geantedateerd) briefje, inhoudende dat de latere abt Theofried -op zijn inspectiereis in 1063- van ene bisschop Willem van Utrecht de verzekering had gekregen dat Echternach "voor de helft de kerken in Holland bezat, eertijds door Karel Martel en anderen haar geschonken". Maar al was die bisschop Willem een felle Ghibelijn, hij zou zeker de kerkelijke goederen uit zijn bisdom niet zo maar te grabbel gooien. Het valt dan ook te betwijfelen of Theofried werkelijk de genoemde bisschop heeft ontmoet, laat staan dat déze laatste zich zoals boven zou geuit hebben terwijl de mythe van een Hollandse Willibrord nog nergens voet had gevat... en ook Theofried mogelijk nog niet goed wist waar hij met Willibrord naar toe moest. Alles spreekt ervoor dat het 'bewijsstuk' pas is opgesteld aan de vooravond van de Hollandse reis in 1156, dit met de bedoeling om bij de tegenpartij de indruk te wekken als ware de kwestie al 93 jaar aanhangig; wat geen levende getuige meer zou kunnen afstrijden. Geen wonder dat de Hollanders niet door de knieën gingen.

Door welke personele en circumstantiële factoren de abdij na dit smadelijk debâcle zich binnen de kortste keren toch weer omhoog wist te werken, zagen we o.a. in de teksten 75 (slot) en 112.

Tekst 262

Friese Ooster- en Westergouw: 1086, 1089, 1138, 1145.

De keizers en koningen bevestigen de St.Maartenskerk van Utrecht in het bezit van het "graafschap Ostrogowe en Westrogowe" in Friesland.

Bron: Muller-Bouman, o.c., nrs 248, 254, 368, 388.

Nota: De namen van Oostergo en Westergo, volkomen nieuw in Nederland en alleszins te aanvaarden als goede en geografisch juiste aanduidingen, hebben niets uitstaande met de veel oudere Noordfranse namen Ostrachia en Westrachia, reeds bekend in de Romeinse periode en regelmatig voorkomend gedurende de zes eeuwen waarin voor de geschreven historie Nederland een blinde vlek is. Die jonge Nederlandse doublures welke men als één der sterkste bewijzen vóór de mythen heeft aangevoerd, blijken integendeel, bij confrontatie met hun originelen, een der sterkste argumenten contra te zijn.

Tekst 263

De Islegouwe, eveneens een authentiek Hollands gegeven: 1086

Keizer Hendrik IV schenkt aan de kerk van Utrecht het graafschap Islegouwe.

Bron: Muller-Bouman, o.c., nr 69.

Nota: Weer een gegeven dat, mits juist gedateerd, inderdaad in Nederland thuishoort. Maar de "pagus Isloi" die in de bronnen van Tournehem voorkomt, was een streek ten zuiden en oosten van St.-Omaars, waar de rivieren de Lys/Leie (voorheen bekend als Isla, Insula of Iselle) de naam gegeven heeft aan de streek. Daar lag het missiegebied van Lebuinus en Ludger; en haar veel latere noordelijke doublure kan de Hollandse mythe niet redden. Natuurlijk heeft men, om bij dit geval te blijven, de Gelderse rivier niet 'Ijssel' genoemd om Lebuinus en Ludger daarheen te verslepen, maar Lebuinus en Ludger werden derwaarts verslept omdat die rivier de naam Ijssel had gekregen; hoewel... we intussen de fase bereikt hebben waarin geschied-makers als Adam van Bremen (vanaf 1068) inderdaad op de eerstgenoemde wijze hun wens tot

vader van de gedachte begonnen te maken, met de feiten te manipuleren en vooral... de rivieren te verleggen!

Tekst 264

Begint men Bonifatius te "ontdekken"?: 1106

In dit jaar..... is te Utrecht de kerk en het grote huis met het paleis der kerk van de Heilige Maria verbrand, die voorheen toegewijd was aan St.Bonifatius.

Bron: Annales S.Mariae Ultrajectensis, MGS, XV, p. 1302.

Nota: Van een Maria- (voorheen Bonifatius-) kerk die in genoemd jaar afbrandde, zwijgen alle bronnen. De tekst is dan ook niet in 1106 geschreven doch op z'n vroegst in de 14e eeuw bijgevoegd: zie ook tekst 142.

Tekst 265

Nøgmaals 'Dorestad': 1147-1403

De R.O.B. heeft ons ongewild de ware aard en ouderdom helpen achterhalen van wat men hoopte als Dorestadum bloot te leggen: een kortstondige nederzetting, met hulp van de aankomende graven van Holland tegen het opkomende bisdom Utrecht gericht en na enige decennia op bisschoppelijke wens en keizerlijk gezag uit de weg geruimd. Derhalve is hier aan het slot van ons verhaal nog een aanvullend resumé dienaangaande zowel chronologisch als inhoudelijk op zijn plaats.

De plaats Wic, in de 12e eeuw ontstaan, blijft twee eeuwen lang onder deze naam voorkomen. In 1147 bevestigt paus Eugenius III de abdij van Deutz in het bezit van goederen te Wijk bij Duurstede dat toen zonder Duurstede nog gewoon "Wic" heette. Een akte uit 1256 geeft ook "Wic". In 1263 heet de plaats "Wijck". In 1300 wordt "Wijc" tot stad verheven. Het Stichtse Leenprotocol spreekt in 1394 nog van "Wijck". De bisschop van Utrecht had vanaf 1322 een buitenverblijf te Wijk, welk kasteel "Duurstede" heette, wat stevige, hechte stede of kasteel kan betekenen. Minder martiaal en meer kenmerkend (d.w.z. passend bij

de sfeer van een buitenverblijf) kan het ook zinspelen op de rust en duur welke de bisschoppen in die stede hoopten te vinden. In elk geval is deze naam geheel los van Dorestadum ontstaan en gegeven, zelfs al zou uit de omgeving van de bisschop iemand het in z'n hoofd gehaald hebben met die naam een toespeling te maken op dat mysterieuze Dorestadum dat dicht bij de zetel van Willibrord moest gelegen hebben. Zo'n toespeling was echter nog niet aan de orde daar Johannes Beka, de eerste schrijver die over Dorestadum begint, op het eind van de 14e eeuw schrijft: "Wijk, vulgariter genoemd Duursteden". Bij hem is er geen enkele aanwijzing dat hij aan Dorestadum ook maar gedacht zou hebben. Hij zegt alleen dat de omwonende bevolking de naam van dit bisschops-buitengoed gebruikte om de plaats Wijk aan te duiden en van al de overige "Wijken" in Nederland te onderscheiden. Volgens Nederlandse naamkundigen zijn Dorestadum en Duurstede niet identiek. Dore- betekent: deur, poort, toegang en zelfs haven. Deze betekenis, die in verschillende plaatsnamen met het voorvoegsel dore-, dur-, thur- of thor- voorkomt en op die plaatsen past als een deur in de sponning, is ook volledig toepasselijk te Dorestadum(Audruicq), gelegen op een plek die inderdaad als toegang diende voor een breed achterland. Geen wonder dat de Noormannen herhaaldelijk daar Frankrijk en Vlaanderen binnenvielen. Wel is het een wonder dat dit Dorestadum, talloze malen genoemd in de Noormannen-berichten zowel als in de oorkonden van Tournehem en de Levens van de heiligen, zich pas vanaf de 15e eeuw als Néderlands probleem aandiende en dat voor de plaats Wijk langzaam de mythe begon te ontwaken als zou dit het roemruchte Dorestadum geweest zijn.

In 1403 ontving Willem van Abcoude van hertog Reinald van Gelre "dat huys te Duerstede, die herscap van Wijck en die poerte van Wijck mitten gerichte hoge en lage". Nu de twee lenen van stad en kasteel tot één waren gekoppeld, werd de naam "Wijk bij Duurstede" ingevoerd, die wéér een tijd later leidde tot de gedachte dat Wijk gelijkstond met het oude Dorestadum. Ja, zó simpel zijn de Hollandse mythen tot stand gekomen. En ofschoon die van Wijk bij Duurstede zo doorzichtig was als glas, stonden de historici alleen hun haren te kammen in het spiegeland glas en vergaten zij er doorheen te kijken. De plaats heeft inderdaad een archeologische voorgeschiedenis. Er zijn, geheel logisch, Romeinse vond-

sten gedaan; er is een 10e-eeuwse nederzetting aangetroffen. Tussen die twee perioden is geen continuïteit. Er is enig Karolingisch aangetroffen, maar uitsluitend in de vorm van los materiaal zoals munten, sieraden en restanten van gebruiksvoorwerpen, al een of meer eeuwen oud toen ze door de 10e-eeuwse settlers werden meegebracht of nadien van hun handelspartners werden aangenomen. Naast dit oudere, losse materiaal blijken resten van een even oude nederzetting dan ook geheel te ontbreken.

Niettemin hebben de Dorestad-delvers, uit de vondst van die enkele verdwaalde Karolingische import-souveniertjes en uit nog andere misrekeningen, geconcludeerd tot een Merovingisch-Karolingische nederzetting ter plekke. De meest eclatante vergissing daarbij was wel, dat men vergat de per C14-methode gemeten ouderdom van de als putwanden aangetroffen duigen te verminderen met de jaren die versgekapte hout nodig heeft om geschikt te worden tot het maken van duigen voor kuipen of tonnen die mensenlevens kunnen meegaan... totdat tenslotte de uitgediende duigen in de grond zijn gestopt om tot putwanden te dienen. Het aldus in mindering te brengen tijdsbestek kan gemakkelijk 100 à 150 jaar belopen, na aftrek waarvan we in plaats van bij Karel de Grote royaal bij het midden van de 10e eeuw uitkomen.

De inwoners van Wijk bij Duurstede hebben in de loop van de vorige eeuw de gehele bodem ondersteboven gehaald voor het opgraven van de massa's dierlijke beenderen die de boeren, maar vooral jagers en vissers uit de 10e eeuw er -bij het uitbenen van de te verhandelen buit- hadden achtergelaten; wat 9 eeuwen later nog bruikbaar materiaal bleek voor bemesting en in die tijd van malaise een centje opbracht. Dit bevestigt tot in detail wat de schaarse bronnen over deze nederzetting berichten, die haar beschrijven als een plek waar jacht en visserij beroepsmatig werden bedreven. Want -zoals reeds gezegd- alles wijst erop dat hetgeen de R.O.B. heeft opgegraven, niets anders is dan "Munna", de nederzetting van jagers, vissers en rivierpiraten die gedurende ettelijke decennia de streek onveilig maakten totdat zij ca.1018 daaruit verdreven werden (zie de documentatie in onderstaande Nota).

Voorts zij er nog op gewezen dat Wijk bij Duurstede in die dagen onmogelijk een van zee uit bereikbare haven kan gehad hebben, terwijl Audruicq een "emporium" was waar Noormannen-

vloten rechtstreeks vanuit de zee konden aanlanden. Als de Noormannen werkelijk overmoedig genoeg waren geweest om keer op keer met hun vloten het wadden-gebied tussen de huidige kust en Duurstede binnen te varen waar de waterdiepten ongekend varieerden en geen boeien de vaargeul markeerden, dan hadden zij voor de archeologen een heel spoor van scheepswrakken moeten achterlaten. Bovendien waren de Noormannen uit op rijke buit, waarvan in Nederland niets te vinden was, in tegenstelling tot het achterland van Audruicq.

Kortom: met dezelfde zekerheid waarmee Traiectum als Tournehem is geïdentificeerd, dient ook de identiteit van Dorestadum met Audruicq aanvaard te worden!

Bron: Lacomblet, Urkundenbuch, I, nr 357.

Sloet, o.c., nrs 313, 780,844.

Inventaris der charters van de stad Wijk bij Duurstede.

Maris, Repertorium op de Stichtse Leenprotocollen, p. 392, 454, 464.

Blok en Koch, De naam Wijk bij Duurstede in verband met de ligging der stad: in Mededelingen v.d. Ver. van Naamkunde Leuven (MVNL), 1964, p. 49.

Nota: Tot staving van het Munna-gebeuren volgen hier enige teksten van tijdgenoten die daar uit de eerste hand over berichten.

Alpertus van Metz: 1021-1024

Op een te Noviomago(Noyon) belegde rijksdag, waar velen heen gekomen waren, heeft de keizer bevolen Munna te verwoesten, opdat vanuit die streek geen schade of plundering meer zou komen. Hij zond aartsbisschop Heribert (van Keulen) en Gerard van Moezel en vele anderen uit om de verwoesting te gaan doen. Zij hebben alle gebouwen met de grond gelijk gemaakt en verbrand en iedereen de hoop ontnomen daar ooit nog een nederzetting te bouwen...

Een deel van de Friezen had zijn woonplaatsen verlaten en in

het bos Meriwido(Merwede) woningen gebouwd en zich gevestigd. Zij namen rovers bij zich op en berokkenden veel schade aan de handelaars. De rovers, die zij daarna aan zich onderwierpen, kregen ieder voor zich een stuk nieuwland aangewezen, dat zij in cultuur moesten brengen en erop verbouwen, en zo verschaften zij zich levensmiddelen. Daarom richtten de handelaars van Tiel -die overigens zelf in vergelijking met anderen gemakkelijk ertoe komen twisten uit te lokken- zich tot de koning met het verzoek dat hij hen, voor zijn eigen bestwil, tegen deze beledigingen zou beschermen. Indien hij dit niet deed -zo voerden ze aan- zouden ze om handel te drijven niet langer naar het eiland (Engeland) kunnen gaan, en konden de Engelsen evenmin naar hen toe komen, en zouden ze zich zelfs de noodzakelijke levensbehoeften niet meer kunnen verschaffen... De keizer, die de wegen van de handelaars open wilde houden, gaf bisschop Adelbold en hertog Godfried (van Lotharingen) opdracht naar de Friezen te gaan, hen van deze plaats, die zij onrechtmatig ingenomen hadden, te verdrijven en de rovers te verwijderen. Na deze bevelen ontvangen te hebben, brachten zij een groot leger bijeen van voortreffelijke mannen, vooral in de krijgsdienst geoefend, die echter heel hun leven als ruiters gediend hadden maar op een schip niets konden beginnen. Toen zij zich verzameld hadden, scheepten zij het hele leger in en begaven zij zich naar de plaats waar zij vernomen hadden dat de Friezen zich met hun gedwongen troepen (de rovers) ophielden. Maar zij, die het bos bezet hadden, verlieten hun huizen toen zij door verkenners de komst van het leger vernomen hadden en weken terug tussen hen, voor wie de rovers een kleine versterking hadden gebouwd.

Bron: Alpertus Mettensis, De diversitate temporum, MGS, IV, p. 717 en 718; Idem, HdF, X, p. 139.

Thietmar van Merseburg, op nog kortere tijdsafstand: 1012-1018

Adelbold, de bisschop van Utrecht, in vereniging met hertog Godfried (van Lotharingen) en met hulp van zijn gezellen en vrienden, beklaagde zich dat Dirk (van Holland), neef van onze keizerin (zuster van zijn moeder), hem veel schade toebracht door

het doden van zijn soldaten, waartoe deze op een zeker eiland een leger had verzameld... Deze gehele streek, die gebrek had aan een sterke verdediger, vreesde elke dag door zeerovers overvallen te worden... Dirk (van Holland), de goddeloze, was voorheen vazal van de genoemde bisschop. Deze had in een zeker bos, Mirwidu(Merwede) genaamd, een grote nederzetting, die hem (de bisschop) door Dirk onrechtmatig ontnomen was. Alle streekgenoten kwamen zich in Niumagum(Noyon) bij de keizer beklagen. Daarom beval de keizer, op advies van de rijksgrotten aan de bisschop van Utrecht, deze plaatsen uit te roken en aan de protesteerenden terug te geven. Daar de kwaadaardige jongeling (Dirk van Holland) zich bij deze bevelen van zijn meerdere niet wilde neerleggen, vroeg hij verlof om heen te gaan, terwijl hij aanzegde dat hij het (plan) zou verhinderen.

Bron: Thietmari Mers. ep. chronicon, MGS, III, p. 869; Idem, HdF, X, p. 137.

De schrijver van Kamerijk: 12e eeuw

Er was een zekere plaats, door bossen en moerassen omgeven, die door de inwoners Mereweda(Merwede) wordt genoemd, namelijk daar waar de Maas en Waal, die uit de Rijn stroomt, samenkomen. Voorheen woonde er niemand dan jagers en vissers. Het was in bezit van de bisschoppen van Trier en Keulen en enige abten gezamenlijk, die er de visvangst en de jacht lieten uitoefenen.

Bron: Chronicon Cameracense, HdF, X, p. 100; Idem, MGS, VII, p 471.

Nota: De kroniek van Kamerijk, vermoedelijk uit de 12e eeuw, heeft kennelijk dezelfde streek op het oog als die waar de opgravingen overtuigend hebben aangetoond dat er een bedrijvige nederzetting van jagers en vissers was. In de tijd van de schrijver was de plaats niet meer bewoond, wat precies klopt met het archeologisch beeld van Wijk bij Duurstede. Opmerkelijk is dat zij bezit was van Trier en Keulen, en niet van de bisschop van Utrecht of de graaf van Holland, wat aantoont dat er bij de eerste verlandingen na de transgressies verschillende instanties op het vinkentouw

hebben gezeten om nieuwe gronden in bezit of in gebruik te krijgen. Het raadsel waarom het bisdom Utrecht of het graafschap Holland daar niet bij waren, is helemaal geen raadsel, daar deze nog niet bestonden toen de anderen de nieuwe gronden in bezit of in gebruik kregen. Hetzelfde verschijnsel zien we in het Land van Maas en Waal, waar het bisdom Keulen het eerst doordrong en er parochies en kerken stichtte. Hetzelfde heeft zich voorgedaan in het zuiden, waar men zich tot (re)cultivering niet alleen door de verleden transgressie-watervloed genoopt zag, doch ook door de nog recente 'verschroeide aarde' van de Noormannen. Zo heeft Luik de nieuw of opnieuw in cultuur gebrachte gronden bij het bisdom gevoegd, wat ook voor de hand lag omdat de bevolking van deze nieuwe streken uit het zuiden kwam. In Zeeland integendeel, een veel jonger gebied, nam het bisdom Utrecht het initiatief, zodat dit gebied onder Utrecht kwam, te meer omdat Holland niet zou hebben toegestaan dat daar een vreemd bisdom een voet aan de grond kreeg. De schrijver van Kamerijk blijkt uitstekend bekend te zijn met het Merwede-gebied en de nederzetting van Wijk dat later het epitheton "bij Duurstede" zou krijgen; zijn beschrijving is zelfs in de 20e eeuw perfect door de opgravingen bevestigd. Waarom spreekt hij dan met geen woord over de "belangrijke" Karolingische handelsplaats Dorestadum, die er voorheen zou gelegen hebben? Wanneer hij de andere bijzonderheden van die streek zo goed kende, had hij dát toch ook moeten weten, tenminste indien daarvan ook maar iets was waar geweest.

Tekst 266

"Walachria" voortaan Nederlands Walcheren: 1156-1197 enz.

In de oorkonden van Utrecht komen tussen deze jaren gegevens voor over kerken, bezittingen of aanspraken van het bisdom Utrecht op Walcheren. Zij hebben inderdaad betrekking op het Zeeuwse Walcheren en bevatten geen enkele aanwijzing dat er ook maar één claim is geldend gemaakt uit hoofde van de gelijkstelling ervan hetzij met het oorspronkelijk en veel zuidelijker Walichrum (Warcove onder Calais) van Willibrord, doch evenmin met het Walachria onder Brugge, dat Theofried 3½ eeuw later ervan maakte (zie de teksten 51 t/m 54 en 234).

Bron: Muller-Bouman, o.c., nrs 418, 437, 532.

Tekst 267

Frisones nu ook in Friesland: 1165

Keizer Frederik Barbarossa beslecht de geschillen tussen Godfried, bisschop van Utrecht, en Floris III, graaf van Holland, over het 'graafschap' van de Frisones(Friezen).

Bron: Muller-Bouman, o.c., nr 449.

Nota: Ik beweer niet dat de naam Friezen pas in 1165 voor het eerst in Nederland toepasselijk werd (anderhalve eeuw eerder zaten ze er reeds als exploitanten van Munna). De Fresones echter die in de 8e eeuw of daaromtrent een kerkje in Rome kregen en al bij het begin van onze jaartelling de Flevumstreek bewoonden waar zij hun latere naam 'Flamands' aan ontleenden, zijn een oud gegeven. En men dient zich wel te realiseren dat de Friezen-in-Néderland een geheel nieuw gebeuren vormen. In hoeverre deze nieuwkomers door hun herkomst al dan niet een band hebben gehad met het klassieke Fresia, zal voortgezet onderzoek moeten uitwijzen. Een waardevolle bijdrage daartoe zal zijn, de toponymie van de thans als Fries aangemerkte streken te vergelijken met de plaatsnamen van het oude Fresia en met de huidige vormen ervan (zie W.K., p 444 t/m 476).

Maar wát ook de uitkomst van zulk een onderzoek zal zijn, het kan nooit betekenen dat het met de presentie van de Fresones in hun aloude woonstreken zou gedaan zijn. Zo was er -om in de familie te blijven- drie generaties verder en bijna een eeuw later het avontuur van Willem II, graaf van Holland en Rooms koning, die in 1256 op een zuidwaartse rooftocht naar het "land van Frise" (waar hij niets te maken had) bij een mislukte sprong over een gracht smadelijk met paard en al in de modder wegzonk, waar hij vervolgens door Friese (Vlaamse) boeren werd doodgeknuppeld. "Zijn paard was te zwaar en de gracht was te breed" meldden de kronieken van Vlaamse en Franse zijde (*Anciennes Chroniques de Flandre*, HdF, XXII, p. 340; *Chronique anonyme de Reims*, HdF, XXII, p.320). Alleen onze Melis Stoke, in dienst van Willems zoon Floris V (zie tekst 86), heeft er een heroïeke vaderlandslievende versie van gedicht met opstandige Westfriezen en verraderlijk ijs: het verhaaltje, zoals we dat kennen uit de schoolboekjes (en niet uit de schoolboekjes alleen!).

Dat mettertijd de aanduiding "Friezen" zuidwaarts meer en meer in onbruik raakte en tenslotte geheel in die van "Vlamingen" opging (wat door de 'traditionele geschiedkunst- van-de-omgekeerde-wereld' niet weinig in de hand werd gewerkt), bewijst geenszins dat de Fresones in hun stamland uitgestorven en door de noordelijke West-, Midden- en Oostfriezen overleefd zouden zijn. Veeleer is het hoogst waarschijnlijk dat het Fresonisch genetisch erfgoed in Vlaanderen absoluut nog altijd heel wat groter is dan dat in alle gebieden samen waarheen -sedert de 10e eeuw- groepen met behoud van de oude naam "Friezen", zich noordwaarts hebben afgezet.

Tekst 268

Een fabel-verhaal over relieken: ca.1350

Johannes de Beka, die omstreeks 1350 een geschiedenis van het bisdom Utrecht schreef, deelt mee dat bisschop Balderik (940-977) door een "mystieke openbaring" in Utrecht de relieken vond van de heiligen: Werenfried, Lebuinus, Plechelmus, Wiro, Otger, Odulphus en Radboud, waarmee hij de kerk van Utrecht verrijkte.
Bron: De S.Wirone, AS, mei II, p. 312.

Nota: Het bericht is zonder meer verzonnen, daar géén van de heiligen ooit iets met Utrecht uitstaande heeft gehad. Het kan wel dienen om de cirkelgangen van legenden en fantasieën te demonstreren. Beka openbaart een openbaring van vier eeuwen geleden, welke op haar beurt weer teruggaat op personen en feiten van nogmaals 2 à 3 eeuwen eerder, terwijl voor geen van beide 'overleveringen' enige documentatie wordt aangevoerd.

Tekst 269

Conclusie ten aanzien van Utrecht: ca.940-1200

Het bisdom Utrecht verschijnt volledig nieuw omstreeks 940. De naam van Utrecht moet verstaan worden als Uit-Rek, een strook land, vrij recentelijk uit het water te voorschijn gekomen en voorlopig nog "uit" (=buitenliggend). Waarschijnlijk was het nog eiland of waddeneiland dat alleen bij eb toegankelijk was. De weliswaar

apocriefe tekst over Balderiks komst naar Utrecht (tekst 243) suggereert dit ook. De naam Utrecht kreeg in de officiële stukken vrij vlug de latinisatie *Ultraiectum/Traiectum*, wat een volkomen normale zaak is, maar wat wél de aanleiding tot enorme misverstanden werd. Voor de toepassing van de naam *Vetus* (oud) *Traiectum* was derhalve niet de minste aanleiding, daar stad en bisdom kersvers waren. Geen wonder dan ook dat Balderik de eerste bisschop was die in de Utrechtse Dom begraven werd. Om hem te doen aansluiten bij Radboud, plaatste men het begin van zijn optreden in 918. Er bestaat geen enkel betrouwbaar gegeven hieromtrent. Wat niet verwonderlijk is, daar het zou betekenen dat Balderik op één jaar na zijn diamanten episcopaat in actieve dienst had kunnen vieren; iets waarvoor men toch wél tegen de 100 moet lopen. En ook voor zo'n uitzonderlijke ouderdom van Balderik ontbreekt elke aanwijzing. Ook dat hij van Deventer kwam, wordt door eigentijdse gegevens niet bevestigd. Tot in de 12e eeuw is geen Utrechtse of Hollandse tekst aan te wijzen die de identiteit uitspreekt tussen Willibrords *Traiectum* en het Nederlandse Utrecht. De oorkonden die dat wél doen, kunnen stuk voor stuk als vervalsingen worden ontmaskerd. Eveneens kan worden aangetoond dat deze akten in de 13e eeuw gefabriceerd zijn; namelijk ná het bekend worden van het *Cartularium* van Radboud dat, vóór de kopie van Egmond uit de 12e of 13e eeuw, in Holland nog niet ter beschikking stond. De opkomst van enige nieuwe namen in Nederland, zoals Lake, Isla, Oostergo, Westergo, Hameland, Frisia, Walcheren, Betuwe, Elst, Nijmegen, Tiel en Deventer is goed te volgen; tevens wordt duidelijk dat dit volledig nieuwe namen zijn, of althans dat de ermee aangeduide plaatsen -afgezien van hun naamsovereenkomst- niet de minste samenhang hebben gehad met hun veel oudere naamgenoten in de beide Vlaanderens en het verdere Noord-Frankrijk.

Dorestadum evenwel, een kapitaal punt zowel in de geschiedenis van het bisdom *Traiectum* als in de berichten over de Noormannen, blijkt in Nederland totaal onbekend te zijn tot in de 14e eeuw; pas einde 14e eeuw wordt die naam op Wijk geprikt, om dan verder uit te groeien tot een der belangrijkste steunpunten van de mythen. De mythe van Nijmegen bestond toen nog niet, al zat de eerwaarde kanunnik Willem van Berchen van de Nijmeegse St. Steven die al uit te broeden. Tegen het einde van de 15e eeuw

prikte ook dit kuikentje de schaal open, groeide langzaam op - want zó vlug is het nu ook weer niet gegaan- en ontwikkelde zich (langs de dwaalwegen van de inmiddels opgedoken en misverstande Peutingerkartaal) tot een forse haan, die inmiddels aardig schor geworden is van het al maar Karolingisch kraaien. Een van de belangrijkste facetten van onze mythen, men kan zeggen een wezenskenmerk van die mythen, is dat zij de ene na de andere ontstonden en hier te lande in goede aarde gevallen zijn. Wanneer men dit eenmaal door heeft, is het niet moeilijk de lijnen te ontdekken langs welke zij kwamen.

Tekst 270

En toen kwam de Contra-Reformatie: ca.1550

[Johannes Molanus, Vlaams theoloog en historicus, professor en rector van de universiteit van Leuven, die leefde tussen 1533 en 1585, schreef]: In Hollandse kronieken heb ik gelezen dat ten tijde van St.Wulfram, toen die het christendom aan de Friezen verkondigde, St.Gangulphus, ridder en graaf van Bourgondië, op gezag en op bevel van koning Pepijn een geheel jaar in Medemblik vertoefde en op verzoek van de bisschop de fundamenten legde voor een kerk in Oostwoude. (Deze heilige ridder werd tenslotte als martelaar van de echtelijke ontrouw door de minnaar van zijn vrouw vermoord).

Bron: De S.Gangulpho, AS, mei II, p. 643.

Nota Het verhaal mist elke geloofwaardigheid: omdat het nergens in "Hollandse" kronieken teruggevonden is; omdat de in het bericht samengebrachte personen al puur chronologisch elkaar hadden moeten mislopen; omdat het verhaal kennelijk is opgehangen aan een méér voorkomende plaatsnaam, enz...; en last but not least omdat Medemblik en Oostwoude pas ca.4 eeuwen na het vandaar gemelde 'gebeuren' zijn ontstaan. Ik geef deze tekst dan ook enkel om te illustreren op welke manier de post-humanisten te werk zijn gegaan: op de meest onkritische manier worden feiten verhaald die niet gecontroleerd waren en waarvan de onmogelijkheid afdruipt. Het vorenstaande bericht wordt hier tevens vermeld om aan te tonen -wat de opmerkelijke lezer zelf al wel heeft zien aankomen- dat de kerkelijke tradities, legenden en opsmukkerijen

sterk de mythe-vorming in de hand werkten. Niet dat zij die als eerste in het leven hadden geroepen: maar toen die eenmaal gevestigd waren, hebben zij wel met ijver en inventiviteit ze benut tot stichting van de gelovigen. Bij al deze geloofsijver werd de historische kritiek totaal uit het oog verloren. Uit een ter plekke aange troffen devotie tót of relik van een heilige -een geheel aannemelijke zaak- werd zonder meer afgeleid dat de heilige op de plaats zelf verbleven en gepredikt had. Tegenover zulke lichtgelovigheid moeten wij helder voor ogen houden dat de kerkelijke tradities van Willibrord, Bonifatius, Lebuinus, Ludger en verdere heiligen die Nederland ten onrechte tot zich heeft getrokken, aan de 'historiske' mythen een enorme steun hebben gegeven. En terwijl aldus bij de roomsen de historische onwaarheid met de mantel der vroomheid werd bedekt, bleek bij de protestanten het chauvinisme aan te vullen wat hen aan heiligen-cultus ontbrak.

KLEIN BESTEK

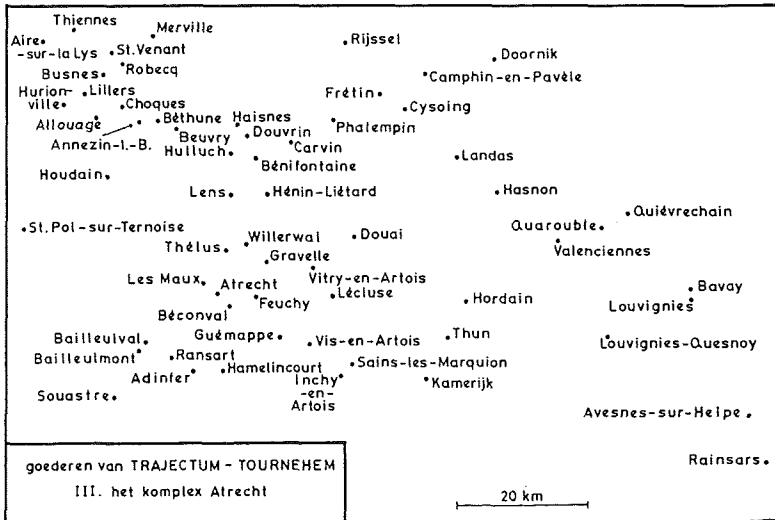
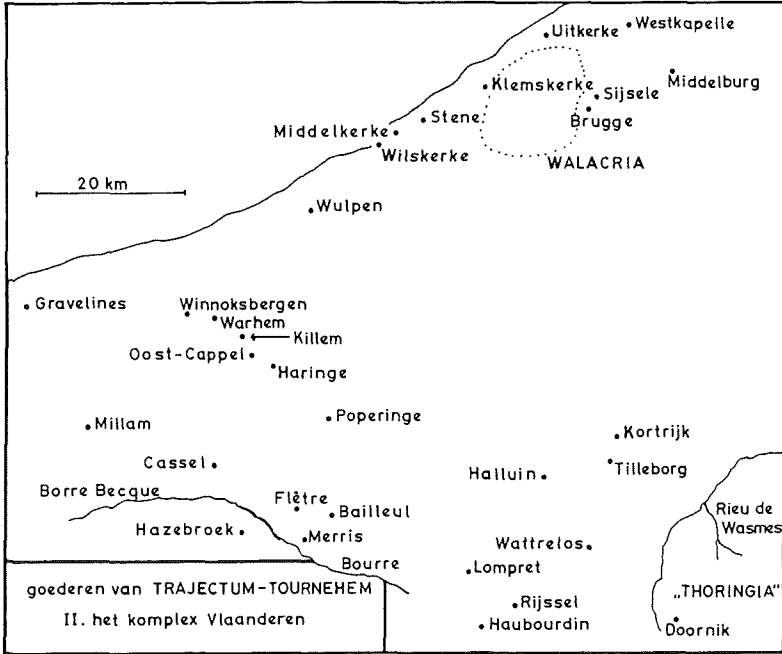
Willibrord arriveerde op het vasteland in de Monden van de Renus(Schelde). De juiste plaats hiervan is de omgeving van Calais en Gravelines, vanwaar hij terstond zijn missie-gebied en zijn toekomstige zetelstad Traiectum(Tournehem) bereikte. De Monden van de Renus(Schelde) worden door een overvloed van teksten vanaf de Romeinse periode tot ver over de 10e eeuw aangeduid ten noorden van Boulogne. Het was Nederland niet! Vele details uit de oorkonden van Traiectum en uit de levens der heiligen zijn in Noord-Frankrijk aanwijsbaar. Het meest afdoende bewijs voor de juistheid van deze reconstructie wordt gevormd door de honderden plaatsnamen, in de bronnen voorkomend, die niet in Nederland hebben bestaan en er ook nooit zijn aangewezen; en die alle in diezelfde hoek van Frans-Vlaanderen liggen. De bronnen van het bisdom Utrecht tenslotte tonen aan, dat dit een volledig nieuwe instelling uit de 10e eeuw is, aan welke pas eeuwen later -zeer geleidelijk en langzaam- de idee werd opgedrongen van de zetel geweest te zijn van Willibrord; zó langzaam dat Utrecht hieruit pas in de 14e eeuw de eerste voor de hand liggende consequenties begon te trekken.

Het verdient alle begrip dat velen er moeite mee zullen hebben, te aanvaarden dat een zó onvoorstelbaar ontstellende waanidee ingang heeft kunnen vinden. Daarom wordt dezerzijds -ter versterking van het argument uit oude en nieuwe Noordfranse plaatsnamen- een uitgebreide en alsnog verder uit te breiden toponiemenlijst in reserve gehouden; een alfabetische lijst namelijk van minstens vijfhonderd in de geschreven bronnen genoemde en hier ter zake doende plaatsen, haar identificatie met Noordfranse plaatsen van nu en dezer ligging, alsook eventuele nadere bijzonderheden: een lijst derhalve waarvoor, alleen reeds wegens haar omvang, in de onderhavige publicatie geen passende ruimte was. Intussen mogen evenwel de vele rijen identificaties in de Nota's bij de afzonderlijke hiervoren behandelde teksten (b.v. 161, 162, 168, 169, 170, 174, 181, 187, 189, 191) alsmede de opgenomen overzichtskaarten waarop honderden localisaties -al dan niet met vermelding van hun oude 'oorkonden-namen'- reeds volstaan om aannemelijk te maken dat het ontstellend onvoorstelbare tóch heeft plaatsgehad.

Er moge dan al een veelheid van nuances bestaan om vruchtbaar geschiedenis te beoefenen: een 'geschiedkunde' welke krampachtig-Wampachtig zich aan de beide Theo's van Echternach (of ook aan Adam van Bremen met de zijnen) blijft vastklampen,..... zoiets valt niet te redden!

Zie tekst 210

Zie tekst 210

LITERATUUR

- Adam van Bremen, *Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum*.
Hannover 1846.
- Adamus Bremensis, *Historia ecclesiastica*, I en XIX.
- Alpertus Mettensis, *De diversitate temporum*, MGS, IV; HdF, X.
- Bange, P. en A.G. Weiler, red., *Willibrord, zijn wereld en zijn werk*.
(Voordrachten gehouden tijdens het Willibrordcongres, Nijmegen,
28-30 september 1989. *Middeleeuwse studies*, Band VI centrum voor
Middeleeuwse Studies Katholieke Universiteit Nijmegen 1990.
- Beda Venerabilis, *Historia Ecclesiastica gentis Anglorum*, I, III en V.
- Beka, Johannes de, *Chronographia*.
- Bled, O., *Régestes des évêques de Thérouanne*.
- Bloemers, J.H.F. e.a. *Verleden land, Archeologische opgravingen in
Nederland*, Amsterdam 1981.
- Blok, D.P., *De Franken in Nederland*, 3e druk; Bussum 1979.
- Blok, D.P. en A.C.F. Koch, *De naam Wijk bij Duurstede in verband met
de ligging der stad; Mededelingen van de Vereniging voor
Naamkunde te Leuven (MVNL) en de Commissie voor Naamkunde te
Amsterdam*, 40 (1964).
- Boeren, P.C., *Sint Willibrord, Apostel van Brabant, Tilburg* 1939.
- Bourdellès, H. le, *Les problèmes linguistiques de Montreuil-sur-Mer*,
Revue du Nord, 1981.
- Coens, M., *Saints et saintes honorés à l'abbaye de Susteren, Analecta
Bollandiana*, LXXX, p. 327.
- Coens, M., *Analecta Bollandiana* 1941, p. 278.
- Coens, M., *Analecta Bollandiana* 1952, p. 285.
- Coens, M., *Analecta Bollandiana* 1953, p. 64.
- Delahaye, A., *Het Mysterie van de Keizer Karel-stad, Winants, Heerlen*,
1958. (niet meer voorradig)
- Delahaye, A., *Vraagstukken in de historische geografie van Nederland*,
deel I en deel II, Zundert 1965/1966. (niet meer voorradig)
- Delahaye, A., *De mythe van de Noormannen in Nederland*, Zundert
1977. (niet meer voorradig)
- Delahaye, A., *Van Dorestadum tot Waderlo*, Zundert, 1979.
(niet meer voorradig)
- Delahaye, A., *Holle Boomstammen: De historische mythen van Nederland*,
ontleend aan Frans Vlaanderen. Tournehem/Zundert, 1980.

- Delahaye, A., De bisschop van Nijmegen, Zundert 1982.
- Delahaye, A., De Ware Kijk Op... Deel I: Noyon, het land van Béthune en Frisia, Zundert 1984.
- Drossaers, S.W.A., Archief Nassausche Domeinraad. I; 's-Gravenhage, 1948.
- Es, W.A. van, e.a. Dorestad, speciaalnummer van "Spiegel Historiae", 13 (1978).
- Grégoire de Tours, Histoire des Francs, ed. Latouche, I.
- Haigneré, Les chartes de St. Bertin, nr. 56.
- Heidinga, H.A., De Veluwe in de vroege middeleeuwen (proefschrift, 1984).
- Heidinga, H.A., "Natuur en Techniek", 1985, blz. 712-725.
- Itinerarium Antonini.
- Koch, A.C.F., Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299, I. Eind van de 7e eeuw tot 1222, 's-Gravenhage, 1970.
- Krantzius, Metropoli, I, XXX (16e eeuw), originele bron onbekend.
- Labbe, Ph., Concilia, I en VI.
- Lacomblet, ThJ. (ed.), Urkundenbuch für die Geschichte des Niederrheins oder des Erzstifts Cöln, der Fürstenthümer Jülich und Berg, Geldern, Meurs usw., deel I, Düsseldorf 1840.
- Leupen, P. en B. Thissen, Bronnenboek van Nijmegen (eerste eeuw na Chr. - 1247), Nijmeegse Studiën deel X; Gemeentearchief Nijmegen 1981.
- Levison, W., A propos du calendrier de Willibrord, Revue Benedictine, L, 1938.
- Livius-codex; Oostenrijkse "Nationalbibliothek", Wenen, Cod. Vind. Lat. 15, fol. 193.
- Maris, A.J., Repertorium op de Stichtse Leenprotocollen uit het landsheerlijke tijdvak; 's-Gravenhage 1956.
- Melis Stoke, Rijkroniek van Holland, uitg. Huydecooper, 1772, verzen 96-132,
- Mieris, F. Van, Groot charterboek der graaven van Holland, van Zeeland en heeren van Vriesland, periode 723-1436, deel I; Leyden 1753-1756.
- Migne, J.-P., Patrologia latina, 89.
- Miller, Konrad, Die Peutingerische Tafel, Stuttgart 1962.
- Muller Fz., S., Regesten van het archief der bisschoppen van Utrecht.
- Muller Fz., S., Oudste Cartularium van het Sticht Utrecht.
- Muller Fz., S., en A.C. Bouman, Oorkondenboek van het Sticht Utrecht, I (65-1197), 's-Gravenhage 1920-1921.
- Oudenhoven, Jacobus van, Out Hollandt, nu Zuyt Holland (1654).

- Peutinger-kaart, zie Miller.
- Rau, R., (bewerking), Briefe des Bonifatius. Willibalds Leben des Bonifatius. Nebst einigen zeitgenössischen Dokumenten (Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters. Freiherr vom Stein-Gedächtnisausgabe, IV B), Darmstadt 1968. Latijnse tekst met Duitse vertaling.
- Ravennas, *Cosmographia*, I, II en IV, 13.
- Richerius, *Historia Francorum*, uitg. Latouche I en II.
- Robert, *Histoire de Saint Liévin*.
- Sloet, L.A.J.W., Oorkondenboek der graafschappen Gelre en Zutphen (tot 1288); 's-Gravenhage 1872-1876.
- Tacitus, *Historiae*, IV, 37.
- Tacitus, *Annales*, XI, 20.
- Tangl, M., *S. Bonifatii et Lulli epistolae*, Berlijn 1955, nr. 109.
- Verhulst, A., *Das Besitzverzeichnis der Genter Sankt Bavo von ca. 800* (1971).
- Visser, W., *Relieken van de heilige Willibrordus*, 1933.
- Wampach, C., *Geschichte der Grundherrschaft Echternach im Frühmittelalter. Untersuchungen über die Person des Gründers, über die Kloster- und Wirtschaftsgeschichte auf Grund des liber aureus Epternacensis (698-1222)*. I 1. Textband; I 2. Quellenband, Luxemburg 1929-1930.
- Weiler, A.G., *Willibrords missie, Christendom en cultuur in de zevende en achtste eeuw* (met een vertaling van de voornaamste literaire bronnen door P. Bange). Gooi en Sticht, Hilversum 1989.
- Willem van Berchen, *De primeva origine comitatus Hollandiae et Zelandiae et civitatis Traiectensis*. Manuscript in de Koninklijke Bibliotheek Brussel, fol. 313.
- Willemus, *Gesta regum Anglorum*, MGS, VI.
- Wilson, H.A., *The Calendar of St. Willibrord*, Londen 1918.
- Zagwijn, W.H., *Nederland in het Holoceen*, uitgave Rijks Geologische Dienst.
- Impact of sea-level-rise on society*, uitgave Waterloopkundig laboratorium Delft, 1986.
- Inventaris van de charters van de stad Wijk bij Duurstede*.
- Vita S. Amandi, AS, febr. I; HdF, III.
- Rimbert, Vita S. Ansharii, AS, febr. I; HdF, VI.
- Willibald, Vita S. Bonifacii, AS, juni I.
- Secunda Vita S. Bonifacii, AS, juni I.

Tertia Vita Bonifacii, AS, juni I.
 Laus S. Bonifacii, AS, juni I.
 Reliquiae S. Bonifacii, AS, juni I
 Vita Dagoberti, MGS, II.
 Vita S. Egberti, AS, april III.
 Vita S. Eligii, HdF, III.
 De SS. Ewaldus duobus, AS, okt. II.
 Vita SS. Ewaldorum, AS, okt. II.
 Acta S. Frederici, AS, juli IV; MGS, XV; HdF, VI.
 Passio Frederici, MGS, XV.
 Vita S. Fursei, AS, jan. II.
 De S. Gangulpho, AS, mei II.
 Vita Gregorii, AS, aug. V.
 Vita S. Huberti, AS, nov. I.
 Vita prima S. Lamberti, AS, sept. V.
 Vita secunda S. Lamberti, AS, sept. V.
 Vita tertia S. Lamberti, AS, sept. V.
 Vita quarta S. Lamberti, AS, sept. V.
 Vita Landiberti, MGS, VI.
 Vita S. Landoaldi, AS, maart III.
 Vita Lebuini, MGS, II en XXX.
 Vita Lebuini antiqua, MGS, XXX.
 Vita S. Ludgeri, AS, maart III; MGS, II.
 Vita S. Odulphi, AS, juni III.
 De S. Plechelmo, AS, juli IV.
 Vita Radbodi, MGS, XV.
 Vita S. Richarii, AS, april III.
 Vita Rimberti, een versie hiervan.
 Vita S. Sigiberti, HdF, II.
 Vita S. Vulframni, HdF, III; AS, maart III.
 Vita S. Werenfridi, AS, aug. IV.
 Vita S. Wilfridi, HdF, III.
 Vita S. Willehadi, AS, nov. III.
 Alcuinus, Vita S. Willibrordi, AS, nov. III (ca. 780).
 Thiofridus van Echternach, Vita S. Willibrordi, AS, nov. III (ca. 11e eeuw).
 Miracula S. Willibrordi, AS, nov. II; MGS, XXX.
 De S. Wirone, AS, mei II.
 Analecta Bollandiana, LXXX; 1941; 1952; 1953.
 Annales Egmondenses, MGS, XVI.
 Annales Fuldensis, MGS, I; HdF, II.

Annales S. Mariae Ultrajectensis, MGS, XV.
 Annales Mettenses, MGS, I; HdF, II.
 Cartularium van Radboud.
 Chronicon Epternacense breve, MGS, XV.
 Chronicon Cameracense, HdF, X; MGS, VII.
 Chronicon Moissiacense (Moissac, Tarn et Garonne), MGS, II.
 Chronicon Viridunense, HdF, III.
 Chronique anonyme de Reims, HdF, XXII.
 Chroniques de St.-Denis, HdF, III en VII.
 Anciennes Chroniques de Flandre, HdF, XXII.
 Regionis chronicon, MGS, I.
 Sigeberti Gemblacensis, Chronicon, MGS, VI; HdF, III.
 Thietmari Merseburgensis epi chronicon, MGS, III; HdF, X.
 Codex van Werden.
 Diplomata Caroli Calvi, HdF, VIII.
 Diplomata Conradi, HdF, XI.
 Diplomata Dagoberti, HdF, IV.
 Dedicaciones Aefternacenses, MGS, II en XXX.
 Willemus, Gesta regum Anglorum, MGS, VI.
 Gesta regum Francorum, HdF, II.
 Fragmentum historicum, HdF, II.
 Fundatio monasterii Werethinensis, MGS, XV.
 Gallia Christiana, IX.
 L'histoire du chapitre d'Abbeville, Gravelines, kerkarchief.
 Historia Ecclesiastica, MGS, XIII.
 Pericopen-boek van keizer Hendrik III en zijn gemalin Gisela.
     Staatsbibliotheek van Bremen.
 Poetae latini, MGS, I.
 Proces-verbal de la reconnaissance des reliques de St. Vulfram, St.
     Willibrord, etc. 1803, Abbeville, kerkarchief.
 Sacramentarium van Echternach (12e eeuw). Bibliothèque Nationale
     (Fonds latin, nr. 9433) te Parijs.
 Translatio SS. Benigni et Agnetis, MGS, XV.
 Translatio S. Lewinnae, MGS, XV.
 De translatione S. Viti, HdF, VI.
 Variorum epistolae, HdF, IV.
 Bulletin historique de la Société des Antiquaires de la Morinie, XL.

Register A (blz. 1 - 35)

- Adam van Bremen, 13
Aefternacum (Eperlecques), 24
Agripenses, 16
Agrip(p)ina, 16, 31, 32, 34
Agrip(p)ina (Avesnes-sur-Helpe),
32, 34
Aken, 33
Albiobola, 17
Albis (Aa), 13, 14
Alembon, 32
Amiens, 32
Annalen van Egmond, 22
Antoing, 32
Antunnaco (Audun-le-Roman), 33
Argentorato (Straatsburg), 33
AS, 31
Assenois, 33
Audruicq, 25
Audun-le-Roman, 33
Ausava (Assenois), 33
Avesnes-sur-Helpe, 16, 32
Baileux, 32
Bataven, 19
Batua, 21
Beda, 10
Beda (Bitburg), 33
Belgicum (Baileux), 32
België, 29
Bénestroff, 33
Berg aan de Sauer, 25
Betuwe, 18
Bingen, 32, 33
Bingium (Vigny), 33
Bitburg, 33
Blok, D.P., 24
Bonconica (Bénestroff), 33
Bonifatius, 10, 26
Borgetomagi (Burbach), 33
Boulogne, 11, 28, 29, 32
Bourghelles, 32
Brema, 13
Bremen, Adam van, zie Adam
Brittannia, 27
"Bronnenboek van Nijmegen", 21
Brussel, 32
Burbach, 33
Calonne, 32
Cartularium van Radboud, 22-24
Carvin, 32
Conflans-en-Jarnisy, 33
Confluentes (Conflans- en-
Jarnisy), 33
Daventria (Desvres), 25
Delahaye, Albert, 5, 6, 8, 9,
13-17, 20
Desvres, 25
Dokkum, 26
Dorestadum, 18, 20-22
Dorestadum (Audruicq), 25
Duitsland, 33
Düren, 33, 34
Echternach, 10, 11, 13, 25, 26
Eems, 13
Egmond, 22, 23
Elbe, 13, 14
Eperlecques, 24
Es, W.A. van, 8, 10, 21, 22
Feignies, 32
Franken, 15, 18
Fresia, 10
Fresones, 10, 25
Friesland, 10, 18, 25, 26
Friezen, 10, 15, 26
Frisia, 26
Frisonen, 18
Gallia, 27
Gent, 22, 23

Germania, 11, 27, 28
 Graaf van Vlaanderen, 23
 Hammaburg, 13
 HdF, 31
 Hugenholtz, F.W.N., 19
 Hunger, 25
 IA, zie Itinerarium Antonini
 IJssel, 19, 26
 Isla (Lys, Leie), 19
 Itinerarium Antonini (I.A.), 29,
 30, 32
 Karel de Grote, 9, 11, 17
 Karel Martel, 24
 Karolingers, 18
 Keulen, 16, 33, 34
 Lebuinus, 19, 26
 Leiden, 29
 Leie, Lys, 19
 Leulinghen, 32
 Leupen, P., "Bronnenboek van
 Nijmegen", 21
 Ludger, 19, 26
 Luxemburg, 33
 Lys, Leie, 19
 Mainvillers, 33
 Mainz, 33
 Marcodurum, Marcomagus
 (Rocroi), 32, 34
 Marcomago, Marcomagus,
 Marcodurum (Rocroi), 32, 34
 Merovingers, 18
 Merville, 32
 Merwede, 21
 Metz, 33
 MGS, 31
 Miller, Konrad, 29
 Moezel, 33
 Moguntiaci (Mainvillers), 33
 Munna, 21
 Muskens, M., 10
 Nancy, 33
 Neumagen, 33
 Nijmegen, 17, 18, 21, 23, 29
 Noord-oriëntatie, 27
 Noordwest-oriëntatie, 27
 Noormannen, 8, 20, 23, 25
 Noormannenplaat, 11
 Novesio (Feignies), 32
 Noviomagus, 18, 21
 Oudenhoven, Jacobus van, 7, 8, 17
 Peutinger-kaart (P.K.), 15, 18,
 29, 32
 P.K., zie Peutinger-kaart
 Pompei, Aurelius, 9
 Prüm, 25
 Radboud, 22, 24, 25
 Radboud, Cartularium van, zie
 Cartularium
 Regniowez, 32
 regressie, 11, 28
 Remagen, 32, 33
 Renus, 26-28
 Renus (Rijn), 26-28
 Renus (Schelde-complex), 28
 Rigomagus (Regniowez), 32
 Rijn, 11, 32, 33
 Rijssel, 21
 R.O.B., 20, 21
 Rocroi, 32, 34
 Romeinen, 7, 14, 15, 17, 19, 28,
 29
 Saksen, 15
 Saverne, voorheen Tabernis, 33
 Saxones, 25
 Saxonia, 26
 Schelde-complex, 28
 Somme, 32
 "Spiegel Historiae", 20
 St. Bertijns-abdij, 23
 St.-Omaars, 23

Straatsburg, 11, 28, 32, 33
 Tabernis (Saverne), 33
 Tacitus, 11, 34
 Thuillies, 32, 34
 Tolbiaco, Tolbiacum (Thuillies),
 32, 34
 Tournehem, 25, 26, 32
 Traiectum, 10, 21-24, 26
 Traiectum (Tournehem), 25, 32
 Traiectum (Tournehem), goede-
 renlijst van, 24
 Traiectum (Utrecht), 26
 transgressies, 8-10, 18, 28
 Tressin, 32
 Trier, 32, 33
 Utrecht, 8-10, 17, 18, 21-26
 Vigny, 32, 33
 Visterie, 32
 Volksverhuizing, 11, 15
 Weser, 13
 Westwaartse-oriëntatie, 26, 27
 Wijk bij Duurstede, 18, 20-22
 Willibrord, 7-10, 13, 17, 18, 21,
 22, 24, 25
 Willibrord-congres Nijmegen, 8
 Willibrord-jaar, 7
 Wisurgis (Wimereux), 13
 W.K., 31
 Zülpich, 33, 34

Register B (teksten 1-270)

De nummers verwijzen naar de desbetreffende teksten.

De huidige namen zijn tussen haakjes geplaatst.

Aa, zie Albis

Abbeville, 69, 79, 92

Ablain-Saint-Nazaire, 75
 Acca, 56, 63, 95, 101
 Acheville, 162
 Acquin-Westbécourt, 100
 Actardus, 208
 Adalbert, 148, 215
 Adaldag, 195
 Adam van Bremen, 29, 170, 173,
 192, 193, 195, 197-199, 213,
 263, 269
 Adelard, 77
 Adelbert, 101
 Adelbold, 257, 265
 Aduaga Tungrorum (Douai), 104,
 113, 131
 Aefterlacum, 55
 Aefternacum (Echternach), 75, 78
 Aefternacum (Eperlecques), 42,
 55, 64, 65, 73, 75, 222
 Aepternacum, 55
 Afterlacum, 55
 Afternacha (Eperlecques), 169
 Agincota, Hengistcoto (Ecottes),
 174
 Agrip(p)ina (Avesnes-sur-Helpe),
 71, 104, 113, 131
 Aicharius, 8
 Aire-sur-la Lys, 112
 Aken, 89, 92, 191
 Aladna (Alette), 181
 Alatinge (Alinchtun), 187
 Albanianis (Alembon), 25
 Alberik, Albricus, 43, 145, 159,
 160, 174, 175
 Albis (Aa), 55, 118, 153, 188,
 192, 197, 198
 Albricus, zie Alberik
 Alcuin(us), 23, 40-43, 59, 65,
 158, 175
 Aldgils(us), 14, 15

Alechmere fluvium, Flevum,
     Almere, 55, 177, 188
 Alfricus, 184, 187
 Almere, Flevum, 55, 118, 133,
     139, 142, 177, 188, 239
 Alna (Elnes), 162
 Alnidus (Annet-sur-Marne), 191
 Alpertus van Metz, 265
 Alubertus, 145
 Amanaburch, Hamanaburch
     (Saint-Amand-les Eaux),
     119, 121
 Amandus, 6-11, 104, 113
 Amelberga, 43
 Amisia (Hem), 25, 174
 Amuthon, 188, 253
 Analecta Bollandiana, 43, 155, 235
 Anansati (Annezin-les-Béthune),
     189
 Andoverpenses, 6
 Annalen van Egmond, 86
 Anno II, 99
 Anscharius, 173, 190-199, 213
 Ansfridus, 257
 Antimond, 1
 Antunnaeo, 33
 Antwerpen, 54
 Aravatus, 104, 113
 Archa, 103, 104
 Ardinensis (Ardennen), 75
 Ardrinensis (Ardres), 75, 188
 Argenterato (Straatsburg), 139
 Argonarisch Woud, 108, 109
 Arianen, 104
 Arnoul, 206
 Arnulf, 43, 222, 229
 Arques, 112
 Asnaloh (Acheville), 162
 Asnon (Assonval), 181
 Astergo, Ostrega, Ostrachia
     (Ostrevant), 170, 171
 Athies, 104
 Atrebanus (Atrebain), 169
 Atrecht, 161
 Attingahem (Assinghem), 118
 Attiniacum (Attin), 211
 Atuaca (Athies), 104
 Audomar, Omaar, 4
 Audruicq, 3, 21, 29, 63, 142,
     174, 176, 188, 220, 265
 Austria, 108, 109
 Austrigisilus, 7
 Autbertus, 192
 Authie, 3, 48
 Avesnes-sur-Helpe, 44, 71, 104,
     113, 131
 Bagaco Nerviorum, 122
 Bagoloso, 43
 Baguaria, Baguarii, 115, 121,
     122, 128, 147, 211
 Baioarii, Bajoarii, 122
 Bakel, 43
 Balderik, Baldricus, 43, 96, 155,
     185, 189, 219, 242-246, 248,
     250, 251, 255, 268, 269
 Bant, 161
 Bataven, 119
 Batua (Béthune), 57, 100, 258
 Batuva (Béthune), 57
 Bavo-abdij (Gent), 186
 Beda, 14, 16-18, 27, 31, 33, 56,
     59, 61, 98
 Beieren, 115
 Beka, Johannes de, 229, 265,
     268
 Benedictus, 160
 Bénestroff (Bensdorf), 139
 Benevento, 160
 Bensdorf, 139
 Beornrad, 73, 74

Berg aan de Rura, 246
 Berg aan de Sura, 78, 94
 Bertijn, 4, 77, 85
 Bertijns-abdij, 4, 77, 85, 233, 236-241
 Bertuinus, 77, 79
 Béthune, 57, 75, 128
 Betuwe, 57, 258
 Beusichem, 254
 Billerbeck, 162, 164
 Billurbeki (Bellebrune), 162
 Billurbeki (Billerbeck), 164
 Bituriges, 7
 Blanduman, 43
 Bled, O., 1, 4, 129, 130, 204, 205, 207, 208, 215, 218, 228
 Blok, D.P., 8, 18, 27, 71, 96, 118, 146, 147, 153, 157, 161, 162, 187, 193, 214, 253
 Blok, D.P. en A.C.F. Koch, 265
 Bocconia, Bonconica 134, 139
 Boeren, P., 93
 Bomala (Bommel), 189
 Bonconica (Bénestroff), 139
 Bonifatius, 2, 63, 72, 95, 114-142, 179
 Boorne, 139
 Bordne, Burdina (Bourre), 139
 Borgetomagi (Burbach), 139
 Boructuarii (Broxeele), 16, 18
 Boudewijn, 228, 235
 Boudewijn van Vlaanderen, 53, 207
 Bourbourg, 238
 Bourdellès, H. le, 3
 Bourges, 7
 Bourre, 139, 188
 Bracbante, 161
 Bracola (Brouxolles), 187
 Brechal (Bray-sur-Somme), 191
 Brema (Brêmes-les-Ardres), 169, 170, 173, 195, 217
 Bremen, 169, 170, 173, 195, 198, 199, 213
 Bremen, Adam van, zie Adam
 Bronnenboek van Nijmegen, 56, 174
 Bructeri, 18
 Bructuarii (Broxeele), 147
 Buosinhem (Boëseghem), 254
 Burbach, 139
 Burchardus, 127
 Burdina, Bordne (Bourre), 139
 Burgundi, 147
 Buria (Buire), 258
 Calais, 11
 Canche, 3, 48, 115, 169
 Canterbury, Kantelberg, 76, 85
 Carbonisch Woud, 109
 Cartularium van Radboud, 55, 57, 72, 78, 86, 137, 148, 174, 176, 181, 183, 184, 187-189, 202, 210, 220, 221, 227, 230, 242, 246, 248, 252, 269
 Carvone (Carvin), 25
 Casa Candida, 95
 Cassius, 1
 Cathla, 200
 Centula (St.-Riquier), 3, 76
 Chamavi, 259
 Chanelaus, 11
 Chatti, 119
 Childebert III, 19, 57
 Childerik, 104, 136
 Childerik II, 13, 102
 Childerik III, 135
 Chilianus, 127
 Chlotarius II, 2, 72
 Citerior Fresia, 27
 Clemens, 31, 34, 36, 38, 89, 123

Clovis, 5
 Cocia, 44
 Codex van Livius, 146
 Codex van Werden, 165, 166
 Coens, M., 43, 155, 235
 Coiacus, Coika (Coyecques), 44
 Colonia (Coulogne bij Calais), 44,
 97, 98, 159, 175
 Colonia Agrip(p)ina (Avesnes-
 sur-Helpe), 71, 104, 113
 Columbanus, 12
 Compiègne, 8, 44
 Cono, 127
 Corbeia (Corbie), 192
 Corbie, 113, 190-192, 198
 Coriovallum (Caullery), 104
 Coulogne, 44, 97, 98, 159, 188
 Craft, 201
 Crémarest, voorheen Biscopem,
 229
 Cuent (Canche), 115
 Cuentawic, Quentovicus,
 zie Quentovicus
 Dagobert, 2, 8, 71
 Dagobert III, 29, 42
 Dalfinus van Lyon, 13
 Dani, Normanni (Normandië),
 16, 29, 48-50, 58, 92, 161,
 192, 194, 199
 Danubius, 10
 Danuvius (Aisne), 10
 Daventria, Daventre (Desvres),
 78, 149, 176, 219, 220, 226
 Denemarca (in Normandië), 29
 Denemarken, 29, 48, 49, 56, 59,
 199
 Desvres, 78, 149, 176, 217, 219,
 220
 Deventer, 149, 155, 156, 219, 220,
 229, 232, 255, 259, 260, 269
 Dirk van Holland, 265
 Dockinga (Dokkum), 140, 141
 Dockynchirica (Duinkerken),
 138, 140, 168
 Dokkum, 86, 138-141
 Doornik, 5, 6, 74, 115, 119, 120,
 133
 Dorestad(um), 3, 114, 184, 252,
 265
 Dorestadum (Audruicq), 21, 29,
 78, 146, 174, 176, 184, 200,
 219, 220, 265
 Dorseti, 248
 Douai, 104, 113, 131
 Drenthe, 168
 Drossaers, S.W.A., 88
 Ductighem (Todinchun), 187
 Duinkerken, 138, 168
 Duurstede, 220, 242, 265
 Ebbo, Ebo, 197, 198
 Echternach, 35, 42, 43, 55, 64,
 71, 73, 75, 89-92, 261
 Ecottes, 174, 188
 Edibius, 5
 Efernacum, 55, 68
 Egbert, 16
 Egilbold, Odilbold, zie Odilbold
 Egmond, 55, 86
 Eichstätt, 95, 128
 Elbe, 198
 Eleutherius, 5
 Ellenwik (Herlincourt), 181
 Elmare, Elmere, Almere, Flevum,
 55, 118, 133, 139, 177, 239
 Elnes, 100, 162, 221
 Eloi, 6, 8
 Elst, 57, 100, 243
 Elste (Elnes), 100, 221
 Embriacum (Embry), 181
 Emisga (Les Amusoires), 161

Emmigus, 169
 Empel, 75
 Eoban(us), 63, 124, 133
 Eperlecques, 43, 55, 64, 65, 68,
 71, 73, 75, 169, 170, 183, 188
 Epernacum, 55
 Epte, 48
 Epternacum, 53, 55
 Erchin, 104
 Eresburch (Aremberg), 170
 Ermina, 75
 Ernkina (Annequin), 189
 Es, W.A. van, 184, 200
 Escharen, 8
 Esclavelles, 10
 Etarius, 130
 Eugenius III, 265
 Eustachius van Cardovo, 87
 Everhardus, 57
 Ewalden, Twee, 95, 97-99, 101
 Federitga (Vaudricourt), 161
 Fehta, 118
 Felisa (Feuchy), 118, 143
 Felua, Flevum, Almere, 187
 Fethna, 55, 118
 Fivelga (Fiefs), 161
 Flamands, 267
 Flethite, 174
 Flevum, Almere, 55, 118, 133,
 139, 188
 Floris III, 267
 Floris V, 267
 Folcardus, 169
 Folkinus, 77
 Folko, 227
 Fontenelle, 92, 192
 Fornhese (Yeuse, West-Yeuse),
 174
 Fosete, 161
 Fositae, Fosite, 48, 49
 Fositesland (Le Fossé), 48, 49,
 95, 161
 Fossé, Le, 48
 Francia, 3, 9, 58, 136, 158, 170
 Frankische rijk, 136
 Frederik, Fredericus, 124, 134,
 177-184, 234
 Frederik Barbarossa, 267
 Fresia (Vlaanderen), 14
 Fresones, Frisones, 5, 16, 17, 20,
 31, 35
 Fréthun, 118, 160, 162-164, 198
 Fridislar (Fresnes-sur-Escaut), 121
 Friezen, 15, 16, 235, 267, 270
 Frisia (Vlaanderen), 8, 16, 92
 Frisia Citerior, 27
 Frisia Ulterior, 27
 Frisones (Vlaanderen), 5, 17, 31,
 35
 Fritzlar, 121
 Fulda, 133, 134, 139, 179
 Fuldense, 134, 139
 Fulko, 222
 Fumarhara (was Furmeshem), 187
 Furseus, 12
 Gallia, 37, 129
 Gallia Christiani, 6
 Gallus, 106
 Gandavum, 6, 8
 Gent, 8, 155, 186
 Gerard van Moezel, 265
 Gereon, 1
 Germanen, 16
 Germania, 72, 115, 116, 119,
 122, 129, 136
 Gerracarus, 181
 Gerwalus, 169
 Gicesmere (Gussignies,
 Ghissignies), 120
 giscot, 176, 242, 248

Godebald, 142
 Godfried van Lotharingen, 265
 Godfried, bisschop van Utrecht,
 267
 goederenlijst van Tournehem,
 210, 253
 Gravelines, 26, 49, 55, 69, 92,
 188, 237, 241
 Gregorius, 43, 63, 115, 119, 122,
 137, 143-149, 158, 159
 Gregorius van Tours, 104, 199
 Greveningo (Gravelines), 55
 Grimoald, Grimoldus, 157
 Gruosna (Grosville), 187
 Gunter, 78
 Haegsted, Hohstedi, 126, 128
 Haigneré, 233, 236-241
 Hallouwa (Allouage), 189
 Hamaland, 259
 Hamanaburch, Amanaburch
 (Saint-Amand-les Eaux), 119,
 121
 Hamaritthi (Emmerin), 189
 Hamburg, 170, 173, 192, 196-
 199, 213
 Hames-Boucres, 195, 197-199,
 213
 Hammaburg (Hames-Boucres),
 194-199, 213, 217
 Harduinus, 8
 Hassi (Achiet), 162
 Hazebroek, 62, 139, 188
 Heden en zoon, 59, 115
 Héés, 181, 187
 Hegihardus, 188
 Heidinga, H.A., 186
 Heiligenstadt, 95, 197
 Helewyrd (Helfaut), 162
 Helgoland, 48
 Heliste, 57, 100
 Heliste-Marithaime (Oust-
 Marest), 57, 221
 Helwerd, 162
 Hem, voorheen Amisia, 25, 174,
 188
 Hendrik I, 242, 244
 Hendrik II, 259
 Hendrik IV, 260, 263
 Henegouwen, 109, 122
 Hengistcoto, Agincota (Ecottes),
 174
 Heoa (Hove), 187
 Herawinna (Haravesnes), 189
 Hereberc (St.-Odiliënberg), 246
 Heribald, 233
 Heribert (van Keulen), 265
 Heriland, 218
 Heriold, 192
 Herodna (Héronval), 187
 Herstal, 113
 Hesi (Hées), 181, 187
 Hesola (Hézequel), 189
 Hessen, Hessi, 115, 119, 120, 122
 Hieronymus, 82
 Hildebold, 249
 Hildgrinus, 164
 Hildricus (Childerik), 136
 Hilduinus, 191
 Hincmar, 205, 207, 235
 Hleri (Lières), 162, 169
 Hohstedi, Haegsted, Hunsetti
 (Houdain), 126, 128
 Honishem (Honnincthun), 229
 Honorius II, 238
 Hostraga, Ostrachia (Ostrevant),
 138, 168
 Houdain, 128, 258
 Hove, 187
 Hubertus, 113
 Hucbald, 155, 245

Hugenholtz, F.W.N., 74
 Hugmerthi, Hugumarchi
 (Valhuon), 161
 Huilpa, Wilpa, Wulpa, Vulpa
 (Oppy), 152, 154
 Huita, Withea, 55
 Humarcha (Valhuon), 168
 Humbertus, 82, 89
 Humella (Wimille), 181
 Humfried, 205
 Hunger(us), 75, 78, 79, 94, 96,
 174, 187, 201-204, 206, 207,
 229, 235, 246
 Hunni, 16
 Hunsetti, Hustanne (Houdain),
 128, 258
 Hunusga (Hinges), 161
 Husidina (Houdain), 128
 Hustanne (Houdain), 128
 Hustene (Houdain), 128
 IJssel, 149, 154, 156, 259, 263
 Imago, 43
 Inchy-en-Artois, 46, 47
 Ingelenheim, 249
 In(s)terlake, 55, 256
 Insula, Isla, Iselle (Lys, Leie), 263
 Isla (Lys, Leie), 149, 150, 152-
 154, 263
 Islo (Lys, Leie), 187
 Itinerarium Antonini, 25, 104, 129
 Judith, 182, 207
 Julio, 245
 Jumièges, 192
 Justina (Justine, Ardennes), 170
 Kaiserswerth, 18
 Kalender van Willibrord, 32, 44,
 47, 58, 60, 66, 67, 77, 79, 112
 Kamerijk (Atrecht), 5, 265
 Kantelberg (Canterbury), 76, 85
 Karel de Dikke, 222
 Karel de Grote, 40, 148, 158,
 161, 164, 165, 170, 174-176,
 198, 220, 242, 244, 260
 Karel de Kale, 207, 213, 214, 235
 Karel Martel, 29, 40, 44, 45, 57,
 66, 100, 114, 137, 157, 261
 Karloman, 63
 Katwijk, 26, 58
 Keulen, 44, 71, 104, 113, 131,
 209, 212, 216, 217
 Klemskerke, 69, 236
 Koch, A.C.F., 254
 Koenraad, 242, 244, 260
 Koenraad I, 230
 Koenraad II, 258
 Kolenwoud, 108, 109
 Korvey (D), 190-192
 Krantzius, 198
 Labbe, Ph., 129, 130
 Lacomblet, Th.J., 265
 Lade, 162
 Landoaldus, 102-104
 Lagbeke (Laquette, Lacque), 143
 Lake en Isla, 247
 Lambertus, 103-107, 110-113
 Langhara (Longuerecque), 181
 Laras, Laru, Lauri (Lumbres), 170
 Laru, Laras, Lauri (Lumbres), 170
 Lauri, Laru, Laras (Lumbres), 170
 Lauwers, 143
 Lebuinus, 95, 101, 149-156, 245,
 263, 268
 Le Fossé, 48
 Leie, zie Lys
 Lek, 174
 Lens, 112
 Leomeriche (Beaumerie-Saint-
 Martin), 187
 Leri, Hleri (Lières), 169
 Leulinghen, 25, 57

- Leupen, P., en B. Thissen,
     Bronnenboek van Nijmegen,
     56, 174
 Leuze, 161
 Levinus, 95
 Levison, W., 44
 Liafwinus, Lebuinus, zie
     Lebuinus
 Liber Aureus, 84
 Lières, 162, 169
 Lieven (in Vlaanderen),
     154, 155
 Liévin (Fr.), 154, 155
 Lijmers, De, 187
 Liodbrand, 122
 Lipia, Lupia, 149
 Lisidinon, Lisiduna (Licques), 187
 Lisiduna (Licques), 174, 187
 Livinus, Sint Lieven, 155
 Livius, 146
 Loccha, Lokkia (Loquin),
     174, 254
 Lodewijk II, 213
 Lodewijk de Duitser, 213, 242,
     244, 260
 Lodewijk de Vrome, 176, 182,
     188, 195, 202, 213, 220, 242,
     244, 260
 Lokkia (Loquin), 174, 188
 Loon, Gerard van, 43
 Lorsch, 258
 Lotharius, 182, 195, 213, 246
 Lotharius I, 188
 Lotharius II van Lotharingen, 78
 Lotusa (Leuze), 161
 Loveke (Loogracht), 168
 Ludger(us), 63, 71, 117, 118, 128,
     156-166, 184, 189, 256, 263
 Lugdunum (Leulinghen), 25, 57
 Luik, 113
 Lullus, 132-134
 Luona (La Loisne), 187
 Lupia, Lipia, 149
 Lys, Leie, 149, 150, 152-154,
     187, 263
 Maartenskerk, 85, 243, 247
 Maastricht, 104, 113, 131
 Madua (Le Madeux), 189
 Magonza, 132
 Mainvillers, 129, 134, 139
 Mainz, 113, 129, 131, 132, 134,
     139
 Mannaricium (Merville), 25
 Marchelmus, 151
 Marck, 6, 188, 233
 Maris, A.J., 265
 Marithaime, 57
 Markelo, 153
 Marklo (Merck-Saint-Liévin), 153
 Marsum, 233
 Martinus, 71, 85, 104, 158, 243
 Marulum, Sanctum Medardum,
     191
 Massa Candida, 95
 Maternus, 104
 Mattiaci, 119
 Medardus, 5, 191
 Meer Almare, 118
 Megingaud, 231
 Megunthard, Megingaud, 231
 Meldis (Meaux), 191
 Melis Stoke, 86, 267
 Merck-Saint-Liévin, 153, 188
 Mereweda, Merwede, 265
 Meriwido, Merwede, 265
 Mervada (Ruisseau des Harpies),
     214
 Merville, 25
 Merwede, 214, 265
 Mésangueville, 48

Middelburg, 53, 54, 69, 234
Mieris, F. Van, 243, 256
Migne, J-P, 125
Mimigardvurdensis, 161, 249
Mimigernafoord, 161, 164, 249
Mingoval, 161
Mirwidu, Merwede, 265
Mithilburgis, 54
Mithilburgenses, 53, 54
Mocoroth (Mottehaute), 174
Moeze, Moos, 111
Moguntia(cum), 63, 71, 113,
123, 127-129, 131, 132, 134,
136, 139, 179
Molanus, Johannes, 270
Monden van de Renus (Schelde),
23, 163, 166, 169, na tekst 270
Monnecove, 55
Monulfus, 104
Moordwoude, Murmerwoude, 141
Moos, Moeze, 111
Moringhem, Morini, 187
Morini, 5, 54, 187
Mosa, Moos, Moeze, 111
Mosariorum ("Maasgouw"), 43, 78
Moselle (Moezel), 231
Mouzon, 249
Muiden, 253, 256
Muiderberg, 256
Muller Fz, S., 88, 254
Muller Fz, S. en A.C. Bouman,
204, 206, 207, 209, 212, 216,
217, 219, 231, 244, 246, 247,
251, 253, 256, 257, 259, 260,
262, 263, 266, 267
Munna, 265, 267
Münster, 164, 165, 249
Murmerwoude, Moordwoude, 141
Nederhorst den Berg, 118
Nerviërs, 122
Nicolaas, 110, 111, 205
Nifterlaca (Eperlecques), 55, 183,
256
Nifterlake (Eperlecques), 71, 183
Nijmegen, 8, 56, 71, 174, 243
Nijvel, Nivelles, 113, 214
Niumaga (Noyon), 174
Niumagum (Noyon), 265
Nivelles (Nijvel, Nivelles), 113, 214
Nordgo, 162
Noormannen, 78, 199, 265
Nordalbingi, 195, 213
Nordendi (Northout), 170
Nordomanni, Dani, 199
Normanni, 29
Northumbrië, 86, 138, 167
Nova Corbeia (Corbie),
190, 191
Noviomagus (Noyon), 6, 8, 56,
174, 265
Noyon, 5, 6, 56, 71, 174, 191,
220, 221
Noyon/Doornik, 235
Noyon-munt, 8
Nuazefelde (Nesles), 181
Odilbald(us), 209, 212, 216, 217,
219-221, 223, 224, 229
Odilia, 78, 96
Odiliënberg, 78, 94, 96, 246
Odo, 230
Odulphus, 177, 184, 185, 201,
268
Oirschot, 177
Oldenzaal, 78, 96
Omaar, Audomar, 4
Ongendus, 50
Oorschie, Orchies, 177
Oostergo, 262
Oostergouw, 262
Ootmarsum, 229

- Oppidum Batavorum (Béthune),
57
- Orchies, Oorschie, 177
- Ordorp, Orthorpf, Orressoother
(Orchies, Oorschie), 120, 177
- Oressoother (Orchies, Oorschie),
120, 177
- Ostar, Ostrachia, 139
- Osterbac, Osterberg (Est-Mont),
183
- Osterban, Ostrachia (Ostrevant),
161
- Ostergo (Ostrevant), 196
- Osterne, 104, 113
- Ostrachia (Ostrevant), 138, 139,
159, 161, 168, 170, 262
- Ostrevant, voorheen Ostrachia,
104, 113, 138, 159, 161, 168,
196
- Ostrogowe, 262
- Otger, 94-96, 101, 268
- Othilguinus, 166
- Otto, 260
- Otto I, 244, 247, 248, 251-253,
256, 258
- Otto III, 258
- Oudezeele, 96
- Oudmunster, 87
- Oust-Marest, 57, 58, 221
- Pataviensis, 122
- Pepijn, 2, 18, 19, 23, 30, 31, 40,
45, 72, 125, 220, 242, 244,
260
- Pepijn II, 21, 40, 94, 96, 98, 137,
157
- Pepijn III, 40, 63, 135-137, 170,
191
- Pepijn van Herstal, 86
- Petelmus, 95
- Petersberg, 78
- Peutinger-Kaart (P.K.), 104, 129,
131, 139, 170, 269
- Plecatshem (Blecquenecques), 173
- Plechelmus, 78, 94-96, 101, 268
- Plinius, 7
- Ponthieu, 79, 92
- Poperinge, 240
- Post, R.R., 93
- Prast (Pré-de-Licques), 183
- Prüm, 43, 78, 83, 251
- Psalterium van Utrecht, 76
- Psalterium van Canterbury, 76
- Ptolemeus, 23
- Quend, 3, 115
- Quentovic(us), Cuentawic
(Quend/Vieux-Quend), 3, 115
- Rabais, 191
- Radboud, 20, 43, 114, 222-227,
229-232, 243, 268, 269
- Radboud II, 235
- Raginarius, 213
- Ramsloh, 198, 213
- Ramsola (Ramecourt), 198
- Rasbaxis, (Rabais), 191
- Rau, R., 121
- Ravennas, 113, 199
- Regino, 223
- Reinald van Gelre, 265
- Reinier Langhals, 213, 222
- Reims, 197, 198
- Remaclus, 104
- Remigius, 5
- Renus (Almere), 74
- Renus (Schelde), 18, 23, 100, 133
- Rialdus, 106
- Ricfridus, Rixfridus, Ricfredus,
176, 178
- Richarius, 3
- Richerius, 249, 250
- Rijsbergen, 28

Rijswijk, 254
 Rimbart, 190, 192-196, 199, 200,
 213, 217
 Ripuarii, 162
 Riswick (Le Rietz), 254
 Riustri (Hestrus), 170
 R.O.B., 265
 Robert, 53, 54
 Rodulfus, 211, 246
 Roerik de Noorman, 188, 207, 211
 Rogier, L.J., 93
 Rugini, 16
 Rura (de Roer), 78, 94, 166
 Ruricgo, 188
 Saint Liévin, 154, 155
 Saint-Riquier, voorheen Centula,
 3, 76
 Saksen, 12, 131, 149, 169, 173
 Salis (Selle), 214
 Salahem, 259
 Salland, 259
 Salvator-kerk, 57, 71, 87, 158,
 243
 Samson, 129
 Sanctum Medardum, Marulum
 (Soissons), 191
 Sauer, 75, 78
 Saxones, 119, 168, 172
 Saxonia, 149, 191
 Schelde, 8, 11, 20
 Sclavi, 10
 Seist (Sachin, of Sains-en-Pernes),
 187
 Selle, 214
 Sens, 19, 20, 73
 Septem Salices (Sept-Saulx), 191
 Sergius, 31, 34, 36, 38, 58, 71
 Servaas-abdij, 222
 Servatius, 104, 213
 Siegfried van Luxemburg, 75
 Sigebert van Gembloux, 139
 Sigebert, 12, 128
 Sinnicus, 198
 Sint Lieven, Livinus, Liévin, 155,
 245
 Sint-Lievens-Essche, 155
 Sint-Lievens-Houthem, 155
 Sinuinum (Séninghem), 189
 Sisela (Sijzele), 235
 Sitdiu, Sithiu, 4
 Sithiu, Sitdiu, 4, 77
 Sixtus, 198
 Sloet, L.A.J.W., 254, 258, 265
 Soissons, 39, 40, 135, 191
 Sosat (Suzanne), 191
 Souastre, 39, 41-43, 58
 Spiers, 131
 St.-Amand-les-Eaux, 9, 119, 121
 Stavoren, 177
 St. Bavo, 155
 St. Bertijn, 4, 77, 85
 St. Bertijns-abdij, zie Bertijns-abdij
 St.-Denis, 191
 Stephanus II, 2, 63, 145, 228
 St. Gangulphus, 270
 St. Lewinna, 113, 234
 St. Maartens-kerk, 71, 253, 262
 St. Martinus, 71, 85, 137, 174,
 176, 183, 187, 254
 St.-Odiliënberg, 78, 94, 96, 246
 St.-Omaars, 4, 43, 65, 85, 188
 St.-Quentin, 5
 Straatsburg, 139
 St.-Riquier, 3, 76
 St. Servaas, 213
 Sturmius, 134, 139
 St. Vitus, 113, 191
 St.-Wandrille, 92
 St. Wulfram, 270
 Suabsna (Zouafques), 157, 158

Sudergo, 151, 161, 162
 Sueones, Suevi, 193, 194
 Suestra (Souastre), 39, 41-43, 96
 Suevi, 29, 147, 193, 195
 Suger van Münster, 249
 Suitbert, 18, 22, 95, 101
 Sulpitius, 7
 Sulvelde (Salperwick?), 187
 Summa Harna (Sommereux), 191
 Sura (Sauer), 75, 78, 94, 246
 Susteren, 41, 43, 55, 251
 Tacitus, 18, 115, 119
 Tangl, M., 71
 Taxandria, 75, 105-112, 258
 Taxandrii, 107
 Teisterbant, 258
 Teratina (Tardinghen), 189
 Terwaan, 1, 4, 5, 77, 130, 205,
 208, 218, 228
 Testerbant(ia), 258
 Testrebant(i), Testrebanto, 258
 Teutoonse taal, 115
 Texandria, 105
 Thebaanse martelaren, 1
 Theodebert(us) II, 2, 72
 Theoderich, 75, 78
 Theodon (Todinchtun), 181
 Theodorus, 155
 Theofried van Echternach, 23,
 24, 26, 35, 42, 43, 49, 52-54,
 66, 75, 79, 82, 92, 261
 Theotorne (Thiant), 187
 Théroutanne, Terwaan, 1, 4, 204,
 205
 Theutbert, 146
 Thialboldus, 255
 Thiatmaresgo (Anzin-Saint-
 Aubin), 169
 Thiele (Tilques), 176, 220
 Thietbaldus, 166
 Thietmar van Merseburg, 265
 Thrianta (Tringhem), 168
 Thuina (Thun), 187
 Thulere (Thélus), 187
 Thüringen, 56, 59, 115, 119, 120
 Thuringus, 59
 Tiel, 219, 220, 252, 260, 265
 Tiele (Tiel), 252
 Tilia, Thilia (Tilques), 219
 Tilques, 176, 188, 219, 220
 Tongeren (B.), 104, 113
 Tongerlo (B.), 70
 Toronica, 74
 Toronica civitas, 74
 Toronicum, 74
 Toul, 204, 206
 Tournehem, 25, 43, 55, 74, 75,
 78, 85, 148, 176, 188, 210
 Tours, 74
 Traiectum, 2, 5, 35, 71, 131
 Traiectum (Tournehem), 4, 23-
 26, 43, 45, 55, 68, 71, 72, 74,
 78, 89, 95, 100, 123, 124, 145,
 183, 184
 Traiectum (Trith-Saint-Léger),
 25, 102, 104, 110, 113
 Trecht (Tournehem), 114, 133,
 139, 253, 254
 Trectis, 131
 Trega, 113
 Treveri, 75
 Trier, 75, 80, 83, 104
 Trinmithi (Tiremande), 189
 Trith, 104, 113
 Trith-Saint-Léger, 25, 102, 104,
 110, 113, 131
 Tungrensensis, 104, 113, 131
 Tungris (Douai), 104
 Turholt (Torhout), 194, 195, 213
 Turingi, 122

Turingia (Doornik), 115, 119,
 120, 133
 Turonicum, 74
 Turringahem, 74, 219
 Uberanmalsna (Haut-Maisnil), 189
 Ubkirika (Northkerque), 174, 254
 Uit-Rek, 269
 Ulterius traiectum, 111
 Ultraiectum/Traiectum, 257, 269
 Ursus, 1
 Utrecht, 2, 28, 43, 55, 64, 71, 86,
 173, 235, 242-270
 Utrechts Psalterium, 76
 Utret, 257
 Utret (Tournehem), 211
 Utriuisti (Hestrus), 169
 Uttarlo (Uzelot), 187
 Uvia (Ouve-Wirquin), 189
 Vaast, 5
 Valhuon, 161, 168
 Vecht, 253
 Vedastus, 5
 Velgasse (Belsace), 189
 Verden, 198, 213
 Verdun, 21
 Verhulst, A., 186
 Vermandois, 198
 Veromandui, 6
 Vetus Traiectum, 242, 257, 269
 Vetus Traiectum (Tournehem),
 174, 176, 181, 188, 202, 220,
 230, 241, 244
 Veuves, 255
 Victor van Xanten, 1
 Vieux-Quend, 3, 115
 Vikingen, 199
 Villari, 102, 104
 Viltaburg (Traiectum), 33, 35
 Vilti, Vulti, 33, 35
 Vinciacum, 47
 Visemarest, 3
 Visser, W., 87
 Vittarville, 126, 128
 Vuada (Wail), 189
 Vulpa, Huilpa, Wulpa (Oppy),
 152, 154
 Vultaburch (Tournehem), 36
 Vulti, zie Vilti
 Wadaha (Wadenthun), 189
 Wadenthun, 189
 Waganwega (Wacquinghen), 187
 Walachra, 180
 Walachria, 52-54, 180, 234, 266
 Walburgis, 95
 Walcheren, 54, 180, 234, 266
 Waldger, 247
 Waldgerus, 230
 Walichrensi(s), 53, 54
 Walichrum (Warcove), 51, 52,
 54, 234, 266
 Wampach, C., 43, 59, 64, 84, 89,
 233
 Wanga (Wancourt), 170
 Warcove, 51, 52, 234, 266
 Warinus, 191
 Wattignies, 112
 Weiler, A.G., 146
 Welanao, Welano (Welles), 194,
 195
 Werden, 161-165, 198, 213, 249
 Werden, Codex van, 165, 166
 Werdina (Fréthun), 163
 Werdupa (Wardrecques), 187
 Werenfried, 100, 101, 268
 Weretha (Fréthun), 118, 160, 188
 Werethina (Fréthun), 160-162,
 164, 165, 188, 198, 249
 Werfhem (Wavrans-sur-l'Aa), 162
 Werina (Wéringhem), 162
 Werthina, 164

Weser, 153
 West-albingi, 194
 Westar, Westrachia, 139
 Westarhesi (Westrehem), 187
 Westbécourt, 100
 Westergo, 262
 Westergouw, 262
 Westervoert, 100
 West-oriëntatie, 110, 174
 Westrachia, 105, 139, 262
 Westrogowe, 262
 Wic, 265
 Widoc (Wissocq), 174
 Widukind 137, 169
 Wigbert, 16, 17, 95, 101, 121
 Wigmodia, Withmundi
     (Wissant), 169, 170, 172
 Wiicswird (Wisques), 162
 Wijc, 265
 Wijck, 184, 254, 265
 Wijk, 265
 Wijk bij Duurstede, 114, 147,
     174, 184, 200, 252, 260, 265
 Wik, 248
 Wilbort Sant, 26, 69
 Wilfried, 56, 95
 Wilfried van York, 13-15, 18
 Willeboldus, Willibrord, 92
 Willehad, 138, 167-173, 195
 Willem II, 267
 Willem van Abcoude, 265
 Willem van Berchen, 28, 269
 Willemus, 124
 Willem van Utrecht, 261
 Willibald(us), 95, 101, 126, 128,
     133
 Willibrord, 5, 21-93
 Wilp, Wilpa, Vulpa, Vulpa,
     Huilpa (Oppy), 152, 154
 Wilson, H.A., 32, 44, 47, 58, 60,
     67, 77, 79
 Wiltaburg, 123, 145
 Wiltenburch, 86
 Winfried, 56, 63, 95
 Winibald, 101
 Winnebald, 197
 Winnebalduis, 95
 Winok, 65
 Winoksbergen, 113, 234
 Wiro, 43, 94-96, 101, 268
 Wirsingus, 117, 118, 157
 Wirtzaburg (Vittarville), 126-128
 Wissant, voorheen Withmundi,
     Wigmodia, 166, 169, 170, 172,
     188
 Wisura, 153
 Wisurgis (Wimereux), 153
 Withea, Huita, Albis (Aa), 55, 118
 Withmundi, Wigmodia
     (Wissant), 166, 169, 170, 172
 Wormhout, 228
 Worms, 131, 139, 170
 Wulfram van Sens, 19, 20, 48, 92
 Wulpa, Vulpa, Huilpa (Oppy),
     152, 154
 Würzburg, 128
 Wyrda, Weretha (Fréthun), 118
 Xanten, 1
 York, 13
 IJssel, 149, 154, 156, 259, 263
 Zacharias, 129-132, 135
 Zagwijn, W.H., 186
 Zouafques, voorheen Suabsna,
     157, 158, 188
 Zudausques, 112
 Zuilen, 157
 Zwaben, 147, 193
 Zwentibold, 220-223, 227, 242,
     244, 260
 Zwesen (Oud Zuilen?), 157

